

Sic Itur Ad Astra 2002. 2-3. sz.

Tartalom

Tematikus cím: Hadtörténeti tanulmányok

- **BERNÁT Péter** : Római katonai ellenőrzés a 4. században az Alföldön és a Csörsz-árokrendszer [476.67 kB - PDF]
- **RÁCZ András** : Rodosz 1480-as ostroma. A johannita lovagrend és a török terjeszkedés a Földközi-tenger keleti medencéjében [182.54 kB - PDF]
- **TÓTH-BARBALICS Veronika** : Sok hűhó Münchenért (Harc a bajor örökség körül 1778-79-ben) [258.22 kB - PDF]
- **STRAUSZ Péter** : Az 1. Császár-huszárezred az 1849. évi nyári hadjáratban [94.03 kB - PDF]
- **TÓTH Árpád** : A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének északi hadjárata (1919. május 30.-június 24.) [485.47 kB - PDF]
- **GALÁNTAI Gábor** : A Tet offenzíva
(Hiány.)
- **RÉFI Attila** : Magyar huszárok az 1813. évi őszi hadjáratban [229.37 kB - PDF]
- **KREUTZER Andrea** : A Hadtörténeti Intézet és Múzeum [66.47 kB - PDF]

Bernáth Péter
**Római katonai ellenőrzés a 4. században az
Alföldön és a Csörsz – árokrendszer**

*A Csörsz-árok földrajzi elhelyezkedése
és keletkezésének mondája*

A kutatók számára régóta ismert az Alföld tekintélyes részét körülölelő Ördög- vagy Csörsz-ároknak nevezett sáncárok-rendszer. A sáncok Dunakeszi – Göd térségéből indulnak ki, és végigfutnak a Duna–Tisza-közén, majd a Tiszántúlon délre fordulnak, és Debrecent átszelve nagyjából egyenesen tartanak az Al-Dunáig. A sáncrendszer azonban nem egy védelmi vonalból áll, hanem több helyen egymással párhuzamosan futó sáncárok-rendszerekből. Ezt leginkább a későbbi nyomvonal-módosításokkal lehet magyarázni. A Csörsz-árok földrajzi elhelyezkedése jól meghatározható, köszönhetően annak, hogy sok helyen még napjainkban is jól megfigyelhető a felszínen. Keletkezésének körülményeit azonban még ma is vitatják a szakemberek. Mielőtt rátérnék a tudományos datálás problémáira, szeretném vázolni azt, hogy a hagyomány miként beszéli el a Csörsz-árok létrejöttének történetét.

A monda szerint Csörsz, az avarok királya szövetséget kötött Ráddal, a longobárdok királyával a gepidák ellen. A szövetségkötést ünneplő lakomán azonban Csörsz meglátta Délibábot, Rád lányát, és ahogy az lenni szokott, egy csapásra beleszeretett. Azon nyomban meg is kérte a hercegisasszony kezét apjától, aki beleegyezett a házasságba, de kikötötte, hogy Csörsz csak akkor viheti el a lányt, ha hajóval jön érte. A longobárd királyi palota azonban sík vidék kellős közepén állt, folyónak híre-hamva sem volt a környéken, ezért Csörsz egy hatalmas árkot kezdett el ásatni a síkságon át a palota felé, de meghalt mielőtt befejeződött volna a munka. Így a szerelmesek nem lehettek egymáséi, és nem sokára Délibáb is behalt bánatába. Ezért azóta azt mondják, ha

délibáb van a Hortobágyon, akkor a longobárd hercegisasszony szelleme, bolyong és keresi kedvesét.¹

A népi hagyomány tehát a 6. század közepére, vagyis az avar-longobárd időkre teszi a sáncárok-rendszer keletkezését, és ezzel nem is jár messze a tudományos kormeghatározástól. Sőt mi több, egybeesik azzal.

A sáncárok-rendszer építésének datálása

A régészeti datálás ugyanis nagyon széles időintervallumot jelöl meg a Csörsz-árok lehetséges keletkezésének idejeként, amikor azt a Kr. u. 3–9. század közé teszi. Ennek oka az, hogy az építéshez köthető, pontosan datálható leletanyag nem került elő a sáncokból, így közvetett bizonyítékok alapján kell meghatározni azok korát. A Csörsz-árok ezek szerint nem lehet régebbi a 3. századnál, mivel Mezökövesdnél és Jászfényszarunál 2. és 3. századi szarmata gödröket vág át, valamint Tarnadsadánynál egy 220 és 300 közé tehető szarmata sírra épült.² A 9. századnál pedig azért nem lehet újabb, mert a magyar betelepülés után már jól ismert a térség történelme, és biztosan lehet tudni, hogy akkor nem épülhetett, mivel akkor már nem is lett volna értelme megépíteni. A széles időhatár, amit a régészet megállapított, lehetővé tette, hogy a kutatók a 3. és a 9. század között a Kárpát-medencében élt összes néphez megpróbálják kötni a Csörsz-árok építését. Ha viszont a sáncokat említő kora középkori forrásokat megvizsgáljuk, néhány száz évvel máris szűkíteni tudjuk a korábban említett időhatárokat.

A Csörsz-árok először Csersz-árka néven fordul elő a Krakói-krónikában, mely a 718-as évnél a következőket írja: „*nemcsak egy vagyon pedig afelé, hanem több is vagyon, jelesebben a Tisza-Duna között, kik mind e napig láttanak, de immár a hosszú idő miatt betöltődtek.*”³ A forráshely egyértelműen az általunk vizsgált sáncrendszerre, vagyis a Csörsz-árokra vonatkozik, és az is kiderül belőle, hogy az elnevezés már a 8. század elején megvolt. Ezen kívül utal arra, hogy a sáncok már akkor is ősinek számítottak, és

¹ Oláh Viktória elbeszélése alapján.

² SOPRONI, 1969. 43–53.

³ Forráshely: BALÁS V., 1961.

nem voltak használatban. A fentiek alapján tehát leszögezhető, hogy a Csörsz-árok már a 8. század elején is ősinek számított, így tehát nem keletkezhetett a 7. század közepe után.

Egy másik forrás azonban még közelebb visz minket a sáncok korának pontosabb megállapításához. Theophylaktos Simokattes, Maurikios császár (582–602) avarok elleni 601–602-es hadjáratának leírásakor régi római sáncokat említ Viminaciummal szemben.⁴ Ez a leírás minden bizonnyal az általunk vizsgált sáncárok-rendszerre vonatkozik, mivel azok pont a Viminaciummal szembeni térségben érik el a Dunát. Ezek alapján a 7. századot is ki lehet zárni a Csörsz-árok keletkezésének idejeként, mert az előbbiek tanulsága szerint az 601–602-ben már állt, vagyis az építését a 3. és a 6. század közé lehet tenni. Így sikerült leszűkíteni a sáncok építésének lehetséges idejét egy 300 éves időintervallumra. Most már csak azt kell megvizsgálni, hogy az adott háromszáz évben mikor állt elő olyan politikai, katonai helyzet, ami indokolta a sáncok megépítését.

A 3. és 4. század között egy nép volt, amelynek a szállásterületét a Csörsz-árok egyértelműen körülvette, ezek pedig a szarmata jazigok voltak. Régészeti tény, hogy a késő szarmata leletek szinte csak a sáncokon belülről kerültek elő, azon kívül csak szórvány leleteket találtak és azok sem voltak néhány kilométernél messzebb a sáncoktól. Minden eddigit összevetve a Csörsz-árokrendszer megépítését a késő szarmata korra lehet tenni. De valóban a szarmaták építették? A sáncok egységes tervezése és szerkezete nem ezt bizonyítja, hanem római eredetre utal.⁵ Ezt alátámasztja Theophylaktos is, amikor régi római sáncoknak nevezi a Viminaciumnál említett sáncokat. Már maga a sáncok földrajzi helyzete, az hogy két végpontjukon a Dunára támaszkodnak, vagyis a korabeli római határra, is ezt bizonyítja. Ezután már csak arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mikor volt a szarmaták és a rómaiak között olyan viszony, ami lehetővé tette a sáncárok-rendszer kiépítését római irányítás alatt. Ezt a kérdéses időszakot, amikor Róma a szarmaták szövetségese volt, a 4. századra lehet tenni. A dolgozatom további részében azokat a katonai és politikai

⁴ SOPRONI, 1969. 43–53.

⁵ SOPRONI, 1969. 43–53.

eseményeket szeretném vázolni, amelyek a Csörsz-árok létrejöttével, illetve annak történetével kapcsolatba hozhatók.

Az árok megépítésének katonai és politikai háttere

Már maga a sáncok létezése is azt mutatja, hogy a szarmata–római kapcsolatokban, valamint a római határvédelmi politikában jelentős változás következett be a térségben a 3. és 4. században. A változásoknak pedig külső okai voltak. 271-ben a rómaiak kiűrtették Daciát, így sikerült az al-dunai határszakaszra nehezedő germán nyomást csökkenteniük, mivel a gótok nem Moesia, hanem a kiűrtett daciai területek felé nyomultak. Aurelianus császár (270–275) így megszilárdította a római határvédelmet Moesiában, de hosszabb távon instabilitást idézett elő a mai magyar Alföldön. A gótok Erdély területének megszállásával az Alföldön élő szarmata jazigok szomszédjai lettek, ám ez a szomszédság nem volt békés. A szarmaták gyengébb ellenfélnek bizonyultak a római hadseregnek, ezért a gótok inkább az ő területeiket támadták. A jazigok ellenséges gyűrűbe kerültek, keletről a gótok, észak-keletről pedig a gepidák és a vandálok támadták őket. Kitérni viszont nem tudtak, mert délről és nyugatról a Római Birodalom vette körül szállásterületeiket. A helyzet a 280-as évektől kezdett aggasztóvá válni a szarmaták számára, ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a gót–vandál–gepida nyomásnak csak korlátozott ideig tudnak ellenállni. Az adott helyzetben a szarmaták csupán egy kiutat láttak; kieroszakolni a Római Birodalomba való befogadásukat. Róma ezt persze nem teljesítette több okból. Egyrészt a 280–290-es években még belső gondjaival volt elfoglalva, másrészt egy ütközőzóna a gótok és Pannonia között nagyon is megfelelt katonai érdekeinek. A szarmaták egyre inkább a római határ felé szorultak a gótok miatt. A népek vándorlásánál érvényesülő dominó-elv miatt fokozódott a rómaiak védelmi vonalaira irányuló nyomás. A szarmata betöréseket viszont rendre római büntető expedíciók követték, így volt ez 282, 283, 284, 289, 290 és 292-ben is.⁶ Ezek az expedíciók rendszerint szarmata vereséggel végződtek, vagyis a szarmaták nem érték el céljukat, nem telepedhettek le a birodalomban. Ezáltal

⁶ Mócsy, 1974.

végleg Róma és a germánok között ragadtak, arra ítélve, hogy előbb vagy utóbb felmorzsolódnak a kétfrontos küzdelemben. 294-ben Valeria előterében újabb szarmata háborúra került sor, amelyben Diocletianus (284–305) fényes győzelmet aratott. A háború azonban ezúttal nem a szokásos módon ért véget. A béke megkötése után római csapatok maradtak a szarmaták földjén. 294-től tehát tartósan szarmata földön állomásozó római csapatokkal lehet számolni. Erre vonatkozóan két forrás is rendelkezésünkre áll. Az egyik a *Notitia Dignitatum*, a másik a *Consularia Constantinopolitana*. Mind a két forrás barbár területen épített erődökről beszél. A *Consularia Constantino-politanaban* a következő bejegyzés olvasható: „Ezen consulok alatt táborok épültek Aquincummal (vagy Acumincum-mal) és Bononiával szemben.”⁷ A *Notitia Dignitatum*ban pedig *in barbarico* megjegyzés áll a két 294-ben épített tábor mellett.⁸ A források egybehangzóan állítják, hogy a tárgyalt két erőd barbár (szarmata) területen feküdt. Miért olyan különös ez? Azért, mert mindkét jegyzék csak ennél a két katonai objektumnál jegyzi ezt meg, vagyis nem lehettek egyszerű ellenerődök a Duna bal partján, mivel azokat a fenti jegyzékek nem veszik barbár területen lévőnek, hanem a határvédelmi rendszer szerves részének tekintik. Ez alapján, a korábbi szokásoktól eltérően, az ellenséges terület belsejében épített erődökről lehet szó. Azt, hogy konkrétan hol is épültek ezek az erődök, még nem lehet pontosan meghatározni. Annyi bizonyos, hogy valószínűleg nem közvetlenül a Duna mentén, így a *contra* jelzőt csak tágabb értelemben lehet értelmezni. E szerint Acincóval és Bononiával szembeni térségben a folyótól távolabb kellene keresni őket. *Bononia* azonosítása nem jelent gondot, vele szemben a Duna bal partján van is egy *Onagrinum*nak nevezett erőd, probléma Acincóval van. *Acinco* névalakot lehet a Tisza torkolatával szemben lévő *Acumincumra* (Szalánkemén), vagy *Aquincumra* is érteni.⁹ Fitz Jenő mutatott rá, hogy a *Consularia Constantinopolitanaban* *Acinco* később

⁷ „His consulibus castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia.” *Consularia Constantinopolitana* MHG AA Chronica minora I.

⁸ *Notitia Dignitatum* Occ. XXXII. 41,48.

⁹ TóTH, 1980.

Valentinianusszal kapcsolatban kétségtelenül Aquincumra vonatkozik, ezért szerinte a 294-ben épített egyik erőd Aquincum előterében állhatott. Soproni szerint ellenben az *Acinco* alak *Acumincum*ra vonatkozik, és a Tisza torkolat vidékén kell keresni. Ezt alátámasztja, hogy Titelnél nagy bizonyossággal feltételezhető egy nagyobb római erőd léte,¹⁰ de mivel még nem tárták fel, korára vonatkozóan semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre. Ha Soproni véleményét fogadjuk el, akkor az Onagrinumról és a Tittel közelében fekvő erődökről beszélhet a *Notitia Dignitatum* és a *Consularia Constantinopolitana*. Szerepük a császári város, Sirmium védelmének az erősítése volt. Ennek érdekében hozzák őket létre 294-ben a Dunától távolabb, már barbár földön. Az erődökben szolgálatot teljesítő katonaság a dél-bácskai területeket ellenőrizte, ahol egy előretolt védelmi rendszert hoztak létre. A már régóta ismert bácskai római sáncok közül a nagy, kelet-nyugati irányú sánc építése talán ehhez az időszakhoz köthető, amikor a rómaiak szarmata föld déli részét megszállták. Később, a Csörszárók kiépítése után, ezt a sáncrendszert feladhették, mivel a szarmata-római szövetség miatt feleslegessé váltak. Összességében tehát Fitz szerint Aquincum, Soproni szerint pedig Acumincummal szemben kell keresni a 294-ben épített erődök egyikét. Bár döntő régészeti bizonyíték egyik elmélet mellett sem hozható fel, talán Soproni elképzelése valószínűbb. Itt kell megemlíteni azonban egy nagyon érdekes leletet, ami Albertirsán került elő,¹¹ és közvetetten, de Fitz elméletét látszik alátámasztani. 1815-ben a régi irsai templom átépítésekor egy többször felhasznált feliratos római kőre bukkantak. A kő egyik felirata Alföldi András szerint arra utal, hogy egy kapubejáró felett lehetett elhelyezve.¹²

O (M)
DIOCLETIANUS (ET MAXIMIANUS)
AUGUSTI D(ECENN PROSALU)
TE SUA S(OLUTA DD)

¹⁰ PANNONIA, 1990. 107

¹¹ HÍDVÉGI, 1990.

¹² ALFÖLDI, 1941. 30–59.

*A LEGJOBB, LEGMAGASABB JUPITERNEK
DIOCLETIANUS ÉS MAXIMIANUS CSÁSZÁROK
URALKODÁSUK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁNAK
EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTTÁK*

Mivel a szöveg erősen töredékes, ezért többféle értelmezés lehetséges. Olyan is, ami sokkal valószínűbb a fenténél,¹³ de a lehetséges változatok közül most ez a legérdekesebb számunkra. Az, hogy a kő egy kapu fölött helyezkedett el, és ebben a helyzetben került rá a fenti felirat, amelyen Diocletianus és Maximianus uralkodásának tizedik évét jelöli meg állításának idejeként, fölöttébb érdekes. Mivel az említett császárok 294-ben uralkodtak tíz éve, így van egy feliratos kövünk az egykori *Sarmatia* kellős közepéről, ami pont azt az évet jelöli meg állításának idejeként, amikor azok a bizonyos erődök épültek *in barbarico*. Azt, hogy a térségben valahol római épület lehetett, alátámasztja, hogy a környéken több helyen (Nyáregyháza, Vasad, Mikebuda) találtak római eredetű köveket.¹⁴ Hídvégi Lajos szerint ezeket a köveket az Árpád-korban hurcolták el Aquincumból, és spirituális célokból építették be a templomokba, ezzel szimbolizálva a kereszténységnek a pogányság felett aratott diadalát. Ezzel szemben fel kell tenni a kérdést, hogy hat-hétszáz évvel a Római Birodalom bukása után az Alföldön élő magyar lakosság mit tudott az egykori birodalomról. Nem valószínű, hogy a korabeli szállítási viszonyok között tényleg 40–50 kilométert vittek volna egy vagy két olyan követ egy templom építéséhez, amelyek feliratait el sem tudtak olvasni, még a papok sem.

Akkor mégis honnan származhatnak? Surányi Dezsővel és Szuda Pállal a Gödöllői-dombság Albertirsa fölötti nyúlványaiban végzett terepbejárás¹⁵ során sikerült azonosítani a Kisasszony-völgy peremén azt a területet, ahol a helybeliek elbeszélése szerint még a két világháború között is nagy mennyiségű követ lehetett találni. A régi öregek szerint egykor vár volt ott. Ma viszont már fenyves borítja a kérdéses részt. A másik lehetséges hely ahonnan a kövek származhatnak, Üllő, ahol a régi községháza bontásakor római

¹³ Várady László szóbeli közlése alapján.

¹⁴ HÍDVÉGI, 1990.

¹⁵ Külön köszönettel tartozom Kamarás Istvánnak.

tetőfedő cserepek és épületmaradványok kerültek elő.¹⁶ Akárhogyan álltak is a kérdéses erődök, biztos, hogy utánpótlásra szükségük volt. Az egyetlen többé-kevésbé megnyugtatóan Diocletianushoz köthető római hídfőállás Lugióval szemben volt. Ezt a szakirodalom ma Contra Florentiammal szokta azonosítani, Mócsy és Visy mégis úgy vélte, hogy az általunk ismert megerősített hídfőnek nem lehetett külön neve, ezért a térségben a Duna bal partján egy nagyobb, még nem felfedezett római erőddel kell számolni.¹⁷ Lugio környékén már csak azért is lehet Diocletianus-kori építkezéseket feltételezni, mert 293–294-ben a harcok idején a császár egy ideig biztosan ott tartózkodott.¹⁸

Diocletianus által *in barbarico* építtetett két erőd feladata a szarmaták féken tartása lehetett, ezáltal az első lépcsőt jelentették abban, hogy *Sarmatiát* római katonai ellenőrzés alá vonják. Ezt azonban nem lehet eredményesnek nevezni, mivel a szarmaták elsősorban a germán fenyegetés és nemcsak zsákmányszerzés miatt törtek be 271–294 között a birodalomba. Az, hogy a rómaiak *Sarmatia* bizonyos részeit katonailag megszállták, még nem oldotta meg a problémát, inkább még jobban elmélyítette azt, hisz a szarmaták szorongatott helyzetét fokozta. A béke tehát nem lehetett tartós, 299-ben újra kiújultak a harcok, és 305-ig elhúzódtak. Az ekkor Galerius alatt szolgáló ifjú Constantinus is kivette a részét a küzdelmekből, mint lovassági tiszt teljesített szolgálatot a szarmata fronton.

305 után, a tetrarchia válsága miatt a szarmata kérdés átmenetileg lekerült a napirendről. 322-ig nem lehet nagyobb szarmata betörésről hallani; ennek fő oka nyilvánvalóan az volt, hogy ők is kimerültek a hosszú háborús évek alatt, nekik is pótolni kellett erőforrásaikat. 322 márciusa és júniusa között azonban nagyobb támadás érte a valeriai határszakaszt. Rausimodus vezetése alatt a szarmaták Aquincumtól délre átkeltek a Dunán és felgyújtották a camponai római erőd fa felépítményeit, majd fosztogatni kezdtek. A betörés erejére abból tudunk következtetni, hogy maga a császár, Constantinus (306–337) irányította az

¹⁶ PEST, 1958. 42.

¹⁷ VISY, 2000. 98.

¹⁸ PANNONIA, 46.

ellenakciót. A római hadsereg villámgyorsan reagált, betörték *Sarmatiába* és üldözőbe vették Rausimodust, majd egy csatában meg is ölték. A megtorló hadjáratra 322 júniusában és júliusában került sor. Constantinus a sereggel ekkor nagyjából egy hónapig tartózkodott barbár területeken, és ez alkalmat adott neki és tanácsadóinak arra, hogy közelebbről megismerjék a kialakult helyzetet. A rómaiak felismerték, hogy úgy tudnák a leghatékonyabban biztosítani a térség védelmét, ha szövetséget kötnének a szarmatákkal, amelyben segítséget ígérnének nekik a gótok ellen. Így csökkenne a szarmatákat fenyegető gót erőfölény, és azok – szövetséges lévén – nem támadnák a római provinciákat. A szerződést, így megkötötték vagy egy már 294-től életben lévőt egészítették ki.¹⁹ 322 nyarán a szarmaták megkönnyebbülhettek, hiszen korlátozott formában elérték, amit akartak. Igaz nem települhettek be a birodalomba, de az garantálta védelmüket a germánokkal szemben, akik így kétszer is meggondolták, hogy rátámadjanak-e a szarmatára.

A 322. évi szarmata-római szövetségkötés jelentette a második lépést abban a folyamatban, amelynek eredményeképpen az Alföld római katonai ellenőrzés alá került. A szarmata kérdés rendezése után Constantinus Margumnál visszatért római földre, majd Bononiában felosztotta a zsákmányt. Talán ehhez a hadjáratához köthető Aurelius Victor következő megjegyzése: „*Híd épült a Dunán, számos stratégiailag fontos helyen emelt erődöket.*”²⁰ A híd építését Constantinus érdemei között említi meg a szerző, így jogosan lehet feltételezni, hogy nem egy egyszerű pontonhídról lehetett szó, mivel annak nem lett volna túl nagy jelentősége. Megemlékse fontosságát jelzi, hogy Constantinus uralkodása alatt miért volt azonban olyan lényeges egy dunai híd építése, hogy az életrajzában is szerepel, nem tudjuk. Vagy azért, mert felépítése rekord idő alatt történt, a 322-es gyors római ellenakció folytán, vagy mert – a már említett szerződés értelmében – hosszabb ideig fennállt és biztosította az összeköttetést a *Barbaricummal*.

¹⁹ PANNONIA, 47

²⁰ NÉMETH, 41.

Visy Zsolt, Tóth Endre, Soproni Sándor és Fülöp Gyula szerint a Csörsz-árok 322 után keletkezett,²¹ és a Constantinus által garantált szarmata határ kijelölésére szánták. 322-től 332-ig békés állapotok uralkodtak az Alföldön, tehát tíz év alatt lett volna idő a sáncrendszer kiépítésére. Nagy valószínűséggel a Csörsz-árok létrehozása olyan körülmények között történt, amikor a szarmaták állandó római segítség nélkül már nem lettek volna képesek megvédeni szállásterületeiket. A szarmaták katonai ereje pedig a *limigantes* lázadása miatt a 330-as években drasztikusan csökkent, és ezt követően rászorultak a nagyobb volumenű római katonai támogatásra. A 320-as években a rómaiak csak akkor küldtek csapatokat a szarmaták megsegítésére, ha azok nem bírtak az ellenséggel. Ilyen eset 332-ben fordult elő, amikor már arra is rákényszerültek, hogy a *limigantest* (a nem szabad szarmata elemeket) felfegyverezzék. 322 és 332 között a szarmatáknak a római segélynyújtási egyezmény birtokában nem volt gondjuk földjük megvédésével. Katonai erejük sem lehetett elhanyagolható, mivel 305 és 322 között pótolhatták előzőleg elszenvedett veszteségeiket. A 322. évi két-három hónapig tartó háborús időszak sem okozhatott olyan nagy veszteséget nekik, ami indokolta volna a sáncok felépítéséhez szükséges, nagyobb létszámú római katonai jelenlétet. A szerződés inkább csak arra lehetett garancia, hogy ha rászorulnak, akkor a 294 óta szarmata területen állomásozó csapatok, illetve ha kell, máshonnan odavont római erők – a birodalom szövetségeseit védve – a szarmaták oldalán harcolnak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a sáncok megépítése bizonyos szintű római katonai igazgatást feltételezett, amiről jogosan állíthatjuk, hogy a szarmatákat véglegesen meggyengítő *limigantes* lázadása előtt nem létezett.

332 gyökeres változást hozott a szarmaták történetében, és az Alföld római katonai ellenőrzés alá került. Az év első hónapjaiban kitört a háború a gótok és a szarmaták között. A harcokba római csapatok is beavatkoztak, de a helyzet még így is igen súlyos lehetett, mert az *argaragantes* sorsdöntő elhatározásra jutott: felfegyverezték a nem szabad (*limigantes*) szarmatákat. A támadó gótok felett 332. április 20-án az egyesült római-szarmata sereg

²¹ VISY, 2000. 128.; TÓTH, 1980.; SOPRONI, 1978.; FÜLÖP, 1976.

végül hatalmas győzelmet aratott, ám az igazán nagy gond csak most következett. A háború befejezése után a *limigantes* nem szolgáltatva vissza a fegyvereket, hanem uraik ellen fordították azokat. „A szolgák, akik a szilajságban éppen úgy kitűntek, számra nézve pedig jóval többen voltak, legyőzték uraikat.”²²

A polgárháború két éven át dühöngött a szarmaták földjén, és rengeteg embert tett földönfutóvá. Egyes adatok szerint 300.000 szarmata menekült ekkor a birodalomba,²³ bár a szám nyilvánvalóan túlzó, de több tízezres menekültáradat elképzelhető. A *Notitia Dignitatum* nagyobb letelepített szarmata csoportokat említ Galliában és Itáliában. Az *argaragantes* gyakorlatilag emigrált, egy nagyobb csoportjukat Róma fogadta be. Várták a megfelelő pillanatot, amikor felhasználhatják őket. Nagyobb *argara-gantes* csoportok menekültek a kvádokhoz és a viktófalokhoz is. A szarmaták létszáma és katonai ereje így 334-re drasztikusan lecsökkent, bár a *limigantes* győzött, elűzte urait, a konszolidációt mégis Róma végezte el. A rómaiak a *limigantest* az Alföld déli részén két csoportban telepítették le, ezeket *amicensese*eknek és *picensese*eknek nevezték. Minden biztonnal Acumincum és Pincum erődökről kapták nevüket, elképzelhető, hogy azért, mert ezen erődök parancsnokai gyakorolták a felügyeletet felettük.²⁴ 334–335-ben tehát a rómaiak pacifikálták a *limigantest*, de a meggyengült szarmaták már nem voltak képesek földjeiket megvédeni.

A rómaiak továbbra is fenn akarták tartani az ütközőzónát Valeria és a gótok között, ezért ennek biztosítása érdekében ekkor kerülhetett sor a sáncrendszer belső vonalának kiépítésére. Mivel 334 után a szarmaták nem igazán lehettek képesek területeik megvédésére, a feladat a szövetséges rómaiakra hárult, akiknek ezáltal lehetőségük nyílt arra, hogy szarmata földön egy előretolt limest hozzanak létre a germánok ellen. A Csörsz-árok belső vonala építésének kezdetét 334–335-re lehet tenni. A munkálatok minden biztonnal több évet vettek igénybe, és befejezése nagy esemény lehetett. Mikor is készülhetett el a sánc?

²² SZEPEŠY

²³ PANNONIA, 239.

²⁴ MÓCSY, 1974.

Tudjuk, hogy I. Constans (337–350) 339 nyarán Pannóniában tartózkodott, április 6-án Savariában adott ki egy rendeletet, majd augusztusban Mursellában járt. Constans ezen hosszú pannóniai tartózkodása alatt vette fel a *Sarmaticus* jelzőt, de harci cselekményről nincs tudomásunk. A szakirodalom a *Sarmaticus* cím felvétele miatt kisebb határincidenst szokott feltételezni 338–339-ben,²⁵ de ha ez az incidens tényleg megtörtént volna, akkor 334–356 között ez lett volna az egyetlen szarmata–római katonai konfliktus. Ennek létezésére azonban csak az új császári jelző a bizonyíték, amely viszont nemcsak hadi, hanem más, a szarmatákkal kapcsolatba hozható fontos eseménnyel magyarázni lehet. Az adott időszakban ilyen csak a sánc elkészülte lehetett. Ez magyarázná Constans hosszabb pannóniai tartózkodását is. Mindezek szerint a sáncrendszer belső vonalának az építése négy–öt évet (334/335–339) vehetett igénybe. A sáncok őrségét római–szarmata vegyes alakulatok alkothatták, melyeknek a *Notitia Dignitatumban* szereplő *Praefectus legionis Transiacinco* lehetett a parancsnoka.²⁶ A tisztség létezése azt mutatja, hogy az Aquincummal szembeni területen volt egy római katonai igazgatás alatt álló militáris zóna, ahol a szolgálatot teljesítő csapatok a *Praefectus legionis Transia-cincónak*²⁷ voltak alárendelve. Ez a terület feltehetően sáncok belső vonalának a körzetében lehetett. Az említett belső sánc nagyjából Dunakeszi térségéből indult ki, és a Tiszáig tartott. Az itt szolgálatot teljesítő csapatok ellátó tábora a *transaquincumi* erőd lehetett, mely még az összeköttetést is biztosította Aquincum erődjével.

A sáncokat építő és a *Barbaricum*-ban szolgálatot teljesítő római csapatoknak nagy mennyiségű utánpótlásra volt szükségük, ezt biztosítandó megerősített átkelőhelyeket építettek a Duna mentén. Ezek a megerősített átkelőhelyek lényegében kiserődök voltak, melyeket egymással szemben építettek fel a folyó két partján.

²⁵ PANNONIA, 47.

²⁶ *NOTITIA DIGNITATUM* Occ. XXXIII.65.

²⁷ MRÁV, 1999. „*Valentinianus [...] in ipsis Qadorum terris quasi Romano iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit.*” (Amm. Marc. XXIX. 6.2.) I. Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus-féle szöveg hely tükrében.

Tulajdonképpen egy külön típust alkotnak a késő római erődépítészetben, amit Nógrádverőce-típusnak szokás nevezni. Ilyen jellegű erődöket nemcsak a Duna, hanem más folyók mentén is építettek, mint például a Rajna és a Neckar (Engrs bei Neuwiet, Zullestein, Neckarau, Ladenburg). A Nógrádverőce-típushoz tartozó kiserődök fő jellegzetessége a nagy központi torony (15x25 méter között), itt szállásolták el a helyőrség is, illetve a folyópartig lenyúló L alakú oldalfalak, amelyek kisebb toronyban végződnek. A folyó két partján lévő erődök között komp biztosította az összeköttetést, de azt sem lehet kizárni, hogy időszakos pontonhidak hídfőállásai lehettek. Amennyiben az utóbbi hipotézis helyes, az azt feltételeznél, hogy a pontonhidakat a jégzajlás után évről-évre felállították a két hídfő között. Ezt támasztja alá, hogy Nógrádverőcénél cölöpmaradványokat figyeltek meg a Duna medrében a megerősített átkelőhelynél.²⁸ Az állandó átkelőhelyek létezése pedig olyan stabilizálódott viszonyokra utal a *Barbaricum*-ban, amikor nagyobb mennyiségű ellátmányra volt szükség az ott állomásozó csapatoknak. Így a Nógrádverőce-típushoz tartozó folyóparti kiserődöket összefüggésbe lehet hozni a Csörsz-árokrendszerrel. Ezt a kiserődök régészeti datálása is bizonyítja, mivel az általunk tárgyalt térségben mindegyiknél II. Constantius-kori (337–361) építést, és I. Valentinianus-kori (364–375) átépítést lehet megállapítani.²⁹ Valeria és Pannonia Secunda vidékéről a következő Nógrádverőce-típushoz tartozó erődöket ismerjük: Szob, Nógrádverőce, Tahitót-falu – Balhávár, Szentendre – Dera-patak, Horány, Dunakeszi, Szigetújfalu, Bölöcske, Harta Káli-major, Dunaszekcső.

335 és 356 között béke honolt szarmata földön, hála a rómaiaknak. Ez idő tájt a szarmaták főleg a Duna–Tisza-közén és a Temesközben éltek, a Tiszántúl gyéren lakott területté vált. A régészeti leletek tanúsága szerint a 350-es években germán eredetű népesség költözött a Maros–Körös közötti területre. Mivel a kérdéses régió a sáncokon belül van, nem kell erőszakos betelepülésre gondolni, sokkal inkább a szarmaták által elhagyott, jó termőterületekre való bevándorlásról lehetett szó. Mindenesetre a

²⁸ PAULOVICS, 1934. 158–163.

²⁹ VISY, 200. 116–118.

germánok térnyerését a Maros–Körös-közén összefüggésbe lehet hozni a sáncok védelmének meggyengülésével, mivel a Magnentius elleni hadjárat, az alemannok elleni küzdelem és a perzsa front eseményei mind csapatelvonásokat eredményeztek a Duna vidékéről a 350-es évek elején.

A germán népesség megjelenése a Maros–Körös-közén elsősorban a bánáti szarmatákat érintette, akik jogosan érezték úgy, hogy Róma nem védi meg őket, ezért 356–357 telén megtámadták Moesiát és Pannonia Secundát, a kvádok pedig ennek hatására betörték Valeriába. II. Constantius a történetek miatt Rómából Sirmi-umba utazott, ahová 357 nyarának elején érkezett meg. Azon nyomban tárgyalásokba kezdett a szarmata és a kvád követekkel. A tárgyalások hosszan elhúzódtak, és nem hoztak eredményt. Az idő előrehaladta miatt 357-ben már nem tudtak a rómaiak megtorló akciót indítani. Talán pont ez volt a szarmaták célja. 358 márciusának második felében két római sereg tört szarmata földre: az egyik Valeria előterét pusztította, a másik, a császár parancsnoksága alatt álló pedig Pannonia Secunda felől lépett barbár területre. A megáradt Dunán való átkelést Ammianus a következőképpen írja le: *„Egy arra alkalmas helyen hajóhidat veretett, és átkelt a hótömegek olvadásától megáradt Ister folyón, majd pusztítva behatolt a barbárok földjére. [...] Ellenállásra, de még lélegzetvételre sem volt idejük: valamennyien megfutottak, hogy pusztá életüket mentseik.”*³⁰

A leírás szerint a római csapatokat csak a megáradt Duna akadályozta a híd építésében, majd annak elkészülte után győzedelmesen vonultak a szarmaták ellen, akik hanyatt-homlok menekültek. Ebben azonban kételkednünk kell. A kételyt maga Ammianus ülteti el az emberben, amikor Constantius szájába a hadjáratot értékelő beszédnél a következő szavakat adja: *„Mindenek előtt arra kellett ügyelnünk, hogy az ellenséges lövedékek ne akadályozzák meg a szilárd gerendázatú híd építését. Ezt a munkát könnyen elvégeztük. Csapataink minden veszteség nélkül legyőzték a szarmatákat, akik el voltak szánva, hogy életre-halálra szembeszálljanak velünk.”*³¹ Constantius beszéde egy

³⁰ AMM. MARC. XVII. /12.

³¹ AMM. MARC. XII. /13.

sokkal küzdelmesebb hadjárat képeit festi elénk, mint ahogy azt fentebb az író ismertette. A híd építését ezek szerint a szarmaták megpróbálták megakadályozni, és annak megépülte után sem menekültek el a rómaiak elől, hanem „*életre-halálra*” elszántan szálltak szembe velük. Ezután megfogalmazódik az emberben a kérdés, hogy melyik leírás áll közelebb a valósághoz. Minden biztonnyal Constantius beszéde, mivel azt Ammianus igyekezett a legpontosabban lejegyezni. Ezen kívül a császár a hadsereg előtt tartott beszédében nem ferdíthette el a hadjárat eseményeit, mivel a katonák pontosan ismerték azokat. Ezért le lehet szögezni, hogy 358 tavaszán egy nehéz folyami átkelés után a római hadseregnek egy, a végsőkéig elszánt ellenséggel kellett szembenéznie.

A rómaiak 358 áprilisában végül legyőzték a szarmatákat, majd a korábban Valeria előtt tevékenykedő római sereg a kvádok ellen fordult, akik a szarmaták szövetségesei voltak. A sereg „*szorosabban összetömörülve*”³² vonult a kvádok ellen, amit a mozgékony szarmata lovasság rajtaütéseinek a veszélye indokolhatott. Ezek szerint a római sereg nem egy széles sávban pusztította az ellenség földjét, hanem zárt sorokban vonult tartva attól, hogyha a katonák szétszélednek, könnyű prédái lesznek a ellenséges lovas csapatoknak. A kvádok legyőzése után Constantius nagy munkába fogott: megkezdte a térség szövetségi rendszerének az újjászervezését. Ennek érdekében egy kitűzött napon maga elé rendelte a szarmata vezéreket. Az, hogy a különböző szarmata törzsfők egymással egyenrangúként jelentek meg, azt jelenti, hogy nem állt egy erős uralkodó az élükön. A szarmaták delegációját az ifjú Zizais királyfi vezette. A tárgyalások pompás külsőségek között zajlottak, melyhez Zizais és kíséretének színpadias könyörgése is szervesen hozzátartozott. „*Amint megpillantotta a császárt, eldobta fegyvereit, egész hosszában arccal a földre borult, mintha meghalt volna. Valósággal szánalmat keltett. Többször is próbálkozott, hogy valamit mondjon, de a zokogástól elakadt a hangja, alig tudott megszólalni. Végül mégis összeszedte magát, erre biztatni kezdték, álljon fel. Ekkor visszanyerte hangját, s térden állva kért magának bocsánatot és kegyelmet vékeiért. Kíséretét is odaengedték, hogy ők is könyörögjenek, de az ő szájukat is elnémította a félelem, látva,*

³² AMM. MARC. XVII. /12.

hogy vezérük milyen veszedelemben forog. Amikor a császár felszólítására felegyenesedett, és hosszú várakozás után megadta a jelet a könyörgésre, övéi mindannyian földre dobták pajzsukat és lándzsájukat, majd esdekelve kitárták karjukat. Minden lehető kieszelték, hogy alázatos könyörgésben a királyfit is fölülműlják.”³³

A katartikus jelenetnek a császár hatalmát kellett reprezentálnia, és csak utána kerülhetett sor érdemi tárgyalásokra. Zizaison kívül más szarmata vezérekkel is folytak tárgyalások, ilyenek voltak Rumo, Zinafer és Fragiledus. Ők azt szerették volna elérni, hogy földjeiket csatolják a Római Birodalomhoz. Constantius azonban elutasította a javaslatot, helyette túszoikat követelt tőlük, és azt, hogy „*a jövőben vonakodás nélkül teljesítsék parancsait.*” Az utóbbi kitétel rávilágít arra, hogy az említett szarmata vezérek korábban is engedelmességgel tartoztak a rómaiaknak, vagyis már korábban is tőlük kaptak utasításokat. Ezek szerint Rumo, Zinafer és Fragiledus uralma alatt élő csoportok olyan területen éltek, ahol római katonai igazgatás volt érvényben, emiatt különböző szolgálatokkal tartoztak. Ilyen területek elsősorban a sáncok körzetében lehettek. A szöveg arra is rámutat, hogy a szarmaták már az adott eseményt megelőzően vonakodtak teljesíteni a rómaiak parancsait. A három szarmata előkelő tehát olyan népcsoportokon uralkodott, amelyek már 356 előtt is római igazgatás alá tartoztak, és 358-ban szerették volna elérni, hogy területeiket csatolják a birodalomhoz.³⁴ A szarmata kérdést rendező konferenciára az utolsók között érkezett meg Araharius kvád előkelő. Neki azért kellett megjelennie, mert a szarmata-kvád kevert népességből álló *transiu-gitanusok* szarmata fejedelme, Usafer az ő alattvalója volt. A *transiugitanusok* földjei a sáncok belső vonalától, azaz Dunakeszi térségétől nagyjából az Ipoly folyóig terjedtek. A lakosság, mint már említettem, kvád és szarmata elemekből tevődött össze, élükön pedig egy szarmata előkelő, Usafer állt. A tárgyalásokon Usafer mint Araharius kíséretének az egyik tagja vett részt, sőt először be sem engedték Arahariusszal együtt a császár elé, ám ennek is megvolt a maga oka. Mikor Arahariusszal befejeződtek a tárgyalások, mindenki nagy

³³ AMM. MARC. XVII. /12.

³⁴ MÓCSY, 1974.

meglepetésére Usafert is a császár elé rendelték, hogy egyeztessenek. Ez természetesen nem tetszett Arahariusnak: „*Araharius hevesen tiltakozott ez ellen, mondván, hogy az általa szerzett békét ki kell terjeszteni Usaferre is, aki alá van neki rendelve, és megszokta, hogy az ő parancsainak engedelmeskedjen. Ezt a kérdést megtárgyalták és úgy döntöttek, hogy a sarmatákat, akik mindig római fennhatóság alatt álltak, föl kell szabadítani az idegen uralom alól.*”³⁵

Mi is történt pontosan? A császár úgy döntött, hogy Usafert kiveszi Araharius fennhatósága alól, és ugyanolyan szerződést köt vele, mint a többi szarmatával. Ammianusnak az a megjegyzése, mely szerint a szarmaták „*mindig római fennhatóság alatt álltak,*” összefüggést mutat Rumo, Zinafer és Fragiledus esetével, akiknek „*a jövőben vonakodás nélkül*” kellett teljesíteniük a rómaiak parancsait. Ilyen felfogásban pedig a *transiugitanusok* ugyanúgy Róma szolgálatára kötelezett alattvalói lettek, mint a már sokat említett három törzsfő sáncokon belül élő népe. Miután lezárultak a törzsfőkkel folytatott egyenkénti tárgyalások, sor került a gyökeres változásokat hozó általános rendezésre. Az *argaragantest* rehabilitálták: „*A császár a sarmatákat ért méltánytalanságon megindulva összehívta őket, és az egész sereg előtt nyájas szavakkal szólt hozzájuk. Kijelentette, hogy mostantól fogva csak neki és a római hadvezéreknek tartoznak engedelmeskedni.*”³⁶ Vagyis az *argaragantest* visszahelyezték 332 előtti pozíciójába, de ezzel együtt szorosabb függésbe is kerültek Rómától. A szarmaták nem csak névleg függtek a császártól, hanem ténylegesen is, ami abban realizálódott, hogy a római hadvezéreknek kellett engedelmeskedniük. Mindez azt jelentette, hogy teljes *Sarmatia* jogilag római katonai ellenőrzés alá került. A római függésbe került szarmaták élére Constantius Zizaist iktatta be, aki nem sokára be is bizonyította hűségét.

Mikor Constantius végzett a szarmaták ügyeivel, Brigetióba vonult, ahol a kvád követeket fogadta. A kvádokat Vitrodorus herceg, Agilimundus alkirály és több törzsfő képviselte. Vagyis a kérdéses időszakban a kvád királyságban nem volt egységes

³⁵ AMM. MARC. XVII. /12.

³⁶ AMM. MARC. XVII. /12.

központi hatalom. A tárgyalások lezárása után újabb nagy feladat várt a császárra, a *limigantes* ugyanis – ahogy előre látható volt – nem nyugodott bele az *argaragantes* restaurációjába. A császár tehát délre vonult azokra a déli Duna–Tisza-közi és Temesközi vidékekre, ahova 334/335-ben telepítették le a *limigantest* két csoportban. Sorsukról Constantius már korábban döntött: büntetésül a 356–357-es támadásokért a sáncokon kívülre kívánta őket telepíteni. A kérdés csak az volt, hogy a *limigantes* hajlandó-e teljesíteni a parancsokat vagy ellenáll. Miután a rómaiak megérkeztek az *amicensesek* földjére, összehívták azok fegyvereseit, hogy Constantius megpróbálja rávenni őket a parancsteljesítésre. A rómaiak a császár, Aurelius Victor³⁷ által is nagyra becsült szónoki képességeiben bíztak, de arra az esetre is felkészültek, ha a szarmaták megtagadják az engedelmességet. Mialatt a császár beszédet intézett az összehívott szarmata harcosokhoz, a római csapatok óvatosan bekerítették azokat. Ammianus a jól megtervezett római csapdát igyekezett úgy beállítani, mintha arra a szarmaták kényszerítették volna őket kihívó viselkedésükkel: „*Dacos ábrázatukról le lehetett olvasni: azért jöttek, hogy a nekik nem tetsző követeléseket visszautasítsák. [...] Arra gondoltak, hogy közelebb érve megtámadják majd a mieinket, ezért szándékosan messzire dobták előre pajzsukat, hogy ismét felemelve őket lassanként előbbre jussanak, s ilyen módon tért nyerjenek anélkül, hogy ez a fondorlat szembe tűnővé váljék.*”³⁸ A szerző hosszas magyarázkodás során igyekszik, a később a rómaiak által elkövetett mélysárlás felelősségét az *amicensesekre* hárítani. Egyértelműen kiderül azonban, hogy a tárgyalás eredménytelensége után a rómaiak támadtak először, vagyis nem a szarmaták kezdték a vérontást: „*A nap már-már estébe hajlott, s a csökkenő fény arra intett, hogy nincs értelme a további halogatásnak. Katonáink magasba emelt zászlókkal támadásba mentek át.*”³⁹ Vagyis a támadást már előre eltervezték. A rómaiak – Ammianus minden szépítési kísérlete ellenére – előre megfontoltan törbe csalták és lemészárolták az *amicensesek* harcosait.

³⁷ NÉMETH, 42.

³⁸ AMM. MARC. XVII. /13.

³⁹ AMM. MARC. XVII. /13.

A csata után a római csapatok nyomban a Tiszán inneni *amicenses* falvakra vetették magukat, ahol kegyetlen pusztítást vittek végbe, de ez még mindig nem volt elég. Constantius parancsot adott az összes a Tiszán túli *amicenses* falu elpusztítására: „A dolgok ilyen alakulása után a császár úgy határozott, hogy valamennyiüktől el kell venni minden reményt és életkedvet. Otthonuk felperzselése és családtagjaik elhurcolása után parancsot adott, hogy a katonák gyűjtsenek össze csónakokat a túlsó parton lakók föl kutatására, akiket hadseregünk eddig nem tudott elérni.”⁴⁰

A római könnyűgyalogság a szarmata falvakból zsákmányolt csónakokkal átkelt a Tiszán és meglepetésszerű támadással felperzselte az *amicensesek* falvait. A rómaiak *amicensesek*kel szembeni brutális eljárása azt szolgálta, hogy ha tárgyalásokkal nem sikerült, fegyverrel bírják rá őket földjeik elhagyására. A háborúnak viszont még nem volt vége, hátra volt még a *picensesek* megleckéztetése. A *picensesek* a Béga és Temes folyók, valamint az Igan-mocsár vidékén laktak, olyan erdős, mocsaras vidéken, ahol a helyismerettel nem rendelkező római hadoszlopokat könnyen csapdába lehetett volna csalni. Ezt jól tudta a római hadvezetés is, ezért a *picensesek* ellen koalíciós hadműveleti tervet dolgozott ki: „Vezéreink ezért a taifaluskok és a szabad sarmaták segítségét kérték.”⁴¹

A támadás így több irányból érte a *picenseseket*, a rómaiak Moesia felől, a taifalok keletről, a Zizais által vezetett sarmaták pedig észak-északnyugatról nyomultak előre. Az *amicensesek* és a *picensesek* legyőzése a *limigantes* végleges vereségét jelentette, rákényszerültek, hogy teljesítsék a római parancsokat és elköltözzenek a császár által a sáncokon kívül kijelölt új szállásterületeikre.⁴² A római csapatok ezt követően visszatértek Pannonia Secundába, és egy Sirmiumban tartott diadalmenet után téli szállásaikra vonultak. 358–359 telét Constantius Sirmiumban töltötte, nyugalmát azonban aggasztó hírek zavarták meg. A *limigantes* otthagya a számára kijelölt területeket, és a Valeria

⁴⁰ AMM. MARC. XVII. /13.

⁴¹ AMM. MARC. XVII. /13.

⁴² MÓCSY, 1974.

előtti vidékekre vonult. A császár úgy döntött, hogy az ügy nem tűrhet halasztást, ezért a sereggel együtt még a tavasz beállta előtt útnak indult Valeriába. A téli menetelés és a hidegben a szabad ég alatt való táborozás igencsak megviselte a római katonákat. Constantius még megérkezése előtt követeket küldött a *limigantes*hez, hogy tudják meg, miért hagyták ott a számukra kijelölt földet. A követek visszatérésük után jelentették, hogy a *limigantes* a birodalom határain belül akart letelepülni, emiatt szeretnének a császárral személyesen tárgyalni. Constantius úgy vélte, hogy már eléggé megleckéztette a *limigantest*, és azzal ha letelepítené őket valahol a birodalomban, nemcsak pacifikálná a térséget, hanem növelné Róma katonai erejét is. A tárgyalások színteréül Aquincumot jelölték ki, ahol a folyó mentén egy nagy sáncot építettek, melyre a császár dízsátrát és trónusát állították, hogy ott fogadja a *limigantes* hódolatát. A sánc előtt a pajzsos gárda foglalt állást, a Dunán pedig Innocentius vezetésével a római flottilla cirkált. Mikor minden készen állt, népes *limigantes* követség kelt át a folyón és a császár színe elé járult, ám korántsem olyan békés szándékkal, mint amilyenre a rómaiak számítottak. Constantius épphogy belekezdett a beszédjébe, amikor egy megadott jelre a szarmaták harci kiáltásban törtek ki és a császár felé rohantak. A támadás nagyon meglepte a rómaiakat, a pajzsos testőröket el is sodorta a támadók rohama, a testőrgárda parancsnoka, Cella is elesett. Magát a császárt is alig sikerült megmenteni a dühödt ellenségtől, akik bosszút akartak állni az előző évben a rómaiak által elkövetett mészárlásért. A császári trónust is megszerezték a támadók, és egy ideig eredményesen támadták a megzavarodott római egységeket. A dunai flottilla azonban megakadályozta, hogy a bal parton lévő ellenséges harcosok átkeljenek a folyón, és így a jobb parton a római túlerő lassan fölülkerekedett és legyőzte a támadókat. Így 359 kora tavaszán nem várt fordulattal, de véglegesen megoldódott a *limigantes* probléma. A 358 nyarán létrehozott rendszer kiteljesedhetett, az Alföldön a sáncokon belül csak olyan szarmata elemek maradtak, amelyek a római tiszteknek tartoztak engedelmességni.

A 335 és 359 között lezajlott változások nem múltak el nyom nélkül. A Körös–Maros közére beköltözött germán csoportok

kérdése még megoldásra várt. Ezt egy új sáncvonal jelentette, amelyet a Köröstől északra építettek ki, és dél felé, vagyis a germánok lakta vidék felé nézett. Ez a sánc képezte Zizais országának és a Csörsz-árkon belülrre települt germánok közötti határt. A körösi sáncoktól északkeletre Túrkevétől 4,5 kilométerre 1978-ban egy légi fotó segítségével sikerült egy római tábort azonosítani.⁴³ A tábor pontos régészeti datálása feltárás hiányában még nem történt meg, de a felszínen begyűjtött kerámiák alapján a 4. századra keltezhető. Földrajzi elhelyezkedése és kora miatt összefüggésbe lehet hozni a Köröstől északra húzódó sánccal, és ha elfogadjuk Soproni véleményét a sánc korával kapcsolatban, akkor a tábort valamikor 359 és 374 között létesíthették.⁴⁴

Meg kell említenünk egy másik jelenséget is, ami összefüggésbe hozható a rómaiak alföldi katonai jelenlétével, ez pedig a római éremforgalom megtöbbszöröződése 284–375 között. 294 és 305 között a Duna–Tisza-közének északi részén megélenkült a római pénzek forgalma, 305–361-ig pedig rendkívül magas szintet ért el.⁴⁵ Az éremleletek a kérdéses időszakból a sáncok mentén, valamint a Lugio – Szeged útvonalon kerültek elő nagy számban. 361-ben egy kisebb visszaesés következett be, de 375-ig a korábbi időszakokhoz viszonyítva még mindig nagyon magas volt a római pénzek forgalma szarmata földön. 361-ben meghalt Constantius, akinek a politikájában központi szerepet játszott a szarmata kérdés, és talán pont ez magyarázza az éremforgalom visszaesését is. Julianus Apostata (361–363) és Iovianus (363–364) után Valentinianus (364–375) került hatalomra: „*Valentinianus ugyanis uralkodásának kezdetétől fogva dicséretesen, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni.*”⁴⁶ Amint azt Ammianus írja, az új császár programjának a középpontjában a határok megerősítése állt. Ennek érdekében a birodalom határain sok helyen felújítási munkálatokat folytattak a régi erődökön, és rengeteg helyen újakat is emeltek. A szerző azonban hozzátéveszi, hogy ez a nagy buzgalom bizony néha túlzott volt, túlkapasokat is eredményezett: „*Itt-ott, a folyó túlsó*

⁴³ ERDÉLYI, 1981. 33.

⁴⁴ SOPRONI, 1969. 43–53.

⁴⁵ FÜLÖP, 1976.

⁴⁶ AMM. MARC. XXIX. /6.

*partján is emelt építményeket, megcsonkítva a barbárok határvidékeit.”*⁴⁷

Valentinianus tehát ott, ahol ezt szükségesnek ítélte, az első védelmi vonalakat igyekezett áttolni barbár területekre, ezzel növelve a védelem erősségét.⁴⁸ A gondot csak az jelentette, hogy ebbe a barbárok, akiknek a földjét ki akarták sajátítani, nem mindig egyeztek bele. Ilyen eset történt 369-ben, amikor: „*elhatározta, hogy a Rajnán túl, a barbárok területén lévő Prius-hegyen sebtében egy erődöt építtet.*”⁴⁹ Az erőd végül soha nem készült el, az alemannok nem járultak hozzá a felépítéséhez, így amikor a rómaiak nekifogtak az alapok kiásásához, megtámadták és lemeszározták az építőket. Valentinianus viszont nem sokat tanult a dologból: a 370-es évek elején tervbe vette a Csörsz-árokrendszer előretolását. Ekkor kezdték meg a külső sáncvonal kiépítését, ami azt jelentette, hogy a régi belső vonalat 10, helyenként 20 kilométerrel északabbra tolták.⁵⁰ Azt, hogy erre Valentinianus uralkodása alatt került sor, bizonyítják azok a külső sánchoz kapcsolható régészeti objektumok, melyek építését kétségtelenül Valentinianus idejére kell tenni. Az egyik ilyen objektumot Soproni tárta fel 1967–1968-ban Hatvan – Gombospusztán.⁵¹ Az általa kiásott késő római kiserőd egy őrtoronyból, egy kaszárnyaépületből és az egésztest körülvevő *vallumból* állt. A torony az azt körülvevő kerítéssel együtt 14,87x15,70 méter alapterületű volt, tőle 58 méterrel észak-nyugatra állt a 22,30 méter hosszú és 9 méter széles barakk. Utóbbi szolgált a nem túl nagy létszámú őrség szálláshelyeül. A kiserőd földrajzilag a külső sáncok vonalába illeszkedett, és a Zagyva egyik átkelőhelyét ellenőrizte. Korát illetően a bélyeges téglák feliratai alapján (AP VALENTINI, FIG SAB) Valentinianus-kori építést lehet megállapítani. A kiserőd területéről a bélyeges téglák kivételével csak nagyon gyér

⁴⁷ AMM. MARC. XXVII. /2.

⁴⁸ WINKLER, 1999. 141–154.

⁴⁹ AMM. MARC. XXVIII./2.

⁵⁰ MRÁV, 1999. „*Valentinianus [...] in ipsis Qadorum terris quasi Romano iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit.*” (AMM. MARC. XXIX.6.2.) I. Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus-szöveghely tükrében. 1999.

⁵¹ SOPRONI, 1970.

leletanyag került elő, ami arra utal, hogy az építmény nem volt sokáig használatban. A másik objektum, ami a belső sáncoktól északra található, egy jóval nagyobb kiterjedésű késő római erőd (kb. 300–450 méter). Ezt is Soproni azonosította Göd Bócsa-Újtelep határában,⁵² de nem tárta fel. Az erőd pontos kiterjedéséről és koráról Mráv Zsolt most folyó ásatásai fognak majd újabb információkkal szolgálni. Egyelőre a Soproni által, a felszínen begyűjtött tegula-töredékek és bélyeges téglák alapján tudjuk meghatározni az erőd korát. Egy tegulán annak a Frigeridusnak a neve olvasható, aki Valentinianus idején töltötte be a duxi tisztséget Valeriában. Ezek szerint a kérdéses erőd egykorú a hatvan-gombospusztai kiserőddel, és a sáncok előretolásával egy időben létesült. A külső sáncvonal azonban, amint arra Balás és Mráv is rámutatott, nem befejezett.⁵³ Ennek oka hasonló a 369-es a Rajnán túli építkezési kísérlet kudarcához. A rómaiak ugyanis ebben az esetben is „elfelejtettek” engedélyt kérni a föld tulajdonosától a védelmi vonalak előre tolásához. Ammianus erről így ír: „A quadusok földjét az Ister folyón túl már római tulajdonnak tekintette, és megerősített táborokat építtetett.”⁵⁴ De miért is tekinthette a kérdéses területeket a császár római tulajdonnak? A belső és külső sáncok közé eső területen *transiugi-tanusok* laktak, akik 373-ban, amikor a kérdéses szöveg hely vonatkozik, a kvád királyság fennhatósága alatt éltek. Valentinianus azonban a 358-as szerződés alapján gondolhatta, hogy joga van *transiugitanusok* földjén építkezni: „Ezt a kérdést is megtárgyalták, és úgy döntöttek, hogy a sarmatákat, akik mindig római fennhatóság alatt álltak, föl kell szabadítani az idegen uralom alól.”⁵⁵

Emlékezzünk vissza, ez azt jelentette, hogy Usafer kikerült Araharius kvád előkelő uralma alól, és a későbbiekben a rómaiaknak kellett engedelmeskednie. Ez a szerződés azonban soha nem realizálódott, a rómaiak nem vonultak be a *transiugitanusok* területeire, és azok továbbra is kvád uralom alatt maradtak. A 370-es években így a *transiugitanusok* Gabilius kvád király alattvalói

⁵² SOPRONI, 1970.

⁵³ Balás, 1961.; MRÁV, 1999.

⁵⁴ AMM. MARC. XXIX. /6.

⁵⁵ AMM. MARC. XVII. /12.

voltak, ami azt jelentette, hogy a rómaiaknak tőle kellett volna engedélyt kérniük ahhoz, hogy a sáncokat *transiugitanusok* területeire tolhassák. A rómaiak tehát a föld tulajdonosának engedélye nélkül kezdték el a munkát, valamint elűzni az említett területen élő lakosságot. A munkálatokat irányító Aequitius tisztában volt azzal, hogy a rómaiak igénye az említett térségre elég gyenge lábakon áll, ezért – amikor a kvádok hivatalosan is tiltakoztak – tárgyalásokat kezdett velük, melyek idejére az építkezéseket is leállította.

A munkálatok felfüggesztése nemtetszést váltott ki Valentinianusból. Ezt Maximinus prefectus ki is használta, hogy fiának jó pozíciót szerezzen. Maximinus fiát Marcellianust javasolta Aequitius helyére, mondván, hogy ő majd késedelem nélkül befejezi az építkezést. Valentinianus végül kinevezte Marcellianust, aki nagy hévvel vágott bele feladata teljesítésébe. Azonnal újraindította az építkezést. Gabinius persze tiltakozott Marcellianusnál, aki egy vacsorára hívta meg a kvád királyt, hogy ott tárgyaljanak. Nem tudjuk pontosan, mi történt a vacsora alkalmával, de az biztos, hogy az álláspontok nem közeledtek, hiszen a vacsora végén Gabiniust megölték. A gyilkosság hatalmas felháborodást keltett a kvádok és a szarmaták körében, és az ellenlépés sem maradt el. Kvád és szarmata csapatok törtek a római területekre 374 nyarán, ahol a lakosság éppen az aratással volt elfoglalva. A betörés váratlanul érte a rómaiakat, az aratásra váró gabona jó része elpusztult és Constantius lánya is majdnem a barbárok fogságába esett. A barbárok pusztításai sokkolták a rómaiakat: *„Ezután a rabláshoz, és fosztogatáshoz kiválóan értő quadusok meg szarmaták szövetkeztek és egyre messzebbre kalandoztak. Férfiakat, nőket egyaránt elhajtották zsákmányul, s ujjongva nézték a fölperzselt majorok üszkös maradványait, valamint a mit sem sejtő, lekaszabolt lakosok szenvedéseit, akiket könnyörtelenül legyilkoltak.”*⁵⁶

A barbár támadás már Sirmiumot veszélyeztette, ahol a katonai dolgokban kevésbé járatos *Probus prefectus praetorio* gyors szükségintézkedésképp a színház építésére összegyűjtött kövekből erősítette meg a védműveket. Ezért az ellenség lemondott az

⁵⁶ AMM. MARC. XXIX. /6.

ostromról. Két légió, egy moesiaai és egy pannoniai szállt szembe a szarmatákkal, de mivel nem hangolták össze hadmozdulataikat, mind a kettő vereséget szenvedett. A helyzetet végül Theodosius (később császár) stabilizálta, aki akkor Moesia katonai parancsnoka volt, több összecsapásban megverte az ellenséget.

Az eseményekből nyilvánvaló, hogy 374-ben a sáncon belüli szarmaták is fegyvert fogtak a rómaiak ellen, mivel a kvád–római konfliktus alkalmával lehetőséget láttak arra, hogy lazítsák a rómaiaktól való függésüket. A történetek mindenképpen megkövetelték a méltó választ római részről, ezért 375-ben a császár és csapatai megérkeztek Pannonia Primába. A hadsereg bevonulását Valeriába nem tette lehetővé a gabonahiány, mivel az előző év termését a betörés során elpusztították. Ezért, amíg a megfelelő készletet be nem szerezték, a római sereg Carnuntum térségében maradt. A szarmaták követsége már itt felkereste a császárt: *„Amikor arra a vidékre ért, ahová igyekezett. Elébe ment a sarmaták követsége, lábához borult, és békés szándékkal könyörögve kérte, jöjjön hozzájuk kegyesen és jóindulattal, mert meg fog róla győződni, hogy népük semmilyen gonosztettet nem követett el, és ilyenről tudomása sem volt.”*⁵⁷

A követséget azok a szarmaták küldték, akik az előző évben kitartottak a rómaiak mellett, és most szerettek volna biztosítékot kapni, hogy őket nem fogja érinteni a megtorlás. A megtorlásra azonban még várni kellett, három hónapba került, míg logisztikailag előkészítették a hadjáratot. Ezalatt a császári udvartartást a parndorfi villában szállásolták el.⁵⁸ Mikor végre minden készen állt, Valentinianus Merobaudest és Sebastianust egy gyalogos különítmény élén a kvádok földjére küldte, ő maga pedig Aquincumhoz vonult a fősereggel. Aquincumnál aztán hajóhidat építtetett, minden bizonnyal csak elterelésképp, mivel máshol kelt át a Dunán; ott ahol az ellenség *„sziklás hegyekről figyelte jövetelét.”*⁵⁹ Aquincumtól északra egyetlen olyan térség van, amely megfelel a leírtaknak: a Börzsöny. Ezt támasztja alá Paulovics István véleménye is, aki szerint a Nógrádverőcénél talált

⁵⁷ AMM. MARC. XXX. /5.

⁵⁸ PANNONIA, 222.

⁵⁹ AMM. MARC. XXX. /5.

cölöpmaradványok Valentinianus 375-ös támadása idejéből származnak, amikor is itt kelt át a folyón a seregével.⁶⁰ Ammianus leírásából világosan kirajzolódik előttünk a római hadvezetés terve. A Carnuntum közeléből elinduló főszeregből a hadjárat elején kivált egy osztag, amely a kvádok földjét nyugatról kezdte el pusztítani, és így jelentős ellenséges erőket kötött le. A sereg másik része Aquincumhoz érve látványos előkészületek közepette hidat vert a Dunán, ezzel a maradék kvád erőkkkel elhitette, hogy a támadást a folyón átkelve, a sáncok felől, déli irányból fogja indítani. A kvád csapatok emiatt a kétes hovatartozású területen, vagyis a két sánc közötti régióban koncentrálnak erőiket, hiszen ők délről a sáncok belső vonala felől várták a rómaiakat. Amikor a római vezérek meggyőződtek róla, hogy tervük bevált, északra indították a sereget. A hadmozdulat titokban tartása is lehetséges volt, mivel a Szentendrei-sziget megakadályozza a vizuális kapcsolatot a folyó két partja között, vagyis ha a sziget római ellenőrzés alatt volt, ami valószínű, el lehetett titkolni a kvádok elől a római csapatok mozgását. A római sereg közvetlen a Duna partján haladt északra Cirpi felé, ahol a Soproni által feltételezett hídon kelhettek át a Szentendrei-szigetre, majd onnan Nógrádverőcénél a túlpartra.⁶¹ Így, amikor a római csapatok a Börzsöny előterében átkeltek a Dunán, a kvád sereg hátába kerültek, nem kis meglepetést okozva ezzel nekik: „*Szinte megbénultak a réműlettől, amikor a saját földjükön minden várakozás ellenére megpillantották a császári hadi jelvényeket.*”⁶²

A terv tökéletesen sikerült, a főszereg bal szárnyát a már Merobaudes és Sebastianus vezetése alatt előzőleg a kvád királyságba küldött egységek fedezték, a kvád főerők pedig kelepcébe estek a rómaiak által ellenőrzött sáncok és a császár csapatai között. Valentinianus ezután gyors győzelmet aratott, majd Savariába vonult téli szállásra. Itt érte a kvád békekövetség híre, ezért nyomban Brigetióba utazott a béketárgyalások megkezdésére. Először úgy látszott, hogy a tárgyaláson minden a szokásos forgatókönyv szerint fog történni; bűnbánó, alázatosan könyörgő

⁶⁰ PAULOVICS, 158–163.

⁶¹ SOPRONI, 1978.

⁶² AMM. MARC. XXX. /5.

barbárok szemben a kegyes császárral. Egy ideig rendjén is ment minden. Azután az egyik kvád követ a következőket mondta: „*a várépítésnek jogtalanul és alkalmatlan időben történt megkezdése feltűzvelte az egyszerű emberek szívét.*”⁶³ E szavak hallatán Valentinianus dührohámot, majd ennek következtében agyvérzést kapott. Még aznap, november 17-én meghalt. A császár halála után lekerült a napirendről a Csörsz-árok előretolásának kérdése, vagyis a külső sánctvonalat sohasem fejezték be. Ez azt jelenti, hogy a hatvan – gombospusztai kiserőd is csak egy pár hónapig lehetett használatban. Az Alföldet körülvevő sáncok-rendszer napjai is meg voltak számlálva. 376 őszén Valens a keleti gótokat *foederatí*ként betelepítette a Balkánra, ezzel a sáncok elveszítették elsődleges funkciójukat, a gótok és egyéb germán népek elleni védelmi szerepüket. Mivel a germánok a birodalom határain belülre kerültek, így könnyűszerrel megkerülhették a sáncokat. Legkorábban tehát 376-ban adhatták fel a rómaiak a sáncrendszert, de a 378. augusztus 9-én bekövetkezett hadrianapolisi csata után biztosan kiürítették.

Azt, hogy az 370-es évek második felében adták fel, régészeti leletek is bizonyítják. Öcsöddel szemben a körösi két kilométerre sáncoktól északra, valamint Hajdúnánás – Tedeipusztán, vagyis mindkét esetben a sáncokon belülről késő római éremkincs került elő.⁶⁴ Mind a két éremkincs földbekerülésének idejeként a 374–378 közötti időszak határozható meg. Ez alátámasztja, hogy a római csapatok 376 és 378 között vonultak ki innen. A sáncrendszer, kiürítése után elvesztette eredeti funkcióját, de mint természetföldrajzi tényező továbbra is meghatározó maradt azokon a vidékeken, ahol áthaladt. Egyes részeit a későbbi századokban útként, vízvezetőként, birtokhatárként használták tovább.

Összefoglalás

Dacia provincia feladása (271) után a germán (gót, vandál, gepida) nyomás erősödött, ezért az Alföldön élő szarmaták egyre gyakrabban támadták a római tartományokat. A 280–290-es évek

⁶³ AMM. MARC. XXX. /5.

⁶⁴ SOPRONI, 1969. 43–53.

sorozatos római-szarmata háborúkkal teltek. 294-ben egy nagyobb győzelem után Diocletianus két erődöt építtetett szarmata területen, Aquin-cummal (vagy Acumincum) és Bononiával szemben, ettől kezdve *Sarmatia* fokozatosan római katonai ellenőrzés alá került. A 305 és 322 közötti békés időszakban a szarmaták pótolták veszteségeiket, majd 322-ben ismét római területeket támadtak. De Nagy Constantinus ellenakciója révén római szövetségbe kényszerültek. A rómaiak segítséget ígértek a szarmatáknak a germánok elleni küzdelemben, ezt betartva 332. április 20-án közös erővel verték meg a gótokat. 332-ben azonban polgárháború tört ki a szarmatáknál, ami 334–335-ig tartott, és melynek eredményeként a *limigantes* legyőzte az *argaragantest*. 335-ben a rómaiak tettek rendet, a *limigantest* dél-alföldi területekre telepítették. A szarmaták hadi potenciája a polgárháború miatt a mélypontra zuhant, ezért a rómaiak rákényszerültek a szarmata területek tevékeny védelmére: 335–339 között kiépítették a belső sáncvonalat. 335 után így bizonyos szarmata területek római katonai igazgatás alá kerültek, és a sáncok védelmére római csapatok tartósan állomásoztak a barbár területeken. 356-ig békés viszonyok uralkodtak, de a germán betelepülés a Maros–Körös-közébe kiváltotta a *limigantes* lázadását, amelyhez a kvádok is csatlakoztak. 357–359 között Constantius leverte a lázadást és új szövetségi rendszert hozott létre, restaurálta az *argara-gantes* hatalmát. Innentől kezdve *Sarmatia* római katonai megszállás és igazgatás alá került. A római uralom nemcsak a sáncok mentén realizálódott, hiszen a teljes lakosságot a római katonai parancsnokok igazgatták.

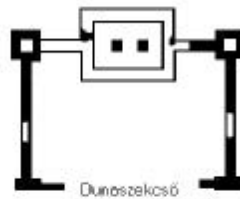
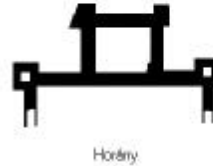
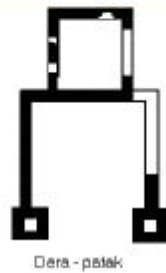
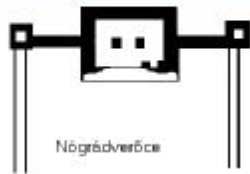
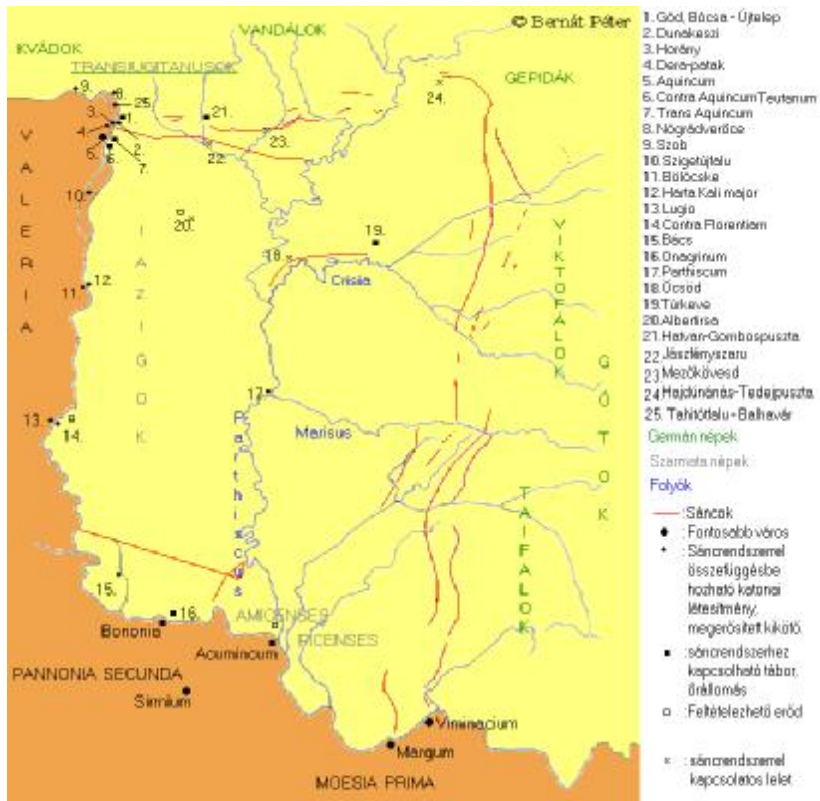
373-ban Valentinianus önkényesen erődítési munkálatokat folytatott a *transiugitanusok* földjén, ami kvád uralom alatt állt. 374-ben, Gabinius kvád király megölése után, óriási barbár pusztítás érte Valeriat és Pannonia Secundát. Valentinianus 375-ös hadjárata még visszaállította a rendet, de a rómaiak 376–378 között már feladni kényszerültek a sáncrendszert.

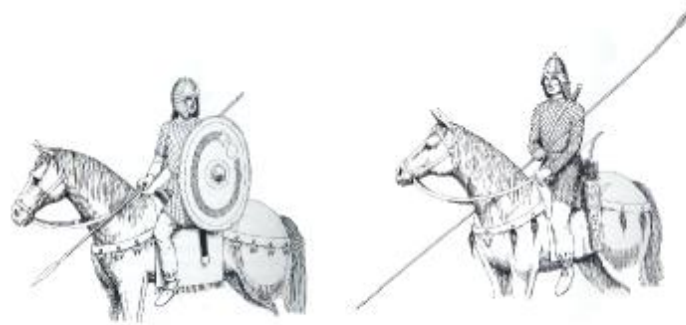
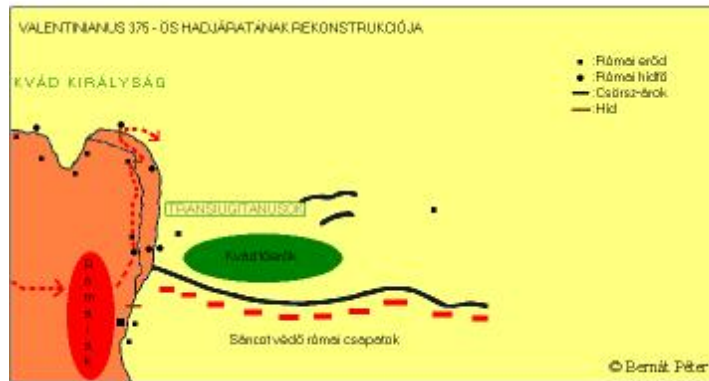
RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- ALFÖLDI**
1941 ALFÖLDI András: Diocletianus pannoniai tarózkodása 294. In: *Archeológiai Értesítő* 60 (1941)
- AMM. MARC.**
1993 AMMIANUS MARCELLINUS: *Róma története*. Ford: Szepesy Gyula. Budapest, Európa, 1993.
- BALÁS**
1961 BALÁS Vilmos: Alföldi hosszanti sáncok. In: *Régészeti Füzetek* II./9. (1961)
- DERCSÉNYI**
1958 *Pest megye műemlékei*. Szerk: DERCSÉNYI Dezső. Budapest, 1958.
- ERDÉLYI**
1981 ERDÉLYI Balázs: Római katonai tábor a Tiszántúlon? In: *Geodézia és Kartográfia* 33 (1981) 131–133.
- FÜLÖP**
1976 Fülöp Gyula: Újabb tanulmányok a római érmék származatakorai forgalmáról a mai Magyar Alföldön. In: *Archeológiai Értesítő* 103 (1976) 253–268.
- GARAM – PATAY – SOPRONI**
1983 GARAM Éva – PATAY Pál – SOPRONI Sándor: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. In: *Régészeti Füzetek* II./29 (1983)
- GRANT**
1996 GRANT Michael: *Róma császárai*. Ford: Borhy László. Budapest, Corvina, 1996.
- HÍDVÉGI**
1990 HÍDVÉGI Lajos: *Pusztabokrok II*. Albertirsa Barátainak Köre. Albertirsa, 1990.
- KUZSINSZKY**
1920 KUZSINSZKY Balázs: A római határvédelem és a balhavári erőd. In: *A Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* 1 (1920) 19–29.
- LÓRINCZ**

- 1973** LŐRINCZ Barnabás: Barbaricum épületek béyegestéglái. In: *Archeológiai Értesítő* (100) 1973 59–65.
- MACDOWAL – EMBLETON**
- 1994** MACDOWAL, Simon – EMBLETON, Gerry: *Late Roman Infantryman 236–565 AD*. Oxford, 1994. (*Osprey Military. Warrior Series* 9)
- MÓCSY**
- 1958** MÓCSY András: Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam. In: *Folia Archeologica* 10 (1958) 89–104.
- 1974** MÓCSY András: *Pannonia a késői császárkorban*. Budapest, Akadémiai, 1974.
- 1990** Mócsy András – Fitz Jenő: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, Akadémiai, 1990.
- MRÁV**
- 1999** MRÁV Zsolt: I. Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus – szöveg hely tükrében. In: *Pannoniai kutatások* 1999 77–111.
- NÉMETH**
- 1998** *Ércnél maradandóbb...* Szerk: NÉMETH György. Corvina. Bp. 1998.
- 2001** *Római Történelmi Kézikönyv*. Szerk: NÉMETH György. Budapest, Korona, 2001.
- SEECK**
- 1876** *Notitia dignitatum occedunt notitia urbis Constantinopolitana et laterculi Provinciarum*. Szerk: O. SEECK, Berlin, Berolini, 1876
- PAULOVICS**
- 1934** PAULOVICS István: A nógrádverőcei római erőd feltárása. In: *Archeológiai Értesítő* 61 (1934) 158–163.
- SOPRONI**
- 1969** SOPRONI Sándor: Limes Sarmatiae. In: *Archeológiai Értesítő* 96 (1969)
- 1970** SOPRONI Sándor: Késő római őrállomás Hatvan-Gombospusztán. In: *Dolgozatok Heves megye múltjából* 1970. 17–29.

- 1978** SOPRONI Sándor: *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert.* Budapest, 1978.
- TÉGLÁS**
1904 TÉGLÁS Gábor: *Az alföldi sáncok Maros-Duna-közi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete.* Budapest, Akadémiai, 1904.
- TÓTH**
1979 TÓTH Endre: Pilismarót-szobi-rév, római erődítmény. In: *Dunai Régészeti Közlemények* 1979. 77–82.
- 1980** TÓTH Endre: *Vitás kérdések Pannonia 4. századi történetébe* 1. Contra Acinco et Bononia. In: *Antik Tanulmányok* 27 (1980) 131–137.
- VÁRADY**
1961 VÁRADY László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik.* Budapest, Akadémiai, 1961.
- VISY**
2000 VISY Zsolt: *A ripa Panonika Magyarországon.* Budapest, Akadémiai, 2000.
- WARRY**
1996 WARRY Jhon: *A klasszikus világ hadművészete.* Ford: Dezső Tamás. Budapest, Gemini, 1996.
- WINKLER**
1999 WINKLER Gusztáv: *A hadviselés művészete a kezdetektől a magyar Államalapításig.* Budapest, Tinta, 1999.

IV. századi római lovas

Scythia lovas

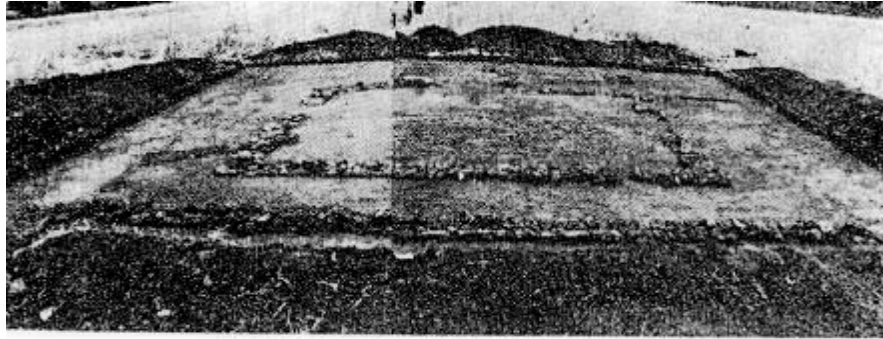
Issei kő

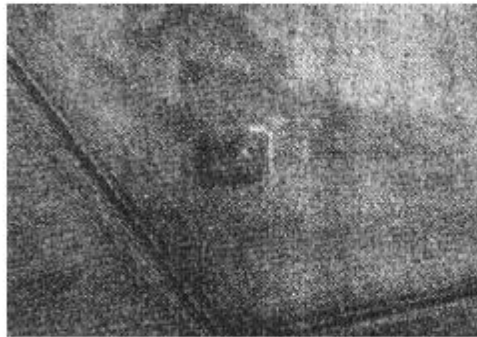
Auxiliaris római gyalogság a IV. századból. Balra nehéz, jobbra könnyű fegyverzetben.

Római legionarius a IV. századból. A pajzsára festett jel alapján az VI. Herculia legio katonája, ezt a legiot Diocletianus hozta létre Pannonia Secunda védelmére az V. Ioviával egy időben.

Hévíz - Gombospusztai őrtorony 1968 - es feltárása

Türkevei térből 1970 - ben készített felvétele

Római győzelem Galsius the szeloni-H diadalívén

Rácz András
Rodosz 1480-as ostroma
*A johannita lovagrend és a török terjeszkedés
a Földközi-tenger keleti medencéjében*

I. A johanniták Rodoszon

I.1. A Szentföldtől Rodoszig – a johannita lovagrend

A rendet 1070 körül alapították a Szentföldön. Védőszentjük Szent János volt, innen származik a johannita elnevezés. Fő feladatuk eleinte a jeruzsálemi ispotály fenntartása és működtetése volt, ebből alakult ki másik nevük: *ispotályos lovagok*. A rend természetesen hamar katonai feladatokat is vállalt, végigharcolták a szentföldi keresztes háborúkat, ők építették Krak de Chevaliers máig is álló óriási erődjét Szíriában. Amikor 1291-ben elesett Akkón, az utolsó nyugati kézen maradt szentföldi város, a johanniták a templomosokkal együtt Ciprusra menekültek.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy hiába a ciprusi támaszpont, a nyugati lovagok egyhamar nem térhetnek vissza a Szentföldre. A johanniták megerősödését Cipruson nem nézte jó szemmel a sziget királya. Különösen amiatt neheztelt rájuk, mivel a lovagrend egyre több hajót épített – féltette tőlük a ciprusi érdekeket. Eddig a lovagok ugyanis döntően ciprusi hajók bérbevételével bonyolították ügyeiket a Földközi-tengeren. Foulques de Villaret nagymester ennek következtében úgy döntött, saját hazát keres a johannita rendnek. Erre Rodosz tűnt a legalkalmasabbnak.¹ A sziget a Földközi- és az Égei-tenger találkozásánál feküdt, megfelelően közel a kis-ázsiai partokhoz, így akár egy későbbi keresztes hadjárat kiindulópontjául is szolgálhatott. Remek kikötővel és nagyon jó védelmi adottságokkal rendelkezett, ugyanakkor elég nagy területű volt ahhoz, hogy legalább a szükséges élelmiszer egy részét meg lehessen rajta termelni.

¹ TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 26.

I.2. Rodosz megszerzése

Rodosz területi hovatartozása ekkor meglehetősen bonyolult volt. Eszmeileg Bizánchoz tartozott, de iure a genovaiak birtoka volt, valójában azonban részben velencei befolyás alatt álló kalózsok uralkodtak rajta, bizonyos városok pedig önállóak voltak. Villaret nagymester 1306-tól kezdve tárgyalta Genovával és Bizánccal a sziget sorsáról. Genova beleegyezett, hogy ha a johanniták Rodoszt vissza tudják foglalni Velencétől, megtarthatják a szigetet. 1309-ben II. Andronikosz és társaságára, IX. Mihály bizánci uralkodók is megígérték, nem fogják visszakövetelni a szigetet a lovagrendtől.²

A johanniták egy kisebb flottával és néhány genovai gályával már 1306-tól megindították a Rodosz elleni hadműveleteket. Partra szálltak, és lépésről lépésre kezdték meghódítani a szigetet. A görögök keményen védekeztek, Philermo várát csak árulással sikerült megszerezni. Maga Rodosz erőssége két évig ellenállt.³ A sziget meghódítása végül 1309-re fejeződött be.⁴ Megszerezték a közeli Calchi, Limonia, Simi, Piscopi, Nisiro, Lango, Calimno, Lero és Castelrosso szigeteket is.⁵

1312-ben, a templomos rend felszámolását kimondó vienne-i zsinaton V. Kelemen pápa a pert túlélte templomosokat átirányította a johannita rendbe. A franciaországi templomos birtokok természetesen IV. (Szép) Fülöp francia királyhoz kerültek, ám azokon a területeken, ahová a templomosok elleni pert kezdeményező Fülöp hatalma nem terjedt ki, a pápai döntés értelmében a templomosok birtokai a rodoszi lovagokat illették.⁶

I.3. Szervezeti felépítés

Az 1312-re jelentősen megerősödött lovagrend szervezetileg hét, majd 1319-től nyolc rendből, ún. nyelvből állt. A nyelvek területi alapon szerveződtek, élükön a *baillivus*-ok álltak. A Provence, Auvergne és France nyelvek franciákból álltak, Itália, Aragon és

² TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 26.

³ RUNCIMAN, 1999. 960.

⁴ RILEY-SMITH, 1995. 305–306.

⁵ TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 26.; RILEY-SMITH, 1995. 339–340.

⁶ TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 26.

Anglia nyelv az onnan származó lovagokból szerveződött, a Német nyelv pedig a német területekről és Közép-Európából származó rendtagokat tömörítette. A nyolcadik, Portugál-Kasztíliai nyelv csak később, az innen származó rendtagok számának növekedésével jött létre. A magyar lovagok a cseh rendtartományon keresztül eleinte a német, 1314-től pedig – Anjou befolyásra – az itáliai nyelvhez tartoztak.⁷

A renden belüli feladatok nyelvek szerint különültek el. A Provence és Itália nyelvekbe tartozók mindig a flottánál szolgáltak. A provence-i *baillivus* volt a nagymester helyettese a hadsereg élén, az itáliai *baillivus* pedig a flotta főparancsnoka. A kormányzásért Auvergne felelt, az ispotályok működéséért France. Az angolok alá tartozott a sziget partvédelmét ellátó könnyűlovasság, az Aragon nyelv foglalkozott az ellátási feladatokkal, az erődítések pedig a Német nyelv felügyelete alatt álltak. A később létrehozott Portugál-Kasztíliai nyelvnek döntően adminisztratív feladatai voltak, ugyanakkor ők őrizték a rend pecsétjeit is. A Portugál-Kasztíliai *baillivus* volt a rend főkancellárja.⁸

I.4. Rodosz és gazdasága

Rodosz az Égei-tengeren, Kis-Ázsia nyugati partjainál fekszik. A Déli-Szporádok szigetcsoport legnagyobb tagja, területe 1404 km². A sziget közepén emelkedő hegység legmagasabb pontja 1215 méter. Éghajlata mediterrán, a parti síkságok és dombok számos kisebb patakkal, érrel átszabdalt termékeny földjén⁹ déligyümölcs-, olíva- füge-, gránátalma-¹⁰ és szőlőtermesztés folyik, a hegyvidék erdős. Ősztől tavaszig a nyugati szélirány az uralkodó, nyáron pedig az északi.¹¹

A sziget északkeleti partján áll Rodosz városa. A terület az ókor óta lakott, kedvező fekvésének köszönhetően már a Kr. e. 3–2 évezredben is fontos kereskedelmi központként működött. A kikötő fontos állomáshelye volt a levantei kereskedelemnek, Ciprus és a

⁷ TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 26–27.

⁸ TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 27–28.

⁹ ENC. BRIT., 1883. 525.

¹⁰ FÉNYES, 1854. 433.

¹¹ ENC. BRIT., 1883. 525.

krétai Kandia között Rodoszon álltak meg a hajók élelmet és vizet vételezni.¹² Rodosz kevés természetes erőforrása közül leginkább az erdők faanyaga volt jelentős. Ez sem tudta fedezni az igényeket, így 1522-ig a rodoszi hajók Számoszra jártak az épületekhez, árbocokhoz, hadigépekhez, ágyú lafettákhoz stb. szükséges faanyagért. A számoszi fával aztán nemcsak Rodoszt látták el, de kereskedtek is vele.¹³

A johanniták – felismerve, hogy az Oszmán Birodalom erősödésével egyre nehezebb lesz Rodosz ellátása, – fokozatosan „átállították” a szigetet célirányos haditermelésre.¹⁴ Minden megművelhető földön élelmiszert termeltek, a helyben található faanyagot hajókhoz, hadigépekhez stb. használták fel. Természetesen fontos szerep hárult Rodosz polgári lakosságára is, hiszen 450 lovagnál több csak ritkán volt egyidejűleg a szigeten. A javarészt görög lakosság létszáma 20.000 főre volt tehető. A mezőgazdasági termelés mellett részt vettek az erődítési munkálatokban, falakat, tornyokat építettek, háború esetén védelmi feladatokat is elláttak, illetve szabad evezősként szolgáltak a gályákon.¹⁵ A johanniták jól bántak velük, a görögök a római pápa elismerése mellett megtarthatták ortodox vallásukat, így szívesen működtek együtt a lovagrenddel.¹⁶

Az intenzív módszerekkel elért növekedés dacára a szigetállam ellátása továbbra is a tengeri kereskedelemtől függött. Rodosz védelméhez elsősorban nem nagyszámú harcosra, hanem pénzre volt szükség, hogy a megfelelő behozatalt biztosítani tudják. Ezt elősegítendő a 15. század elején jelentősen kibővítették a kikötőt,¹⁷ így – amellett, hogy több hajót tudtak egyidejűleg fogadni –, nőttek

¹² DUDAR, 1991. 41.

¹³ PIRI REIS, 1988. 393.

¹⁴ RILEY-SMITH, 1995. 343.

¹⁵ Ez alól természetesen kivételt jelentettek azok a görögök, akiket valamilyen bűncselekmény elkövetéséért ítélték gályarabságra, ők nyilván nem szabad akaratukból dolgoztak a hajókon. NICOLLE, 1996.242.

¹⁶ RILEY-SMITH, 1995. 339.

¹⁷ A kikötő eddig sem volt apró, hiszen 1365-ben I. Lusignan Péter ciprusi király 165 hajóból álló flottáját is be tudta fogadni. HOUSLEY, 1992. 40.

a vámokból, kikötői illetékekből stb. származó bevételek is.¹⁸

Mindazonáltal a johanniták fő anyagi forrását továbbra is a rendőri nyugati birtokai jelentették. Nyugati tartományaikból 1374–1375 folyamán a lovagrend kb. 46.000 dukát bevételre tett szert. Száz év múlva, 1478-ra ez az összeg elérte a 80.500 dukátot, ehhez jött még a keleti birtokokról származó 11.500 dukát jövedelem.¹⁹ Ez a 92.000 dukát a fokozódó török nyomás miatt már valószínűleg kevés lett volna a fennmaradáshoz, de volt még egy igen jelentős bevételi forrás, mégpedig a *corso* intézménye.

I.5. A *corso*

Kedvező fekvése folytán a sziget kiválóan alkalmas volt nemcsak kereskedelemre, de kalózkodásra is. Elsősorban a Földközi-tenger keleti medencéjében, Kis-Ázsia déli partjain és az Égei-tenger délkeleti részén zajló kereskedelmi hajóforgalom ellen. A folyamatos muszlim terjeszkedés megadta az ideológiai alapot is: a török és mameluk kereskedelmi hajózás elleni harc a „szent háború”,²⁰ a „keresztes hadjárat” része volt. A *corso* ennek a lehetőségnek a bérbeadását jelentette. Ezzel a 14. század végétől létező lehetőséggel egyre többen és egyre hatékonyabban éltek, így az mind nagyobb mennyiségű pénzt hozott a lovagrendnek. 1519-ben például a *corsó*ból származó bevételek elérték a 47.000 dukátot – ez az 1378-ban a nyugati rendtartományokból származó teljes bevétel fele!²¹

Az összeget megfizető hajósok utánpótlási bázisként, pihenő- és menedékhelyként egyaránt használhatták Rodosz kikötőjét. Noha egyszerre csak viszonylag kevés kalózhajó állomásozott Rodoszon, a sziget központi fekvését kihasználva²² a kalózok igen súlyos veszteségeket okoztak a muszlim kereskedelmi hajózásnak.²³ Nem volt olyan oszmán vagy mameluk hadihajó, amely megkísérelte volna az erődített kikötőbe is követni a kalózokat. A zsákmány

¹⁸ RILEY-SMITH, 1995. 339.

¹⁹ RILEY-SMITH, 1995. 343.

²⁰ RILEY-SMITH, 1995. 342.

²¹ RILEY-SMITH, 1995. 343.

²² RILEY-SMITH, 1995. 342.

²³ HALLAM, 1989. 336.

pedig Rodosz piacán kelt el... A rodoszi kalózkodás nagyon súlyosan érintette mind a Mameluk, mind később az Oszmán Birodalom tengeri kereskedelmét. Az 1440-es évek mameluk támadásainak is a Rodoszról folytatott kalóztevékenység volt a kiváltó oka. Például a sziget védelmében kétszer is segítséget nyújtó burgundiai Geoffrey de Thoisy 1440-ben négy hajójával végigprédálta a muszlim hajókat egész Észak-Afrikában.²⁴

I.6. A zarándoklatok

A johanniták számára a *corso* mellett fontos bevételi forrást jelentett a Jeruzsálem felé tartó zarándokforgalom is. Felmerül a kérdés, hogy a tengeri utat választó hívők miért álltak meg mégis inkább Rodoszon, noha készleteiket Cipruson is feltölthették volna? Keresztelő Szent János testét Szamariában temették el, de késő középkori tradíció szerint fejét Konstantinápolyba szállították. Az út során megálltak Alexandriában és „*egy Rodosz nevű szigeten*”²⁵ is.

A johanniták megragadták a lehetőséget, és a 14. század második felétől²⁶ Rodosz a Jeruzsálembe vezető zarándokút egyik fontos állomása lett. Ebből a lovagrendnek természetesen komoly bevétele származott. A gazdasági előnyök mellett a zarándokok jelenléte időnként katonailag is fontossá vált, mind az 1480-as, mind az 1522-es ostrom idején részt vettek a sziget védelmében az itt rekedt zarándokok is.²⁷

I.7. Az első hadi vállalkozások

A johanniták rodoszi tartózkodásuk első éveit uralmuk kiterjesztésével töltötték. A környező szigeteken túl az égei szigetvilágban fokozatosan terjeszkedtek északnyugat felé. Az ilyen irányú expanzió 1340 körül véget ért, ekkor Kósz²⁸ még johannita

²⁴ HOUSLEY, 1992. 92.

²⁵ DUPUY, 1998. 343.

²⁶ Anthony Luttrell kutatásai szerint. DUPUY, 1998. 347.

²⁷ HOUSLEY, 1992. 228.

²⁸ A sziget ókori neve Kós (nem azonos a jóval északabbi Chiossal!), latinul Scio. Ma Kósz. Az ókori elnevezésekhez lásd DUDAR, 1991. 35.

birtok volt, de Ikaria már nem.²⁹

Az 1330-ben évek végén egy Rodoszon járt német zarándok, Ludolph von Südheim³⁰ beszámolt róla, hogy a johanniták Rodosz, Kósz és Castelrosso szigete között jelzőhálózatot építettek ki, amelynek működési elve: „*nappal füst, fáklyák éjjel.*”³¹ Mivel a nappal használt füstjelek a szélre igen érzékenyek, ezért az – eredetileg muszlim kalózok ellen kiépített – rendszer hosszabb üzenetek továbbítására csak éjjel lehetett alkalmas. Ugyanilyen hírközlési összeköttetés volt Rodosz és Ciprus, és valószínűleg a korinthoszi citadella és az athéni fellegvár között is, utóbbira az Akropolisz ún. „francia tornyának” kialakítása utal.³² Fontos azonban hozzátenni, hogy az Égei-tengeri, különféle hovatartozású keresztény birtokok és erődök között – néhány kivétellel – nem létezett egységes jelzőrendszer,³³ bár a technikai lehetőség erre adott volt.

1344-ben a rodosziak hat hajóval vettek részt a velencei (20 hajó) – ciprusi (4 gálya) – pápai (4 hajó) flotta Szmirna elleni támadásában. A hadművelet közvetlen oka az volt, hogy Omár, Ajdin emírje, Szmirna ura, hajóhadat épített, hogy az Égei-tengeren kalózkodjon. A nyugatiak azért támadtak, mivel a tengeri kereskedelemben és kalózkodásban egyaránt érdekeltek voltak, így nem volt szükségük a szmirnai konkurenciára. A győzelem után Szmirna és Izmir³⁴ a johanniták birtoka lett, és az is maradt egészen 1402-ig, amikor a városokat Timur Lenk elfoglalta.³⁵ Az 1344-ben szerzett Bodrum erődje azonban 1522-ig a lovagrend kezén maradt. Az alaposan megerősített kikötő sikerrel verte vissza az 1440-es és 1444-es mameluk támadásokat, sőt, az 1480-as nagy ostromot is.³⁶

1359-ben Lampszakosznál és a Dardanelláknál harcoltak

²⁹ BRICE, 1981. 30.

³⁰ MOLIN, 2001. 251.

³¹ MOLIN, 2001. 252.

³² MOLIN, 2001. 302.

³³ MOLIN, 2001. 302.

³⁴ HOOPER, – BENNETT, 1996. 126.

³⁵ RILEY-SMITH, 1995. 304.

³⁶ HOOPER – BENNETT, 1996. 126.

rodoszi hajók,³⁷ 1361-ben támogatták I. Lusignan Péter ciprusi királyt az anatóliai Attalia elfoglalásában.³⁸ 1365 augusztusában Rodoszról indult el I. Péter 165 hajójával az Alexandria elleni kereszties hadjáratra. A flottából 108 hajó volt ciprusi, a többit a velenceiek és a johanniták adták.³⁹

Mіндеzen katonai akciók mellett a lovagrend a kalózkodás támogatásával is súlyos károkat okozott mind a mameluk szultánságnak, mind a szíriai és anatóliai városállamoknak. Az 1430-as évek végére a Rodoszról kiinduló kalózhajók szinte megbénították a Földközi-tenger keleti medencéjének kereskedelmét.

II. A mameluk kísérletek

Miután a johanniták a 15. század elején kibővítették Rodosz kikötőjét, nemcsak a sziget kereskedelmi forgalma lendült fel, de megerősödött a *corso*-rendszer keretében Rodoszról kiinduló kalózkodás is. Az ekkor még elsősorban szárazföldön terjeszkedő Oszmán Birodalom számára a tengeri kereskedelem nem volt létfontosságú, a törökök nem is rendelkeztek érdemi tengeri haderővel, így ők nem sokat tehetek a rodoszi kalózok és az őket támogató johanniták ellen. Viszont – az oszmánokkal ellentétben – a mameluk szultanátus működésében döntő jelentőségű volt a tengeri kereskedelem, és mivel a ők komoly flottával rendelkeztek, kézenfekvő volt, hogy nem fogják tétlenül túrni az egyre erősödő keresztény kalóztevékenységet. Al-Zahir Jakmak mameluk szultán (1438–1453)⁴⁰ elhatározta: mindenáron végez a Földközi-tenger keleti medencéjét megbénító rodoszi johannita állammal.

II.1. Az 1440-es támadás

A Rodosz ellen induló flotta Damiettából futott ki 1440 tavaszán. A 15 hadihajó megközelítőleg 200 reguláris katonát és néhány száz

³⁷ RILEY-SMITH, 1995. 339–340.

³⁸ RUNCIMAN, 1999. 973.

³⁹ RUNCIMAN, 1999. 967.

⁴⁰ RILEY-SMITH, 1995. 249.

önkéntest szállított. Először Ciprusra feltöltötték készleteiket, majd a flotta a kis-ázsiai Alayába hajózott. A muszlim Amir, a város ura további katonákat és négy gályát adott a támadáshoz.⁴¹ A rodosziak azonban felkészülten várták a rohamot, és Jean de Lastic nagymester (1437–1454) vezetésével könnyűszerrel visszaverték a mamelukokat.⁴² A muszlim támadás nem okozott komoly károkat a városban, leszámítva, hogy a tüzéségi találatok következtében össze-omlott a nagy zsinagóga.⁴³ Az ostromlók 12 hajót veszítettek.⁴⁴ A sikerben szerepet játszott a burgundiai Geoffrey de Thoisy lovag négy hadihajója is.⁴⁵

Az 1440-es mameluk kísérlet – főleg, ha összehasonlítjuk a későbbi hadműveletek, főként az 1480-as és 1522-es ostromok arányaival, és az azokban résztvevő óriási erőkkel – alig volt több egy kis erővel végrehajtott portyánál.

II.2. Az 1443-as támadás

Al-Zahir Jakmak szultán, okulva a három évvel korábbi kudarcból, ezúttal jóval nagyobb hadsereggel szándékozott Rodosz ellen indulni. Ennek megfelelően a Damiettából induló flotta nem egyenesen a johanniták ellen hajózott, hanem Bejrút – Tripolisz – Larnaca – Limasol – Adabia útvonalon haladva először összegyűjtötte az alávetett városok, államok haderejét. Az egyesült hadsereg és flotta első feladata az volt, hogy elfoglalják Châteauroux (más néven Castellino) szigetét a johannitáktól. Erre azért volt szükség, mert a kis szigetről könnyen hátra lehetett volna támadni a flottát. A kis létszámú helyőrséget könnyedén legyűrték, a sziget mameluk kézre került.⁴⁶ Amellett azonban, hogy túl sok időt vesztegettek el a flotta összegyűjtésével és Castellino ostromával, a mamelukok azt is tudták, támadásuk nem érné készületlenül a johannitákat. Nyilván látták ugyanis a Castellinót Rodosszal összekötő „távíró” rendszer füst- és fényjelzéseit. Ebből

⁴¹ HOUTSMA, 1936. 1238.

⁴² TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 29.

⁴³ SINGER, 1905. 401.

⁴⁴ BRADBURRY, 1994.228.

⁴⁵ HOUSLEY, 1992. 92.

⁴⁶ HOUTSMA, 1936. 1238. p.

pedig sejthették: Rodosz védői mostanra mindent tudnak az ostromló sereg létszámáról, felszereléséről, és ha segítséget küldeni nem is tudnak (noha Castellino parancsnoka ezt minden bizonnyal kérte), a védelemre alaposan felkészültek.

A flotta tehát a közeledő tél elől kénytelen volt visszatérni Damiettába.⁴⁷ A hadművelet lényegében „célát tévesztett,”⁴⁸ de a résztvevő erők sértetlenek maradtak, a következő támadáshoz csak a tavaszt kellett megvárni...

II.3. Az 1444-es támadás

A Damiettában áttelelt mameluk és szövetséges flotta tavasszal Tripolisz érintésével indult Rodosz ellen. A főerőt mintegy 40 hadihajó és közel 1.000 katona alkotta, ehhez jöttek még a szállítóhajók és egyéb kisebb járművek. A mamelukok partra szálltak Rodoszon, a várost körbezárták és ostrom alá vették. A közel 40 napos⁴⁹ ostrom alatt folyamatosan dúlták a város körüli falvakat, ültetvényeket is.

Jean de Lastic johannita nagymester kitartott. Az előző évi mameluk kísérlet után a lovagrendiek tudták, idén biztosan megindul a támadás Rodosz ellen is, így a városban bőséges készleteket halmoztak fel. Mivel a johannitáknak jó kapcsolatuk volt Burgundiával,⁵⁰ onnan bizvást reménykedhettek segítségben. A rodoszi flotta egyelőre nem is indított ellentámadást, várták a lehetőséget, hogy majd a felmentő sereggel egyesülve törjék át az ostromgyűrűt.

Az ostromló mameluk hadsereg az első rohamok kudarca után elbizonytalanodott. Egy kortárs muszlim krónikás szerint: „*a csapatoknak nem volt egyértelműen meghatározott célja, így nem is térhettek vissza tényleges eredménnyel és ezért korábbi buzgalmuk a szent háború iránt [...] hosszú időre lelohadt.*”⁵¹ A johanniták kihasználták a mameluk hadvezetés határozatlanságát. Időközben

⁴⁷ HOUTSMA, 1936. 1238.

⁴⁸ RILEY-SMITH, 1995. 249.

⁴⁹ HOUTSMA, 1936. 1238.

⁵⁰ HOUSLEY, 1992. 92.

⁵¹ RILEY-SMITH, 1995. 249.

ugyanis Geoffrey de Thoisy vezetésével megérkezett a burgundi flotta.⁵² Ennek támogatásával kitörték és tönkre verték az ostromlók táborát.⁵³

A mamelukok súlyos veszteségekkel kénytelenek voltak visszahajózni Damiettába. Végül 1446-ban a mameluk szultánátus és a johannita lovagrend képviselői Jacques Coeur francia kereskedő közvetítésével⁵⁴ kötötték meg a békét. Jean de Lastic azonban nem bízott a béke tartósságában és nagymesterségének hátralevő idejében folyamatosan erősítette Rodosz falait.⁵⁵

II.4. A johanniták sikerének okai

A johanniták sikerének három fő összetevője volt.⁵⁶ A lovagrend – nem utolsósorban kalózzokkal folytatott jó viszonyának köszönhetően – kiváló kémhálózattal rendelkezett minden környező országban, így pontos információkkal rendelkezett az ellenséges katonai műveletekről.

Levantei kereskedelemben betöltött közvetítő pozíciójának köszönhetően a lovagrendnek megvoltak a megfelelő anyagi forrásai ahhoz, hogy példátlanul erős védelmet építsen ki Rodoszon. A kiváló terepadottságok és a magas falak védelmében a mamelukokénál lényegesen erősebb hadsereget is fel tudtak tartóztatni. Az ostromtechnika korabeli fejletlensége miatt a támadók legfeljebb az erősség kiéheztetésében reménykedhettek volna – az egész épei szigetvilágra jellemző sziklás talaj miatt még aknákkal sem lehetett próbálkozni.

Döntő fontosságú volt még a johanniták hadművészet-, harcmodor- és fegyverzetbeli fölénye a mamelukokhoz képest. A falak védelmében bátran és összehangoltan küzdő nehézfegyverzetű lovagok – a sziget görög lakosságának támogatásával – közelharcban könnyen legyőzhették a szervezetlenül rohamozó, döntően könnyűfegyverzetű mameluk katonákat.⁵⁷

⁵² HOUSLEY, 1992. 225.

⁵³ HOUTSMA, 1936. 1238.

⁵⁴ RILEY-SMITH, 1995. 249.

⁵⁵ HOUSLEY, 1992. 225.

⁵⁶ HOUTSMA, 1936. 1238.

⁵⁷ HOUTSMA, 1936. 1238.

III. A török veszély

III.1. Az oszmán terjeszkedés az Égei-tenger térségében

Az 1444-es kudarc után a mameluk szultanátus többé nem veszélyeztette Rodoszt. A johannita lovagrend számára a fő problémát immár a terjeszkedő Oszmán Birodalom jelentette.

Miután 1453-ban a törökök elfoglalták Bizáncot, kézenfekvő volt, hogy előbb-utóbb Rodoszt is támadás éri, hiszen a sziget lényegében elzárta az utat az déli és keleti tengeri terjeszkedés előtt. Az Oszmán Birodalom azonban egyelőre a Balkánra koncentrált, itt pedig az 1456-os nándorfehérvári vereség jelentősen visszavetette őket. A balkáni terjeszkedéstől függetlenül megkísérelték adófizetésre kényszeríteni Rodoszt is. Amikor az adófizetési felszólítást a rend 1454-ben visszautasította, 1455-ben elfoglalták a johanni-táktól Kóst, bár a fellegetvát nem tudták bevenni.⁵⁸ Mivel 1460-ban elfoglalták szinte egész Dél-Görögországot, 1462-ben pedig Leszboszt, a lovagrend beleegyezett, hogy „ajándék” formájában évente adót fizessen a szultánnak.⁵⁹

III.2. Az utolsó kereszties hadjárat

1464-ben a Konstantinápoly elestétől megrettent Nyugat, úgy látszott, képes lesz újra kereszties hadjáratot indítani a törökök ellen. II. Pius pápa 1458 óta fáradozott, hogy megteremtse a hadjáratához szükséges összefogást. 1463-ban tervét már-már siker koronázta: a pápai államok területén felfedezett timsóbányák megingatták a törökök timsó-monopóliumát, és jelentős bevételhez juttatták a pápát. Mátyás magyar király (1458–1490) is támogatta a hadjárat ötletét, lévén Magyarország közvetlenül határos volt az Oszmán Birodalommal. Jó János burgundiai herceg és Velence is a háború mellett foglalt állást.

Az idő múlásával a lelkesedés fokozatosan csökkent. Az itáliai városok a kereszties hadjáratok kedvéért sem voltak hajlandók

⁵⁸ HOUSLEY, 1936. 225.

⁵⁹ HOUSLEY, 1936. 226.

veszélyeztetni a törökkel folytatott jövedelmező kereskedelmüket. A burgundi herceg a francia veszélyre hivatkozott, csak Mátyás és a johanniták tartottak ki a háború mellett.⁶⁰

A pápa ekkor úgy döntött, maga fogja finanszírozni a hadjáratot. Anconában össze is gyűlt a flotta, ám a velenceiek nélkül nem voltak elegenden, így nem indulhattak el. Velence pedig késlekedett. Arra hivatkozott, hogy megvárja, míg a pápa megérkezik. Az idős és beteg Pius már haldoklott, amikor útra kelt. Emberei eltitkolták előle, hogy egyetlen európai uralkodó sem követi őt a háborúba. Anconához közeledve már a pápai hordszék függönyét is összehúzták, hogy a pápa ne láthassa a dezertáló katonákkal teli utat.⁶¹ Anconába érkezésekor hangzott el a híres mondat, amikor megtudta, hogy a velencei hajók késlekednek: „*Eddig nekem hiányoztak a hajók, most én hiányzom a hajóknak.*”⁶² A hadjárat el sem indult. Mire a pápa augusztus 14-én meghalt, saját kíséretén kívül már alig maradt valaki Anconában, a sereg teljesen feloszlott.

A kereszties hadjárat kudarcával csak idő kérdése volt a Rodosz elleni török támadás. Amikor a törökök elfoglalták Negropontét, ahol két rodoszi gálya harcolt a sziget védelmében, Rodosz és a Porta kapcsolata végleg ellenségessé vált.⁶³ Az 1470-es években a törökök számos portyát indítottak a johanniták kis-ázsiai és szigetvilágbeli érdekeltségei ellen,⁶⁴ minden tavasszal végigdúlták Rodosz partjait,⁶⁵ de ebben az időszakban a háború súlypontja máshová helyeződött.

III.3. Uzun Haszán és Velence

Az erősödő Oszmán Birodalom fő riválisa ebben az időszakban az Iránt és Kelet-Anatóliát kezében tartó Uzun Haszán, az Akkoyunludinasztia feje volt. Amikor 1464-ben trónviszály tört ki Karamániában, Uzun Haszán elérkezettnek látta az időt, hogy Közép-Anatóliában is megvesse lábát. Segítségére voltak ebben a velenceiek,

⁶⁰ RUNCIMAN, 1999. 984.

⁶¹ RUNCIMAN, 1999. 983–984.

⁶² TÖRÖK – LEGEZA, 1999. 29–30.

⁶³ HOUSLEY, 1992. 226.

⁶⁴ RILEY-SMITH, 1995. 305.

⁶⁵ HOUSLEY, 1992. 226.

akik azonnal csatlakoztak fő ellenségük, az Oszmán Birodalom elleni támadás tervéhez.⁶⁶

Noha II. Mehmed szultán (1451–1481) 1468-ban bevonult Karamániába, nem tudta legyőzni az Uzun Haszánnal szimpatizáló hegyi törzseket. A keleti fenyegetés 1471-ben vált igazán komollyá, amikor Uzun Haszán a velencei szövetség mellett felvette a kapcsolatot a rodoszi johannitákkal, Ciprus királyával és az alanyai bejjel is – 30000 katonát ígért nekik az oszmánok elleni harchoz.⁶⁷ A velenceiekkel kötött szerződés értelmében Uzun Haszáné lett volna egész Anatólia, mindössze annyi megkötéssel, hogy nem épít erődöket a köztársaság érdekeltségéhez tartozó partvidéken. Velence megkapta volna Moreát, Lesboszt, Euboiát és Argoszt, sőt, még Isztambul elfoglalását is tervbe vették.

1472-ben Uzun Haszán seregei a helyi törzsek támogatásával kiűzték a törököket Karamániából. Ezzel egy időben jelentős pápai-velencei hajóhad támadta Antalyiát és Szmírnát, és komoly károkat okozott az oszmánoknak.⁶⁸ Uzun Haszán csapatait pedig csak azért nem sikerült tűzfegyverekkel ellátni, mert a megbeszélte találkozón idején Haszán éppen Karamánia belsejében harcolt, így nem tudott találkozni a velencei szállítóhajókkal.⁶⁹

Mehmed szultán, hogy szembeszálljon a támadókkal, igen drasztikus intézkedéseket hozott. Rendkívüli hadiadót vetett ki, és közel 70.000 fős hadsereget gyűjtött. A reguláris erők mellé még muszlim és keresztény zsoldosokat is felfogadott, továbbá minden balkáni keresztény faluból elvitetett katonának két felnőtt férfit. Ezzel az óriási hadsereggel azután 1473. augusztus 11-én Baskentnél, az Eufrátesz mellett szétverte Uzun Haszán csapatait. A győzelem után a szultán Velence ellen fordult. 1474-ben ostrom alá vette Scutarit, ám mivel a sereg nehezen boldogult, 1478-ban a helyszínre utazott, hogy személyesen irányítsa a hadműveleteket. A nyomasztó túlerő végül békére kényszerítette Velencét, a szerződést 1479. január 25-én kötötték meg. Az Oszmán Birodalom

⁶⁶ Albániában Szkander bég (Kasztrióta György) szintén velencei támogatással harcolt a törökök ellen.

⁶⁷ ÍNALCIK, 1994. 28.

⁶⁸ HALLAM, 1989. 337.

⁶⁹ ÍNALCIK, 1994. 28.

legyőzte Uzun Haszánt, Velencével pedig békét kötött: a johanniták tehát egyedül maradtak.

IV. A kettős támadás 1480-ban

Az 1480-as hadjáratnál II. Mehmed szultánnak két fő célja volt. Egyrészt meg akarta vetni a lábát Itáliában és ezzel meggyengíteni a pápát, Velencét és a többi itáliai városállamot. Másrészt, mivel a Nyugat szükségszerűen Itáliára figyelt volna, el akarta foglalni Rodoszt.⁷⁰ A szárazföldről kb. 16 kilométerre⁷¹ fekvő sziget megszerzése számos előnnyel járt volna: a nagy és jól kiépített kikötő, a sziget termékenysége, stratégiai jelentős fekvése és kereskedelmi központ-jellege egyaránt csábították az oszmánokat. A sziget remekül felhasználható lett volna az esetleges lázadások ellen Kis-Ázsia déli részén, Rodosz ókori eredetű hírneve és tekintélye pedig propaganda-szempontról volt értékes.⁷²

A győzelemnek indirekt előnyei is lettek volna. Véget ért volna a johanniták zavaró jelenléte az Égei-tengeren, ezzel együtt jelentősen csökkent volna a kereskedelmi hajózást veszélyeztető keresztény kalóztevékenység is.⁷³ Rodosz elfoglalásával elhárult volna a veszély, hogy a sziget kiindulási bázisul szolgálhat egy esetleges későbbi kereszties hadjáratához, továbbá mind katonai, mind propagandaszempontról jól jött volna a mamelukok ellen is.⁷⁴ Amikor 1522-ben végül sikerült elfoglalni Rodoszt, Ciprus volt a következő célpont⁷⁵ – feltehetően, már 1480-ban is egy ehhez hasonló tervet dédelgetett az Oszmán Birodalom.

IV.1. Otranto

⁷⁰ SHAW, 1976. 69.

⁷¹ DUFFY, 1996. 192.

⁷² HOUSLEY, 1992. 226.

⁷³ Persze ez nem jelentette volna azonnal a keresztény tengeri jelenlét felszámolását a térségben: velencei birtokok húzódtak végig a dalmát és a moreai partokon, valamint hozzájuk tartozott Kréta és Korfu is. Az 1489-ig fennálló Ciprusi Királyság szintén fenyegetést jelentett, még ha régi erejének árnyéka volt is már csupán. DUFFY, 1996. 192.

⁷⁴ HOUSLEY, 1992. 226.

⁷⁵ HOUSLEY, 1992. 200.

1480 tavaszán az albániai Avlonya kikötőjéből futott ki egy török flotta Gedik Ahmed pasa parancsnoksága alatt, amelynek célpontja Apulia volt.⁷⁶ Először körülhajózták Dél-Itáliát, majd augusztus 11-én partra szálltak, és heves harcok után bevették Otrantót.⁷⁷ A város hídfőállás lett volna az itáliai oszmán terjeszkedéshez.

Az oszmán siker óriási pánikot váltott ki. A pápa a lakosság legnagyobb részével együtt északra menekült. IV. Sixtus pápa keresztes hadjáratot hirdetett Otranto visszafoglalására, segítséget ajánlottak a nápolyiak, Mátyás magyar, valamint XI. Lajos francia király is.⁷⁸

Gedik Ahmednek nem volt elegendő embere, hogy a megszerzett hídfőt kiterjessze, ezért 1480 decemberében visszahajózott Ruméliába, hogy erősítést szerezzen Itália tervezett meghódításához. Az 1481-es trónviszály miatt már nem is tért vissza a városba, melynek vezér nélkül maradt török védői végül 1481. szeptember 10–11-én megadták magukat.⁷⁹

V. Rodosz ostroma

V.1. Az 1479-es Rodosz elleni portya

A szultán jól tudta, a kettős támadás másik célpontja, Rodosz előreláthatólag sokkal keményebb dió lesz, mint Otranto. A fő támadás előtt mindenképp szükség volt tehát egy felderítő akcióra, már csak azért is, mert a johanniták erejéről, az erődítések elhelyezkedéséről a törököknek csak igen homályos, és egyáltalán nem naprakész információik voltak – egy rodoszi származású renegát, Antonio Meligalo átadott ugyan néhány régi térképet Meszih pasának, ám ezeken még nem szerepeltek az elmúlt évek rodoszi erődítési munkálatai.⁸⁰ Meligalo igen biztató – bár mint később kiderült, helytállóan a legkevésbé sem nevezhető – jellemzést adott a rodoszi állapotokról is: a lakosok

⁷⁶ İNALCIK, 1994. 29.

⁷⁷ SHAW, 1976. 69.

⁷⁸ SHAW, 1976. 70.

⁷⁹ HOUSLEY, 1992. 112.

⁸⁰ BROCKMAN, 1995. 63.

elégedetlenkednek, az itáliai és spanyol lovagok a lázadás szélén állnak, az Auvergne-i nyelvhez tartozó falak és tornyok gyengék, vékonyak (ez kivételesen igaz volt, az említett szakaszon a korszerű erődítések csak 1496-ra készültek el), a város szinte nyitva áll. Nem dönthető el egyértelműen, hogy Meligalo esetleg kettős ügynök volt-e.⁸¹

1479 telén Meszih pasa kisebb erőkkel Rodoszra hajózott, hogy ellenőrizze Meligalo információit, és amennyire lehet, felderítse a város védelmét. Könnyűlovasságát és szpáhijait a várostól távol tette partra, nehogy a johanniták megakadályozzák a partraszállást. A lovagrendet azonban kiváló kémhálózatának köszönhetően nem érte meglepetésként a támadás: a falvak népe jól védhető helyeken keresett menedéket, a néhány kisebb település feldúlása után újrarendeződő muszlim lovasságot pedig a johanniták bekerítették, és nagyrészt megsemmisítették.

Meszih pasa a túlélőkkel a közeli Tilosz szigetére hajózott. A johanniták azonban számítottak erre, így már korábban megerősítették tiloszi helyőrségüket, ennek következtében a törökök súlyos veszteségekkel innen is távozni kényszerültek.⁸² Mindezek ellenére a török akció elérte célját: felmérték a védők erejét, és Meszih tudta, hogy a következő évben nem számíthat könnyű győzelemre.

V.2. Az 1480-as ostrom: a támadók

1480 tavaszán kifutott a másik támadó egység is, Meszih pasa parancsnoksága alatt. Meszihnek mintegy 3.000 janicsárja, és körülbelül 4.000 arab harcosa volt,⁸³ ehhez jöttek még különféle segédcsapatok. A kortársak által emlegetett 70 ezer fős hadsereg⁸⁴ minden bizonnyal túlzás, ekkora erőt sem szállítani, sem ellátni nem lehetett volna – továbbá minden bizonnyal igen hamar bevették volna Rodoszt... Az ostromló sereg összlétszáma 10–

⁸¹ BROCKMAN, 1995. 63.

⁸² BROCKMAN, 1995. 64.

⁸³ HOUSLEY, 1992. 228.

⁸⁴ BROCKMAN, 1995. 64.

15.000 fő lehetett.⁸⁵

Az előző évi eseményekből, és Konstantinápoly ostromából okulva, a sereget rendkívül erős tüzérséggel szerelték fel.⁸⁶ A számos kis és közepes űrméretű ágyú, mozsár, csatakigyó stb. mellett Meszihnek volt három óriási bronz ostromlövege is. Ezeket az 5,6 méter hosszú ágyúszörnyeket a pasa a város kulcsának tartott Szent Miklós torony ellen szándékozott bevetni. Az óriáslövegek – Pierre D'Aubusson johannita nagymester későbbi jelentése szerint „*kilenc tenyér*”⁸⁷ kerületű golyókat lőttek ki.

V.3. A védők

Rodosz védői megközelítőleg 3.500-an lehettek,⁸⁸ ám ebből csak körülbelül 600 volt valódi lovas,⁸⁹ egy részük pedig túl öreg volt már a harchoz.⁹⁰ Volt még mintegy 1.500–2.000 apród, zsoldos és egyéb fegyveres, továbbá részt vettek a védelemben a sziget hadra fogható görög és latin hitű lakosai, valamint az ostrom miatt a szigeten rekedt átutazó európai zarándokok is.⁹¹ A nyilvánvaló számbeli hátrány mellett az is problémát jelentett, hogy kevés volt a segédsapatokat irányító altiszt.⁹²

A johanniták alaposan felkészültek az ostromra. Körülbelül két évre elegendő búza élelmiszer, gabona, bor, olaj, sózott hús, és hasonló mennyiségű hadianyag állt a raktárakban.⁹³ Mint a szigeten

⁸⁵ HOUSLEY, 1992. 228.

⁸⁶ SIRE, 1996. 51.

⁸⁷ A jelentés idevágó részét közli: BROCKMAN, 1995. 67. *Kilenc tenyér* BROCKMAN szerint körülbelül hét lábnyal fele meg. Ennél a kor lényegesen nagyobb kaliberű ágyúkat is ismer, e három löveget inkább a hosszú cső miatti rendkívül nagy kezdősebesség tette különösen pusztítóvá.

⁸⁸ HOUSLEY, 1992. 228.

⁸⁹ Általában Rodoszon 450-nél több lovas ritkán tartózkodott egyszerre, és ebbe már az öregeket és a harcképtelenekeket is bele kell érteni. (RILEY-SMITH, 1995. 343.) – A 600-as létszám is azt mutatja, D'Aubusson régóta számított a támadásra.

⁹⁰ RILEY-SMITH, 1995. 343.

⁹¹ HOUSLEY, 1992. 228.

⁹² RILEY-SMITH, 1995. 343.

⁹³ BRADBURY, 1994. 230.

rekedt Giacometti de Curti⁹⁴ augusztiniánus szerzetes írta, „számos íjpuska, könnyű- és nehézágyú, gyújtóanyaggal töltött cserépedények, tartályok forró olajjal, görögtűz, szurokkal teli fazekak [...] és éjjel-nappal folyamatos őrszolgálat, melyet számszeríjász és puskás századok, valamint 100 lovas lát el.”⁹⁵

Rodosz védelmét minden idők egyik legtehetségesebb johannita nagymestere, Pierre D'Aubusson vezette – nem kis részben az ő korábbi tevékenységének eredménye volt a várost övező korszerű falrendszer is. A következőkben az ő pályáját fogom bemutatni.

V.3. A nagymester

Pierre D'Aubusson 1423-ban született a család La Marche-i kastélyában, Franciaországban. A D'Aubusson-ok a tizedik század óta örökjogon uralták Poitou-tól keletre fekvő birtokukat, melynek központja Gueret volt. Az ifjú Pierre a korban tipikus lovagi nevelésben részesült, és a reneszánsz szellemiségéhez híven csakhamar Zsigmond császár udvarába került apródként,⁹⁶ hogy ne csak a fegyverforgatásban, de a művészetekben és tudományokban is jártasságot szerezzen.

Első hadjáratában 1444-ben vett részt a *dauphin*, a későbbi XI. Lajos oldalán a svájciak ellen. Később szolgált VII. Károly hadseregében is, itt szerezte első ismereteit a tüzéségről, és feltehetően innen származtak mérnöki ismeretei is. Az 1440-esévek második felében került Rodoszra, ahol a királytól kapott ajánlólevelének köszönhetően tagjai közé fogadta a johannita lovagrend Auvergne-i nyelve.

A tehetséges ifjú lovag még noviciátusának lejárta előtt parancsnoki kinevezést kapott, és 1454-ben már diplomáciai beosztásban szolgált a lovagrendet. Ő képviselte Jean de Lastic nagymestert, amikor a johanniták az európai udvarokhoz fordultak támogatásért a várható török támadás ellen. Nem rajta múlt, hogy a VII. Károlytól kapott 100.000 aranyon kívül más segítség nem

⁹⁴ BRADBURY, 1994. 231.

⁹⁵ A forrást idézi: BROCKMAN, 1995. 65.

⁹⁶ BROCKMAN, 1995. 59.

érkezett.⁹⁷

1457-ben harcolt Kósz védelmében, és 1459-ben Cipruson. Ő javasolta Zacosta nagymesternek (1461–1467), hogy a kikötő védelmére emeljenek egy külön erődítményt – ez lett a Szent Miklós torony. Orsini nagymester (1467–1476) alatt D'Aubusson már Rodosz vezénylő kapitánya. E pozícióban minden lehetséges forrást felhasználva újabb és újabb bástyákkal, árkokkal erősítette a város falait. 1470-ben a velenceiek oldalán harcolt Euboiá védelmében, majd a vereség után visszatért Rodoszra, és folytatta a munkát.⁹⁸ Mivel az öreg Orsini utolsó éveiben már gyakorlatilag D'Aubusson (aki ekkor az Auvergne-i nyelv priorja is volt) irányította a lovagrendet, nem volt meglepő, hogy Orsini utódjaként 1476-ban⁹⁹ őt választották nagymesterré.¹⁰⁰

V.4. A falak

Rodosz már az ókorban is előnyös fekvésű, jól védhető erősség volt. Miután a johanniták 1306-ban megszerezték a várost, folyamatosan fejlesztették-bővítették a város védműveit. Az építkezések intenzitása természetesen mindvégig a lovagrend aktuális anyagi helyzetének függvénye volt, de a karbantartást a legrosszabb körülmények között sem hanyagolták el. Nem kis részben Pierre D'Aubusson érdeme, hogy Rodosz az 1480-as ostrom idején igen korszerű erődnek számított¹⁰¹ – az ő javaslatára emelték a Szent Miklós tornyot Orsini nagymester idejében, nagymestersége alatt pedig – a kisebb munkákat nem számítva – további három új torony épült, egy vaslánccal lezárhatóvá vált a kereskedelmi kikötő,¹⁰² valamint kiszélesítették a falak előtti árkot.

Ennek megfelelően a Rodosz alá érkező török sereg kettős falakkal találta magát szemben: a kettős falak, melyek közül az első, alacsonyabb, a térképen¹⁰³ *fausse-braye*-ként jelölt fal távol

⁹⁷ BROCKMAN, 1995. 59–60.

⁹⁸ BROCKMAN, 1995. 60.

⁹⁹ SIRE, 1996. 1996. 51.

¹⁰⁰ BROCKMAN, 1995. 60.

¹⁰¹ KEEN, 1999. 185.

¹⁰² BROCKMAN, 1995. 60.

¹⁰³ SIRE, 1996. 1996. 56.

tartotta az árkon esetleg átjutó ellenséget a főfaltól. Az elülső állás védőit hathatós tűztámogatásban lehetett részesíteni a hátsó, jóval magasabb főfalról.

A falak külső oldalán szabályos időközönként elhelyezett magas, karcsú tornyok (ne feledjük, az erődítések legnagyobb része még a tűzérés előtti korszakból való!) helyezkedtek el, melyekből keresztűz alá lehetett venni a falakhoz közelítő ostromlókat. A térkép tanúsága szerint kör és négyszög alaprajzú tornyok egyaránt előfordultak. Ezek nem voltak egybeépítve a fallal, az összeköttetést hidak biztosították. A mellékelt térképen a szürkével jelölt védművek 1522-ből valók, ám az 1480-as, feketével ábrázolt falak, bástyák is impozáns erőt képviseltek.

V.5. Az ostrom első szakasza

A közeledő török sereget a város melletti Szent István hegyen álló őrszemek 1480. május 23-án észlelték először. A több mint ötven hajóból álló török flotta¹⁰⁴ félhold alakzatban közelített északnyugat felől: hátul és középen haladtak a lassú, sebezhető szállítóhajók, míg a szárnyakon három evezősoros gályák fedezték őket. A már idézett da Curti szerint „*ameddig a szem ellátott, a tengert ellepték vitorláik.*”¹⁰⁵

A védők a törökök érkezéséig hátralévő néhány órát imádkozással töltötték, Rodosz védőszentjének, a Phileremosi Miasszonyunk ikonját pedig a koskinoi monostorból a városba hozták. A törökök ezalatt partra szálltak a triandai öbölben, a sziget nyugati oldalán. Itt egyrészt bőséges vízforrások fakadtak, másrészt a Szent István hegy eltakarta a török tábornak a rodosziak szeme elől. A johanniták nem próbálták megakadályozni a partraszállást, D'Aubusson nem engedhette meg magának a fölösleges veszteségeket. A felderítésre kiküldött török könnyűlovasság azonban elszenvedte első veszteségeit.

V.6. Előkészületek

A következő nap, május 24-én a török sereg elővonult a Szent

¹⁰⁴ IORGA hajóról tud. IORGA, 1909. 191.

¹⁰⁵ BROCKMAN, 1995. 65–66.

István hegy mögül, és bekerítette Rodoszt. Meszih pasa a hegy oldalában verte fel parancsnoki sátrát, innen jó rálátása nyílt a városra. Mivel a várost három irányból övező fal- és árokrendszert Meszih szinte áttörhetetlennek ítélte,¹⁰⁶ a fő súlyt az északi oldalra helyezte. Tervének kulcsát a Szent Miklós torony, illetve a hozzá vezető földnyelv jelentette. Ha sikerül a tornyot bevenni, török flotta behajózhat a kikötőbe, ezzel egyrészt meggátolja bármiféle külső segítség bejutását, másrészt fegyvereivel támogathatja az ostromot. A török szárazföldi erők számára földnyelven át megközelíthetővé vált volna a város északi oldala. Az itteni két kapu (Szent Péter és Szent Pál kapuk) valamelyikén áttörve pedig be lehetett hatolni a városba.¹⁰⁷

Ennek megfelelően Meszih a három bronz óriáslöveget az öböl nyugati, Szent Miklós toronnyal átellenes oldalán helyezte el, az ottani Szent Antal templom kertjében, kisebb ágyúival pedig minden irányból körbevette a várost. Az óriáslövegek ellen a johanniták három bombardát telepítettek a Auvergne-i palota kertjébe, ebből a szögből ugyanis elérhették a három óriáságyút. Bár megsemmisítésükre a török lövegeket védő gerendák, vesszőből font, földdel töltött kasok, stb. miatt legfeljebb közvetlen találattal lehetett esély, a kezelőszemélyzetnek okozott veszteségek is súlyosan érinthették az ostromlókat.¹⁰⁸

A tüzelés megkezdése előtt Meszih követei felszólították a várost a megadásra, az ajánlatot azonban a johanniták válasza sem méltatták.¹⁰⁹ Ezzel párhuzamosan számos kisebb – egyelőre még a falakon kívüli – csetepatéra került sor a török könnyűlovassággal. Egy ilyen összecsapásban esett el az első lovag, az Auvergne-i nyelvbe tartozó francia Murat de la Tour.¹¹⁰

V.7. Az első hét

A megadási ajánlat elutasítása után Meszih kiadta a parancsot a tüzelésre. A három nagy bronzágyú a Szent Miklós tornyot

¹⁰⁶ SIRE, 1996. 51.

¹⁰⁷ BROCKMAN, 1995. 67.

¹⁰⁸ BROCKMAN, 1995. 67.

¹⁰⁹ BRADBURY, 1996. 231.

¹¹⁰ BROCKMAN, 1995. 67.

támadta, számtalan kisebb ágyú pedig a városfalakat, tornyokat rombolta. A törökök felső szögtartományban tüzelő mozsarakkal lőtték a város lakónegyedeit is, remélve, hogy alááshatják a görög lakosság harci szellemét, kitartását.

A zömmel még az ágyúk tökéletesedése előtt épült, alapvetően középkori védművek nehezen állták az ostromot, néhány nap múlva D'Aubusson már arról számolt be III. Frigyes császárnak írt levelében, hogy a törökök kilenc tornyot megsemmisítettek, és porig rombolták a nagymesteri palotát is. Da Curti azt írta, „*a föld is remegett a lábam alatt.*”¹¹¹ A nagymester azonban – képzett mérnök és tüzér lévén – számított erre, és már előre megszervezte a védekezést. Az idősek, nők, gyermekek, és mindazok, akik nem harcoltak, biztonságba húzódhattak a város pincéibe, illetve a vár alatti kazamatákba, így a veszteségek nem voltak túl magasak. Nagyobb problémát jelentett, hogy a törökök csakhamar áttértek a gyújtógránátokra – csak a tűzoltóegységek megfeszített munkájának volt köszönhető, hogy a város nem égett porig.

A korszerű Szent Miklós torony jobban állta az ágyútűzet. A törökök az öböl nyugati partjáról kisebb ágyúkkal, valamint számszeríjászokkal és arquebúzosokkal igyekeztek megakadályozni, hogy a Szent Miklós tornyot a szárazfölddel összekötő földnyelven erősítés, fegyver és lőszer jusson az ostromlott toronyba, kevés sikerrel. A török katonák helyzete sem volt könnyű: a toronyból és a város északi faláról folyamatos keresztűzben voltak kénytelenek harcolni. Eredményesebbek voltak viszont az óriáslövegek: a nagy bronzágyú mindegyike kb. 14 lövést adhatott le naponta (hosszú ideig tartott a csövek lehűtése tüzelés után). Kb. 300 találat – azaz mintegy hétnapi ágyúzás – után már a nyolc méter vastag falak sem bírták tovább, és a Szent Miklós torony nyugati fala leomlott.

D'Aubusson tudta, mindenáron meg kell tartania a tornyot és a földnyelvet, különben Rodosz elveszett. A nagymester minden tartalékát ide irányította: nők, civilek és katonák éjjel-nappal dolgoztak, hogy a romokat védhetővé tegyék. Sok száz méter árkot ástak ki ellenséges tűzben, felhasználták a torony omladékát,

¹¹¹ A forrást idézi: BROCKMAN, 1995. 67.

deszkákat, köveket, karókat vertek le a part melletti sekély vízben, stb. A földnyelv védelmének új parancsnoka Fabrizio Del Carretto lett. Lovagjai mellé számszeríjászokat és arquebúzosokat is kapott erősítésként.¹¹²

Meszih nem tudta kihasználni a Szent Miklós torony lerombolását. Talán meglepte a védők elszántsága, és a torony lerombolása is tovább tartott a kelleténél, mindenesetre az azonnali roham elmaradt.

1480. május 28-án Rodosz északi kapujánál bebocsátást kért egy török szökevény, a német származású tüzér és mérnök Frapanus György,¹¹³ aki korábban Konstantinápolyban, később a török hadseregben szolgált tüzerként. Meszih pasával érkezett Rodosz alá, és azt állította, keresztény hite miatt állt át a johannitákhoz.¹¹⁴ Készséggel válaszolt minden kérdésre az ostromlók létszámát, elhelyezkedését illetően: elmondása szerint a törökök 100.000 katonával rendelkeznek, van 16 nagy ágyújuk és 22 nagy kőhajító gépük.¹¹⁵ A lovagok nem bíztak a dezertőrben, D'Aubusson pedig, bár udvariasan fogadta, szoros őrizet alatt tartotta György mestert.

Június 1-én egy gabonát szállító szicíliai kereskedőhajónak sikerült átjutnia a török blokádon. A rajta utazó kb. száz katonának a védők még az élelmiszernél is jobban örültek.¹¹⁶ A török kikötőzár egyáltalán nem volt túl szoros, kijutott rajta a D'Aubusson levelét vivő futárhajó is – a nagymester 109 török hajót, és 70.000 katonát említ, valamint ágyúkat, ostromgépeket stb. Ezen felül erősítést kért a johannita rendtől, egyúttal megróttá őket hogy nem hittek a korábbi figyelmeztetéseknek. Javasolta, hogy a felmentő támadás költségeinek fedezésére három évre zálogosítsák el a rend minden jövedelmét.¹¹⁷

V.8. Az első rohamok a Szent Miklós torony ellen A törökök körülbelül tíz napi ágyúzás után indították az első

¹¹² BROCKMAN, 1995. 69.

¹¹³ BROCKMAN, 1995. 63.

¹¹⁴ BROCKMAN, 1995. 70.

¹¹⁵ BRADBURY, 1994. 231.

¹¹⁶ BRADBURY, 1994. 231., BROCKMAN, 1995. 71.

¹¹⁷ A forrást idézi: BROCKMAN, 1995. 71–72.

ostromot a Szent Miklós torony romjai és a földnyelv ellen. Ehhez számos gályát átalakítottak: eltávolították a hajók árbocait és vitorláza-tát, orrukra bástyát építettek, és – az evezősök és a szállított szpáhik védelmére – megerősített palánkkal látták el őket. Néhányat hajót kisebb ágyúkkal is felszereltek. A triandai öbölből kihajózó flottillát a lovagok felkészülten várhatták: a törökök hajnal óta folyamatos dob, kürt- és egyéb zeneszóval „jelezték” a támadást.¹¹⁸

A Szent Miklós torony romjai között elhelyezett ágyúk folyamatosan tüzeltek, amíg a törökök holttérbe nem értek (azaz elég közel ahhoz, hogy addig már ne lehessen leengedni úgy a csövét), ám komoly eredményt nem értek el – egyetlen gályát sem sikerült elsüllyeszteni vagy felgyújtani, bár a becsapódó lövedékek minden bizonnyal számos áldozatot szedtek az evezősökkel és katonákkal telezsúfolt török hajókon.

A földnyelv védői számszeríjakkal, arquebúzzokkal, és főként mindenféle gyújtóeszközzel fogadták a támadó hajókat, amint azok megkísérelték partra tenni a rajtuk szállított szpáhikat és janicsárokat. A törökök csakhamar erős keresztűzbe kerültek, kézfegyverekkel lőtték rájuk a toronyból és a földnyelvről, továbbá a város északi faláról ágyúval is.¹¹⁹ Az egyik gályát sikerült felgyújtani, ez csakhamar felrobbant.¹²⁰

A hajóikról a sekélyesbe kiugráló török gyalogosokat jelentősen hátráltatták a védők által a tengerfenékre levert karók és egyéb akadályok, számos súlyos sérülést okozva. Akiknek mégis sikerült partra vergődniük, és eközben a rájuk záporozó nyilakat, dárdákat, puska- és ágyúgolyókat is elkerülték, azokat az előnyösebb pozícióból harcoló nehézpáncélos lovagok vágták le. A nem megfelelően előkészített támadás (nem is törekedtek a meglepetésre, stb.) csakhamar kifulladt, a megmaradt gályák igyekeztek minél gyorsabban eltávolodni a földnyelvtől.¹²¹

Meszih további két ilyen, lényegében öngyilkos támadást

¹¹⁸ BROCKMAN, 1995. 73.

¹¹⁹ BROCKMAN, 1995. 73.

¹²⁰ BRADBURY, 1994. 231.

¹²¹ BROCKMAN, 1995. 73.

indított a Szent Miklós torony és a földnyelv ellen, az elsőhöz hasonló eredménnyel. Egyedül a harmadik, jún. 9-i rohamról van veszteségadatunk: dezertőrökre hivatkozva D'Aubusson és Caoursin egyaránt 600 elesett törököt említ. Ez azonban aligha jelent többet,¹²² mint hogy a támadók ezúttal is nagy árat fizettek ostobaságukért. A lovagoknak nem volt veszteségük, az elesett keresztény közembereket pedig – a kor többi ütközetéhez hasonlóan – ezúttal sem számolta senki.

V.9. Célpont: a déli fal

A Szent Miklós torony elleni rohamok kudarcát látva Meszih úgy döntött, áthelyezi az ostrom súlypontját. A korszerű és jól védhető torony helyett június 7-én nehézlövegeit a várostól dél-délkeletre vontatta állásba: innen tüzükkel hatásosan támadhatták az angol, a provence-i és az itáliai nyelv bástyáit. Nyolc nagy ágyú az itáliai falat törte, egyet pedig úgy helyezett el, hogy az elérje a kikötő keleti oldalát védő Szélmalmok Tornját, más néven Szent Angyal tornyot, amelyet a francia nyelv lovagjai védtek. A nagy ágyúk tüzét kiegészítendő a török mozsarak gyűjtőlövedékekkel kezdték bombázni a város délkeleti részén elhelyezkedő, sűrűn lakott zsidónegyedet.¹²³

Az itteni falak sokkal régebbiek, vékonyabbak voltak, mint az alig húsz éve épült Szent Miklós torony, így várható volt, hogy nem sokáig állják a török ágyúk tüzét. Ezt D'Aubusson is tudta, így elhatározta, mire a törökök áttörik a falat, ki kell építeni egy második védőállást is. Így tehát leromboltatta a zsidónegyed házait – ezzel egyrészt rengeteg építőanyagot nyert, másrészt tiszta, jól belőhető teret hozott létre második, természetesen jóval gyengébb állása előtt. A nagymester tervei szerint az új, árkokból,

¹²² Egyérszt a közrendű dezertőrök valószínűleg nem ismerték a pontos veszteségadatokat – az első néhány napban ezt teljesen pontosan még a vezérek sem tudhatták. Másrészt mivel a támadók jelentős része még a hajókon, illetve partra gázolás közben, a vízben kapott halálos sebet, a tengerben hanyódo, valamint a török hajókon maradt holttesteket bajos lett volna megszámolni. Arról nem is beszélve, hogy a kor egészségügyi viszonyai között a súlyos sebesültek döntő hányada belehalt sérülésébe.

¹²³ BROCKMAN, 1995. 74.

palánkokból és kisebb fa – föld – kő erődökből álló védővonalat hathatósan lehetett támogatni a szomszédos provence-i bástyákról lőtt keresztűzzel is. A zsidónegyed lerombolásába, majd az új állások építésébe a város minden épkezsláb lakóját bevonták, akiket a falakon nélkülözni lehetett. Egymás mellett dolgozott apród és lovag, szerzetes és polgár, szabad és rabszolga,¹²⁴ és persze az érthetően kevésbé lelkes zsidók is.

Mialatt a lovagok tovább építkeztek, a falak egyelőre állták az ostromot. A repedéseket, kisebb omlásokat a védők éjszakánként fával, földdel úgy-ahogy kijavították, így a törökök egyelőre nem indítottak újabb rohamot. Ehelyett ostromárkok bonyolult rendszerét ásták ki, hogy a védők tüzetől takarva is a fal közelébe férközhessenek, majd ennek elkészülte után éjszakánként megkezdték a várárok feltöltését. D'Aubusson aknászai sem tétlenkedtek, ellenaknákkal zavarták a törökök munkáját, illetve az ostromlók által odahordott követ éjszakánként a fal alatt ásott (és adott esetben könnyen berobbantható) alagutakon keresztül átszállították saját, épülő belső állásaik erősítéséhez.¹²⁵

Az ilyen és ehhez hasonló csselfogások azonban nem változtathattak a tényen, hogy a Rodosz lassan romhalmazzá vált. D'Aubusson Frigyesnek küldött második levelében 3.500 ágyúgolyót említ, amelyet a városra lőttek ki. Ha bárki huzamosabb ideig a falakon tartózkodott, ez azonnal magára vonta a török ágyúk tüzet – a veszteségek csökkentésére létrehozott, csengőkből és zsinórokból álló kezdetleges riasztórendszer arra ugyan jó volt, hogy az ágyúzás kezdetekor mindenki biztonságba húzódjon, ám a falak rombolását nem tudta megakadályozni.¹²⁶

V.10. A Szent Miklós torony elleni fő támadás

Miközben Meszih tüzérsége megkezdte Rodosz déli részének rombolását, a pasa nem tett le a Szent Miklós torony megszerzéséről sem. Azt remélte, az újabb, észak felől indított támadással meglepheti a délen elfoglalt johannitákat, erőik

¹²⁴ BROCKMAN, 1995. 74.

¹²⁵ BROCKMAN, 1995. 76.

¹²⁶ BROCKMAN, 1995. 76.

megosztására kényszerítve őket.¹²⁷

Június 13-án minden eddigit meghaladó erejű tűz zúdult a Szent Miklós torony romjaira, illetve a földnyelvet védőkre. A következő négy napban szakadatlanul dörögtek a török ágyúk, teljes mozdulatlanságra kárhóztatva a Rodosz északnyugati részének védőit. A nagy ostromlövegek ekkor már délen dolgoztak, de a védők lefoglalására a kisebb, faltöréshez kevésbé használható ágyúk egyébként is alkalmasabbak voltak, elsősorban nagyobb tűzgyorsaságuknak köszönhetően.

A négynapos „zárótűz” fedezete alatt a Mandraki-öböl túlsó partján a törökök felkészültek a támadásra. Befejezték a már korábban elkezdett fatorony építését, amelyből számszerűjászaik és lövészeik biztos fedezékből tarthatták tűz alatt a földnyelv védőit. Továbbá a Trianda-öbölből szárazföldön ideszállított faanyagból hatalmas pontonhidat építettek a Mandraki-öblön keresztül. A híd elég széles volt hozzá, hogy hat ember egymás mellett elférjen rajta – erre feltehetően a megfelelő szerkezeti stabilitás miatt is szükség volt. A hidat a szárazföldön telepített csigasorok, illetve egy, a torony lábánál június 17-én éjjel kidobott nagy horgony segítségével vontatták volna pozícióba.¹²⁸ Ám a horgonyt még az éjszaka folyamán felszedte egy Roger Jervis nevű angol tengerész – a sötétben közelítő török hajó evezőcsobbanásait hallva gyanút fogott, majd okosan megvárva, míg a törökök távoznak, lemerült, és a kötelet követve megtalálta a horgonyt. Amikor bemutatta a zsákmányát a nagymesternek, D’Aubusson egy zacskó arannyal jutalmazta bátorságát.¹²⁹

Június 18-ának viharos éjjelén a török flotta (30 gálya, kb. tucatnyi, kereskedelmi hajóból átalakított nehéz csapatszállító és

¹²⁷ BROCKMAN, 1995. 74.

¹²⁸ A Bradburrnél szereplő part-földnyelv pontonhíd, és egy erről leágazó (?) kisebb híd a Szent Miklós torony felé (*‘The Turks constructed a bridge from the shore to the mole, with a swing pontoon aimed again at St. Nicholas...’*) valószínűtlenül bonyolultnak tűnik. Valószínűbb, hogy egy híd épült, amelyet a földnyelvnek irányoztak – mint látni fogjuk, a Szent Miklós toronyhoz döntően hajón szállították az ostromra kijelölt egységeket. BRADBURY, 1994. 231.

¹²⁹ BROCKMAN, 1995. 76.

ellátó-hajó, valamint számos kisebb jármű) felsorakozott az Akra Milos fok mögött, párhuzamosan pedig megkezdték a híd pozícióba helyezését, horgony híján csáklyákkal és evezőkkel.¹³⁰ A vihar és az eső elrejtette őket a védők szeme elől, ugyanakkor a Mandraki-öböl vize kellően csendes maradt a kényes művelethez.

A pontonhíd már-már elérte a földnyelvet, kb. 15 három evezősoros gálya pedig méterekre megközelítette a toronyt, amikor a johanniták észrevették a sötétből kibontakozó támadókat és riadót fújtak. A francia nyelv bástyáin és a nagymester palotája előtt¹³¹ elhelyezett ágyúk tüzet nyitottak, a földnyelvet védő Fabrizio Del Carretto és katonái pedig fegyverrel a kézben várták a törököket.¹³² A jól felszerelt janicsárok és szpáhik főleg a pontonhídon keresztül támadtak, míg a hajók főképp könnyűfegyverzetű fél-reguláris harcosokat (azabok stb.) szállítottak. Del Carretto lovagjai közelharcba bonyolódtak a földnyelvet és a torony romjait mindkét irányból támadó törökökkel – D’Aubusson pedig, átlátva Meszih szándékait, nem vezényelt ide erősítést a déli városrészből, viszont unokaöccsével, Antoine-nal együtt a helyszínre sietett, és maga is bekapcsolódott a küzdelembe.

A francia bástyák tüzéirenek csakhamar sikerült több találattal először bemérni, majd néhány sortűzzel szétlőni a Mandraki-öblöt átszelő pontonhidat.¹³³ A hídon átvonuló janicsárok legnagyobb része vízbe fulladt, a partra kapaszkodókkal pedig a védők végeztek. Mostanra a romos Szent Miklós torony körül csoportosuló török hajókat is sikerült megállítani, részben ágyútűzzel, részben gyújtóhajók bevetésével. Négy gálya, valamint több, fegyverrel és lőszerrel megrakott szállítóhajó elsüllyedt, a többi egyelőre kitartott.¹³⁴

A harc azonban még korántsem ért véget, a megmaradt hajókról

¹³⁰ BROCKMAN, 1995. 76.

¹³¹ SIRE, 1996. 53.

¹³² A védők éjszakára sem vették le páncéljukat, így eséllyel szállhattak szembe a túlerővel. BROCKMAN, 1995. 78.

¹³³ Nem tudni, a híd összeomlásában mekkora szerepe volt a rárohanó katonák súlyának, illetve a futásuk által keltett rezgéseknek, rázkódásnak. Természetesen az ágyútűz volt a döntő.

¹³⁴ BROCKMAN, 1995. 78.

sorra özönlöttek a támadók a földnyelvre. A közelharcot a falakról már nem tudták sem ágyútűzzel, sem kézfegyverekkel támogatni. Ne feledjük, éjszaka volt, a török hajók pedig – tanulva eddigi veszteségeikből – valószínűleg közel húzódtak a parthoz, így a bástyák ágyúi nem lőhettek rájuk saját katonáik veszélyeztetése nélkül. A lovagok fegyverzet- és harcmodorbeli fölénye lassan érvényesült, a győzelem azonban még messze volt.

A küzdelem hevében egy repesz leverte D'Aubusson fejéről a sisakot, egy másik megölte a mellette álló katonát.¹³⁵ Del Carretto könyörgött a nagymesternek, hogy keressen biztonságosabb helyet: „*Ott a helyem, ahol baj van. Ha meghalok, aggódhatsz majd a saját, és nem az én jövőm miatt – hangzott a válasz.*”¹³⁶

A harc egészen június 19-én reggelig, körülbelül 10 óráig tartott. A törökök rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek, emberben és anyagban egyaránt. A pontonhíd pusztulásakor vízbe fulladtakkal együtt a halottak és eltűntek száma elérte az 1.000 főt.¹³⁷ Az elesettek között volt Ibrahim bej, a szultán egyik veje, és Merlah bej, a gályák parancsnoka is. A török dezertőrök 2.500 fős veszteséget említettek, bár ez valószínűleg erős túlzás. Guillaume Caoursin szerint az öböl három napig tele volt az elesett törökök holttesteivel – a lehetőséget kihasználva számos rodoszi katona hullarablással egészítette ki zsoldját.¹³⁸

V.11. Az ostrom második szakasza – Kísérletek a vár feladására
A Szent Miklós torony elleni rohamok kudarca után átmenetileg gyengült a török nyomás. A tüzérségi bombázás mindenesetre folytatódott, és ez a falak rombolása mellett kikezdte a védők lelki tartását is. Két zsoldost dezertálási kísérlet miatt a nagymester felakasztatott, két itáliai lovag pedig egy szultáni hadsereg érkezéséről szóló – mint később kiderült, téves – hírral megkereste az itáliai Gian Maria Filelfót, D'Aubusson titkárát, aki a hírektől

¹³⁵ BRADBURY, 1994. 229.

¹³⁶ *'If I should be killed, you will be able to worry about your own future, and not about mine.'* Idézi: BROCKMAN, 1995. 78.

¹³⁷ HALLAM, 1989. 339.

¹³⁸ A forrást idézi: BROCKMAN, 1995. 79.

megrettenve az erőd feladását javasolta a nagymesternek. D'Aubusson ezt elutasította, emlékeztetve rá, milyen sors vár azokra, akik a vár feladását fontolgatják. Hasonlóan tömör (bár udvariasabb) elutasításban volt része Szulejmán bejnek, Meszih pasa követének is, aki azt ajánlotta, hogy Rodosz megmaradhat johannita birtoknak, azonban a szultán hűbéreseként.¹³⁹

Még egy átadási kísérletről tudunk, ez két zsoldos, bizonyos Pizzio és Gianni nevéhez fűződik. Ők még a nagymester megmérgezését is fontolgatták, hogy ilyen áron vessenek véget az ostromnak, és mentsek saját életüket. Tervükbe beavatták a titkárt, Filelfót is, aki először megvárta, míg minden részlet tisztázódik, majd jelentette az ügyet D'Aubussonnak. Mind Pizziót, mind Giannit halálra ítélték, ám az ítélet végrehajtására végül nem került sor – a vesztőhelyre vezető úton a feldühödött tömeg mindkettejüket meglincselte.¹⁴⁰

György mestert is utolérte sorsa. A johanniták kezdettől fogva gyanakodtak rá. Bár őrei egy pillanatra sem tágítottak mellőle, úgy tűnik, valahogy mégis kapcsolatot tudott tartani az ostromlókkal, bár erre egyértelmű bizonyítékunk nincsen. György mester mint tüzérségi szakember, természetesen gyakran tett javaslatokat a lövegek elhelyezésével, célpontválasztással stb. kapcsolatban. A johannitáknak pedig kisvártatva szemet szűrt,¹⁴¹ hogy minden változtatásra, amit György mester javasol az ágyúk elhelyezésében, a török tüzérség szinte azonnal reagált, és ugyanolyan pontos tűzzel igyekezett lefogni az új johannita állást, mint a régit.¹⁴² György mestert tehát kivallatták, és miután részletes beismerő vallomást tett, felakasztották.¹⁴³

¹³⁹ BROCKMAN, 1995. 81.

¹⁴⁰ BROCKMAN, 1995. 79–80.

¹⁴¹ Az is segítségükre volt ebben, hogy a törökök nyilvánosságukon belüli levelekben többször utaltak rá, hogy György mester áruló. BROCKMAN, 1995. 80.

¹⁴² BRADBURY, 1994. 231.

¹⁴³ Nincs egyértelmű bizonyítékunk, hiszen a kínzás hatására tett vallomások nem tekinthetők annak, a kortársak mindenesetre nem kételkedtek György bűnösségében. BROCKMAN, 1995. 82.

V.12. Előkészületek a zsidónegyed elleni támadásra

1480. június 24-én Rodosz védői a szokásosnál is nagyobb pompával ülték meg Keresztelő Szent János ünnepét – az ostromlók ezt érdekes módon úgy értelmezték, hogy bizonyára egy felmentő hadsereg közeledtének örülnek.¹⁴⁴ E vélekedésüket az is alátámasztotta, hogy Benedetto della Scala parancsnoksága alatt befutott Rodosz kikötőjébe a Palomari nevű karakk, fedélzetén veronai pikásokkal és arquebúzosokkal.¹⁴⁵ A védők számára a maroknyi fegyveresnél sokkal fontosabb volt a bizonyosság, hogy a török flotta – főképp az előző rohamok során elszenvedett veszteségei miatt – nem képes hermetikusan lezárni a kikötőt. A törökök is kaptak erősítést, Szíriából két, janicsárokkal megrakott szállítóhajó érkezett.¹⁴⁶

Ahogy az itáliai nyelv, illetve a zsidónegyed falai egyre romosabbá váltak, a törökök fokozatosan közelebb hozhatták ágyúikat a városhoz – a védőknek nem volt már honnan lőni rájuk, és a lőszer is fogytán volt. Az oda hullott faltörmelék, és a török aknászok munkája miatt a város délkeleti falát védő árok mostanra félig betemetődött. Bár a torony még állt, az itáliai nyelv falait lényegében lerombolták a török ágyúk.¹⁴⁷

Az itáliai nyelv szétlőtt fala mögött azonban, a zsidónegyed helyén kiépített belső állásrendszer július harmadik hetére lényegében elkészült. Egy mély, körkörös árok mögött húzódott egy gerendavázis, föld–homok–kőtörmelék alapú erődítés, emögött egy körülbelül hatvan centiméter vastag kőfal. Az új állások lezárták az itáliai fal helyén tátongó rést. Az erődítések előtt húzódó térséget a johanniták bőségesen ellátták mindenféle csapdával (álcázott árkok, beásott karók, elrejtett görögtüzes edények, ezrével alkalmazott vassulyom stb.) is, hogy szétzilálják a közelítő ellenség harcrendjét.

Más módja is akadt a visszavágásnak. Egy holdtalan éjszakát kihasználva néhány itáliai lovag a várból kilopakodva rajtaütött a

¹⁴⁴ Az epizód mindenesetre jól jelzi, a török felderítés mennyire nem volt képes információt szerezni a városban történekről.

¹⁴⁵ BROCKMAN, 1995. 82.

¹⁴⁶ BROCKMAN, 1995. 82.

¹⁴⁷ BROCKMAN, 1995. 82.

falak közelébe települt török ágyúállásokon. A tüzeiket levágták, az ágyúkat beszegezték, a lövegeket védő gerenda-erődítéseket felgyújtották, majd a török tüzeik fejét lándzsáik hegyére tűzve sikeresen visszatértek.¹⁴⁸ Noha engedély nélküli, meggondolatlan akciójuk súlyos veszedelembé sodorhatta volna a védőket, a nagymester megbocsátott nekik.¹⁴⁹

A johanniták minden lehetséges eszközt megragadtak a védekezésre. A legkülönösebb ezek közül valószínűleg az az ódivatú *trebuchet* hajítógép volt,¹⁵⁰ amelyet a védők a város északi falánál, a kapu melletti toronyban állítottak fel. Azért itt, mert az ostromlók ágyúi itt nem érték el a hajítógép hatalmas faszerkezetét, a *trebuchet* lőtávolsága viszont bőségesen elegendő volt a déli falat veszélyeztető török állások rombolására. A hajítógépnek – morális hatása mellett¹⁵¹ – óriási előnye volt, hogy nem fogyasztotta az amúgy sem túl bőséges lőporkészleteket, továbbá kezelése nem igényelt különösebb szakértelmet sem.¹⁵²

V.13. A döntő roham

A város délkeleti falának ötödi lövetése után Meszih érkezettnek látta az időt az általános támadásra. A meglepetésnél fontosabbnak vélte a védők lelki tartásának további gyengítését – a roham előtti nap, július 27-én reggel megverette a dobokat, megfúvatta a sípokat, és az éktelen zenebona egész nap folytatódott. A lovagok harsonákkal, kürtökkel válaszoltak a kihívásra. Minden épkézláb ember fegyvert fogott, és a legkiválóbb lovagok parancsnoksága alatt megszállták a védővonalat a falban ütött réssel szemben, illetve a rés két oldalán a többé-kevésbé még épen maradt

¹⁴⁸ BRADBURY, 1994. 231.

¹⁴⁹ BROCKMAN, 1995. 83.

¹⁵⁰ Anderson, 1980. 281.

¹⁵¹ A mázsás kölövedékek mindenképp látványos pusztítást végeztek, függetlenül attól, eltalálták-e a kijelölt célt vagy sem. A bizonyosan apokaliptikus hatású telitalálatok mellett ugyanis a *trebuchet* pontatlan lövései jó eredménnyel rombolták a föld-erődítéseket is, míg az ágyúgolyók, ha földsáncba csapódtak, lényegében ártalmatlanok voltak.

¹⁵² BROCKMAN, 1995. 81.

falrészeket, a Provence-i és az itáliai nyelv bástyáit.¹⁵³

Az éjszakát kihasználva Meszih valamennyi ágyúját átcsoportosította a délkeleti falban tátongó részhez, és olyan sűrű tüzet zúdított a rés két oldalán álló falakra, bástyákra, hogy azok védői – egy-egy örszem kivételével – kénytelenek voltak elhagyni állásaikat, és lent, az árkokban menedéket keresni. Ennek háttérében az állhatott, hogy ha a már igen romos falak, bástyák közül újabb omlana össze az ágyútűz hatására, legalább védői ne pusztuljanak ott. Ágyútűzben a törökök sem tudtak rohamozni, tehát a tüzelés befejeztével a katonák újra elfoglalhatták állásaikat a rés két oldalát fedező bástyákon, falakon.

A törökök nyílvevesszőkön belőtt üzenetekben tudatták, Meszih pasa felvonatta a fekete lobogót, azaz a városban senkinek sem fognak irgalmazni. A lovagokat karóba húzzák, a városlakókat kiirtják vagy eladják rabszolgának. Napkeltével befejeződött a tüzelés. Majd rövid szünet után egyetlen ágyúlövés adta meg a jelt a rohamra. Az első hullámban bevetett könnyűfegyverzetű gyalogság a védők heves tüzében átkelt a félig-meddig már feltöltött várárkon, és a fal helyén magasodó törmeléken. Sokan közülük létrákat, kampókkal ellátott köteleket cipeltek, hogy megkönnyítsék az előrehaladást az utánuk jövőknek. Mások fáklyákkal rohamoztak, hogy felgyújtsák a zsidónegyed helyén kiépített belső erődítések fa alkatrészeit, a palánkokat stb. Súlyos veszteségeik dacára az első hullám katonái hamar elérték az itáliai nyelv romos bástyáját, elűzték az védőket, akik az árkokból kikászálódva csak most foglalták volna el állásaikat a bástyán, és kitűzték a szultáni lobogót.¹⁵⁴

Majd megindultak előre a janicsárok is. Zárt alakzatukat nem törték meg a védők által rájuk zúdított nyilak, dárdák, puska- és ágyúgolyók, de még a lábuk alatt robbanó löporos, illetve görögtüzes csapdák, kisebb aknák sem. Dacára a balszárnyukról, a Provence-i nyelv bástyájáról lőtt keresztűznek, egyre közelebb és közelebb értek a belső védővonalhoz. Mostanra Meszih pasa pontosan felmérhette a zsidónegyed helyén kiépített állásokat –

¹⁵³ BROCKMAN, 1995. 83.

¹⁵⁴ BROCKMAN, 1995. 85.

támadási terve feltehetően a könnyűfegyverzetűek által „előkészített” helyzetben a janicsárok rohamára épült.

A harctér majdnem pontosan félhold alakú volt. A félhold ívét nyugatról kelet felé haladva Provence-i nyelv bástyája, majd a fal eredeti helyénél beljebb húzódó ideiglenes védőállások, végül az itáliai nyelv félig lerombolt bástyája jelentették. D’Aubusson feltehetően a félhold két szára közé akarta becsalogatni az ostromlókat, ahol aztán a két szárnyon elhelyezkedő tornyokból megsemmisítő keresztűz alá veheti majd őket.

Legelőször az itáliai bástyán lengő szultáni zászlót kellett eltávolítani, mielőtt látványa megtörné a védők ellenállását. A nagymester körülbelül tucatnyi lovag, néhány zsoldos, és három zászlótartó apród élén személyesen rohant fel a bástyához vezető fal tetejére, és – egyik párbajt a másik után vívva a szűk helyen szinte egyesével előrenyomuló törökökkel – megakadályozta, hogy az elfoglalt bástyán keresztül a támadók a fal tetején végighaladva bejussanak a város belsejébe.¹⁵⁵ A teljes páncéltatban harcoló lovagok hamar levágták a fal tetején velük szembeszálló könnyűfegyverzetű török harcosokat, letaszították a szultán zászlaját, ezután „csak” a falat bentről és kintről rohamozó törököket kellett visszatartaniuk. Hogy embereit buzdítsa, D’Aubusson parancsot adott a magukkal vitt zászlók kitűzésére – a szultáni jelvény helyén csakhamar ott lengett a Szent Kereszt, Keresztelő Szent János és a Miasszonyunk lobogója.

Lent, a „félhold” közepén egyre elkeseredettebbé vált a küzdelem. A megérkező janicsárok összetorlódtak a belső védőállások előtt; olyan sűrűn álltak, már egymást akadályozták a harcban. Erre a tömegre pedig egyik sortüzet a másik után lőtték a Provence-i nyelv bástyájából a védők íjászhai és arquebúzosai. Tucatjával hullottak a janicsárok, néhányuknak azonban így is sikerült bejutni a zsidónegyed megmaradt részébe, ahol aztán fékevesztett gyilkolásba kezdtek.¹⁵⁶

¹⁵⁵ SIRE, 1996. 54.

¹⁵⁶ Számukat D’Aubusson háromszázra teszi. (BROCKMAN, 1995. 89.), ez azonban nyilvánvalóan túlzás. Ha ennyien bejutottak volna a védővonal mögé, a város belsejébe, az minden bizonnyal Rodosz elestét jelentette volna. A

Az itáliai fal tetején D'Aubusson és lovagjai egyelőre tartották magukat. A már négy sebből vérző, idősödő nagymester (ne feledjük, ekkor 57 éves volt!) hibázott, és egy hatalmas termetű janicsárnak sikerült átdöfnie a mellvértjét. A lándzsa D'Aubusson jobb tüdejébe fúródott – miközben hátravitték, talán látta még, amikor a „félhold” belsejében harcoló törökök megfutamodtak.

A roham mostanra elvesztette minden lendületét. A csatateret százával borították az elesett törökök holtteste, gátolva bajtársaikat az előrenyomulásban. A belső védővonal egyelőre kitartott, a Provence-i bástyáról folyamatosan lötték az összetorlódott janicsárokat, a másik szárnyon pedig D'Aubusson lovagjainak sikerült megvédeniük az itáliai falat. Az első hullámot alkotó könnyfegyverzetű csapatok pánikba estek, ám hátrálás közben beleütköztek a janicsárokba – a törökök egymást gyilkolva kavargottak a johanni-ták állásai előtt.

V.14. Ellentámadás és győzelem

A nagymester unokaöccse, Antoine D'Aubusson kihasználta a lehetőséget. Vezetésével a védők fergeteges ellentámadást indítottak, szétverték a „félhold” belsejében összekeveredett ostromlókat, elfoglalták az előretolt muszlim ágyúállásokat, s egészen a török táborig üzték, hajtották az ellenséget. A rengeteg fegyver, sátor, állat és egyéb zsákmány mellett Meszih parancsnoki sátrából kezükbe került a szultáni zászló is.

A győzelem után a johanniták a törökök váratlan megfutamodását Szűz Mária és Keresztelő Szent János közbenjárásának tulajdonították. Caoursin szerint az ellenség azt látta, hogy *„megjelent az égen egy ragyogó arany kereszt, felette a Szent Szűz, lándzsával és pajzsával a kezében. Mögötte pedig egy kopott fehér ruhába öltözött férfi tűnt fel, ragyogó páncélatú katonáktól kísérvé. A törökök annyira megrémültek a látványtól,*

johannitáknak az ostrom kezdetén sem volt 3.500-nál több katonájuk. Ennek jelentős része az eddigi harcokban meghalt vagy harc képtelenné vált, a megmaradtak pedig a délkeleti falnál verekedtek – ha ilyen helyzetben háromszáz töröknek sikerül a védők hátába kerülnie, az minden bizonytalansággal végzetes lett volna.

hogy mozdulni sem tudtak.”¹⁵⁷

A valódi okok ennél jóval összetettebbek. A zsidónegyed elleni döntő támadás török források szerint azért nem járt sikerrel, mert noha a harcosokat hajtotta a gazdag zsákmány reménye, Meszih pasa megtiltotta a fosztogatást, arra hivatkozva, hogy a városban talált minden érték Mehmed szultánt illeti.¹⁵⁸ A könnyűfegyverzetű, fél-reguláris csapatok számára hiányzott tehát az igazi motiváció. A sereg heterogenitása is számos gyengeséget hordozott magában, a besorozott macedón, albán, szerb és egyéb keresztény származású katonákat nem hajtotta előre a Próféta dicsősége, a törökök oldalán harcoló görögök pedig – noha igencsak utálták a latin eredetű lovagrendet – nem voltak hajlandók a végsőig harcolni az ügyért.¹⁵⁹

V.15. Mérleg

A veszteségeket csak becsülni lehet. Da Curti 3.000, D’Aubusson és Caoursin egyaránt 3.500 török halottat említ, de az eddigiekhez hasonlóan ez a szám is túlzásnak tűnik. Az elfogott török dezertőrök körülbelül 9.000 halotról és 15.000 sebesültről számoltak be.¹⁶⁰ Caoursin itt nyilván túloz, az ő adatai szerint a török hadseregnek csak a véres vesztesége lett volna kétszer akkora, mint amekkora valójában az egész támadó erő volt. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy – különösen, ha a hosszabb ostromok alatt szinte elkerülhetetlen járványokat is figyelembe vesszük – a muszlim hadsereg létszáma körülbelül egynegyedét,¹⁶¹ flottája körülbelül 20%-át, és teljes tüzéréjét elvesztve lényegében megsemmisült.

A védők veszteségeiről csak részadatokat tudunk. Az angol nyelv 14 lovagjából 7 elesett, egy súlyosan megsebesült.¹⁶² A zsidónegyedbe betört törökök elleni harcban a johanniták Da Curti

¹⁵⁷ HALLAM, 1989. 337. A jelenség minden bizonnyal az itáliai falra felvont lovagrendi zászlókkal függ össze.

¹⁵⁸ HALLAM, 1989. 339.

¹⁵⁹ BROCKMAN, 1995. 88.

¹⁶⁰ HALLAM, 1989. 337.

¹⁶¹ BROCKMAN, 1995. 89.

¹⁶² BRADBURY, 1994. 231.

szerint húsz embert vesztek, ebből tíz volt lovag – itt esett el a Johan von Aue, a német nyelv *baillivusa* is. A krónikások 231 elesett lovagról számolnak be,¹⁶³ ehhez jönnek még a közkatonák, fegyverhordozók, zsoldosok, a helyi milícia és a polgári lakosság veszteségei. A Szent Miklós torony és az itáliai fal romokban hevert, a védművek legnagyobb része súlyosan megrongálódott. A város körüli területeket először maguk a rodosziak égették fel, hogy ne jusson az ostromlók kezére, majd a visszavonuló török csapatok pusztították el, ami megmaradt.¹⁶⁴

A 89 napon¹⁶⁵ át tartó ostrom végeztével a török sereg további tíz napig maradt még Rodoszon. A johanniták nem háborgatták őket, a lovagoknak sem erejük, sem kedvük nem volt a további harchoz. Miután a katonák hajóra szálltak, és a megmaradt hadfelszerelést is berakodták, Meszih flottája 1480. augusztus 7-én hagyta el a szigetet.

Ugyanezen a napon két hajó érkezett Rodosz kikötőjébe, IV. Sixtus pápa és Nápolyi Ferdinánd zászlaja alatt. Néhány lövés váltottak a távozó törökökkel, majd bevitorláztak a város kikötőjébe. Az erősítésként hozott katonákkal együtt érkezett Francesco Aversano, a pápa követe is. Sixtus levélben üzent D'Aubusson-nak, hogy amennyiben tizenöt napon belül nem érkezik válasz az ostrom befejeződéséről, nagy segélyhadat küld, és

¹⁶³ BROCKMAN, 1995. 89–90. A zsidónegyedbe betört törökök számát a johannita veszteség alapján becsülhetjük meg. Feltételezhető, hogy török behatolók között janicsárok többségben voltak a könnyűfegyverzetűekhez képest (ti. jobb páncélatuk révén nekik nagyobb esélyük volt élve átjutni a védők tűzzáporán és a lovagok által védett falon). A védők közül a lovagoknak teljes páncélatuk volt, és sokkal jobban ismerték a terepet is. A törökök minden bizonnyal egyesével, illetve kisebb csapatokban jutottak be a zsidónegyedbe, míg a johanniták szervezett ellentámadást indítottak felszámolásukra – a szétszórtan harcoló-gyilkoló törökök ellen tehát minden esetben biztosnak látszik a helyi erőfölény. Mindezek alapján én körülbelül 1: 3-as veszteségarányt tartok valószínűnek, összesen tehát 60–70 török juthatott be a város belsejébe. Fontos azonban leszögezni, hogy ez minden bizonnyal kisebb csapatokban, és nem egyszerre történt, különben felszámolásuk sokkal nagyobb veszteségekkel járt volna, ha egyáltalán sikerül.

¹⁶⁴ BROCKMAN, 1995. 90.

¹⁶⁵ SIRE, 1996. 54.

Rodosz védelmében kiüríti a pápai kincstárat. Nem tudjuk, a súlyosan sebesült nagymester válaszolt-e a „nagylelkű” ajánlatra.¹⁶⁶

Bár eleinte úgy tűnt, halálán van, D’Aubusson felépült sebeiből, és nyolcvanesztendő koráig állt a johannita lovagrend élén. 1503. június 30-án halt meg.¹⁶⁷

VI. Az ostrom közvetlen következményei

A szultáni sereg kudarcában döntő szerepe volt, hogy Mehmed túl sok fronton próbált egyszerre háborút viselni. Ekkor az Otranto és Rodosz elleni támadások mellett török csapatok harcoltak Magyarországon, az Al-Dunánál és Perzsiában is. Egyszerűen nem maradt elegendő erőforrás Rodosz bevételehez. Ezt a szultán is belátta, ti. Meszih pasának a kudarc után nem selyemzsinórt küldött, hanem kinevezte Gallipoli kormányzójává.¹⁶⁸ 1481-ben Mehmed személyesen akarta vezetni a Rodosz elleni újabb támadást, de május 3-án meghalt.

A johanniták is tanultak a ostromból. D’Aubusson nagymester már közvetlenül a győzelem után hozzáfogott a falak kijavításához és megerősítéséhez. Sokszögletű védműveket építtetett a falakhoz, ezekről a védők ágyúi nagyobb kilövési szöggel, így sokkal eredményesebben tüzelhettek. Az építkezés különlegessége, hogy ezek a védművek nem európai minták alapján épültek, mert Európában ekkor még nem voltak ilyenek, hanem D’Aubusson személyesen tervezte őket, korábbi matematikai és mérnöki tanulmányai, valamint az ostrom tanulságai alapján.¹⁶⁹

¹⁶⁶ BROCKMAN, 1995. 91.

¹⁶⁷ BROCKMAN, 1995. 90., 105.

¹⁶⁸ HOUSLEY, 1992. 228.

¹⁶⁹ HOUSLEY, 1992. 229.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- ANDERSON**
1980 ANDERSON, William: *Castles of Europe*. London, Ferndale Edition, 1980.
- BRADBURRY**
1994 BRADBURRY, Jim: *The Medieval Siege*. [Woodbridge], The Boydell Press, 1994.
- BRICE**
1981 BRICE, William C. (ed.): *An Historical Atlas of the Islam*. Leiden, E. J. Brill, 1981.
- BROCKMAN**
1995 BROCKMAN, Eric: *The Two Sieges of Rhodes: The Knights of St. John at War 1480–1522*. New York, Barnes&Noble, 1995.
- DUDAR**
1991 DUDAR Tibor (szerk.): *Történelmi világtalasz*. Budapest, Kartográfia, 1991.
- DUFFY**
1996 DUFFY, Christopher: *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World. 1494–1660*. London – New York, Routledge, 1996.
- DUPUY**
1998 DUPUY, Mark: 'An Island Called Rhodes' and the 'Way' to Jerusalem: Change and Continuity in Hospitaller Exordia in the Later Middle Ages.' In.: NICHOLSON, Helen (ed.): *The Military Orders*. Vol. 2. Welfare and Warfare. Aldershot – Brookfield (USA) – Singapore – Sydney, Ashgate, 1998. 343–348.
- ENC. BRIT.**
1883 ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA. Ninth Edition. Vol. 20. Edinburgh, Adam and Charles Black, 1883.
- ENC. BRIT.**
2000 Britannica CD 2000 Deluxe Edition. ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA Inc. 2000.

- HALLAM**
1989 HALLAM, Elizabeth (ed.): *Chronicles of the Crusades*. New York, Weidenfeld and Nicholson, 1989.
- FÉNYES**
1854 FÉNYES Elek: *A török birodalom leírása*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1854.
- FODOR – HEGYI – IVANICS**
1993 FODOR Pál – HEGYI Klára – IVANICS Mária: *Török és tatár hódítók*. Budapest, Kossuth, 1993.
- HOOPER – BENNETT**
1996 HOOPER, Nicholas – BENNETT, Matthew: *Cambridge Illustrated Atlas of Warfare. The Middle Ages 768–1487*. Cambridge, Univ. Press, 1996.
- HOUSLEY**
1992 HOUSLEY, Norman: *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar, 1274–1580*. Oxford, Univ. Press, 1992.
- HOUTSMA**
1936 HOUTSMA, M. Th. und andere: *Encyklopädia des Islam*. Band III. Leiden – Leipzig, E. J. Brill – Otto Harrasowitz, 1936.
- İNALCIK**
1994 İNALCIK, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. 2nd Impression. London, Phoenix, 1994.
- IORGA**
1909 IORGA, Nicolae: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Zweiter Band. Gotha, Perthes, 1909.
- KEEN**
1999 KEEN, Maurice (ed.): *Medieval Warfare*. Oxford – New York, Oxford Univ. Press, 1999.
- MATUZ**
1994 MATUZ, Josef: *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*. 3. Auflage. Darmstadt,

1994. (*Wissenschaftliche Buchgesellschaft* 10.)
- MOLIN**
2001 MOLIN, Kristian: *Unknown Crusader Castles*. New York – London, Hambledon and London, 2001.
- NICOLLE**
1996 NICOLLE, David: *Medieval Warfare Sourcebook*. Vol. 2: Christian Europe and its Neighbours. London, Arms and Armour Press, 1996.
- PIRI**
1988 PIRI reis: *Kitab-i Bahriye*. Edited by Erturgul Zekai Ökte. Istanbul, The Historical Research Foundation, Istanbul Research Center, 1988.
- RILEY-SMITH**
1995 RILEY-SMITH, Jonathan (ed.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Oxford – New York, Oxford Univ. Press, 1995.
- RUNCIMAN**
1999 RUNCIMAN, Steven: *A kereszties hadjáratok története*. Ford.: Bánki Vera, Nagy Mónika Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 1999.
- SHAW**
1976 SHAW, Stanford: *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. Vol. I. Cambridge – London – New York – Melbourne, Cambridge Univ. Press, 1976
- SINGER**
1905 SINGER, Isidore (ed.): *The Jewish Encyclopedia*. Vol. X. New York – London, Funk and Wagnalls Company, 1905.
- TÖRÖK – LEGEZA**
1999 TÖRÖK József – LEGEZA László: *Máltaiak*. Budapest, Mikes, 1999.

Tóth-Barbalics Veronika
Sok hűhó Münchenért
(Harc a bajor örökség körül 1778-79-ben)

„Bárcsak sikerülne elmesélnem, milyen a szemünk előtt működő hatalmas óramű, a bábok mozgásából következtethetünk e rejtett kerekek mozgására, különösen a hatalmas, ósdi hengerére, melyre ezer palavessző róttta fel jeleit, s mely egyik dallamot a másik után játssza le.” (Goethe levele Charlotte von Steinnek, Berlin, Potsdam, Dessau, 1778. május 17–24.¹)

1. Bevezetés

A bajor örökösödési háború, a Habsburg Monarchia és Poroszország 1778–1779-es összecsapása sem a katonai akció, sem a végkifejlet tekintetében nem tartozik a 18. század nagy hadieseményei közé. Az utókor által – a két sereg ellátási problémáira, de a hadi cselekmények kisszerűségére is utaló – „krumpliháború”, „szilva-rumli” néven emlegetett konfliktus lényege néhány mondatban is kimerítően összefoglalható.

A bajor választó, III. Miksa (József) 1777. december 30-i elhunytával kihalt a Wittelsbach-ház vilmosi férfivonala, a trónt a rudolfi ág leszármazottja, Károly Teodor, a sulzbachi palotagróf és pfalzi választófejedelem örökölte.²

Az 1778. január 3-án létrejött, 12-én ratifikált úgynevezett bécsi szerző-désben Károly Teodor elismerte a Habsburg-ház igényét, birodalmi hűbérként Leuchtenbergre, Wolffsteinre, Haagra, Halsra, Schwabeckre, Hohenwaldeckre, Hohenschwangaura, valamint mint cseh királyi hűbérekre Felső-Pfalzra (pl. Mindelheimre) és Alsó-

¹ GOETHE, 1988. 20.

² ARETIN, 1967/a 110–111.; GEBHARDT, 1960. 292.; KOSER, 1905. 522–523.; NIEDERHAUSER, 1976. 150.

Bajorországra (Straubing hercegségre). Cserébe az új bajor uralkodót II. József császár (1765–1790) biztosította támogatásáról természetes fiainak örökölhető birodalmi fejedelemség szerzésére vonatkozó terveiben.³ József január 16-án tízezer katonát és osztrák hivatalnokokat küldött új szerzeményébe.⁴

A Mária Anna hercegnő (Kelemen bajor herceg – Károly Teodorhoz hasonlóan sulzbachi származású – özvegye) körül csoportosuló bajor rendek azonban a pfalzi választót egész Bajorország uralkodójának kiáltották ki, és az alkotmány, valamint a császár választási esküjének megszegésére hivatkozva a Reichstaghoz fordultak, és II. Frigyes porosz király segítségét kérték.⁵

Károly Ágost zweibrückeni herceg, aki a törvényes fiúgyermekkel nem bíró Károly Teodor unokatestvére és örököse volt, nem járult hozzá a bécsi szerződéshez, és a Felső-Pfalzra (Mindelheimre) mint cseh hűbérre vonatkozó Habsburg igényt sem fogadta el. Ő is a porosz uralkodónál és a birodalmi gyűlésnél keresett segítséget.⁶ III. Frigyes Ágost szász választó, anyja, Mária Antónia révén III. Miksa unokaöccse volt (ezenkívül felesége szintén a bajor uralkodócsaládból származott), továbbá a mecklenburgi-schwerini hercegség birtokosaként egy, I. Miksa császártól kapott, a leuchtenbergi tartományi grófságra vonatkozó várománynak (Anwartschaft) köszönhetően szintén területi követelésekkel lépett fel Józseffel szemben.⁷

A Frigyes és József között április közepétől folyó, a megegyezést célzó levelezés nem vezetett eredményre. Július 3-án beállt a hadiállapot, pár nap múlva a porosz király seregeinek egy része, amelyhez III. Frigyes szász választó csapatai is csatlakoztak, átlépte

³ RÖNNEFAHRT, 1958. 190.

⁴ SCHWICKER, 1878. 4.; KOSER, 1905. 524.

⁵ SCHWICKER, 1878. 4.; KOSER, 1905. 524.; ARETIN, 1967/a 115.

⁶ SCHWICKER, 1878. 4.; GEBHARDT, 1960. 292.; RÖNNEFAHRT, 1958. 191.

⁷ RÖNNEFAHRT, 1958. 190.; ARETIN, 1967/a 116.; KOSER, 1905. 525.; FEJTŐ, 1997. 204.

a cseh határt.⁸ Nagyobb katonai összecsapásra azonban nem került sor. A még augusztus 10-én Mária Terézia kezdeményezésére (a júliusiakhoz hasonlóan József előzetes tudta nélkül) újraindult osztrák–porosz tárgyalások sem vezettek eredményre, augusztus 20-án Frigyes megszakította azokat.⁹ A porosz király ugyan elfoglalta Csehország nagy részét, azonban utánpótlási gondokkal küzdött, és seregének nem sikerült egyesülnie a Szilézia felől előrenyomuló Henrik herceg csapataival. A poroszok a visszavonulás mellett döntöttek, és október elején utolsó alakulatuk is elhagyta a monarchia területét.¹⁰

1779. március 8-án Poroszország és Ausztria fegyverszünetet kötött, és a hónap közepén (14-én), orosz és francia közvetítéssel megkezdődtek a béketárgyalások.¹¹ A május 13-án létrejött tescheni béke Bajorország 1777-es határait állította vissza, egyetlen terület, az ún. Inn-negyed (a Duna, az Inn és a Salzach folyó közötti 600 négyzetkilométernyi tájegység) kivételével, amely Ausztriához került. Mind Mária Terézia, mind II. József lemondott minden további, Bajorországra vonatkozó követeléséről. Megújították a vesztfáliai békeszerződést és Ausztria elismerte Frigyes öröklési jogát Ansbach és Bayreuth örgrófságokra. Az egyezmény betartásáért Franciaország és Oroszország kezeskedett.¹² „*Érdemes-e tehát ily eredmény nélkül való tárggyal foglalkozni?*” – tette fel a kérdést már a 19. század derekán Schwicker, a bajor örökösödési háború magyar kutatója.¹³ A kérdésre adott igenlő válasz egyik oka az lehet, hogy 1778-ban korántsem tűnt olyan jelentéktelennek az újabb porosz–osztrák viszály: „*a maga idejében minden európai kabinetben előidézett [...] politikai mozgalom felette élénk s messzeterjedő volt. Egész Európát*

⁸ GEBHARDT, 1960. 292. és BIBL, 1943. 19. szerint július 5-én; KOSER, 1905. 530. szerint július 7-én; Mária Terézia Ferdinánd főherceghez írt levele alapján július 4-én – WALTER, 1968. 450.

⁹ KOSER, 1905.531.

¹⁰ FEJTŐ, 1997. 215.

¹¹ FEJTŐ, 1997. 216.; RÖNNEFAHRT, 1958. 191.

¹² DIPL. LEX. 818.

¹³ SCHWICKER, 1878. 2.

*Ausztria nagyravágyása foglalkoztatta.*¹⁴ Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a tescheni béke két európai nagyhatalom, Franciaország és Oroszország bábáskodása és garanciája mellett jött létre. Miért nem bontakozott ki valódi fegyveres konfliktus? Ez átvezet a második okhoz, ami miatt érdemes a témával foglalkozni, és ami már túlmutat a kuriózumokkal kapcsolatos kíváncsiságon: az 1778–1779-es események mögött azokon térben, időben, jelentőségben túlmutató tendenciák fedezhetők fel. Schwicker János Henrik szavaival: a bajor örökösödési háborúnak „*sok oly jellemző vonása van, melyek az akkori politikai helyzetet, a kormányok egymáshoz való viszonyait, egyes koronás fők s államférfiak aspirációit világos színekkel ecsetelik.*”¹⁵

A bajor örökösödési háborút vizsgálva egyfelől áttekinthetjük a francia forradalom előtti 18. század európai diplomáciájának fő sajátosságait, másfelől azt, hogy a geopolitikai és pénzügyi helyzet adta lehetőségek között a 1778–1779-es konfliktusban résztvevő hatalmak különböző exponensei milyen eltérő külpolitikai koncepciókat képviseltek.

2. A 18. századi európai diplomácia

A diplomáciatörténeti munkák a francia forradalmat megelőző évtizedek¹⁶ nemzetközi kapcsolatainak meghatározójaként említik, hogy a világalomra törő birodalom, az egyetemes monarchia megvalósításának koncepciója helyébe az egyes, önálló európai államok összessége által alkotott hatalmi egyensúly lépett.¹⁷

A korszak diplomáciájának befolyásolta a vallási és erkölcsi szempontoknak alárendelt államérdek (*raison d'état*), a külpolitikában a vallási motívumok háttérbe szorultak.¹⁸ Hogy mi lépett a helyükbe, arról többféle nézet szerepel a szakirodalomban. Kissinger-nél azt olvashatjuk, hogy „*a középkor egyetemes normáit*

¹⁴ SCHWICKER, 1878. 2.

¹⁵ SCHWICKER, 1878. 2.

¹⁶ Kissinger Richelieu első miniszterségét (1624–1642) tekinti korszakhatárnak, Rohden viszont a 18. század közepét.

¹⁷ KISSINGER, 1996. 49.; ROHDEN, 1939. VIII. 3.; HERCZEGH, 1987. 206.

¹⁸ KISSINGER, 1996. 55.

felváltotta a nemzeti érdek,”¹⁹ Rohden viszont a vallási szempontoktól már nem, és a nemzetiektől még nem befolyásolt „tisztá politikára” való törekvést hangsúlyozza.²⁰

A 18. századi diplomáciával foglalkozó szerzők álláspontja az uralkodóknak a nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepét illetően sem egységes. Herczegh Géza, azzal érvelve, hogy a nemzetközi életnek a hatalmi egyensúlyt felborító válságai a dinasztiák kihalásához kapcsolódtak, az uralkodókat a nemzetközi kapcsolatok főszereplőinek tartja.²¹ Rohden viszont úgy véli, hogy az örökösödési háborúk és trónviszályok ellenére a végső döntés már nem a szuverén, hanem a főhivatalnokok kezében volt. Annak bizonyítékául, hogy az államérdek szem előtt tartása nem az uralkodó, hanem az állam szolgálatát jelentette, azt hozza fel, hogy Kaunitz Mária Teréziát több esetben is visszakozásra kényszerítette, és az államkancellár a követekkel mintegy egységfrontot képezve nem engedte, hogy az uralkodónő az ő feje felett, őt megkerülve lépjen kapcsolatba a monarchia külföldi politikai partnereivel.²²

Abban viszont egységes az általam vizsgált művek álláspontja, hogy az európai országok 18. századi külpolitikáját (is) a terjeszkedési szándék jellemzi.²³ A terjeszkedő- és az egyensúlypolitika látszólagos ellentmondásának feloldására többféle kísérletet találunk. Rohden szerint az egyensúlyon nyugvó európai államrendszer szükségességét illetően nem, felépítésében viszont volt véleménykülönbség. Ez utóbbi háborús konfliktusokhoz vezetett, amelyek célja már nem egyetlen nagyhatalom hegemoniájának biztosítása, hanem az egyensúly áthelyezése, egy más alapon való újratemtése volt. Rohden úgy véli, hogy ekkor – a napóleoni időkkel ellentétben – még magától értetődő volt az egyensúlyra törekvés, és az, hogy a nagyhatalmak –

¹⁹ KISSINGER, 1996. 49.

²⁰ ROHDEN, 1939. 3.

²¹ HERCZEGH, 1987. 206.

²² ROHDEN, 1939. 2–3.

²³ PÁNDI, 1997. 94.; KISSINGER, 1996. 58.

területnövelésük elismeréséért cserébe – régi vagy új birtokaikból kompenzációt nyújtottak a többi államnak.²⁴

Mennyiben befolyásolta az egyensúlyra törekvés, kompenzációkészség a bajor örökösödési háborút? Kissinger Rohdennel szemben úgy látja, hogy a hegemonia vagy egyensúly kérdése eleinte még nem volt eldöntött,²⁵ az egyensúlyt szinte a véletlen hívta életre, ekkor még nem volt nemzetközi politikai célkitűzés, legalábbis közvetlenül diplomáciai szinten nem. Alkalmazni kell ezt a megközelítést, ahogy az amerikai politikus-diplomáciatörténész rámutat: a kor filozófusai a nemzetközi politika feladatának a világegyetem részének tekintett nemzetközi rend – az erőegyensúly fenntartásával való – megőrzését tartották. „A filozófusok összetévesztették az eredményt a szándékkal” – jegyzi meg némi malíciával Kissinger, bizonyítékkul azt hozza fel, hogy számtalan háború folyt „anélkül, hogy valamilyen átfogó elgondolást akartak volna megvalósítani a nemzetközi rend területén.”²⁶

A 18. század többször módosuló szövetségi rendszereiről is úgy gondolja, hogy azok „a közvetlen haszon és kárpótlások, nem pedig a nemzetközi rend átfogó elveinek figyelembevételén” alapultak.²⁷ A fokozatosan kialakuló egyensúlyi helyzet nem önmérséklet eredménye, hanem azé, hogy egyik állam sem volt elég erős ahhoz, hogy az összes többi országra rákényszerítse akaratát, így lehet összefoglalni Kissinger álláspontját. Mennyiben számított a korabeli európai uralkodók politikai cselekvéseinél az egyensúlyra való törekvés? A bajor örökösödési háború időszakában a különböző résztvevőkre vonatkozóan mennyire igazolható ez? Egyáltalán, hogyan működtek a gyakorlatban a háborúk, megállapodások, cseretervek, új és eltérbe kerülő régebbi rokonsági kapcsolatok folytán állandó változások, fenyegető erőviszonyok közepette, gyakran egyidejűleg a centrifugális és centripetális hatásoknak kitéve az 1770-es évek végi Európa szövetségi alakulatai?

²⁴ ROHDEN, 1939. IX. 5.

²⁵ KISSINGER, 1996. 58.

²⁶ KISSINGER, 1996. 59.

²⁷ KISSINGER, 1996. 61.

A bajor örökösödési háború a Német-római Birodalom részét képező területekért folyt. Ezért, és azért is, mert Ausztria és Poroszország, valamint Franciaország és Oroszország indítékainak, mozgatórugóinak megismeréséhez azzal is tisztában kell lennünk, hogy a nagyhatalmak diktálta nemzetközi politikai játékszabályokhoz hogyan akart vagy tudott alkalmazkodni egy olyan államkonglomerátum, amelyet belső viszonyai inkább a különböző dinasztikus hatalmi érdeklátók elszenvedőjének, mintsem befolyásolójának szerepére predesztináltak.

3. A Német-római Birodalom és a bajor örökösödési háború

A veszfáliai béke óta, – amely a rendeknek önálló bel- és külpolitikát engedélyezett, amennyiben ez nem irányult a császár személye vagy a birodalmi béke ellen – a birodalom az egységnek még külső vonásaival sem rendelkezett, területén mintegy 300 fejedelemség élte a maga önálló életét.²⁸ A széttagozottságot és az idegen beavatkozás eshetőségét növelte, hogy külföldi hatalmak (pl. Svédország, Anglia, cseh királyként a Habsburgok) is rendelkeztek birtokkal a birodalom területén. Ezenkívül a rokonsági és szövetségi kapcsolatok, amelyek az európai nagyhatalmakat a német fejedelmekhez fűzték, szintén alkalmat adtak birodalmi területekkel kapcsolatos aspirációikhoz. Jól jellemzi ezt a helyzetet a bajor örökség ügye. A Habsburgok több szálon is megpróbálták a bajor területekhez hozzájutni. Egész Bajorországra (egyelőre) nem tarthattak igényt. Nem azért, mert hiányzott volna a megfelelő rokonsági kapcsolat, amire József alkalomadtán hivatkozhatott: második felesége, Mária Jozefa az elhunyt II. Miksa nővére volt.²⁹ Noha a veszfáliai békeszerződésen kívül a II. Miksa és a sulzbachi Károly Teodor között 1766-ban kötött (1771-ben és 1774-ben megerősített), és a Károly Teodor és a zweibrückeni Károly között 1777 augusztusában létrejött szerződés egyértelműen szabályozta a

²⁸ PÁNDI, 1997. 104.

²⁹ MOLITOR, 1987. 147.; BARTA, 1987. 215.; LÁZÁR, 1891. 284. szerint a bécsi udvar még I. Lipót idejéből származó családi szerződések alapján tartott igényt Bajorországra. (Miksa Emánuel I. Lipót unokaöccse és veje volt.)

trónöröklést, de a további utódok személye elég bizonytalan volt.³⁰ Károly házasságából csupán egy betegeskedő fiúgyermek született, öccse (József) Miksa pedig még nőtlen volt.³¹

Kaunitz már 1772-ben is rámutatott Bajorország megszerzésével kapcsolatban két akadályára. Lehetetlennek tartotta Bajorországban mint birodalmi tartományban saját örökösödési rendjeként a *Pragmatica Sanctio*ban rögzített nőági öröklést elfogadtatni, ennek hiányában pedig a monarchia örökös tartományai ebből a szempontból nem lettek volna egységesek. Az államkancellár másik érve azonban még többet nyomott a latban: kizárt, hogy a külföld és a birodalom tétlenül nézné Ausztria ekkora területi növekedését.³²

A fentiek miatt – bár már 1777 nyarán a Károly Teodorról való tárgyalásokon szóba került egész Bajorország megszerzése pénzbeli vagy területi kárpótlás révén (a pfalzi választó egész Osztrák-Németalföldet kívánta, a Habsburgok kisebb elő-ausztriai és németalföldi területeket ajánlottak: Limburgot, Luxemburgot,³³ Bécs pillanatnyilag megelégedett volna néhány kisebb szerzeménnyel. Az egyik a straubingi hercegség volt Alsó-Bajorországban. A követelés alapjául Zsigmond császár 1426-ban kelt két oklevele szolgált, amelyekben Albert osztrák hercegnek (Zsigmond veje, a későbbi magyar és cseh király, német-római császár)³⁴ adott hűbérül bajor területeket. Ahogy Reinhold Koser írja: „senki sem tudta pontosan megmondani, mekkora lesz ez a terület, Bécsben Alsó-Bajorország nagy részét értették alatta.”³⁵

Az osztrák igények elegánsan elsiklottak afölött, hogy egy későbbi oklevél érvénytelenítette a zsigmondi adományt, és József különben sem a Habsburg, hanem a Lotharingiai dinasztia férfiágához tartozott.³⁶ A gyenge lábakon álló bécsi igényt azonban a(z 1648-tól újra Bajorországhoz tartozó) Felső-Pfalzra és más területekre való jogosultsággal együtt a Pfalznak és Bajorország-

³⁰ FEJTŐ, 1997. 193.; TEMPERLEY, 1968. 154.

³¹ ARETIN, 1967/a 126.

³² ARETIN, 1967/a 113.

³³ MOLITOR, 1987. 146.; ARETIN, 1967/a 114–115.; BARTA, 1987. 215.

³⁴ ARETIN, 1967/a 114.; KOSER, 1905. 523.; GONDA – NIEDERHAUSER, 1987. 337.

³⁵ KOSER, 1905. 523.

³⁶ RÖNNEFAHRT, 1958. 190.; TEMPERLEY, 1968. 161.

nak a nyolc rajnai-vesztfáliai és bajor püspöki terület beékelődése miatt maradéktalanul amúgy sem megvalósítható egyesítése helyett inkább mannheimi udvarához ragaszkodó, illetve nyugat felé orientálódó (1742 óta a jülichbergi nagyhercegséget is birtokló és titokban a németalföldi cserében továbbra is reménykedő) Károly Teodor 1778. január 3-án szerződésben ismerte el.³⁷

József igénye, amelyet végülis írásos megállapodás is megerősített (más kérdés, hogy ezzel Károly Teodor saját, pár hónappal korábbi, a zweibrückeni uralkodóval kötött szerződését rúgta fel), semmivel sem volt mondvacsináltabb, mint néhány más 18. századi utódlási aspiráció. Gondoljunk csak például a spanyol Bourbonok által 1740-ben hangoztatott, VI. Károly halála után a Habsburg örökségére vonatkozó igényre, vagy hogy egy térben és időben közeli példát említsünk: II. Frigyes igyekezetét Ansbach és Bayreuth megszerzésére és annexiójára.³⁸ Ugyancsak a porosz király volt az, aki 1776 decemberében Károly Teodor gyengélkedéséről hallva, a pfalzi választó halála esetén Jülich és Berg azonnali megszállására adott parancsot weseli seregének.³⁹ Hogy mennyire nem az igények jogosságában kell keresni a bajor örökséggel kapcsolatos konfliktus magját, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy éppen Frigyes volt az, aki először a birodalmi gyűléshez fordult „*a császár zsarnoksága és önkénye*” miatt (természetesen ekkor és később is hangsúlyozva, hogy az ansbachi és bayreuthi örökség kérdése nem vehető egy kalap alá a bajorral). II. Frigyes tehát – a szász hercegné szavaival – a legfelső igazságosság eszközeként lépett fel.⁴⁰ Később, a hadüzenetben is a birodalmi alkotmány fennmaradásának és szabadságának védelméért folyó harc vezetőjeként tüntette fel magát, és próbált szembeszállni a birodalomban szárnyrakapó hírrel, mely szerint az örökségből való részesedés reménye idézte elő Poroszország beavatkozását a bajor

³⁷ ARETIN, 1967/a 111., 115.; KOSER, 1905. 523.; FEJTŐ, 1997. 203.; A Bajorország – Németország csere leghevesebb ellenzője osztrák oldalon ekkor is az anyacsászárné volt. GUGLIA, 1917. 315.

³⁸ A két fejedelemségre vonatkozó igényről ld. ARETIN, 1967/a 110.

³⁹ ARETIN, 1967/a 111–112.

⁴⁰ Idézi: KOSER, 1905. 557.

ügyekbe.⁴¹ 1778 elején azonban úgy tűnt, a birodalmi rendek egyáltalán nem sietik el az alkotmányuk védője mögé való nyílt felsorakozást. Igaz, hogy Bajorországban Mária Anna hercegnő és az elhunyt fejedelem főtisztviselői (André, Obermayer és Lorij titkos tanácsosok) vezetésével szervezkedni kezdtek a „bajor hazafiak”, akiknek jelszava a „*Jézus, Mária, József*” fohász „*Jézus, Mária, Frigyesre*” módosított változata volt.⁴² Mozgalmuk azonban nem szolgáltatott elég alapot ahhoz, hogy Poroszország beavatkozzon. Frigyes megbízottja, Görtz gróf útján Károly Teodort próbálta megnyerni a Bécs elleni akciónak eredménytelenül, az új bajor uralkodó kitartott a január 3-i bécsi konvenció mellett.

Sikerrel járt viszont Károly zweibrückeni hercegnél, akit rávett, hogy tagadja meg a bécsi szerződés korábban megígért ratifikációját és kérje a birodalom védelmét a „császári túlkapással” szemben.⁴³ Károly lépése kapcsán talán érdemes megemlíteni, hogy Zweibrücken és a Habsburgok kapcsolata már korábban sem volt felhőtlen. Józsefnek 1764-ben a római király koronázásáról anyjának írt levelében azt olvashatjuk, hogy „*a fiatalabb [zweibrückeni] herceg szemlátomást kelleltenül csókolt neki kezét.*”⁴⁴ 1768-ban viszont a másik fél érezhette sértve magát, ugyanis Amália főhercegnőt nem adták feleségül az őt megkérő zweibrückeni herceghez.⁴⁵

Az egyetlen német fejedelemség, amely kész volt fegyveresen is támogatni az „alkotmányvédő” Frigyeset, a bajor örökségben – ha csak kisebb mértékben is, de – közvetlenül érintett Szászország volt. Szászország a hétéves háborúban Ausztria szövetségese volt Poroszországgal szemben. Ezért írhatta Mária Terézia 1778. július 17-én kelt levelében Józsefnek, hogy „*Szászország megtette nyilatkozatát, [...] bevallom, hogy magatartása jobban bánt, mint természetes ellenségeinké.*”⁴⁶ Az érzelmi okok mellett az

⁴¹ ARETIN, 1967/a 118.

⁴² KOSER, 1905. 524.; TEMPERLEY, 1968. 160.

⁴³ KOSER 524.; MOLITOR 146.; SCHWICKER 5.

⁴⁴ Idézi: FEJTŐ, 1997. 94.

⁴⁵ MOLITOR, 1987. 146.

⁴⁶ WALTER, 1968. 457.

uralkodónót katonai szempontból is kellemetlenül érintette Szászország állásfoglalása, hiszen a poroszok azáltal, hogy akadály nélkül átvonulhattak Szászországon, egyszerre három oldalról támadhattak Csehországra.⁴⁷ Szászország urának azonban, az 1750-ben született III. Frigyes Ágostnak is lehettek emlékei a hétéves háborúról. Emlékeztetett arra, hogy II. Frigyes úgy kezdte támadását, hogy elfoglalta a neki subsidiumot fizető, ugyanakkor 1756 nyarán már Ausztria felé közeledő választófejedelemség fővárosát; arra, hogy a hercegnétől elvették az állami levelezést, osztrák kapcsolatokra vonatkozó bizonyítékokat keresve és arra, hogy Szászország a háború folyamán végig csatátér maradt és a porosz király, hogy pénzhez jusson, gazdaságilag is teljesen kimerítette. Frigyes Ágost döntését azon túl, hogy félt egy esetleges porosz megszállástól, az is befolyásolhatta, hogy a már 1777-ben elkezdett Glauchaura, Waldenburgra és Lichtensteinre vonatkozó szász-osztrák tárgyalások megfeneklettek. Ezt követően II. Frigyesről remélhette, hogy hozzájuthat az igényelt birtokokhoz.⁴⁸

Az 1778. április 2-án megkötött drezdai szerződésben a szász választó huszonegyezer fős sereget ígért Frigyes megsegítésére.⁴⁹ Szászország később is kitartott követelései és Frigyes mellett. Visszautasította például azt a május közepi osztrák javaslatot, mely a Bajorország–Németalföld csere mellett kész volt elismerni Poroszország jogát Ansbachra és Bayreuthra, ráadásul úgy, hogy Frigyes ezeket Bergre és Alsó-Lausitzra cserélheti: utóbbiért Szászország megkapta volna Bayreuth-ot (viszont Ansbach nem Pfalzé, hanem az osztrák másodsülötti ágé, vagyis Lipóté [!] lett volna).⁵⁰ Mária Terézia fél év múlva is úgy írt Szászországról, mint a béke létrehozását „*leginkább akadályozó*” tárgyalófélről.⁵¹ Tavasszal azonban nemcsak Szászország miatt nem jutottak el odáig a tárgyalások, hogy írásban rögzítették volna a tervezetet. II. Frigyes azért vonakodott a javaslat határozott formába öntésétől, mert a birodalmi alkotmány védőjére rossz fényt vetett volna, ha kiderül,

⁴⁷ MOLITOR, 1987. 147.

⁴⁸ TEMPERLEY, 1968. 101–102.; SCHWICKER, 1878. 9.

⁴⁹ KOSER, 1905. 525.

⁵⁰ KOSER, 1905. 529.; ARETIN, 1967/a 177.

⁵¹ 1778. november 9. WALTER, 1968. 493.

hogy a háttérben saját örökségéről alkudozik. József pedig átlátta, hogy új ajánlatának ismertté válása a január 3-i szerződés jogosságába vetett hitet semmisítené meg.⁵²

A fentiekből kitűnik, hogy mind Frigyes, mind a császár nagy fontosságot tulajdonított a birodalmi rendek megnyerésének. A nyár végéig azonban egyik félnek sem sikerült nyílt fellépésre bírnia birodalombeli (rejtett) támogatóit: nemcsak a porosz király május 16-i próbálkozása maradt eredménytelen, hanem hadüzenetének közzététele, és július 17-i, az egész birodalmat Ausztria elleni fellépésre buzdító felhívása is.⁵³

A német fejedelmek magatartásában azonban – amelynek eddigi passzivitását talán a kivárás taktikájának alkalmazása magyarázta – 1778 augusztusában változás állott be. Két tényező miatt is aktivizálódtak. Az egyik Ausztriának a frigyesei eljáráshoz hasonló, felhívó-propagandisztikus jellegű birodalmi politikájának felerősödése volt. II. Frigyes Ausztriának a bajor területekre és Ansbach-Bayreuthra vonatkozó kölcsönös elismerést (1778. április 13., május 20., május 31.)⁵⁴ és kölcsönös lemondást (Thugut tárgyalásai II. Frigyessel: július 17–28., augusztus 10–20.)⁵⁵ ajánló javaslatait egyaránt visszautasította. Az események ilyenén alakulása kétségessé tette azt, hogy a konfliktust a közvetlenül érintettek külső beavatkozás nélkül meg tudják oldani. Az ügybe való külső beavatkozás azonban kétféle lehetett: a bajor örökségben nem érintett birodalmi rendeké vagy a külföldi hatalmaké.

József taktikája a Német-római Birodalommal szemben kezdettől fogva az volt, hogy hangsúlyozta: „*Mindazt, ami Bajorországban történik, nem a császár teszi, hanem a cseh választófejedelelem és Ausztria főhercege, aki elismeri társállami jogait és szabad, baráti szerződést kötve egy másik társállammal, szomszédjával, a pfalzi választófejedelemmel, egyedüli örököse lett a bajor államoknak.*”⁵⁶ Így próbálta visszaverni a vádat, miszerint a római királyválasztás-táskor tett ígéretét (ti. a választók

⁵² ARETIN, 1967/a 117.

⁵³ ARETIN, 1967/a 118.

⁵⁴ ARETIN, 1967/a 115–116.; KOSER, 1905. 528–529.

⁵⁵ ARETIN, 1967/a 118.; KOSER, 1905. 531.

⁵⁶ Idézi: FEJTŐ, 1997. 206.

kollégiumának tudta és egyetértése nélkül nem fog birodalmi hűbéreket továbbadományozni) megszegte.⁵⁷ Amíg az igazi kérdésre – mely az volt, hogy vajon Poroszország egymaga meg tudja-e akadályozni Ausztria terjeszkedését, és ha nem, akkor milyen szövetségeseket tud fegyverbe állítani – érkező válasza vártak a szembenálló felek, még kénytelenek voltak a birodalmi alkotmányban foglalt játékszabályokhoz alkalmazkodni. 1778 augusztusának végén Poroszország után Ausztrián volt a sor, hogy ezeket a játékszabályokat saját érdekében próbálja felhasználni. Kaunitz államkancellár javaslatára Bécs a porosz király elutasító válaszából nyereséget kovácsolandó azzal a panasszal fordult a Reichstaghoz, hogy II. Frigyes – azáltal, hogy nem hajlandó lemondani Ansbach és Bayreuth annexiójáról– önös érdekeitől vezérelve útját állja a megbékélésnek.⁵⁸

Mária Terézia azért is támogatta Kaunitz javaslatát, miszerint hívják össze a birodalmi gyűlést, mert félt attól, hogy Oroszország akár „közvetítőként” (valójában a feltételek diktálójaként), akár hadviselő félként beavatkozhat. „A franciáktól semmit sem várhatunk – olvasható egy április 23-i levelében –, „az egész birodalom ellenünk, ugyanígy Oroszország, ami ellenségünknek szerződés szerint segítséget biztosít.”⁵⁹

⁵⁷ ARNETH, 1879. 287.

⁵⁸ ARETIN, 1967/a 119. Valószínűnek tűnik, hogy Ausztria végül már csak azért is erőltette a lemondási javaslatot, mert tudta, hogy Frigyes nem fogadja el. „*Nem tudunk jobbat* – írta Mária Terézia augusztus 28-án Ferdinánd főhercegnek –, *mint a birodalommal ugyanezt* [ti. Frigyes választát az ajánlatra] *közölni és a [bajor] választót a január 3-i szerződés alól feloldani azzal a feltétellel, hogy amit megtartottunk, zárlat alá vesszük, amíg a király országainkat fosztogatja, de a választó bevételeit biztosítjuk. A porosz királyt rá kell bírni, hogy fejezze be a háborút, vagy le kell leplezni, hogy a háborút nem Németországért, hanem saját számlájára kezdte.*” WALTER, 1968. 483.

⁵⁹ Ferdinánd főherceghez WALTER, 1968. 426.; Oroszország várható magatartásáról 1778 júniusának végén így vélekedett: „*Oroszország tekintetében nem szabad reményeket táplálni; ugyanazokat az alapelveket követi, mint a [porosz] király, és a trónörökös méginkább poroszbarát, mint úgynevezett apja volt, és anyja sem sokat vesztett poroszszimpátiájából; így nem remélhetünk orosz oldalról semmit a porosz király ellen, csak szép szavakat: ezekkel nagyon nagylelkűen bánik, de szavai nem jelentenek semmit, vagy görög módra bánik velük: graeca fides.*” Marie Antoinette-hez 1778. június 1-én BRIEFE, 1914/b

A feladat tehát egyrészt a rendek Ausztria helyett a lehetőség szerinti Frigyes ellen forduljanak, másrészt pedig – mivel tartottak az orosz beavatkozástól – életre szerettek volna hívni egy osztrák–francia szövetséget. Természetesen a két feladat nem különült el élesen: Ausztria az augusztus végi birodalmi gyűlésen való felszólalással nemcsak a német rendekre, hanem Franciaországra is kedvező benyomást kívánt tenni.⁶⁰

A kaunitzi akció, bár általában pozitív visszhangra talált (noha voltak, akik Ausztria legutóbbi javaslatából azt a következtetést vonták le, hogy Ausztria vagy jogtalanul járt el korábban, vagy fél Poroszországtól, ezért csak most hajlandó lemondani foglaltságairól), önmagában valószínűleg kevés lett volna a rendek birodalmi gyűlésbeli aktiválásához. A másik tényező, ami a Reichstagot a döntőbírói szerep elvállalására sarkallta, az volt, hogy Mária Teréziához hasonlóan a rendek jó része is tartott attól, hogy az osztrák–porosz tárgyalások megszakadása a birodalom belügyeibe való idegen, pontosabban orosz beavatkozást idéz elő.⁶¹

Oroszország uralkodói I. (Nagy) Péter cár uralkodása óta szoros kapcsolatban álltak a német fejedelmi családokkal. II. Katalin német származású volt, és szintén nagy érdeklődést tanúsított az ottani viszonyok iránt. Az pedig már a hétéves háborúban megmutatkozott, hogy Oroszország döntő módon képes beleszólni az európai ügyekbe.⁶²

A birodalmi rendeknek tehát minden alapjuk megvolt arra, hogy attól féljenek: Oroszország foglalja el azt a veszfáliai békével Svédországra és Franciaországra testált, de általuk 1756 óta lényegében ki nem használt pozíciót, ami a birodalmi békéért kezkeskedő államot megillette. Különösen Hannover szállt síkra amellet, hogy a bajor háború kizárólag a birodalomra tartozó ügy, amit minden

262. Mercy d'Argenteau párizsi Habsburg követhez írt leveléből kiderül, hogy már ekkor a Reichstaghoz fordult volna: „*Gondolja-e, hogy létre lehetne hozni egy közvetítést a béke érdekében, vajon Franciaországra lehetne-e számítani és ugyanakkor Oroszországot be szabadna vonni vagy inkább a birodalmat?*”

WALTER, 1968. 465.

⁶⁰ ARETIN, 1967/a 119.

⁶¹ ARETIN, 1967/a 118.

⁶² ARETIN, 1967/a 119.; HEER, 1968. 348.; GONDA – NIEDERHAUSER, 1987. 125.

idegen beavatkozástól mentesen, a választói kollégiumnak, majd a fegyverszünet megszületése és az osztrákoknak a bajor területekről való visszavonulása után a birodalmi gyűlésnek kell tárgyalnia.⁶³ Hannover 1778. november 20-án nyilatkozatban tiltakozott Svédország és Franciaország bevonása ellen, nem sokkal később pedig Oroszország közvetítőként való fellépésének hírére a braunschweigi követ – a birodalmi alkotmányra hivatkozva – Borie bárónál, Ausztria regensburgi (direktóriumi) követénél protestált.⁶⁴ Frigyesnek tudomásul kellett vennie, hogy a protestáns Hannover-tól érkező fegyveres segítségre nem számíthat.⁶⁵ Az Angliával perszónálunióban lévő fejedelemség állásfoglalásában tulajdonképpen nem találunk semmi meglepőt, ha elfogadjuk Kissinger megállapítását, miszerint a szigetország politikája már a 18. században is – az európai államok közül elsőként tudatosan – a kontinentális egyensúly fenntartására irányult. Az 1770-es évek másik felében Angliának különben is az észak-amerikai függetlenségi háborúhoz kapcsolódó hadszínterekre kellett koncentrálnia. Az amerikai harcokban egyébként Franciaország éppen 1778-tól állt szemben hadviselő félként Angliával, és ugyanebben az évben éleződött ki a szigetország és Oroszország közötti diplomáciai konfliktus az angol gyarmatok kikötőibe indított orosz búzaszállító hajók feltartóztatása miatt.⁶⁶ Mind Ausztria, mind Poroszország igyekezett hasznot húzni abból, hogy a birodalmon belüli politika felélénkült. A császár szeptember 23-án közzétett deklarációjában megismételte

⁶³ ARETIN, 1967/a 122–123.

⁶⁴ ARETIN, 1967/a 122.; Abban, hogy Braunschweig is csatlakozott Hannover tiltakozásához, szerepet játszhatott a köztük lévő dinasztikus kapcsolat, ugyanis mindkét állam uralkodócsaládja a Braunschweig–Lüneburg-(vagy másképpen a Welf-) házhoz tartozott. MORBY, 1991. 185–186.

⁶⁵ Erre vonatkozó reményéről HEER, 1968. 348.

⁶⁶ KISSINGER, 1996. 61.; Anglia a függetlenségükért harcoló gyarmatok kikötőibe irányított kereskedelmi hajók és rakományuk feltartóztatásával és elkobzásával is igyekezett az elszakadási mozgalmat gyengíteni. II. Katalin cárnő azonban azt követelte, hogy a semleges államok hajózását és kereskedelmét a hadviselők ne zavarják, és 1778-ban kihirdette, hogy kereskedelmi hajóit fegyveres védelem alá helyezi, megtámadásukat fegyverrel fogja megakadályozni. A nyilatkozathoz Franciaország, Spanyolország (majd 1780-ban Hollandia, Svédország és Norvégia, 1782-ben Poroszország és Ausztria, 1783-ban pedig Portugália is csatlakozott). KINDER – HILGEMANN, 1995. 291.; HAJDU, 1967. 270.

Ausztria legutóbbi ajánlatát, valamint Poroszország arra adott válaszát, és egy birodalmi határozat meghozatalát sürgette.⁶⁷ Karl Anton Sickingen gróf, az Ausztria-párti Mainz bécsi követe október 6-i előterjesztésében azt javasolta, hogy a porosz királyhoz hasonlóan az anyacsászárné is forduljon közvetlenül a birodalom valamennyi rendjéhez.⁶⁸

November elején Kaunitz a császár birodalmi követeihez intézett, de az egész Német-római Birodalomhoz szóló körlevelet fogalmazott meg. A körlevél bevezetőjében az összes birodalmi rendet arra szólítja fel, hogy *„józanul, mellőzve a pártosságot, a felekezeti hovatartozást és saját előnyöket (amelyeket az egész testet fenyegető veszéllyel szembeállítva amúgy is mellőzni kell) figyelmen kívül hagyva”* működjenek közre a bajor probléma megoldásában.⁶⁹ A politikai propagandaműnek is tekinthető írás nagy részét annak taglalása teszi ki, hogy a birodalomban egyre erősebben érzékelhető porosz túlsúly a belső egyensúly veszélyeztetője. Rámutat, hogy míg a porosz sereg a VI. Károly kori 60.000 fővel szemben ez idő tájt több mint 220.000 katonából állt, addig Ausztria 150.000 főnyi haderővel rendelkezett. A birodalmi gyűlés katolikus kollégiumában Bécsnek csak négy biztos szavazata volt (Csehország, Ausztria, Burgundia, Nomeny), Poroszország által viszont az evangélikus corpusban lévő államok nemcsak szavazati szabadságukat, hanem megmaradásukat is veszélyeztetve érezhették.

Frigyes joggal jár el, amikor a január 3-i megállapodást *„anélkül, hogy a zweibrückeni herceg felszólítására, a birodalmi rendek tiltakozására támaszkodhatott volna, saját hatalmából semmisnek nyilvánította.”* Ha Poroszország ezt meri tenni a birodalom olyan tekintélyes rendjeivel mint Ausztria és Pfalz, milyen következményei lehetnek egy efféle magatartásnak a kisebb erejű rendek szabadságára? *„Érdemes fontolóra venni, hogy ha a birodalmi rendek egy ilyen helyzetben nem számíthatnak már az osztrák hatalomra, akkor nem lesz szer megmentésükre. [...]*

⁶⁷ ARETIN, 1967/a 121.

⁶⁸ ARETIN, 1967/b 3.

⁶⁹ ARETIN, 1967/b 14.

Ausztria lemond minden új szerzeményéről és csak azt követeli cserébe, hogy Poroszország álljon el a birodalmat veszélyeztető növekedésétől.” Az, hogy a háború folytatódik, bizonyítja Poroszország igazi céljait. Hogyan is lehet ezt látva elhinni, hogy a birodalom biztonságának, nyugalmának és jogainak védelme volt Frigyes ellenállásának és erőszakos beavatkozásának az indítéka? – teszi fel a kérdést a körlevél.⁷⁰ A körlevél nem a Kaunitz által várt kedvező hatást váltotta ki a rendekből. Abban, hogy Ausztria mindenképpen békét szeretne, gyengeségének bizonyítékát látták. Az „*egyensúly elvének*” kimondását veszélyesnek tartották, ugyanis a kifejezés a birodalmi alkotmányban nem szerepelt. A mindenkori császárra ruházott legfelső hatalomnak ugyanis minden rendet egyenlő joggal kellene védenie és megtartania.⁷¹

Hasonló elutasítással reagált a másik oldalról, tehát Frigyesetől érkező felvetésre Hannover és Kassel. Azzal érveltek, hogy egy osztrák–porosz birodalmi egyensúly kialakítása az összes többi rendet a két nagyhatalom egyikétől való függésbe kényszerítené és egy esetleges osztrák–porosz megegyezés Németország osztrák, illetve porosz befolyási övezetre szakadásához vezetne.⁷² Köln és Braunschweig közös nyilatkozatban álltak ki amellet, hogy a bajor ügy tárgyalásakor ne egy állítólagos egyensúly kialakítását tartsák szem előtt, mert az „*következményeiben az összes többi rendre veszélyes.*”⁷³ A rendek tehát a külföldi beavatkozásnak és az egyensúly deklarálásának elutasításában egységes álláspontot képviseltek. De mi volt a helyzet a részletkérdésekben?

Pierre Chaunu megállapítása szerint „*a hagyományos, vallási kritérium szerinti Észak – Dél feszültség (protestáns Németország – katolikus Németország) a felvilágosodás ízéhez szabva (hatékony-ság / felvilágosultság – obskurantizmus / immoralitás)*” tovább élt a 18. században.⁷⁴ Ismeretes, hogy a Reichstagban a három kollégium mellett (választófejedelmi, fejedelmi, városi) továbbra is a vallási alapon való szerveződés volt a meghatározó.

⁷⁰ ARETIN, 1967/b 14–19.

⁷¹ ARETIN, 1967/a 122.

⁷² ARETIN, 1967/a 122.

⁷³ ARETIN, 1967/a 122–123.

⁷⁴ CHAUNU, 1998. 131.

A birodalom 65%-ban protestáns, a birodalmi gyűlés viszont többségében katolikus volt.⁷⁵ Vajon a rendek vallási-területi hovatartozása a bajor ügyben való állásfoglalásukat is befolyásolta? Láttuk, hogy a Kaunitz-féle körlevél a vallási szempontok mellőzését kérte, és azt állította, hogy Ausztria a rendek közül még a katolikusokat sem tartja nyomás alatt döntéseik meghozásakor. A valóságban viszont Bécsset – amikor a birodalmi gyűléshez fordult – bizonyára az is motiválta, hogy így építhetett azoknak a katolikus rendeknek a támogatására, amelyek hadi segítségére seregeik jelentéktelensége miatt nem számíthatott.⁷⁶ Ausztria mindent elkövetett, hogy ne fordítsa maga ellen őket. Mária Terézia május 22-én írt levelében kéri társuralko-dóját, hogy álljon el Erfurttal kapcsolatos tervétől, mert azt megva-lósítva „*a mainzi választót, Házunk igaz szolgáját rabolnánk meg, és hagynánk bajban és az egészből csak Szászországnak lenne előnye.*”⁷⁷ Kölnnel kapcsolatban az a veszély fenyegetett, hogy egy porosz seregátcsoportosítás miatt nem lehet majd számítani Habs-burg-barátságára, ezért Metternich követ próbált közbejárni a választónál és Belderbusch miniszternél Ausztria érdekében.⁷⁸ II. Frigyes viszont azzal a gondolattal kacérkodott, hogy az egész evangélikus szekció megnyerése érdekében ragaszkodni fog Szászország reichstagbeli szerepléséhez, még annak ellenére is, hogy III. Frigyes Ágost fejedelemsége közvetlenül érintett a bajor viszályban. Végül Hannover tiltakozása miatt elállt ettől a tervtől.⁷⁹ Folytatta azonban a porosz király azt a tevékenységét, amiről még valamikor a konfliktus elején így írt: „*sohasem ment keresztül kezeimen olyan sok testamentum, egyezmény, értekezés, birodalmi konsztitúció, mint most; félek egy kis Cujacius, egy Pufendorf, egy regensburgi rostély közé szorított állat lesz belőlem [...] egyébként a legnagyobb nyugalomban vagyok a jövőt illetően, eltökélve, megteszem a*

⁷⁵ CHAUNU, 1998. 135.

⁷⁶ „*A sereggel bíró protestáns rendek mind ellenünk vannak [...] Mainz nem képes segíteni, Hildesheim és Paderborn éppoly kevésé*” – áll Mária Terézia július 19-én Józsefhez írt levelében. WALTER, 1968. 457–458.

⁷⁷ WALTER, 1968. 433.

⁷⁸ ARETIN, 1967/a 123.

⁷⁹ ARETIN, 1967/a 123.

kötelességemet akár mint író, akár mint katona.”⁸⁰ Az idézetet talán lehet úgy értelmezni, hogy Frigyes az evangélikus rendek megnyerése mellett általánosságban is igyekezett kihasználni-felerősíteni a már a század elején, a spanyol örökösödési háború alatt jelentkező⁸¹ császár- és Habsburg-ellenes hangulatot, amely József 1767-es, a Birodalmi Kamarai Bíróság hatáskörének megnövelését célzó sikertelen kísérlete után valószínűleg újra feléledt.⁸²

Kaunitz nézete újra csak az volt, hogy a január 3-i szerződésben foglaltakat nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, vagyis nem akarta, hogy a fegyverszünet és a reichstagbeli tárgyalás előfeltétele az Ausztria megszállta bajor területek kiürítése legyen. Ezen kívül szerette volna, hogy az ansbach–bayreuth-i örökség kérdésének párhuzamos tárgyalásával fény derüljön Frigyes analóg területszerzési törekvé-seire. Aretin szerint Poroszországnak a délnémet területek felé irányuló terjeszkedésével sok katolikus rend már amúgy is tisztában volt.⁸³ Frigyes természetesen Kaunitz mindkét álláspontjával ellenkező véleményen volt, ám a Reichstagban Poroszország Szászországgal együtt közömbösséget színlelt, és így nem alakult ki még az evangélikus szekción belül sem szélesebb támogatóbázisa. A bajor ügy tárgyalása azonban nem is jutott el odáig, hogy az egész birodalmi gyűlés foglalkozott volna vele, megrekedt a választói kollégiumban.

A három közvetlenül nem érintett választófejedelemség (a negyedik, Mainz ugyanis a direktórium vezetőjeként nem foglalhatott állást) közül a protestáns Hannover (amely csak az orosz beavatkozás kérdésében volt Poroszországtól eltérő véleményen) a megszállt bajor területekről való osztrák visszavonulást a további tárgyalások elengedhetetlen feltételének tekintette, a katolikus Köln és Trier viszont erről mint Ausztria és Károly Teodor által egyaránt teljesíthetetlen követelésről beszélt.⁸⁴ A véleménykülönbség ellenére folytatódtak a választók közötti tanácskozások, de ez sem tudta megakadályozni a külföldi

⁸⁰ Idézi: KOSER, 1905. 526.

⁸¹ CHAUNU, 1998. 135.

⁸² MOLITOR, 1987. 102.

⁸³ ARETIN, 1967/a 124.

⁸⁴ ARETIN, 1967/a 124.

beavatkozást, megbeszéléseikkel párhuzamosan új tárgyalások indultak meg, de immár francia és orosz közvetítéssel.⁸⁵ Bár Mária Terézia tartott attól, hogy „*a porosz király a birodalmi gyűlésen a « mestert játszáná »*”,⁸⁶ ezért november derekán már nem helyeselte Kaunitz javaslatát, mely szerint a bajor ügyet a birodalmi rendek elé kell vinni; ellene volt a közvetítő hatalmak bevonásának is. Mind ő, mind Kaunitz hajlandónak mutatkozott már „*mindent visszaállítani úgy amint az 1777-es évben volt.*”⁸⁷ Oroszország és Franciaország mediátori segítségnyújtását azonban, ha már egyszer sor került rá, nem lehetett visszautasítani. A tescheni békében foglaltak garانتálója is a két közvetítő nagyhatalom lett.⁸⁸

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a birodalmi rendek képtelenek voltak egységesen fellépni a bajor kérdésben. „*Saját szuverenitásuk mártírjaiként*” (Montesquieu) nem voltak hajlandók beleegyezésüket adni az osztrák–porosz erőegyensúly kialakulásához, a császári hatalomra hivatkoztak, amely igaz, hogy már több mint száz éve nem veszélyeztette önállóságukat, de megvédeni sem volt képes őket. Egyébként is kérdéses, hogy számottevő közös haderő hiányában,⁸⁹ önmagukban hogyan tudtak volna érvényt szerezni határozatuknak, ha valamelyik fél szembeszegült volna döntésükkel.

⁸⁵ ARETIN, 1967/a 125.

⁸⁶ Kaunitzhoz november 20-án WALTER, 1968. 493.

⁸⁷ WALTER, 1968. 496.; ARETIN, 1967/a 135.; „*Hónapokig eltarthat, míg sikerül valami konkrétumot elérni, és időközben a lehetőségek még tovább romlanak [...] a legjobb lenne [...] a kongresszust kikerülni. Békére van szükségünk és a leggyorsabban, kongresszus nélkül*” – érvelt a nagyhatalmi mediáció ellen. Kaunitz azonban – az uralkodónóval ellentétben – csak átmeneti megoldásnak tekintette az egész Bajorországról való lemondást (a végleges rendezés létrehozását a birodalmi rendekre kívánta bízni), és taktikai megfontolásból ellenezte, hogy Ausztria már a béketárgyalás elején kinyilvánítsa azt: hajlandó elállni csaknem összes korábbi követelésétől. Mária Terézia az osztrák békeajánlat megfogalmazásakor végül is beleegyezett az államtitkár ajánlotta taktikába, de az osztrák–bajor konfliktus rendezését továbbra sem akarta a Reichstag elé vinni, csak a Bajorországgal szembeni szász és a zweibrückeni igényeket. GUGLIA, 1917. 322–324.

⁸⁸ RÖNNEFARTH, 1958. 191.

⁸⁹ A rendek „*csak a birodalmi háború elhatározása után hoztak létre (katonailag érdektelen) birodalmi hadsereget.*” KINDER – HILGEMANN, 1995. 263.

A rendek sikertelen kísérletének azonban voltak olyan tanulságai, amelyek a szereplők jövőbeli (birodalmi) politikáját meghatározták. Mária Terézia megerősítve érezte azt a nézetét, hogy monarchiája nem rendelkezik elég erővel a terjeszkedéshez, ellenfelei és szövetségesei pedig csak a megfelelő alkalomra várnak, hogy rovasára növeljék hatalmukat. Kaunitz véleménye – amit 1779. március 19-i előadásából⁹⁰ ismerhetünk meg – az volt, hogy a birodalom egy nagy tekintélyszerzési lehetőséget szalasztott el, a protestáns rendek, élükön Hannoverrel a poroszokhoz csatlakoztak és kimutatták gyűlöletüket a bécsi udvarral szemben, az egyházi választók azonban Ausztria hűséges híveinek bizonyultak. Az államkancellár a jövőben is rájuk kívánt támaszkodni, és – kiszélesítendő ezt a bázist – a birodalombeli érseki és püspöki székeket Ausztriához hű prelátusokkal akarta elfoglaltatni. Így kibővült volna a katolikus szekció, később pedig majd, ha sor kerül ezek szekularizációjára, Lipót főherceg fiainak juttathatták volna őket.⁹¹ Ennek a politikának gyakorlati megvalósítására hozható fel példa-ként, hogy 1780 nyarán – II. Frigyes szembeszegülése és diplomáciai viták ellenére – sikerült Miksa Ferencet (Mária Terézia legkisebb fiát) a kölni érsek koadjutorává, vagyis helyettesévé és egyben kijelölt utódjává megválasztani.⁹² József nem értett egyet Kaunitz Német-római Birodalommal kapcsolatos politikájával és annak eszközeivel. 1780 januárjában mindent elkövetett, hogy Kaunitz jelöltjét, Ferdinand Trauttmansdorff grófot anyja ne nevezze ki a birodalmi gyűlésen résztvevő cseh követé. Miután pedig egyedüli uralkodója lett a monarchiának, fellépett a püspök választás befolyásolása ellen.⁹³

József a rendek teljes tehetetlenségére vonatkozó következtetést vont le az 1778 végén, 1779 elején történeteket látva. A Kaunitzétől eltérő politikára utal (és egyben arra is, hogy a birodalmi rendeket József nem tartotta fontosnak), hogy rég elfeledett, középkori császári jogot felelevenítve a birodalmi egyházi fejedelmek jövedelmeinek egy részét követelte hivatalnokai fizetéséhez,

⁹⁰ ARETIN, 1967/b 20–24.

⁹¹ ARETIN, 1967/a 128.

⁹² BARTA, 1994. 102.; GEBHARDT, 1960. 293.; MITROFANOV, 1910. 132.

⁹³ ARETIN, 1967/a 128.

nyugdíjához való hozzájárulásként.⁹⁴ A császár úgy vélte, Bajorország megszerzése csak II. Katalin jóváhagyásával vihető keresztül.⁹⁵ Ha nem is fő szempontként, de ez is szerepet játszhatott Oroszországhoz való közeledésében.

1785-ben II. József megállapodott Károly Teodorral Osztrák-Németalföld és Bajorország, valamint Felső-Pfalz cseréje ügyében (mellékesen a salzburgi érsekség is Ausztriához került volna, Luxemburgot, Namurt és Lüttichet adva kárpótlásul az érseknek, Osztrák-Németalföld többi részének azonban „burgund királyként” Károly Teodor lett volna az ura.)

Franciaország és II. Katalin hajlandónak mutatkozott elismerni egy önkéntes cserét. A zweibrückeni herceg azonban nem egyezett bele a tervbe és a Hannover, Szászország, Poroszország, valamint egyéb német fejedelemségek (Zweibrücken, Hessen-Kassel, Weimar, Gotha, Braunschweig, Anhalt, Baden, Ansbach, Mecklenburg, Osnabrück, Mainz) által létrehozott új szövetség („Fürstenbund”) is ellene foglalt állást. József és Károly Teodor kénytelen volt elállni a csereterv végrehajtásától.⁹⁶

A porosz király a rendekre vonatkozóan más következtetést vont le, mint József. II. Frigyes azt tapasztalta, hogy a birodalmi gyűlés ismét a politikai döntések fontos fóruma kívánt lenni; Mecklenburg és Hessen-Darmstadt, amelyek évek óta nem képviseltették magukat Regensburgban, szeptemberben megnevezték követeket. Bár Köln, Trier és Hannover nem értett egyet a fegyverszünet feltételeit illetően, a katolikus és protestáns választók között nem szakadt meg a párbeszéd.⁹⁷ A rendek Ausztria terjeszkedési törekvéseit veszélyesebbnek érezték Poroszországéinál, és ezt Frigyes a következőkben igyekezett kihasználni.⁹⁸

⁹⁴ GEBHARDT 294.; GONDA–NIEDERHAUSER 142.

⁹⁵ GEBHARDT 298.

⁹⁶ HEER, 1981. 289.; MITTENZWEI–HERZFELD 388.; KISS 107.; GEBHARDT 295.; LÁZÁR 285.

⁹⁷ ARETIN 1. Teil 125.

⁹⁸ „Arra a nagy előnyre teszünk szert – írta 1779 márciusában öccsének, Henrik hercegnek –, hogy a birodalomban az osztrák despotizmussal szembeni hasznos ellensúlynak tekintenek majd minket.” Idézi ARETIN 1. Teil 128.

II. Frigyes a birodalmi alkotmány védőjének szerepében tündökölt, erre ösztönözte a nyugati irányú terjeszkedésre vonatkozó Habsburg-ambíciók továbbélése, és a birodalombeli orosz befolyás túlságos megnövekedése. Látta az osztrák–orosz közeledést, és azt, hogy elvesztette az orosz támogatást. Ennek pótlására, és az izoláció elkerülésére, új szövetségest keresett a birodalmi rendekben.⁹⁹

A porosz király várakozása beigazolódtott: 1782-től Anhalt-Dessau, Baden és Zweibrücken a birodalom fejedelemségeinek a „becsvágyó és vállalkozó szellemű császárnak”¹⁰⁰ a német alkotmány felrúgásától sem visszariadó hatalmi törekvéseivel szembeni összefogására törekedett. 1783 végén Weimar is csatlakozott, a porosz trónörökös és Hertzberg porosz miniszter rokonszenvéről biztosította a szervezkedőket, 1785 júliusában pedig immár Poroszország részvételével megalakult a *Fürstenbund*.¹⁰¹ Ennek létrehozása azt jelezte, hogy noha az egyes fejedelmek területi és öröklési viszonyai feletti örökösödést tűzte ki célul,¹⁰² vagyis az 1778-ban a Reichstag által tett, az egyensúlypolitikát elvető kijelentés szellemében járt el, de azzal, hogy feladai megvalósításához igénybevette Poroszország segítségét, végül is valamiféle birodalmi bipolaritás elismerése irányába mutatott (és ezzel egyfajta önellentmondást hordozott).

4. II. Frigyes

A bajor örököségi háború négy főszereplője II. József, Mária Terézia, Kaunitz kancellár és II. Frigyes voltak. A porosz király mozgatórugói, céljai talán már az eddigiekből világosan kiderültek. Ezért most már csak néhány további adalékot szeretnék felmutatni ezekkel kapcsolatban, illetve arra a kérdésre választ keresni, hogy porosz részről miért nem történtek komolyabb hadmozdulatok a „krumpliháborúban.”

⁹⁹ ARETIN 1. Teil 128.; GEBHARDT 298.

¹⁰⁰ NIEDERHAUSER, 1976. 155.

¹⁰¹ GEBHARDT, 1960. 295.; MITTENZWEI–HERZFELD, 1987. 388.

¹⁰² KISS, 1908. 107.

Kaunitz úgy vélte, Frigyes tetteit nem élesszemű előrelátása vagy az államvezetés művészetében való jártassága, hanem a király karaktere, hangulata, embergyűlölete, ugyanakkor a magányosság miatti mogorvasága, saját kötelességeiről alkotott nézetei, egészségi állapotának romlása és ellenfeleivel szembeni személyes, engesztelhetetlen gyűlölete határozza meg.¹⁰³

Azok a politikai lépések, amit a külső szemlélő a porosz király jelleméből eredő kiszámíthatatlansággal magyarázott, lehetnek az egyensúly- és területszerzési politika összeegyeztetésének kísérletei is. A különböző cselekvési lehetőségek közötti pillanatnyi választást pedig a király hangulata helyett meghatározta az Oroszország, Franciaország, a birodalmi rendek és persze Ausztria várható reakciójára vonatkozó nézetek változékonysága. „*Ebben a világban az embernek kaméleonként kell viselkednie, színét az idő előrehaladásának megfelelően változtatva*” – fogalmazta meg mintegy *ars poeticaként* II. Frigyes.¹⁰⁴

Az Ausztria bajorországi ambíciójára való porosz reagálásban a terjeszkedési-pozíciómegőrzési politika többféle variánsával, alkalmazási lehetőségével találkozunk, ezek a konfliktus idején nagyrészt egymást követően, de időnként egymással egy időben jelentkeztek.

a. Poroszország és Ausztria párhuzamos növekedése

Ez a gondolat nem volt teljesen idegen Frigyestől, ezt alátámasztja Lengyelország első felosztása. Lehetséges, hogy hasonló elgondolás állt a porosz király 1770 májusában Nugent grófhhoz, az osztrák követhoz intézett kijelentése mögött is: a bajorországi cseh hűbéreket „*senki sem fogja Önöktől elperelni.*”¹⁰⁵ József még 1778 júniusának közepén is azt a következtetést vonta le Frigyes

¹⁰³ „*A jó emberek nem tudják sem előre látni, sem kiszámítani az övéhez hasonló szenvedély és rabló nagyravágyás által irányított lelkiület vad és csaknem tébolyult kalandozásait.*” – jegyezte meg az államkancellár II. Frigyessel kapcsolatban. KOSER, 1905. 527–528.

¹⁰⁴ Idézi KOSER, 1905. 527.

¹⁰⁵ Idézi ARNETH, 1879. 287.; SCHWICKER, 1878. 6.

magatartásából, hogy lehetőség van valamiféle kiegyezésre Ausztria és Poroszország között.¹⁰⁶

Tudjuk azonban, hogy ezek a(z egyébként egyik oldalról sem teljesen őszinte) tárgyalások nem vezettek eredményre, volt már szó a két félnek a birodalommal kapcsolatos, még a megegyezés lehetőségének írásba foglalását is akadályozó szempontjairól. Ezekhez még hozzávehetjük az osztrák–porosz megállapodás ellenében ható külpolitikai érvként azt, hogy Ausztria és Poroszország jelentős területi növekedése a többi európai nagyhatalom rosszallását és ellenlépéseit váltotta volna ki. Frigyes végül is az osztrák ajánlatok elutasítása mellett döntött, ezzel kockáztatva, hogy nagyobb területi nyereségtől esik el, mint amit fegyveres úton képes lett volna szerezni¹⁰⁷ – legalábbis a király öccse, Henrik herceg így gondolta. Ha ugyanis a porosz udvarban a porosz–osztrák kiegyezés exponense után kutatunk, akkor azt nem annyira Frigyes, hanem sokkal inkább Henrik személyében kell keresnünk. Henrik már 1769 novemberében, bátyja Józseffel való második találkozása előtt azt hangsúlyozta, hogy *„hasznos és üdvös lenne Ausztriát és Poroszországot egy szövetségbe összehozni, mert így azok az északi hatalmak és Franciaország, Anglia és Spanyolország között mintegy mellvédként állva szükség esetén szembeszállhatnának velük.”*¹⁰⁸ A létrehozandó hosszantartó osztrák–porosz béke áldásos következményeit ecsetelte, és felvetette, hogy József és Frigyes a birodalmat *„Octavianus és Lepidus példája nyomán”* feloszthatná maga között.¹⁰⁹

Frigyes nem osztotta fivére reményeit, az ő véleménye az volt ebben a kérdésben, hogy József anyja még sokáig élhet, az ő Frigyesrel szembeni gyűlölete miatt pedig nem lehet porosz–

¹⁰⁶ „Az egyetlen, ami megállapítható, az az, hogy a király harcikedve igen csekély, viszont vágya Lausitz megszerzésére nagyon nagy, ebből arra lehet következtetni, hogy – ha megmaradunk méltányos, de határozott álláspontunknál – a nagy Frigyes Xerxes-seregével együtt végül is kész lesz feláldozni Don Quijote-i eljárásmódját részint Németország üdve, de sokkal inkább saját jelentős nyeresége és vén csontjai nyugalma érdekében.” Idézi KOSER, 1905. 529–530.

¹⁰⁷ Idézi ARETIN, 1967/a 116.

¹⁰⁸ Idézi ARNETH, 1877. 192.

¹⁰⁹ Idézi ARNETH, 1877. 192.

osztrák szövetség létrehozásában reménykedni. Ausztria Poroszországgal különben is csak annak egyre hatalmasabb szövetségese, Oroszország miatt kíván jó viszonyban lenni.¹¹⁰ Henrik azonban továbbra is kitartott elképzelése mellett, 1777 októberi levelében újra azt javasolta, hogy bátyja egyezzen meg Ausztriával a Német-római Birodalom területének felosztásában.¹¹¹ Henrik terjeszkedéscentri-kussága határozta meg a bajor örökösödési háborúval kapcsolatos véleményét is: *„Egy az Ön hírnevével bíró uralkodó nem vehet részt egy olyan háborúban, amit nem állama növekedését szolgálja, ebben a háborúban azonban, amelyet az osztrákok ellen Ön egyedül állna, éppenséggel lehetetlen ezt várnunk.”* – jelentette ki január 29-i Frigyesnek szóló levelében.¹¹² Február közepén viszont már az járt a fejében, nem lehetne-e Bécsnél elérni, hogy szekularizált birtokkal minden résztvevőt kárpótoljon.¹¹³ Henrik volt az, aki Hertzberg miniszter támogatásával, és eleinte Frigyes tudta nélkül tárgyalni kezdett Ausztriával Lausitz megszerzése érdekében.¹¹⁴

b. Ausztria egyoldalú terjeszkedésének megakadályozása

A porosz királynak fivére kezdeményezésére adott válaszából világosan kiderül, hogy mit tekintett vezérelvének a bajor konfliktusban való részvételekor: *„Ebben az ügyben, kedves öcsém, nem területszerzésről vagy terjeszkedésről van szó, hanem arról, hogy egyszer s mindenkorra letörjük az osztrák ambíciókat, megakadályozzuk azt, hogy szert tegyenek a birodalomban olyan despotikus hatalomra, amelyből nekünk a legnagyobb hátrányunk származna. Tehát az Ön valamennyi területszerzési javaslatát el fogom vetni; a legnagyobb elszántságot érzem, csak azután fogom kardom visszadugni hüvelyébe, miután minden szerzeményünket visszaszolgáltatják.”*¹¹⁵ Frigyes érdeke ezen a ponton egybeesett a

¹¹⁰ Idézi ARNETH, 1877. 192.

¹¹¹ HEER, 1968. 348.; idézi ARETIN, 1967/a116.

¹¹² Idézi KOSER, 1905. 526.

¹¹³ KOSER, 1905. 526.

¹¹⁴ GEBHARDT, 1960. 292, 295.; ARETIN, 1967/a 116.; A csereterv részleteiről KOSER, 1905. 527.

¹¹⁵ Idézi KOSER, 1905. 526.

birodalmi rendekével (hiszen ő is egy volt közülük), még ha más tőről is fakadt. A Frigyes által hangoztatott politika tehát háttérbe szorította a terjeszkedési terveket, de a király kijelentése ellenére teljesen nem zárta ki azokat. A hadihelyzet beállása pedig egyenesen lehetőséget adott – hódítás vagy fegyveres fenyegetéssel kicsikart birtokgyarapodás útján – megvalósításukra.

c. Poroszország fegyveres területszerzése

A porosz király már március elején elrendelte a szabadságos katonák behívását, a hónap közepén pedig parancsot adott a mozgósításra. A porosz csapatok egy része – Henrik herceg vezérlete alatt – és a szász sereg az Elbánál gyülekezett, Észak-Csehországba kellett vonulniuk. A főszereg – élén a királlyal – április 6-án indult el Berlinből, hogy Porosz-Szilézián keresztülhaladva az Óriás-hegység tövénél törjön Csehországba. A poroszok Prága, illetve Brünn irányába vonultak.¹¹⁶ Terveik gyors megvalósítását mindjárt a háború elején akadályozta az, hogy az osztrák csapatokat Frigyes várakozásával ellentétben nem Olmütznel, hanem Északkelet-Csehország-ban vonták össze.¹¹⁷

Június elején, miközben Henrik csapataival Lausitzban tartózkodott és szokása szerint „manőverezett”, Frigyesék cseh földre léptek.¹¹⁸ A hadiszerezése egyelőre a poroszoknak kedvezett: július végén – augusztus elején (útvonaltervük többszöri módosítása után) Henrik hercegék a lausitzi hegyek járhatatlannak tartott ösvényein átkelve szintén megérkeztek Csehországba. Az osztrák sereg gróf Gideon Ernest Laudon tábornagy vezette szárnyát meglepte az áttörés, és egy kisebb, augusztus 9-én Niemesnél történt összecsapás után, megerősített állásait feladva egészen Münchengraetzig hátrált, és az Iser vonalát is készült

¹¹⁶ KOSER, 1905. 526.; MARKÓ, 1944. 271.; SCHWICKER, 1878. 12.

¹¹⁷ KOSER, 1905. 530.

¹¹⁸ Mária Terézia július 9-i levele Ferdinánd főherceghez WALTER, 1968. 451. „A császári seregek tartózkodásában, valamint Mária Terézia békeajánlatában a monarchia gyengeségének jelét látja, s így a tisztes visszavonulás lehetőségét sem akarja megadni számukra. Nem elégszik meg Bécs lemondásával Bajorországról, hanem Cseh- vagy Morvaországban kíván hódítani.” BARTA, 1987. 217.

feladni. József császár pedig az Elba felső folyásának feladását fontolgatta.¹¹⁹ Mária Terézia aggódott a csehországi helyzet miatt, és fiát, Józsefet arra figyelmeztette, hogy milyen következményekkel járna e fontos terület elvesztése.

Frigyes ezalatt szintén Csehországban volt, az Elba felső folyásánál lévő megerősített osztrák hadállások elleni offenzívát kilátástalannak tartotta, de egy Károly Vilmos Ferdinánd braunschweigi trónörökös vezette hadtest Morvaországba küldésével már megkísérelte elkezdni a hadszíntér délebbre helyezését, ugyanis azt tartotta: „Csehországot Morvaországban kell legyőzni.”¹²⁰ Mária Terézia már június közepén tartott a poroszok déli irányú előrenyomulásától: „Magyarországon az invázióknak nagyon komisz hatása lehet, még inkább Morvaországban, ahol sok a lutheránus.”¹²¹ Másfél hónap múlva pedig annak a félelmének adott hangot, hogy „a király télire Csehországba vagy Morvaországba kvártélyozza be magát.”¹²²

Az uralkodónó félelmei azonban nem váltak valóra. Henrik herceg augusztus 17-én elutasította Möllendorff altábornagynak az

¹¹⁹ SCHWICKER, 1878. 25., 32.; KOSER, 1905. 532–533. Mária Terézia július 22-én kelt leveleiben meglehetősen sötét képet festett Csehország helyzetéről: „Megtudtuk, hogy Henrik herceg egy hadteste vagy elővédje Komota fölött Csehországba tört és hogy Prágában a nyugtalanság nem is lehetne nagyobb. Mindenki menekül; azonnal odaküldök egy futárt azzal, hogy mindenki maradjon ott; Laudonhoz kell fordulni, hogy mondja meg, mit tart szükségesnek a civilekért tenni; a katonai dolgokba nem avatkozom bele.” – írta államkancellárjának. „Ha Csehországot elvesztjük – figyelmezteti Józsefet –, ember- és pénzforrásaink csekélyek lesznek és neki [ti. Frigyesnek] roppant nagyok, mert ez az ország gazdag; élősködhet rajta és toborozhat, mert a cseh király inkább kitart mellette, mint a német.” WALTER, 1968. 459.

¹²⁰ KOSER, 1905. 532.; A Braunschweig–Lüneburg-ház Bevern-ágából származó Károly Vilmos Ferdinánd atyja, I. Károly halála után, 1780-ban került a braunschweigi hercegség élére. A kor egyik legtekintélyesebb hadvezéréként részt vett a hétéves háborúban és Hollandia porosz megszállásában (1787). 1792–1794-ben a Franciaországra támadó porosz–osztrák seregek főparancsnoka volt. A valmyi csata után kivonult Franciaországból, majd 1794 januárjában lemondott a fővezérségről. 1806-ban ismét a porosz hadsereg élére állt, de az auerstaedti csatában halálos sebet kapott. MORBY, 1991. 186.; HAHNER, 1989. 35–36.

¹²¹ Józsefhez június 19-én. WALTER, 1968. 243.

¹²² Mercy d'Argenteau-hoz július 31-én. WALTER, 1968. 465.

ellenség bekerítésére vonatkozó javaslatát és a királytól arra kért engedélyt, hogy 10–12 napra visszavonulhasson Lausitzba ellátásbeli hiányait pótlandó.¹²³ Gondot okozott, hogy a hegyekben a tüzérség nem tudta elég gyorsan követni a menetoszlopot.¹²⁴ Amikor pedig augusztus végén Frigyes és József serege szembekerült egymással, a porosz király az első nap a rossz időjárás, a következő nap az osztrák állások kedvező helyzete miatt nem indult rohamra. József sem kezdett támadásba, így elmaradt az összecsapás. József hatására Mária Terézia elállt attól, hogy újabb békítő levelet küldjön Frigyesnek.¹²⁵

Frigyes szeptember 17-én visszavonult Sziléziába, ugyanakkor rosszalló megjegyzésekkel illette fivére tétlenségét. Henrik ezt a király féltékenységével magyarázta, és úgy gondolta, parancsaival veszélybe akarja sodorni őt. December 3-án a drezdai téli táborban felkereste Frigyest, és idegei zilált állapotára hivatkozva lemondott vezérségéről.¹²⁶ Frigyes november elején eljutatta békefeltételeinek¹²⁷ vázlatát a két közvetítő hatalomhoz. Mária Terézia azonban nem nagyon bízott a hadszíntérről érkező kedvező hírekben.

A porosz király miután 1787 októberében seregével a téli szállásokra vonult, már nem kezdett újabb előrenyomulásba, csak kisebb, főként élelemszerző portyázásokra került sor.

d. Krumpliháború támadó háború helyett

Vajon a döntő pillanatokban miért tért ki az összecsapások elől Frigyes annak ellenére, hogy az osztrákokkal szemben számbeli fölényrel bírt, és rendelkezett azzal az előnnyel is, hogy ő volt támadó pozícióban? Igaz, hogy a porosz támadás ellenében hatott az utánpótlás akadályoztatottsága, az élelmiszer- és takarmányhiány, és ősztől a zord időjárás következtében kialakuló

¹²³ KOSER, 1905. 533.

¹²⁴ KOSER, 1905. 533.

¹²⁵ FEJTŐ, 1997. 215.; MOLITOR, 1987. 156.

¹²⁶ KOSER, 1905. 535.; MOLITOR, 1987. 156.; BARTA, 1987. 218.

¹²⁷ KOSER, 1905. 535.

sok megbetegedés,¹²⁸ de ezek – noha kisebb mértékben – az osztrákokat is sújtották.¹²⁹

A szakirodalom a nagy ütközetek elmaradásának okát részben a porosz király elbizonytalanodásában látja: „*Frigyes elvesztette fiatalkori merészségét [...] idegenkedik a kockázatos vállalkozásoktól. Nemcsak, hogy óvatos, de határozatlan is.*”¹³⁰ Indokként hozzák fel a porosz tábornoki és tisztikar előregedését (bár láttuk, hogy az osztrák vezérkar sem volt túl jó állapotban), és ebből adódó elkényelmesedését,¹³¹ azt, hogy a tüzelőerő megnövekedése mellett is a vonalharcászathoz való ragaszkodás¹³² miatt a győztes és a legyőzött számára egyaránt rizikósabbá váló, nagy veszteségekkel járó csatákat a hadvezérek igyekeztek elkerülni.¹³³

A korszakkal foglalkozó egyes történészek rámutatnak II. Frigyes toborzási módszerének továbbélésével kapcsolatban arra, hogy a porosz hadsereg zsoldosaiból hiányzó harci kedvet¹³⁴ a parancsnokok a fegyelem további szigorításával kívánták pótolni.¹³⁵ A nélkülözések és a kemény bánásmód miatt mindennapossá váltak

¹²⁸ MOLITOR, 1987. 156.; KOSER, 1905. 533.; GEBHARDT, 1960. 297.

¹²⁹ „*Csapataink továbbra is farkasszemet néznek az ellenséggel, a hegyekben, ahol már leesett a hó, sokat szenvednek, a betegségek nagyon legyengítik és kifárasztják őket; de mégis jobb állapotban vannak, mint a [porosz] király serege*” – tájékoztatta 1778. szeptember 9-i levelében az anyacsászárné Marie Antoinette-et. BRIEFE, 1914. II. 274.

¹³⁰ BARTA, 1987. 217.; ugyanerről: BARTA, 1994. 101.; MOLITOR, 1987. 156., GEBHARDT, 1960. 297.

¹³¹ MITTENZWEI – HERZFELD, 1987. 386.; PLETICHA, 1983. 288. Az invalidus vezérkari tiszték és elaggott generálisok jelenlétét Henrik herceg egyenesen tehernek érezte. KOSER, 1905. 534.

¹³² A frigyési vonalharcászati jellemzője, hogy az egész gyalogságot egyetlen csatavonalban állították fel, amely általában három tagozat mély volt. Sorai jól betanult módon, zárt sorokban, rohamlépésben haladtak előre, közben meghatározott időközönként megálltak tüzelni. A tiszték pálcával a katonák között járva, a lovas csapatok mögöttük haladva kényszerítették a gyalogosokat előrehaladásra. Ez a fajta harcmodor a francia forradalomig egész Európában divatban volt. FRIEDJUNG, 1903. 19.

¹³³ MITTENZWEI – HERZFELD, 1987. 386.

¹³⁴ A katonákon ezt számonkérő hesseni herceget royalistának csúfolták. KOSER, 1905. 534.

¹³⁵ MITTENZWEI – HERZFELD, 1987. 386.

a dezertálások, Frigyes két hónap alatt tizennégyezer embert veszített betegségek és szökés miatt.¹³⁶ A szökések azonban az ellenségnek is gondot okoztak, legalábbis a háború elején.¹³⁷

Az előbb felvázolt problémák jó részének hátterében pénzügyi okok is álltak.¹³⁸ Bár Poroszország erre az időre már kilábalta a hétéves háború okozta gazdasági válságból, Frigyes jól emlékezett micsoda erőfeszítésbe került, hogy elkerülje a vereséget: Nagy-Britannia pénzügyi segélyein kívül a fém pénz lerontásához, Szászország és Mecklenburg kifosztásához kellett folyamodnia.¹³⁹ Érthető, hogy 1778–1779-ben nem akart újra eddig elmenni. Szászország most különben is szövetségese volt, a csehországi fosztogatás pedig nem bizonyult elégségesnek. Vajon mi a helyzet a külföldi anyagi vagy fegyveres támogatással? Anglia már 1762-ben beszüntette a subsidiumfizetést, ezáltal eltávolodott porosz szövetségeseitől. Az 1770-es évek végére Nagy-Britannia egyébként is hatalmi hullámvölgybe került: politikai belviszály osztotta meg, gazdasága és haditengerészete – hatalmának fő tartóoszlopai – stagnálóban-hanyatlóban voltak, energiáját és erőit mindenképp az 1775-től kiéleződő amerikai gyarmati konfliktus kötötte le.¹⁴⁰ Részben tudatos, részben kényszerű izolációjánál, gazdasági-katonai helyzeténél fogva nem nagyon tudott, és mivel a bajor örökösödési háború új ellenségét, Franciaországot közvetlenül nem érintette, nem is nagyon akart beavatkozni ebbe a kelet-közép-európai viszályba.

Frigyes elsősorban nem is Angliától várt segítséget, hanem II. Katalintól. Oroszország 1764 tavasza óta Poroszország szövetségese volt, Frigyes már egy héttel a bécsi szerződés megkötése után arról tájékoztatta a cárnőt, hogy Ausztria

¹³⁶ MOLITOR, 1987. 156.

¹³⁷ „Lengyelországban [vagyis Galíciában] sikerült eleget, néhány ezer embert toborozni, de amikor útra keltek volna, néhány száz szerencsétlen módon elveszett [...] Ha már önkénteseink is dezertálnak, mit várhatunk az erőszakkal besorozottaktól?” – tette fel aggódva a kérdést Mária Terézia Józsefnek június 5-én kelt levelében a hónap vége felé pedig a szökések számának megnövekedéséről faggatta fiát. Józsefhez június 21-én WALTER, 1968. 446.

¹³⁸ MEHRING, 1981. 301.

¹³⁹ KENNEDY, 1992. 82., 88.

¹⁴⁰ KENNEDY, 1992. 112–114.

„telhetetlen nagyravágyása” miatt háború támadhat és kifejezte reményét, hogy Katalin segítségére lesz „Németország elnyomott szabadságának” visszaszerzésében,¹⁴¹ március közepén pedig így nyilatkozott: „Oroszország egyedüli, utolsó reményünk.”¹⁴²

Noha Oroszország 1774-ben Kücsük-Kajnardzsiban békét kötött Törökországgal, de ezt egyik fél sem tekintette ezt ellentétük végleges lezárásának. Frigyes 1778 elején levelet küldött Konstantinápolyba, amelyben felhívta a szultán figyelmét, hogy itt a lehetőség Ausztria által elragadott területei visszaszerzésére.¹⁴³ A levélről Bécs is tudomást szerzett, Mária Terézia már március 14-i, Marie Antoinette-hez szóló levelében beszámolt a nyugtalanító hírről, később pedig annak az aggodalmának adott hangot, hogy „Oroszország [...] egy nap talán békét köt Törökországgal, a mi rovásunkra kárpótolva azt.”¹⁴⁴ A porosz király így próbálta elérni, hogy Katalinnak ne kelljen kétfrontos háborút folytatnia, viszont Ausztria két tűz közé szoruljon. Hamarosan azonban – részben diplomáciai ellenintézkedéseknek köszönhetően – lezárult a Habsburg monarchiát fenyegető török támadás veszélye.¹⁴⁵ Frigyes továbbra sem számíthatott gyors orosz segítségre: „[Katalin] ígéri, hogy segédszereget küld, talán, ha nagyon sietnek, 1779-ben meg is érkeznek” – írta a porosz király 1778 márciusának végén öccsének.¹⁴⁶ Az ősz folyamán a cárnő továbbra is fenntartotta a segédszereget küldésére vonatkozó ígéretét, de egyelőre nem ment tovább egy Bécshez intézett fenyegető hangú üzenetnél. Frigyes elégedetlen volt, Bécsben azonban nagy volt a riadalom. Mária Terézia november 2-án arról írt leányának, a francia királynénak, hogy „a lengyelországi hírek szerint, a török konfliktus ellenére az oroszok útban vannak.”¹⁴⁷ Értesülései szerint, ha a tél folyamán

¹⁴¹ Idézi: SCHWICKER, 1878. 9.

¹⁴² Idézi: HEER, 1968. 348.

¹⁴³ SCHWICKER, 1878. 9.

¹⁴⁴ WALTER, 1968. 421.; Ferdinánd főherceghez április 23-án WALTER, 1968. 426.

¹⁴⁵ A Konstantinápolyban terjesztett hamis porosz hírek (melyek szerint a porosz király két áprilisi győztes csata után egész Galíciát elfoglalta) cáfolatául az osztrák ügyvivő bemutatta a Bécs és Berlin között váltott államiratokat a Portának. SCHWICKER, 1878. 10.

¹⁴⁶ Idézi: KOSER, 1905. 525.

¹⁴⁷ WALTER, 1968. 490.

nem sikerül békét kötni, Katalin porosz oldalon belép a háborúba. Mária Terézia és Kaunitz gyorsfutár útján kérte a császárt, hogy azonnal jöjjön Bécsbe. József azt hangoztatta, nem hiszi, hogy Oroszország hadba szállna Poroszország mellett. Végül mégis engedett anyja és Kaunitz unszolásának: hazautazott, és beleegyezett az osztrák csapatok Bajorországból való kivonásába.¹⁴⁸ A császárnak lett igaza, a cárnő fegyveresen nem lépett fel a viszályban, tavasz elején pedig létrejött a fegyverszünet Poroszország és Ausztria között.

Az idő rövideje és az orosz utánpótlási rendszer fejletlensége mellett milyen más okok akadályozhatták Oroszország fegyveres részvételét a bajor örökösödési háborúban? Az a cél, ami Katalint a bajor konfliktusba való beavatkozásra ösztönözte, világosan kiderül az Oroszországot a tescheni béketárgyaláson képviselő Repnyin hercegnek adott instrukciójából: *„Ezen a módon, a probléma megoldásával egész Németországot elnyerjük majd, és talán a fejedelmeket is sikerül összehozni egy szövetségi rendszerben, amelytől aztán Oroszország megkaphatja a jogot, hogy a birodalmi alkotmány garantálójá legyen, vagyis olyan pozícióba kerüljön, amilyennek Franciaország is köszönheti hatalmas politikai befolyását.”*¹⁴⁹ Ha azonban Oroszország nemcsak Poroszország szövetségeseként kívánt fellépni, hanem a birodalmi rendek védőjeként is, akkor szükség volt arra, hogy a német fejedelmeknek legalább egy része felkérje segítségnyújtásra. Ez a már tárgyalt okok miatt nem valósult meg.

Ezeket a korántsem másodlagos formai szempontokat figyelmen kívül hagyva, és csak a hatalmiakat szem előtt tartva is könnyen átlátható, hogy amíg még (a harcok előtt) és amikor (a vonalak megmerevedését látva) már az egyensúlypolitikai cél orosz véráldozat nélkül is megvalósíthatónak tűnt, a cárnő nem kívánt fegyverhez nyúlni. Már csak azért sem, mert a porosz támadás területi vonatkozásai Katalin számára nem kecsegtettek haszonnal. A cárnő külpolitikai célkitűzései két terjeszkedési irányt határoztak meg: dél felé egészen a Fekete-tengerig, nyugat felé pedig a

¹⁴⁸ MOLITOR, 1987. 215.; KENNEDY, 1992. 91.

¹⁴⁹ Idézi ARETIN 1967/a 112.

Lengyelország uralma alatt álló ukrán és belorusz területeket akarta Oroszországgal egyesíteni.¹⁵⁰

Ausztria Bajorországról való lemondatásán túlmenő, esetleges cseh-morvaországi porosz hódítások pedig semmiképpen sem álltak Oroszország érdekében. Annál is inkább, mert Oroszországnak Poroszország ellenfelével, Ausztriával viszont volt közös aktuális terjeszkedési iránya: a balkáni területek felé. Ezek a területek voltak olyan értékesek és birtokosuk, Törökország még volt olyan erős, hogy érdemes legyen legalábbis fontolóra venni egy, a rivalizálást felváltó szövetség létrehozását.

Ausztriát pillanatnyi nyugati expanziójának feladására kényszeríteni ez akár még a szövetség előkészítéséhez is jól jöhetett, a Habsburg-monarchiával súlyosabb harcokba bocsátkozni ez viszont semmiben sem szolgálta volna az orosz külpolitikai elképzelések megvalósítását.

Az orosz külpolitikát a 1770-es évek végén jellemző kettősség – Poroszországgal szövetség, ugyanakkor Ausztriával (is) közös terjeszkedési célok – az orosz diplomáciában személyi szinten is exponálódott: Nyikita Danyin gróf, a külügyi kollégium vezetője az „északi rendszer” híve volt, az 1770-es évek közepétől a külpolitikára is befolyással bíró Grigorij Patyomkin herceg azonban határozottan az orosz–osztrák közeledés mellett foglalt állást.¹⁵¹

Mindezek után talán nem tűnik légből kapott állításnak az, hogy Frigyes bizonyos szempontból nem is bánta, hogy elmaradt Katalin fegyveres beavatkozása. Nemcsak a Hannover és a többi német fejedelemség hangoztatta távlati félelmek miatt, hanem azért is, mert az orosz külpolitika – ahogy Kissinger írja – mindig kétesélyes volt.¹⁵² II. Frigyes, a szövetség és II. Katalin ígérete ellenére sem rendelkezhetett teljes bizonyossággal afelől, hogy az orosz beavatkozás a poroszok oldalán fog bekövetkezni.¹⁵³

Az Oroszországgal kapcsolatos bizonytalanság, és főleg a Habsburg Monarchia „harapófogóba” szorításának szándéka a porosz királyt arra ösztönözték, hogy az –osztrák uralkodónő

¹⁵⁰ HELLER, 1996. 366.

¹⁵¹ MOLITOR, 1987. 173.

¹⁵² KISSINGER, 1996. 66.

¹⁵³ NIEDERHAUSER, 1976. 152.

legnagyobb rémületére – közeledjék Ausztria szövetségéhez, Franciaországhoz.

Mária Terézia két fő franciaországi exponensének, Marie Antoinette-nek és Florimund Mercy d'Argenteau grófnak, a monarchia párizsi követének írt szenvedélyes hangú levelei érzelmi- és észérvekkel a francia-osztrák szövetség fenntartása mellett próbáltak agitálni. Ferdinánd és Lipót főherceghez írt soraiból viszont a francia szövetséggel, illetve segítséggel kapcsolatos borúlátás sugárzik, Franciaországot máris együtt emlegeti Poroszország szövetségeseivel.¹⁵⁴ A porosz–francia szövetségből nem lett semmi, ugyanakkor Harold Temperley szerint II. Frigyes már 1778 februárjának közepén „világosan látta azt, hogy Franciaország nem lép be a háborúba Ausztria oldalán.”¹⁵⁵

A hármass (orosz–porosz–francia) szövetség meghiúsulása nem jelentett akkora hátrányt Frigyes számára, ami miatt elállt volna a támadástól, azonban Franciaország katonai semlegessége a bajor konfliktusban sem jelentett akkora előnyt, ami miatt a porosz király a már ismertetett bel- és külpolitikai tényezők ellenére a döntő pillanatban valódi fegyveres konfliktusba bocsátkozott volna.

Míg Frigyes nem rázta meg túlságosan a hármass szövetség tervének kudarca, addig Mária Teréziát mélyen érintette a francia segítség elmaradása. Ez is, mint a bajor örökösödési háború legtöbb eseménye, kétségbeesését növelte és békevágát erősítette.

5. Mária Terézia

Az özvegy császárné a kezdetektől ellenezte a bajor ügybe történő beavatkozást.¹⁵⁶ Mária Teréziának a bajor örökösödési háborúval kapcsolatos megnyilvánulásainak kincsesbányáját jelentik családtagjaihoz és politikai bizalmasaihoz (pl. Kaunitzhoz és

¹⁵⁴ Lipóthoz 1778. március 12-én. WALTER, 1968. 418.; Ferdinándhoz 1778. április 23-án. WALTER, 1968. 426.; Ferdinándhoz 1778. június 4-én. WALTER, 1968. 439.

¹⁵⁵ TEMPERLEY, 1968. 98.

¹⁵⁶ Erről részletesebben ír: BIBL, 1943. 117.; KARAJAN, 1865. 19–20.; FEJTŐ, 1997. 204.

Mercy d'Argenteau-hoz) írt levelei. A magyar nyelvű irodalomban is számos idézetet találunk,¹⁵⁷ ezért csak azoknak a szubjektív és objektív tényeknek a rövid ismertetésére szorítkozom, amelyek az uralkodónőnek a bajor konfliktusban való részvétellel kapcsolatos ellenérzését táplálták.

a. Öregség, betegség

Mária Terézia életének utolsó éveiről szólva csaknem minden, témánkat érintő mű megemlíti fizikai és mentális hanyatlásából (is) fakadó határozatlanságát,¹⁵⁸ bizonytalanságát. Elsősorban Lipót toszkánai nagyherceg Bécsben tett látogatása során készített, „*A család helyzete*” című feljegyzésének Mária Teréziáról szóló részét idézik, amelyben az uralkodónő légzési nehézségeiről, levertségéről, emlékezőképességének romlásáról, hallászavarairól, az államügyekkel kapcsolatos elkedvetlenedéséről ír.¹⁵⁹

Ifj. Barta János ehhez még azt is hozzáteszi, hogy Mária Terézia „szellemi képességeinek mérséklődését nem volt hajlandó elismerni.”¹⁶⁰ Ezt tűnik alátámasztani – noha Marczali idéz egy, Barta feltételezését cáfoló 1771-es levelet¹⁶¹ – Mária Terézia Józsefhez intézett, 1778. március 14-én papírra vetett azon sorai, miszerint: „Épp oly tetterősnek érzem magam, mint harminc éve, de soha többet nem fogok beleegyezni Házam és országaim tönkretételébe. Ha a háború [kitör], ne számoljatok velem.”¹⁶²

Más részről viszont a határozatlanság vádjával szembeni ellenérvként hozható fel, hogy az uralkodónő milyen makacsul ragaszkodott Józseffel (és időnként Kaunitzcal) szemben ahhoz a véleményéhez, hogy a bajor örökösödési háborút rövid úton be kell

¹⁵⁷ Elsősorban FEJTŐNÉL és MOLITORNÁL.

¹⁵⁸ HAMANN, 1990. 186.; MITROFANOV, 1910. 116.; MARCZALI, 1891. 265.; BARTA, 1988. 221.; BARTA, 1994. 99–100.; H. BALÁZS, 1989. 871.

¹⁵⁹ Idézi MOLITOR, 1987. 197–198.; H. BALÁZS, 1989. 862.

¹⁶⁰ BARTA, 1987. 221.

¹⁶¹ MARCZALI, 1891. 265.

¹⁶² KARAJAN, 1865. 23.; WALTER, 1968. 423.

fejezni, mert abban „minden módon csak veszíthetünk, semmit sem nyerhetünk.”¹⁶³

b. Féltékenység

Paul von Mitrofanov szerint Mária Terézia féltékeny szemekkel nézte József Bukovina, Galícia és Bajorország megszerzését célzó külpolitikai akcióit,¹⁶⁴ Lipót pedig azt jegyezte fel, hogy Mária Terézia Józseffel kapcsolatban „örül, ha dicsérik, noha államügyekben féltékeny rá, mert tudja, sokan mondják: ha majd ő irányítja azokat, minden sokkal jobb lesz.”¹⁶⁵

József anyjának Frigyessel – július második hetében, a császár tudta nélkül – kezdeményezett tárgyalásáról értesülve azt vetette Mária Terézia szemére, hogy saját betegségére hivatkozva csak azért tolta őt előtérbe, hogy lejárassa.¹⁶⁶ 1778. Július 15-i levelében azzal fenyegetőzött, hogy a nyilvánosság elé tárja a köztük fennálló véleménykülönbséget, továbbá, hogy csapatait hátrahagyva – anélkül, hogy Bécsset érintené – Itáliába utazik. József szerint anyja kezdeményezésén csak Frigyes nyert.¹⁶⁷

Mária Terézia, aki úgy gondolta, hogy a Frigyessel való kapcsolatfelvétel nincs fia ellenére,¹⁶⁸ és hogy éppen az általa követett eljárás biztosít lehetőséget arra, hogy József a tárgyalások személyes vezetéséből esetleg fakadó kellemetlenségeket, a megszégyenülést és a nevetségessé válást elkerülje.¹⁶⁹

¹⁶³ WALTER, 1968. 423.; lásd még Lipót megnyerésére irányuló próbálkozás március 12-én írt levelében WALTER, 1968. 418.; visszavonulással való fenyegetőzését idézi: MOLITOR, 1987. 118.

¹⁶⁴ MITROFANOV, 1910. 116.

¹⁶⁵ Idézi MOLITOR, 1987. 197.

¹⁶⁶ BARTA, 1987. 217.; KOSCHATZKY, 1980. 192.

¹⁶⁷ BRIEFE, 1914/a 285–286.

¹⁶⁸ Ugyanis József 1778. július 11-i levelének utóiratában megvallotta anyjának, hogy „Ha lenne bármi mód arra, hogy a békét valamennyire tisztességes feltételek mellett visszaállítsuk, nagy jóitéménynek tartanám, de nem látok rá semmi lehetőséget.” BRIEFE, 1914/a 284.

¹⁶⁹ „Itt Rólad és a monarchiáról van szó, vagyis mindenről, és ezért öreg ősz fejem kész mindent elviselni, még ha az emberek összes rosszallása egyedül reá fog hullani is.” – írta az anyacsászárnő Józsefnek július 13-án. BRIEFE, 1914/a 284.

Július legvégén Mária Terézia felvetette fia előtt a megszakadt béketárgyalás folytatásának gondolatát. Az elképzelést József elutasítón, és anyja „gyengesége” miatt szemrehányásokkal fogadta. Az uralkodónő próbálta Józsefet meggyőzni gondolatainak, cselekedeteinek helyességéről.

Ebben a kérdésben Mária Teréziát elsősorban nem presztízsszemponatok vezérelték, hanem országai, népei sorsa és a hadszíntéren tartózkodó rokonai (három fia: József, Lipót és Miksa, valamint egyik veje, Albert szász és tescheni herceg) élete és egészsége felett érzett aggodalom.

c. Az igények megalapozatlansága

Úgy tűnik, hogy Mária Terézia az 1760-as évek közepén foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Németalföldet Bajorországra cseréli. Ennek kivitelezéstől valószínűleg gazdasági tényezők (a németalföldi bevételeket magasabbnak tartotta a Bajorországból várhatóknál) és külpolitikai okok (félte, hogy az európai nagyhatalmak rosszallának) mellett jogi ellenérvek miatt állt el: Ausztria igényét még Alsó-Bajorországra vonatkozóan is gyenge lábakon állónak tartotta.¹⁷⁰

Az igények megalapozatlansága valószínűleg nemcsak a várható ellenállás miatt nyugtalanította Mária Teréziát, hanem lelkiismereti és vallási okok miatt is. Lelkiállapota némileg a Lengyelország felosztásakor érzettekhez hasonlított, azzal a különbséggel, hogy a monarchia külpolitikai és belső helyzetét most talán még a hét évvel korábbanál is súlyosabbnak érezte.

d. Bel- és külviszonyok

Mária Terézia egyik fő érve az volt, hogy sem a monarchia belső helyzete, sem hadi pozíciója nem kedvez ennek a háborúnak. Június 5-i levelében Stájerországból, Magyarországról, Erdélyből, Galíciából és a Bánátból érkezett nyugtalanító hírekről (adófizetés és közmunka megtagadása, erdőkbe menekülés a sorozás elől, az

¹⁷⁰ BIBL, 1943. 111.

újoncozaskor történt erőszakoskodások, a sóbányák intézőjének távozási szándéka) számolt be Józsefnek.¹⁷¹

Mária Terézia ellentétes érzelmek között hányódott: országai és családja fenyegetettsége József javaslatainak mielőbbi megvalósítására ösztönözte, a lázadások kirobbanásától való félelme és békevágya viszont az ellenkező irányba hatott. Mindez egyrészt kétségbeesését növelte, másrészt aktivitását is fokozta. Ígéretet tett Józsefnek kérései teljesítésére, és neki is látott az erősítés megszervezésének, ugyanakkor Kaunitz javaslatára, már a porosz támadást követő második héten Franz Thugut báró útján kapcsolatba lépett a porosz királlyal a háború befejezése érdekében. Felajánlotta Frigyesnek, hogy a megszállt bajor területek közül csak azokat tartja meg, amelyek „*évi egy millió [forintot] jövedelmeznek, a többit visszaadja a pfalzi választófejedelemnek.*”¹⁷²

József, hírt kapva anyja a fentiekben már említett lépéséről, amellet, hogy elárulva, mélységesen megsértve és megbántva érezte magát, javaslatai megvalósítását is firtatta.¹⁷³ Mária Terézia azzal védekezett, hogy a József-féle tervek realizálása bizonyos időt igényel. Idegen zsoldosok csak a protestáns fejedelmektől szerezhetők, ők pedig szemben állnak Ausztriával. A toborzást sem szabad most elkapkodni, Magyarországon az aratási munkák miatt nem lehet újoncozni (különben sem lenne hol elhelyezni az újoncokat, nincs egyenruha, nincs átvevő katonaság, ilyen körülmények között gyorsabb tempót erőltetni az újoncozásban lázadáshoz vagy járvány kialakulásához vezetne).¹⁷⁴ Az inszurrekció megajánlását pedig az késleltette, hogy Mária Terézia az 1764–1765-ös diéta eredménytelenségére emlékezve vonakodott összehívni az országgyűlést. Végül nem is került sor a magyar nemesek fegyverbe szólítására, ugyanis a magyar főurak szeptember elején felajánlottak két gyalogos ezred és egy huszárdandár kiállítására a megyék, illetve a saját erejükből.¹⁷⁵

¹⁷¹ WALTER, 1968. 441.

¹⁷² Frigyeshez 1778. július 12-én WALTER, 1968. 543.

¹⁷³ MOLITOR, 1987. 153–154

¹⁷⁴ SCHWICKER, 1878. 22., 29.

¹⁷⁵ SCHWICKER, 1878. 33.

Mária Terézia béketörekvését országai és hadereje állapotáról alkotott nézetei mellett birodalma külpolitikai helyzetéről alkotott józan ítélete is erősítette.

Az uralkodónőnek Franciaországgal kapcsolatos félelmeiről már volt szó. A bel- és külpolitikai helyzetről vallott nézetei sem akadályozták abban, hogy hangot adjon felháborodásának amikor arról értesült, hogy „*a császár és négy marsallja – Albert herceg, Hadik, Lacy és Laudon – azon a véleményen vannak, hogy [...] seregünk a védelmet nem tudja tartani, [...] és nem kevesebbet akarnak, mint Prágát átengedni, sőt egész Csehországot prédául hagyni és az Elbához, Kolin mögé, a Bécs felé vezető folyosóra visszahúzódní, a legcsekélyebb harc nélkül.*”¹⁷⁶

Természetesen Mária Terézia nem a dicsőséges fegyvertényeket hiányolta, hanem attól tartott, hogy az előrenyomuló porosz király még az eddigieknél is kevésbé hajlik a békekötésre, vagy olyan feltételekkel áll elő, amiket akár teljesít a Habsburg Monarchia, akár visszautasít, mindenképpen végromlás lesz az osztályrésze.

e. Pacifista nagyhatalom?

„*Udvarom el van határozva Poroszország ellen többé nem indítani háborút [...] mi békeszeretők vagyunk, mert alattvalóink boldogságát kívánjuk, s meg vagyunk győződve, hogy a népek háború által mindig vesztenek*” – így szólt 1776 végén Bécs hivatalos válasza az angol követ kérdésére.¹⁷⁷ Bár a kijelentést Kaunitz államkancellár tette, és a külügy volt azon területek egyike, ahol Mária Terézia némi mozgásteret hagyott Józsefnek, ez a válasz mindenekelőtt az uralkodónő álláspontját tükrözte.

Mária Terézia a bajor örökösödési háború idején is hű maradt ehhez a politikához. A viszály felszámolása érdekében az uralkodónő még arra is hajlandó volt, hogy saját kezűleg írt levéllel kérjen békét a személyes ellenségének tartott II. Frigvestől,¹⁷⁸ és attól sem zárkózott el, hogy a közvetítés érdekében maga írjon a cárnőnek, annak a II. Katalinnak, akit vétkesnek tartott férje, III.

¹⁷⁶ 1778. június 3-án Mercy d'Argenteauhoz. WALTER, 1968. 465.

¹⁷⁷ Idézi: SCHWICKER, 1878. 5.

¹⁷⁸ 1778. június 12-én. WALTER, 1968. 451–452., hosszabban idézi: FEJTŐ, 1997. 213.

Péter meggyilkolásában.¹⁷⁹ A hön áhított béke elérése felett érzett örömeinek ékes bizonyítékai a Kaunitzknak küldött „placet”-hez fűzött sorai: „*Noha ez a mű nem a legdicsőbb oly sok nagy műve között, mégis a legfáradságosabb és a leghasznosabb a monarchia számára és számomra, ezért tanácsaiért és közreműködéséért köszönetemet fejezem ki és további [élethossziglani] elismerésemről és barátságomról biztosítom.*”¹⁸⁰

Mária Terézia érzelmi, vallási-morális¹⁸¹ és racionális okoktól egyaránt vezérelt béke- és egyensúlypolitikája azt a potenciális veszélyt rejtette magában, hogy a Habsburg Monarchia nagyhatalmi helyzete csorbát szenved. Azt a politikát, amit Nagy-Britannia szigetként folytatott, az ellenségektől és bizonytalan szövetségesektől körülvelt Habsburg Monarchiának igencsak kockázatos lett volna követnie. Ezzel Mária Terézia is tisztában volt, mégis e mellett a politika mellett tette le a voksát.¹⁸²

Amíg Mária Terézia uralkodása második felében képviselt külpolitikájának mottójául idézhető az uralkodónő által 1778 júniusának elején papírra vetett gondolat, miszerint: „*Jobb egy középszerű béke, mint egy győzelmes háború,*”¹⁸³ addig Józsefnek a bajor örökséggel kapcsolatos eljárását jól jellemzi a császár azon kijelentése, hogy „*Százszor jobb az után elismerni valamit, miután kudarcot vallottunk és többször vereséget szenvedtünk, mintha meg sem kíséreljük megvalósítani. Mert ugyan az előbbi is szerencsétlenség, de az utóbbi ezen kívül még a gyengeség és tehetelenség elismerése is.*”¹⁸⁴

6. József és Kaunitz

¹⁷⁹ Kaunitzhoz 1778. november 20-án. WALTER, 1968. 494.

¹⁸⁰ 1779. május 6. WALTER, 1968. 503., idézi KOSCHATZKY, 1980. 195. is

¹⁸¹ Ezekről részletesebben KANN, 1985. 559–560.

¹⁸² „*Inkább váljunk másodrendű hatalmasságokká és boldogítsuk alattvalóinkat, semhogy azok legyünk, amik vagyunk, szerencsétlenné téve őket békében és háborúban.*” – írta az uralkodónő 1778 augusztusának elején Lacynak. Idézi: MARCZALI, 1891. 276.

¹⁸³ Józsefhez 1778. június 8-án. idézi: KOSCHATZKY, 1980. 193., FEJTŐ, 1997. 208.

¹⁸⁴ Idézi: HANTSCH, 1995. 219.

A császár és az államkancellár bajor örökösödési háborúbeli szerepének együttes tárgyalását az indokolja, hogy a témával foglalkozó történészek többsége szerint Kaunitz Józsefet támogatta (Mária Terézia ellenkezésével szemben) a bajor ügyben. Azonban van olyan vélemény is (Derek Bealesé), amely nemcsak Bajorország részbeni vagy teljes megszerzésének felvetését, vagy támogatását, hanem a 1778–1779-es konfliktus kirobbantását is Kaunitz-nak tulajdonítja.¹⁸⁵

Hogy világosan lássunk ebben a kérdésben, mindenek előtt azt kell megnéznünk: miért, mikor és milyen módon akarta a Habsburg Monarchia a 18. században megszerezni Bajorországot.

a. Bajorország „egy pompás falat Ausztria számára”¹⁸⁶

H. Balázs Éva rámutat, hogy már „az utrechti béke előkészítői [...] foglalkoztak [...] azzal a gondolattal, hogy merőben praktikus okból előnyösebb lenne Ausztria németalföldi igényeit a Wittelsbachokkal megegyezve cserével kielégíteni.”¹⁸⁷ A „praktikus ok” a földrajzi közelségen túl Bajorország stratégiai fekvése volt, egy dunai monarchia számára kiváló nyugati bástyát jelentett volna. Ezen kívül a csere mellett szólt az is, hogy a sík Németalföld védelme előreláthatóan nagy erődépítési és -fejlesztési beruházásokat követelt volna; ellene pedig Franciaország „bekerítésének” szándéka és Németalföld gazdagsága.

A csere – amelynek szorgalmazói azzal is érvelhettek, hogy XIV. Lajos a háború alatt Spanyol-Németalföldet (is) a bajoroknak ígérte – végül meghiúsult, de ez mit sem változtat a tényen, hogy arra a kérdésre, ki vetette fel először Bajorország megszerzésének ötletét, nem a Beales sugallta „Kaunitz” a válasz, hanem sokkal inkább Savoyai Jenő.¹⁸⁸ Ifj. Barta János szerint már az 1740-es években újra felvetődött Bajorország megszerzésének gondolata, és

¹⁸⁵ BEALES, 1985. 571.

¹⁸⁶ BIBL, 1943. 110.

¹⁸⁷ H. BALÁZS, 1989. 1040.

¹⁸⁸ Bernard a rastatti békét jelöli meg a gondolat szülőhelyéül. BERNARD, 1965. 1473.

sor is kerülhetett volna rá, „*ha Frigyes nem támadja újra és újra hátba az osztrák sereget.*”¹⁸⁹

1753 őszén bajor kezdeményezésre szóba került Jozefa hercegnő és József főherceg házasságának terve. Barnstein gróf (a trónörökös történeti, jogi, államvezetési és adminisztrációs tanulmányainak összehangolója) úgy vélte, korai még József házasságáról beszélni, de a bajor ügyet nem szabad veszni hagyni.¹⁹⁰ Tíz év múlva, 1765 januárjában megkötötték a frigy,¹⁹¹ de még előtte, 1764 végén az államkancellár megbízott egy Schrötter nevű fiatal történészt, hogy a birodalmi levéltárban Bécs bajor területekre vonatkozó igényeit alátámasztó iratok után kutasson. Schrötter annak a véleményének adott hangot, hogy az osztrák grófságtól Bajorország sohasem volt hűbéri függésben. Mária Terézia nézetét pedig már az előző fejezetben megismertük.

Jozefa császárné 1767 tavaszán bekövetkezett halála után az osztrák–bajor viszonyban átmeneti elhidegülés következett be, 1768-ban Kaunitz arról beszélt a müncheni osztrák követtel, hogy nem remélhető hasznos és tartós kereskedelmi szerződés Bajorországgal, mert a választó minden lehetőséget kihasznál, hogy meghiúsítsa Ausztria terveit.¹⁹² Kaunitz 1772 végén megfogalmazott, egész Bajorország annexiójának realizálhatóságát megkérdőjelező nyilatkozatáról szintén volt már szó. 1776-ban rábukkantak a két zsigmondi oklevélre, 1777-ben pedig, Kaunitz ösztönzésére megindultak a tárgyalások a pfalzi választóval a Straubingra vonatkozó osztrák igény elismertetéséről.¹⁹³

b. Kaunitz: Józseftől Mária Teréziáig

Kaunitz III. Miksa halálakor a bajorországi igények megvalósítását, vagyis József erre vonatkozó törekvéseit támogatta, – ezt bizonyítja Lipót egy megjegyzése: „*A császárnét a háború nagyon elszomorította, s azt terjesztette, hogy a háta mögött, őt kijátszva*

¹⁸⁹ BARTA, 1987. 218.

¹⁹⁰ ARNETH, 1879. 283.

¹⁹¹ MOLITOR, 1987. 82.; HEER, 1981. 284.

¹⁹² ARNETH, 1879. 284.; BIBL, 1943. 111.; BEALES, 1985. 571.

¹⁹³ ARETIN, 1967/a 114.

Kaunitz és József okozták”¹⁹⁴ és Mária Terézia 1778 március 17-i levele, amelyben Lipótot kívánja megszerezni „*támaszul*” Józseffel és Kaunitz-cal szemben.¹⁹⁵

Molitor Ferenc szerint Kaunitz azért állt ki határozottan József mellett, mert bízott abban, hogy céljuk háború nélkül is elérhető.¹⁹⁶ Nem ez volt az első eset, amikor az államkancellár és Mária Terézia társuralkodója „egységfrontot” alkotva vette rá az uralkodónőt álláspontjuk elfogadására, gondoljunk csak Lengyelország első felosztására.¹⁹⁷

Kaunitz még június elején is bízott abban, hogy Frigyes nem akar valódi fegyveres konfliktusba bonyolódni, és kifejezetten károsnak tartotta az uralkodónőnek a porosz királlyal tárgyaló Cobenzlhez írt utasításainak engedékeny hangnemét,¹⁹⁸ ezért jó néven vette, hogy Mária Terézia végül is nem kívánta egész Osztrák-Németalföldet felajánlani cserére.

Schwicker János Henrik munkájában azt olvashatjuk, hogy az államkancellár, látva az események előrehaladását és azt, hogy „*a bécsi udvar becsülete és tekintélye forog kockán,*” a tárgyalásos megoldást kereső Mária Terézia mellől Józsefhez „*pártolt át.*”¹⁹⁹ Ennek éppen az ellenkezőjét támasztja alá az, hogy a császár június közepén megszakította a kapcsolatot Kaunitz-cal. József lépésének oka valószínűleg az lehetett, hogy a Frigyeshez küldött békejavaslat értelmi szerzőjének Kaunitzot tekintette.²⁰⁰ Szeptember elején az államkancellár már nyíltan a béke mielőbbi helyreállítását sürgette,²⁰¹ októberben a birodalmi rendeket, novemberben pedig – Oroszország Frigyes melletti beavatkozásától rettegvé – már II.

¹⁹⁴ Idézi: MOLITOR, 1987. 194.

¹⁹⁵ WALTER, 1968. 418–419.

¹⁹⁶ MOLITOR, 1987. 147.

¹⁹⁷ MOLITOR, 1987. 140.; FEJTŐ, 1997. 153.

¹⁹⁸ FEJTŐ, 1997. 209.

¹⁹⁹ SCHWICKER, 1878. 11.

²⁰⁰ BARTA, 1987. 217. A javaslatnak az a része, amely az egymillió jövedelmű területek megtartásáról szól, valóban az államkancellár ötlete volt, ebbe Mária Terézia nem is nagyon akart beleegyezni. WALTER, 1968. 452–453.

²⁰¹ 1778. szeptember 7-I feljegyzését közli ARETIN, 1967/b 1–3.

Katalint és XIV. Lajost próbálta közvetítőnek megnyerni.²⁰² Kaunitz tehát a bajor konfliktus során József területszerzési ambícióitól egyre inkább Mária Teréziának a viszály mihamarabbi lezárására irányuló törekvései felé közeledett. Az uralkodónó azonban nem volt megelekedve államkancellárjával, mert az – miután Józseffel tanácskozott – a Mária Terézia által támogatott, döntőbíróként a birodalmi rendeket megnevező memorandum helyett közvetítő hatalmak bevonását javasló emlékirattal állt elő.²⁰³

Kaunitz – Mária Teréziához hasonlóan – azt vallotta, hogy a háború „*a dolgok természetes rendjének megbomlása.*”²⁰⁴ Ha nyereséggel kecsegtet, néha érdemes megkockáztatni, de csak akkor, ha a már meglevőket nem veszélyezteti – egészíthetnénk ki az államkancellár tevékenységét szemlélve háborúval kapcsolatos álláspontját. Mennyire lehet Kaunitzot felelősnek tartani azért, hogy a bajor ügy eddig fajult? Derek Beales és Fejtő Ferenc szerint nagy mértékben.

Az „elfoglalást” mindenképpen „megszerzésre” kell módosítanunk. Az egyes bajor területek (Alsó-Bajorország) rokoni kapcsolatokra alapozott megszerzésének terve valószínűleg tényleg Kaunitztól származott. Ugyanakkor a pfalzi választóval való tárgyalás során Bajorország egészének megszerzése kapcsán végig – a már több mint 60 éve is felvetődött – csereterv képezte az alku alapját. Az államkancellár részben talán éppen azért nem erőltette a csere megkötését, mert tudta, hogy annak az európai nagyhatalmak ellenében valóban csak fegyveres elfoglalással lehetne érvényt szerezni. Túlzás lenne azonban egyedül az államminisztert hibáztatni a kudarcért. A katonai sikertelenségért és a konfliktus elhúzódásáért közvetlenül nem Kaunitz volt a felelős. Azt azonban mindenképpen el kell ismerni, hogy Kaunitzknak viselnie kellett a bajor konfliktus ódiumát, amennyiben „*hiba csúszott számításaikba.*” Bár emellett azt is le kell szögezni, hogy amint

²⁰² FEJTŐ, 1997. 215–216.; József már 1778. szeptember 27-i levelében felkérte II. Katalint a bajor ügyben Franciaországgal együtt való közvetítésre GUGLIA, 1917. 321–322.

²⁰³ 1778. november 25-én Mercy d'Argenteauhoz. WALTER, 1968. 494-496.

²⁰⁴ Idézi: H. BALÁZS, 1989. 1038.

erre rájött, gyorsan és határozottan levonta hibás lépése következményeit.²⁰⁵

A háborúnak mint politikai eszköznek preferálásától tehát nem vallási-morális vagy érzelmi megfontolásokból tartózkodott. Ahogy azok nem befolyásolták 1771-ben, amikor Józseffel közösen a Törökország melletti beavatkozást javasolta Mária Teréziának a már 1768 óta tartó orosz–török háborúba, úgy valószínűleg most sem ezek voltak tettei mozgatórugói, hanem racionális indokok, a monarchia külpolitikai, gazdasági, katonai helyzetéről alkotott véleménye. Józsefnek egyrészt a háborúval kapcsolatos politikai credója, másrészt országai (hadi)állapotára vonatkozó nézetei eltértek Kaunitzétól.

c. József

Noha az államkancellárhoz hasonlóan ő is azt hangoztatta, hogy Frigyes nem fog támadni,²⁰⁶ olyan véleményt is találunk a szakirodalomban, amely szerint József nem vetette el teljesen a háború eshetőségét,²⁰⁷ sőt Fejtő Ferenc szerint „szíve mélyén még kívánta is,” hogy Frigyes fegyverhez nyúljon. Bizonyítékul József egy levélrészletét idézi: „Ha a poroszok fegyvert fognak, majd mi mőresre tanítjuk őket!”²⁰⁸

Mi lehetett József (állítólagos?) harci vágyának eredete? Hivatkozhatunk itt arra, hogy a császár „gyermekkora óta határtalan és kizárólagos vonzódást tanúsított a katonai ügyek iránt,”²⁰⁹ de az is felvethető, hogy a külügy mellett a hadügy volt az a terület, ahol Mária Terézia bizonyos mértékben cselekvési teret engedett társuralkodójának. Megemlíthető, hogy József politikai koncepciója az állam érdekét, biztonságát hódítások révén látta biztosítottnak.²¹⁰ Politikai módszereiben is sokkal kevésbé volt

²⁰⁵ BEALES, 1985. 571.; FEJTŐ, 1997. 219.

²⁰⁶ Ld. BIBL, 1943. 119. által idézett június 24-i levelét. KOSER, 1905. 528–529. idézte pár nappal korábbi leveleit.

²⁰⁷ MOLITOR, 1987. 147.

²⁰⁸ FEJTŐ, 1997. 209.

²⁰⁹ FEJTŐ, 1997. 123.

²¹⁰ H. BALÁZS, 1989. 1038.

taktikus, mint anyja vagy Kaunitz.²¹¹ Azt is meg kell említeni, hogy József már a Frigyessel történt 1769-es neissei találkozása után is „a gyengeségnek tulajdonította a király pacifista kijelentéseit.”²¹² Legalábbis biztonságérzetét növelhette, hogy valószínűleg bízott a Lacy segítségével megformált osztrák hadseregben:

Karakter, politikai elvek és megvalósítási technika, a saját haderőről és az ellenségről alkotott vélemény: megannyi tényező, amely megokolhatná József feltételezett harci kedvét – éppen ezért meglepő Derek Beales állítása, amely szerint József mindig félt egy kétfrontos háború kirobbanásától, mert kétségei voltak afelől, hogy a monarchia egy ilyet túl tudna élni. A császár – Beales szerint – mérsékelt és inkább defenzív külpolitikát kívánt folytatni, háborúba egyrészt az idegen támadásokat megelőzendő, másrészt Kaunitz ösztönzésére-nyomására fogott.²¹³ Ellenérvként most csak azt említeném meg, hogy a Beales által fő bizonyítékként felhozott József-levél 1788-ban íródott. Korántsem biztos, hogy a benne hangoztatott háborúellenes nézetek megegyeznek a császár 10 évvel korábbi, még katonai kudarcai előtti véleményével.

A császárnak a poroszok határátlépésére való első reakcióját illetően sem egységes a történészek véleménye: Schwitzer János Henrik szerint József már március végétől biztos volt abban, hogy beáll a hadiállapot, így a hír nem érte váratlanul.²¹⁴ Koser viszont azt írja, hogy a porosz támadásról értesülve „József meglepődött és megdöbbsent (kizártnak tartotta ezt a fejleményt).”²¹⁵

Mindez tovább nehezíti azt, hogy tisztán lássunk a császárnak a bajor konfliktussal kapcsolatos várakozásai-reményei tekintetében. József levelezésének behatóbb tanulmányozása valószínűleg közelebb vinne a kérdés megválaszolásához. Ennek hiányában a legtanácsosabb elfogadni ifj. Barta János véleményét. A helyzet e fegyveres konfliktus kirobbanásakor némileg a hétéves háború kezdetére emlékeztetett: az osztrákok készültek ugyan a harcra, de a

²¹¹ H. BALÁZS, 1989. 1032.

²¹² FEJTŐ, 1997. 148.

²¹³ BEALES, 1985. 569–575.

²¹⁴ SCHWICKER, 1878. 6.; MOLITOR, 1987.145.

²¹⁵ KOSER, 1905. 530.

támadás mégis váratlanul érte őket, és nem volt elég erejük visszaverni azt.²¹⁶

A Józsefet hadivállalkozásra ösztönző tényezők között kevésbé szerepelhetett a francia szövetséges fegyveres segítségnyújtásába vetett bizalom, a hadiállapot bekövetkeztekor már mint ténytet jelentette ki: „*Ténylegesen szövetséges nélkül állunk.*”²¹⁷

d. A francia szövetséges

József 1777 tavaszán – kora nyarán tett franciaországi látogatása során – amelynek egyik célja (legalábbis anyja és Kaunitz szándéka szerint) éppen a kapcsolatok erősítése volt²¹⁸ – személyes tapasztalatokat is szerezhetett Ausztria szövetségesének pénzügyi-katonai viszonyairól, és a Habsburg-monarchiával kapcsolatos diplomáciai állásfoglalásáról. Franciaország kedvezőtlen pénzügyi helyzete azonban József számára természetesen már az utazás előtt is nyilvánvaló volt (saját maga éppen a hanyatlás okainak és ellenszereinek tanulmányozását jelölte meg útja egyik céljául).²¹⁹ „*Franciaország pénzügyi éretlenségének legkínosabb következménye persze az volt – írja Paul Kennedy –, hogy a háború idején számtalan módon alámosta az ország katonai és haditengerészeti törekvéseit.*”²²⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a franciák ne fordítottak volna továbbra is nagy gondot és nagy összegeket szárazföldi és vízi haderejük fejlesztésére, sőt reformjára.²²¹ 1775-ben az új király, XVI. Lajos meghívta kormányába Saint-Germain grófot, aki a következő két évben újjászervezte a francia katonai rendszert: a tényleges hadsereg hatékonyságát növelendő a túl nehézkes és költséges alakulatok valamint a milíciák létszámát csökkentette, modernizálta a tüzérséget, és már ekkor megjelent a könnyű hadoszlop is, amely később teljesen kiszorította a frigyési vonalharcászatot, és a tengeri

²¹⁶ BARTA, 1987. 216.

²¹⁷ 1778. július 7-én Mária Teréziához. Idézi: MOLITOR, 1987. 150–151.

²¹⁸ H. BALÁZS, 1989. 869.; MOLITOR, 1987. 158.

²¹⁹ Idézi: MOLITOR, 1987. 151.

²²⁰ KENNEDY, 1992. 80.

²²¹ H. BALÁZS, 1989. 1033.

hadszintéren is egy gyorsabb, agresszívebb, támadóbb taktika vált uralkodóvá.²²² Franciaország 1778 eleji bekapcsolódása az amerikai függetlenségi háborúba alkalmat nyújtott az újítások (elsősorban a tengeri harcászatban) gyakorlati kipróbálására. Az 1778–1783-as háborúban elért sikereket a franciák – Kennedy szerint – nagyrészt annak a tudatos törekvésnek köszönhették, hogy az európai kontinenssel kapcsolatos katonai elképzeléseiket egy időre háttérbe szorítva minden energiájukat az amerikai és indiai hadszíntérre koncentrálták.²²³

Az Ausztriának nyújtott fegyveres segítség elmaradásának hátterében azonban nem csak az állt, hogy Franciaország nem akarta megismételni 1756-os hibáját, amikor a kétfrontos háború vállalásával alulmaradt Angliával szemben. Az 1770-ben kegyvesztetté vált poroszellenes és az osztrák szövetséget pártoló Choiseul herceg helyét a külügyek irányításában 1774-től – ha nem is kifejezetten poroszbarát, de a porosz veszély helyett az angolt elsődlegesnek tekintő, és ezért Ausztria további erősödését támogatni nem kívánó – Vergennes gróf foglalta el.²²⁴

Fejtő Ferenc úgy véli, „*a francia politikusok között azonban volt osztrákbarát csoport is (a királyné hívei és Mercy d'Argenteau barátai).*”²²⁵ Furet szerint azonban Marie Antoinette-nek jó ideig egyetlen támogatója sem volt az udvarban.²²⁶ Ha el is fogadjuk Fejtő kijelentését, az nem lehet kétséges, hogy Franciaországnak a bajor örökösödési háborúban mutatott magatartását döntő mértékben a külügyek fő irányítójának, Vergennes-nek az állásfoglalása határozta meg, ő pedig ellenezte Ausztria terjeszkedését. Lázár Gyula szerint a francia udvar mégis ingadozó politikát mutatott a konfliktus kirobbanásakor.²²⁷ Ezt az Aretin és Heer munkáiban közölt adalékok teszik érhetővé, eszerint

²²² H. BALÁZS, 1989. 1033.; FURET, 1966. 42.

²²³ KENNEDY, 1992. 86.

²²⁴ FURET, 1966. 39., 43.; FEJTŐ, 1997. 191–192.

²²⁵ FEJTŐ, 1997. 191.

²²⁶ FURET, 1966. 39.

²²⁷ LÁZÁR, 1891. 284.

Vergennes a Német-római Birodalom osztrák–porosz felosztásától tartott.²²⁸

Wertheimer Ede „*Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaival szemben*” című tanulmányában kifejti, hogy Vergennes-t aggodalommal töltötte el József „*nagyravágása*” és Kaunitz minden Franciaország megnyugtatót célzó nyilatkozata ellenére bizalmatlansággal tekintett Mária Terézia fiának önálló uralkodása elé.²²⁹

Az ingadozás tehát valószínűleg nem a Habsburg Monarchia melletti beavatkozás vagy be nem avatkozás, hanem az Ausztria (és Poroszország) elleni fellépés (illetve annak módja) vagy semlegesség kérdésében nyilvánult meg. Azt ugyanis Vergennes még a tél folyamán Bécs tudomására hozta, hogy háború esetén nem támogatja Ausztriát a kért huszonnégyezer katonával. Kijelentette, hogy az 1756-ban kötött szövetség nem vonatkozik az utóbb szerzett lengyel területekre vagy a bajorországi osztrák követelésekre.²³⁰ Bár Franciaország semleges maradt, József vállalta a háborút.

e. Az osztrák stratégia és taktika

Az osztrák csapatok pozíciója a háború elején nem volt kedvezőtlen. Az északkelet-csehországi és a kelet-morvaországi csapatösszevonásnak köszönhetően a poroszok nem tudtak egyetlen lendülettel végigsöpörve Csehországon, illetve Szilézián át Morvaországig nyomulni. Két támadási lehetőség is kínálkozott: Frigyeset Morvaországig csalogatni, majd hátbatámadni, vagy Henrik herceg seregére zúdulni és Szászországot fenyegetni. József – bízva a kiválasztott határvédelmi állások erejében – az Elba és az Iser folyókra támaszkodva védelemre rendezkedtek be.²³¹ A poroszok hadmozgásának és a balszárnyat vezető Laudon rémült hátrálásának köszönhetően két hónap múlva József annak a „*meggyőződésének adott hangot, hogy egész Csehországban olyan*

²²⁸ ARETIN, 1967/a 113.; HEER, 1968. 348.

²²⁹ WERTHEIMER, 1883. 7., 10–12., 33.

²³⁰ FEJTŐ, 1997. 205.

²³¹ MARKÓ, 1944. 271.; MOLITOR, 1987. 150.; KOSER, 1905. 531.

*a helyzet, hogy a védekezés teljesen lehetetlen,*²³² és attól félt, hogy a poroszok (a Jablonkai-hágón át) még Magyarországra is betörnek.²³³ Ősszel lehetőség nyílt volna arra, hogy profitáljanak defenzív taktikájukból. Az idegen terepen egyre nehezebben mozgó, belső gondokkal is küzdő porosz sereg elleni támadás helyett azonban József megelégedett azzal, hogy sikerült az ellenséget „kimanőverezni” a monarchia területéről, nem kezdett üldözésükbe.²³⁴ Sőt, november elején anyja és Kaunitz nyomásának engedve visszavonta csapatait, és a fővezérletet Hadikra bízva ő maga is Bécsbe utazott. Molitor Ferenc szerint *„az osztrákok nagy lehetőséget szalasztottak el azzal, hogy nem támadták meg a demoralizáltan visszavonuló ellenséget.”*²³⁵ József az egész bajor örökösödési háború alatt kevés tanújelét mutatta önálló hadvezéri képességeinek, noha bírálta Laudont sikertelenségéért, mégis az ő védekező taktikájához ragaszkodott.²³⁶ Abban, hogy végül beleegyezett a hadműveletek felfüggesztésébe, az is szerepet játszhatott, hogy az ő seregében is jelentkeztek a poroszoknál tapasztalható ellátási és egészségügyi problémák.

A bajor örökösödési háború azonban nem vette el József kedvét a katonáskodástól, sokkal inkább ráébresztette arra, hogy van még mit fejleszteni hadseregén és védművein: támogatta Lacynak az általános védkötelezettség bevezetésére vonatkozó javaslatát, és a kedvezőtlen pénzügyi helyzet ellenére folytatta Königgraetz és Josephstadt megerősítését.²³⁷

f. József céljai és eszközei

Friedrich Heer annak a véleményének adott hangot, hogy József miközben meg akarta szerezni Németország egy részét, elszalasztotta az utolsó lehetőséget *„a császári gondolat*

²³² Idézi Mária Terézia Józsefhez 1778. július 31-én írt levelében. WALTER, 1968. 462. Ld. József augusztus 10-i levelét anyjához Münchengratzból is. ARNETH, 1878. 37–38.

²³³ SCHWICKER, 1878. 7.

²³⁴ BARTA, 1994. 101.

²³⁵ MOLITOR, 1987. 157.

²³⁶ MOLITOR, 1987. 155–156.

²³⁷ WOLF, 1880. 5.

újjáélesztésére és arra, hogy Károly koronáját újra igazi jelentéssel töltsen meg.”²³⁸

Azt, hogy bajorországi akciója elsősorban valóban nem német-római birodalombeli megerősítést célozta, nemcsak az bizonyítja, hogy Mária Teréziával való levelezésében nem találunk utalást erre, hanem az is, hogy a császár a konfliktus elején nem lépett kapcsolatba a birodalmi rendekkel. 1767-es reformkísérletének kudarca pedig világossá tette, hogy nélkülük róluk dönteni, központosításba kezdeni nem lehet. Igaz, azt is bizonyítja, hogy bevonásukkal sem – ezért realitást nélkülöző Heer kijelentése.

Persze az 1767-es próbálkozás végkifejletének azt is nyilvánvalóvá kellett volna tennie a császár számára, hogy a birodalmi alkotmány védelme érdekében a különben széthúzó rendek egységes fellépése Poroszországnak kedvez. Az, hogy Frigyes a birodalmi alkotmány védőjének szerepében tetszelgett, nemcsak József császári tekintélyét sértette (a „pacificator orbis” habár már kiüresedett, de mégis csak a császári címhez tartozó formula volt), hanem Ausztria külpolitikai érdekeit is. Bajorország megszerzésében a fő szempont – úgy tűnik – nem a birodalmon belüli pozíció megerősítése volt, a bajor választóság megszerzése révén.

1769-ben Henrik herceg már József Németország felosztásával kapcsolatos állítólagos terveiről beszélt Frigyesnek,²³⁹ és ha ez alaptalan is volt, Henrik híresztelése mégis csak azt jelzi, hogy ha József társuralkodása kezdetén a Mária Terézia által engedettnél tágabb mozgásteret keresve magának foglalkozott is egy német-római politika gondolatával, 1767 után letett erről.

József dinasztiájának 16. század közepétől domináló, a hangsúlyt a Habsburgok öröklődő, „családi” birtokainak növelésére helyező szemléletét látszik követni. Külpolitikájára érvényes a rohdeni jellemzés: már nem univerzalista és még nem nemzeti. Mária Teréziához és Kaunitzhoz hasonlóan József is az állam érdekének megvalósítását tartotta szem előtt. De míg az utóbbi politikájából inkább csak eszközeiben tért el, addig előbbiétől az

²³⁸ HEER, 1981. 284.

²³⁹ ARNETH, 1977. 193.

államérdekek definiálásában is: úgy tűnik József számára ez elvontabb fogalomként jelent meg, mint anyja tudatában.

Az eszközök tekintetében Mária Teréziával és az államkancellárral ellentétben a háborús terjeszkedés híve volt. Több történész (pl. Heinrich von Sybel, Paul von Mitrofanov, Carlile Aym Macart-ney²⁴⁰) érdemesnek tartja megemlíteni, hogy József külpolitikájában „nem érzett morális skrupulusokat.”

Az aktív külpolitika sohasem kedvezett az erkölcsi megfontolásoknak. Adott pillanatban még Mária Terézia is hajlandónak mutatkozott ezeket háttérbe szorítani: „sírt, de aláírta” a Lengyelország felosztásáról szóló megállapodást²⁴¹ – ahogy Frigyes rosszmájúan megjegyezte. A bajor ügynél maradvá: elismerte, hogy ilyen helyzetben ő is Franciaországhoz hasonlóan cselekedett volna.²⁴²

József valóban nem érvényesített külpolitikájában erkölcsi megfontolásokat, és nem is hangoztatott ilyeneket. Legalábbis addig nem, amíg bízott céljai és módszerei helyességében. „A fejedelem veszélybe sodorhatja-e alattvalói életét és javait néhány jelentéktelen hódítás miatt, amik csak az újságokban és a csőcselék között keltenek visszhangot, miközben az állam valódi tőkéje és forrásai évekre kimerülnek?” – tette fel a kérdést inkább magának, mint Kaunitz-nak az osztrák–török hadszíntérről írt 1788. augusztus 26-i levelében.²⁴³ Mintha csak Mária Terézia tíz évvel korábbi panaszait olvasnánk. Hatásos zárszó lenne annak kimutatására, hogy József élete végén belpolitikai kudarcához hasonlóan külpolitikai módszerének eredménytelenségét is belátta.

Valójában azonban sorait a kedvezőtlen hadihelyzet sugallta, (a törökök által megtámadott Bánság megsegítésére igyekezve írta e sorokat) és nem valamiféle számvetés addigi külpolitikájával. Pesszimizmusa átmeneti volt, szeptember 20-án már arról írt, hogy „nagyon remélem, adódik még alkalom helyrehozni mind e csapásokat, hogy nem szalasztom el,”²⁴⁴ és a 1789-es

²⁴⁰ Idézi: BEALES, 1985. 568.

²⁴¹ Idézi: MOLITOR, 1987. 143.

²⁴² FEJTŐ, 1997. 205.

²⁴³ Idézi: BEALES, 1985. 57.

²⁴⁴ Idézi: MOLITOR, 1997. 351.

hadműveleteket Belgrád bevétele zárta, ami nagy meglepéssel töltötte el a császárt.²⁴⁵

Az osztrák–török háború konzekvenciáit már nem Józsefnek, hanem utódjának kellett levonnia. II. Lipót 1791-ben porosz nyomásra lemondott a háború valamennyi területi nyereségéről.²⁴⁶ A bajor örökösödési háború végén egyelőre azonban nem Lipót, hanem József állt önálló uralkodásának küszöbén. „*Mária Terézia nincs többé, a dolgoknak új rendje kezdődik*” – mondta állítólag Frigyes, amikor 1780 novemberében az uralkodónő halálhírét meghallotta.²⁴⁷

Valóban, új rend kezdődött, részben más célokkal, de főleg más eszközökkel, azonban a Habsburg Monarchia külpolitikai problémáit is meghatározó alkati sajátosságain ugyanúgy nem tudtak ezek sem változtatni, mint a korábbiak.

Ahogy a bajor örökösödési konfliktus már az első pillanattól nemzetközi ügy volt, és minden európai nagyhatalmat valamiféle állásfoglalásra készítetett, az azt lezáró tescheni béke is koncentrált módon fejezte ki az aktuális és várható európai hatalmi viszonyokat.

Utóhang: béke megbékélés nélkül

1779 márciusában, négy hónappal a szembenálló felek csapatainak visszavonulása után Ausztria és Poroszország fegyverszünetet kötött; orosz és francia közvetítéssel megkezdődtek a béketárgyalások, amelyek eredményeképpen a Habsburg Monarchia és Poroszország között május 13-án aláírták a békeszerződést Teschenben. Az osztrák–porosz békéhez Ausztria és Pfalz, Ausztria és Szászország, Pfalz és Zweibrücken, illetve e két utóbbi és Szászország megállapodása csatlakozott. Ausztria, Poroszország és a közvetítő hatalmak garantálták a pfalzi-bajor ház Birkenfeld-ágának az 1766-os, 1771-es és 1774-es családi szerződés szerinti öröklését. Mária

²⁴⁵ Idézi: MOLITOR, 1987. 351.

²⁴⁶ MOLITOR, 1987. 351.

²⁴⁷ Idézi: BIBL, 1943. 12.

Terézia saját és utódai nevében kijelentette, hogy Bayreuth és Ansbach Poroszországgal való egyesítését nem ellenzi. Megújították a vesztfáliai békét és minden Ausztria és Poroszország között azóta kötött szerződést. Ausztria lemondott minden Bajorországra vonatkozó igényéről, „cserébe” megkapta Pfalztól az Inn-negyedet. A megállapodó felek azt is írásba foglalták, hogy tilos a határfolyók folyását megváltoztatni, és a szabad hajózást akadályozni. Zweibrücken szintén elismerte a megállapodást. Pfalz a szász választónak az allodiális örökségre vonatkozó igényekről való lemondásáért cserébe 6 millió gulden kárpótlást ígért. Ez utóbbi megegyezés garantálójaként Pfalz és Szászország is a birodalmat kérte fel.²⁴⁸

Mária Teréziát nagy elégedettséggel töltötte el a konfliktus rendezése. „*Dicsőséggel fejeztem be pályámat evvel a hálaadó misével, amelyen miután országaim nyugalomra jutottak örömmel vettem részt. A többi nem rám tartozik.*” – írta 1779 pünkösdhétfőjén Kaunitzknak.²⁴⁹

A végső megállapodás létrejöttében végül fontos közvetítőként közreműködő,²⁵⁰ és a birodalom békéjének egyik garantálójává váló

²⁴⁸ RÖNNEFAHRT, 1958. 191–193.

²⁴⁹ Idézi BARTA, 1988. 218.; Az uralkodónó elégedettsége érthető volt, hiszen osztrák oldalon alighanem Mária Terézia tette a legtöbbet azért, hogy létrejöjjön a béke (bár ő maga úgy vélte, „*egyedül Kaunitzknak köszönhető a szerencsés befejezés*”). Még a poroszok is elismerték az anyacsászárné érdemét a béke megszületésében. II. Frigyes megparancsolta csapatainak, hogy május 13-án (amely nemcsak a béke aláírásának a napja, de Mária Terézia születésnapja is volt) vonuljanak ki minden megszállt osztrák területről, és Poroszországban a következő szövegű gránátosdal terjedt el: „*Die Kaisermutter, sagt man, sei/ Dem edlen Frieden hold./ Sie haette Krieg und Kriegsgeschrei/ Um Bayern nich gewollt./ Ist war es dann Viktoria!/ Dann liebt der Kriegesmann/ Die heilige Theresia/ Dann bete er sie an!*” [nyersfordításban: „Az anyacsászárnénak, úgy mondják/ a drága békéért dobog szíve/ Ő háborút és csatazajt/ Bajorország miatt nem akart// Ha így van, akkor Viktória!/ Akkor szereti a katona/ A szent Teréziát,/ Akkor imádjá őt!/]”

²⁵⁰ A megegyezés létrejöttének utolsó akadálya abból eredt, hogy a Wittelsbach-ház ragaszkodott ahhoz, hogy a béke garantálja a családi szerződéseket. II. Frigyes, azon túl, hogy támogatta a kívánságot, Poroszországnak igényelte az Ausztria és Bajorország közötti megegyezés garantálójának szerepét. József és Kaunitz erről értesülve a tárgyalások beszüntetésének és a háború

Oroszország elégedettséget érezhetett hatalmi súlyának elismerése miatt. S a többi résztvevő?

Franciaországot aggaszthatta Oroszország további hatalmi erősödése. A birodalom egyrészt az idegen beavatkozástól, másrészt Ausztria további hódító próbálkozásaitól tartott. Szászországnak jogosnak érzett igényeiről kellett lemondania. Pfalz viszont úgy vélte, többet kell Szászországnak fizetnie kárpótlásként, mint ami megilleti. Poroszország (II. Frigyes királysága) arra gondolt, hogy ellenfelének sem jogalapja, sem az ezt helyettesíthető ereje nem volt meg még ahhoz sem, hogy igényt tarthasson akár csak az Inn-egyedre is.²⁵¹ Mind Ausztria, mind Poroszország elégedetlenséget érezhetett szövetségesével szemben. *„Nyomorult parókakészítők szív és pénz nélkül”* – mondta Koser szerint²⁵² szövetségesére és királyi sógorára József.

Frigyest az orosz segítség elmaradása ejthette gondolkodóba. Ahogy Mihail Heller írja, a terjeszkedési érdekek változatlansága a szövetségi rendszerek törekenységét eredményezte. Most is így volt: Ausztria Oroszország felé, Poroszország – jobb híján – a német-római birodalmi rendek felé kezdett közeledni.²⁵³ József újra a cseretervvel kezdett el foglalkozni, ugyanakkor további hadi fejlesztésbe fogott. *„A császár erődtítéseket épít – jegyezte meg nem egészen egy év múlva Hertzberg a königraetzi és josephstadti munkálatokról hallva –, úgy tűnik, a tescheni béke nem lesz hosszú életű.”*²⁵⁴

„Európa szerencséje, a tartós önfenntartó növekedés kibontakoztatásának egyik kulcsa, [...] a megosztottság, meg kétségkívül az ebből eredő háborúk sorozata [...] Felzárkózás és

folytatásának gondolatával kezdett foglalkozni, és az államkancellár vonakodott végrehajtani Mária Teréziának a tárgyalások folytatására vonatkozó utasítását. Végül Repnyin áthidaló javaslata lendítette túl a tárgyalásokat a holtpontra: Ausztria beleegyezett, hogy Poroszországgal közösen garantálja a pfalzi–zweibrückeni családi szerződéseket, II. Frigyes pedig lemondott arról, hogy a Mária Terézia és Károly Teodor közötti megegyezés egyik szavatolója legyen. GUGLIA, 1917. 325.

²⁵¹ ARNETH, 1879. 634–635.

²⁵² KOSER, 1905. 539.

²⁵³ HELLER, 1996. 366.

²⁵⁴ Idézi: WOLF, 1880. 3.

meghaladás, bizalmatlanság és expanzió, és a bizonytalan egyensúly keresése készíteti az államot arra, hogy mélyreható átalakító tevékenységet fejtsen ki.” – írja Chaunu.²⁵⁵

József militarista expanziós külpolitikája nem volt militaristább vagy terjeszkedéscentrikusabb – még ha anyja uralkodásának második feléhez képesti kontrasztja és kudarca miatt annak is tűnt –, mint a kortárs uralkodók többségéé. Csupán igazodott az európai politikai rendszer játékszabályaihoz. Ezek között a játékszabályok között a sem politikai taktikusként, sem hadvezérként nem jeleskedő József nem mindig mozgott otthonosan. De ami ennél is sokkal nagyobb probléma volt: a Habsburg Monarchia belső feltételrendszere nem kedvezett az e szabályok szerinti játéknak. József „*külpolitikája és háborúi elhibáztak voltak. Nem tudta felismerni, hogy neki, vagyis államának nincs ereje azoknak a terveknek a végrehajtására, amelyeket kitűzött.*”²⁵⁶

Szigorú az ítélet, de a bajor örökösödési háború mindenesetre ezt látszik alátámasztani.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

ARENTIN

1967/a ARENTIN, Karl Ottmar von: *Heiliges Römisches Reich. 1776–1808. Reichsverfassung und Staatssouveränität. 1. Teil: Darstellung.* Wiesbaden, Steiner, 1967. (*Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung Universalgeschichte, 38.*)

1967/a ARENTIN, Karl Ottmar von: *Heiliges Römisches Reich. 1776–1808. Reichsverfassung und Staatssouveränität. 2. Teil: Ausgewählte Aktenstücke.* Wiesbaden, Steiner, 1967. (*Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung Universalgeschichte, 38.*)

ARNETH

²⁵⁵ CHAUNU, 1998. 161–162.

²⁵⁶ GONDA – NIEDERHAUSER, 1987. 141.

- 1877–1879** ARNETH, Alfred von: *Geschichte Maria Theresia's*. 8–10. Bde. *Maria Theresia's letzte Regierungszeit. 1763–80.* 2–4. Bde. Wien, Braunmüller k. k. Hof- u. Universitätsbuchhaendler, 1877–1879.
- BARTA**
- 1987** BARTA János, Ifj.: *Mária Terézia*. Budapest, Gondolat, 1987. (*Magyar história. Életrajzok*)
- 1994** BARTA János, Ifj.: *A meg nem értett királynő. Mária Terézia*. Budapest, Szenczi Molnár Társ., 1994. (*Új kincsestár*)
- BEALES**
- 1985** BEALES, Derek: Die auswärtige Politik der Monarchie vor und nach 1780. Kontinuität oder Zäsur? In: *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs*. II. Internationales Symposium in Wien 20–23. Oktober 1980. 1. Bd. Hrsg.: Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung, Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985. 567–575.
- BERNARD**
- 1965** BERNARD, P[aul] P[eter]: *Joseph II. and Bavaria. Two eighteenth century attempts at German unification*. Hague, M. Nijhoff, 1965.
- BIBL**
- 1943** BIBL, Viktor: *Kaiser Joseph II. Ein Vorkaempfer der grossdeutschen Idee*. Wien – Leipzig, Günther, 1943.
- BRIEFE**
- 1914/a és b** *Briefe der Kaiserin Maria Theresia*. Ausgewählt, hrsg., eingel.: FRED, W., ins Deutsche übertragen von RUBIN, Hedwig. 1–2. Bde. München – Leipzig, Georg Müller, 1914.
- WALTER**

- 1968** *Maria Theresia. Briefe und Aktenstücke in Auswahl.* Hrsg.: WALTER, Friedrich. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968.
- CHAUNU**
1998 CHAUNU, Pierre: *Felvilágosodás.* Ford.: NAGY Géza. Budapest, Osiris, 1998. (*Európa kultúrtörténete*)
- ARNETH**
1867 *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz. Sammt Briefen Josephs's an seinen Bruder Leopold.* Hrsg.: ARNETH, Alfred von. 2. Bd. 1773 Jul.– 1778. Wien, Gerold's Sohn, 1867.
- FEJTŐ**
1997 FEJTŐ Ferenc: *II. József.* Ford.: OSVÁTH Anna. Budapest, Atlantisz, 1997. (*Circus Maximus*)
- FRIEDJUNG**
1903 FRIEDJUNG Henrik: *Harcz a német hegemoniáért. 1859–1866.* 2. köt. Ford.: JUNIUS [Zilahy Kiss Béla?]. Budapest, MTA, 1903. (Új folyam, 55. kötet, 1902–1904. cyclus)
- FURET**
1966 FURET, François: *A francia forradalom története. 1770–1815.* Ford.: PÖCZ Erzsébet. Budapest, Osiris, 1966. (*Osiris tankönyvek*)
- GEBHARDT**
1960 GEBHARDT, Bruno: *Handbuch der deutschen Geschichte.* 2. Bd. Stuttgart, Grundmann, 1960.
- GONDA – NIEDERHAUSER**
1987 GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Budapest, Gondolat, 1987.³
- GOETHE**
1988 GOETHE, [Johann Wolfgang]: *Levelek. Válogatás.* Ford.: GÖRÖG Lívia. Budapest, Európa, 1988.
- GUGLIA**

- 1917** GUGLIA, Eugen: *Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Regierung*. 2. Bd. München – Berlin, Oldenburg, 1917.
- HAHNER**
1989 HAHNER Péter: *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*. Budapest, Minerva, 1989.
- HAJDÚ**
1967 *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon*. Szerk.: HAJDÚ Gyula. Budapest, Akadémiai, 1967.²
- HAMANN**
1990 *Habsburg lexikon*. Szerk.: HAMANN, Brigitte, ford.: BÖCSKEI Erzsébet [et al.]. Budapest, Új Génius, 1990.
- HANSCTH**
1995 HANTSCH, Hugo: *Die Geschichte Österreichs*. 2. Bd. Graz [etc.], Styria, 1995.²
- H. BALÁZS**
1989 H. BALÁZS Éva: Felvilágosult abszolútizmus. 1765–1790. In: Magyarország története tíz kötetben. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. 4/2. köt. *Magyarország története 1686–1790*. Szerk.: EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv. Budapest, Akadémiai, 1989. 831–1539.
- HEER**
1981 HEER, Friedrich: *Der König und die Kaiserin. Friedrich und Maria Theresia. Ein deutscher Konflikt*. München, List, 1981.
- 1968** Heer, Friedrich: *Das Heilige Römische Reich*. Bern [etc.], Scherz, 1968.
- HELLER**
1996 HELLER, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Ford.: BALOG Magdolna – PÁLL Erna. Budapest, Osiris 2000, 1996. (*Europica Varietas. Orosz történelem, I.*)
- HERCZEGH**
1987 HERCZEGH Géza: *Magyarország külpolitikája. 869–1919*. Budapest, Kossuth, 1987.

- KANN**
1985 KANN, Robert A.: Ideengeschichtliche Bezugspunkte der Aussenpolitik Maria Theresias und ihrer Söhne (1740–1792). In: *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs*. II. Internationales Symposium in Wien 20–23. Oktober 1980. 1. Bd. Hrsg.: Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung, Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1985. 557–567.
- KARAJAN**
1865 KARAJAN, Th[eodor Günther von], Dr.: *Maria Theresia und Joseph II. während der Mitregentschaft. Ein Vortrag*. Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1865.
- KENNEDY**
1992 KENNEDY, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000*. Ford.: BOJTÁR Péter – CSILLAG Gábor – VARGA Zsuzsanna. Budapest, Akadémiai, 1992.
- KINDER – HILGEMANN**
1995 KINDER, Hermann – HILGEMANN, Werner: *SH atlasz. Világtörténelem*. Ford.: FERENCZI Attila [et al.]. Budapest [etc.], Springer, 1995.³
- KISS**
1908 KISS Albin: *II. Frigyes porosz király története*. Pécs, Paizs József Könyvnyomdája, 1908.
- KISSINGER**
1996 KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Ford.: BAIK Éva [et al.]. Budapest, Panem – McGrawHill, 1996.
- RÖNNEFARTH**
1958 *Konferenzen und Verträge*. Bearb.: Helmuth K. G. RÖNNEFARTH. 2. Teil. 3. Bd. Würzburg, Ploetz, [1958.]

- KOSER**
1905 KOSER, Reinhold: *König Friedrich der Grosse*. 2. Bd. Stuttgart – Berlin, Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1905.³
- PÁNDI**
1997 *Köztes-Európa. 1763–1993. Térképgyűjtemény.* Összeáll.: PÁNDI Lajos. Budapest, Osiris, 1997.
- LÁZÁR**
1891 LÁZÁR Gyula, dr: *Az orosz birodalom történelme*. 4. köt. Temesvár, Csanád Egyházmegyei Könyvsajtó, 1891. (*Történeti nép- és földrajzi könyvtár*)
- MARCZALI**
1891 MARCZALI Henrik: *Mária Terézia. 1717–1780*. Budapest, Magyar Történelmi Társaság, 1891. (*Magyar történeti életrajzok*)
- MARKÓ**
1944 MARKÓ Árpád: *Futaki gróf Hadik András tábornagy*. Budapest, Atheneum, 1944.
- MEHRING**
1981 MEHRING, Franz: *Tanulmányok a német történelemből*. Vál., előszó: GUNSZT Péter, ford.: ifj. BARTA János. Budapest, Gondolat, 1981.
- MITROFANOV**
1910 MITROFANOV, Paul von: *Joseph II.: seine politische und kulturelle Tätigkeit*. 1. Teil. Wien – Leipzig, Stern, 1910.
- MITTENZWEI – HERZFELD**
1987 MITTENZWEI, Ingrid – HERZFELD, Erika: *Brandenburg-Preußen von 1648 bis 1789*. Berlin, Nation, 1987.
- MOLITOR**
1987 MOLITOR Ferenc: *II. József a császári Don Quijote*. Budapest, Gondolat, 1987.
- MORBY**

- 1991** MORBY, John E.: *A világ királyai és királynői. Az idők kezdetétől napjainkig.* Ford.: RIDEG János. Budapest, Maecenas, 1991.
- KOSCHATZKY**
- 1980** *Maria Theresia und ihre Zeit. Zur 200. Wiederkehr des Todestages. Ausstellung von 13 Mai bis 26 Oktober 1980., Wien, Schloß Schönbrunn.* Hrsg.: KOSCHATZKY, Walter. Salzburg – Wien, Presidenz, 1980
- NIEDERHAUSER**
- 1976** NIEDERHAUSER Emil: *Nagy Frigyes.* Budapest, Akadémiai, 1976. (*Életek és korok*)
- PLETICHA**
- 1983** PLETICHA, Heinrich: *Deutsche Gesichte.* 8. Band. 1740–1815. *Aufklärung und Ende des Deutschen Reiches.* Berlin, Gütesloch, 1983.
- ROHDEN**
- 1939** ROHDEN, Peter Richard: *Die klassische Diplomatie.* Leipzig, Koehler u. Amelang, 1939.²
- RUSZOLY**
- 1996** RUSZOLY József: *Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában.* Budapest, Püski, 1996. (A *József Attila Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének tansegédletei,* 8.)
- SSCHWICKER**
- 1878** SCHWICKER Ján[os] Henrik: *Magyarország s a bajor örökösödési háború. Történelmi tanulmány.* Budapest, Athenaeum, 1878.
- TEMPERLEY**
- 1968** TEMPERLEY, Harold: *Frederic the Great and Kaiser Joseph: An episod of war and diplomacy in 18th century.* Introd. by BUTTERFIELD, Herbert. London, Frank Cass, 1968.²
- WERTHEIMER**
- 1883** WERTHEIMER Ede: *Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal*

*történet találkozásaival szemben. Kiadatlan
források alapján. Budapest, MTA, 1883.
(Értekezések a történelmi tudományok köréből. 10.
kötet, 10. szám)*

**WOLF
1880**

WOLF, G[erson]: *Österreich und Preussen. 1780-
1790.* Wien, A. Hölder, 1880.

Strausz Péter
**Az 1. Császár-huszárezred
az 1849. évi nyári hadjáratban**

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemcsak történelmünk kiemelkedő eseménye, hanem a nemzeti mitológia fontos része is. Éppen ezért a magyar közvélemény és történetírás mindig is nagy figyelmet szentelt e rövid korszak politika- és hadtörténetének. Ha eme másfél év hadieseményeire gondolunk, szemünk előtt Than Mór csataképei elevenednek meg, amelyek többségének főszereplői az ellenség ellen éppen fergeteges rohamot intéző magyar huszárok. Úgy hisszük, ismerjük őket, elég sztereotip, hamis romantikával színezett kép él azonban róluk sokunk emlékezetében. Különös módon eddig nem túl sokan vállalkoztak arra, hogy reális képet fessenek 1848/49 huszárairól, hiszen a tényekhez való ragaszkodás óhatatlanul is deheroizáláshoz vezet. Igaz ugyan, hogy a XIX. század utolsó negyedében egymás után születtek meg a császári-királyi hadsereg huszárezredeinek történetét feldolgozó munkák, érthető okokból azonban e művek nem tértek ki az alakulatok szabadságharc alatti tetteire. Érdekes módon később – amikor politikai és érzelmi okok már nem gátolták volna a kutatást – sem került sor e fegyvernem 1848/49-es szereplésének feltárására. Így eddig a szabadságharcot végigharcoló 18 huszárezred közül csupán az 5. Radetzky-ezred történetét dolgozta fel a festőművész Somogyi Győző egy rövid, esszéisztikus tanulmányában. Bőven van tehát teendő a huszárezredek 1848/49-es történetének kutatásával kapcsolatban.¹

Ha pedig egy alakulat a kortársak szerint gyáván is viselkedett, akkor még kevesebb érdeklődésre tarthatott és tarthat számot. Ez történt az 1. Császár-huszárezreddel is, amelyet a kor neves katonái közül Görgei is gyenge harcértékűnek ítélt,² Leiningen-Westerburg Károly pedig egyenesen ezt írta róla: „*ez az ezred az egész*

¹ HERMANN 1998. (interneten megtalált anyag). A szerző ebben az írásában utal Somogyi az ÉLETÜNK 1994/10–11. számában megjelent munkájára is.

² „*az 1. huszárezred (Császár-huszárok) (...) hadseregünk legkevésbé megbízható csapatai közé tartozott.*” GÖRGEY Artúr, 1988. 1. köt. 450.

háborúban hírhedtté vált gyávasága miatt...³ Már a téli hadjárat folyamán is többször panaszkodtak a Császár-huszárokra, de a legtöbb kritika a tápióbicskei csata folyamán nyújtott gyenge teljesítménye miatt érte az alakulatot.

Így nem csoda, hogy az alakulat szabadságharc alatti szereplésének eddig senki sem szentelt figyelmet, holott története aránylag jól dokumentált: az 1848/49-es szabadságharc hadtörténetével foglalkozó munkák többször megemlítik az ezredet, a kortársak visszaemlékezéseiben is aránylag gyakran szerepel, illetve a Magyar Országos Levéltár és a Hadtörténeti Levéltár anyagai között is sok idevonatkozó adat található.

A következőkben a Császár-huszárok nyári hadjárat alatti történetét igyekszünk összefoglalni a dolgozat adta keretek között Buda várának bevételétől egészen a világosi fegyverletételig.

A Heinrich Hentzi tábornok által védett budai vár elfoglalásával lezárult a honvédsereg tavaszi hadjárata. Ennek során az ellenséges erőket ugyan nem sikerült megsemmisíteni, a hadműveletek nyomán azonban Magyarország kilenctized része felszabadult. A május 2-án megalakult Szemere-kormány június elején visszahelyezte Pestre székhelyét. A visszafoglalt területeken pedig a törvényhatóságok, kormánybiztosok vezetésével – amint lehetett – kezdetét vette az újoncok toborzása, élelmiszer- és nyersanyagkészletek felvásárlása. A lehető legrövidebb idő alatt igyekeztek a harcoló sereg veszteségeit pótolni, illetve új alakulatokat felállítani és kiképezni. Nagy szükség volt ezekre a intézkedésekre, ugyanis 1849. május végére biztossá vált, hogy az orosz cár segítséget nyújt az osztrák csapatoknak Magyarország megvédésére. Schwarzenberg herceg által vezetett bécsi körök előtt ugyanis 1849 márciusának végére, áprilisának közepére világossá vált, hogy külső támogatás nélkül nem képesek vereséget mérni a magyar honvédség erőire. Ezért a fiatal Ferenc József május 1-jén saját kezű levelet írt I. Miklós cárhoz, amelyben fegyveres segítséget kért a magyar függetlenségi harc leveréséhez. A császári katonai vezetés eredetileg egy osztrák parancsnokság alatt működő néhány tízezer fős segéderő rendelkezésre bocsátását kérte szövetségesétől, I. Miklós azonban – a kis létszámú erdélyi orosz

³ AZ ARADI VÉRTANÚK. 1. köt. 195.

segélyhad 1849 kora tavaszi fiaskójára is emlékezve – 200 ezer fős, önállóan működő hadsereget indított útnak Magyarországra. Ezzel kényelmetlen helyzetbe hozta mind az osztrák, mind az angol diplomáciát, ugyanis nem lehetett tudni, hogy a harcok végeztével a reményeik szerint győztes orosz seregek kivonulnak-e Magyarországról. Éppen ezért a bécsi udvar a hadműveletek mielőbbi befejezésére törekedett.

Így az erőviszonyok végérvényesen az osztrák–orosz csapatok javára tolódtak el. Az 1849 júniusában a Vág környékén állomásozó magyar főszereg a komáromi várőrséggel együtt 53 ezer fővel, 196 táborig és 244 várlöveggel rendelkezett. Vele szemben Julius Haynau tábornagy dunai hadserege 71 ezer főt és 288 löveget számlált. Ehhez azonban hamarosan csatlakozott Panyutyin orosz tábornok 12 ezer fős hadosztálya, így a magyar főszereggel szemben összesen 83 ezer szövetséges katona sorakozott fel 336 löveggel.⁴

A Buda bevételét követő többnapos pihenő után az I. hadtest lovashadosztálya május 29-én Zsámbékról kezdte el menetét Tinnyén át Piliscsabára, innen pedig másnap az ezred egyik része átvonult Pilisvörösvárra utóvédnek, míg a többi század Piliscsabán maradt, illetve az ezred élé elérte Dorogot is.⁵ A május 30-án Dorogon kiadott utasítás szerint 31-én az ezred az esztergomi Duna-hídon át Párkányra vonult, ahol az állomásparancsnok Mesterházy volt.⁶ Mivel a haditerv szerint a hadtest alkotta a támadásba lendülő sereg jobbszárnyát, Nagysándor csapatai június 1-jén Köbölkútra, 2-án Jászfaluba, 3-án pedig Hullba meneteltek. Itt Kutassy Pál őrnagy, az 1. őrnagy osztály parancsnoka egy korábban kapott parancsnak megfelelően Horváth főhadnagyot a Komjátnál lévő híd megsejtelésére küldte ki. A főhadnagy megállapította, hogy a híd jó állapotban van. A Mocsonokra vezető utat kissé rossznak találta és a helyi lakosokat annak kijavítására utasította. Horváth ezután Tardoskreddre ment, ahol egy honvédszászlóalj és egy 2. Hannover-huszárezredbeli századot

⁴ A fentiekre vonatkozóan ld.: HERMANN, 2001. 315–320., A SZABADSÁGHARC 231-235. és MAGYARORSZÁG 525-529.

⁵ HL 1848–1849 30/309.

⁶ HL 1848–1849 30/459.

talált 2 ágyúval. Ők Érsekújvárról érkeztek ide, így nyilvánvalóvá vált, hogy a Vágon innen nem állomásozik ellenség.⁷ Az összeköttetés a III. és az I. hadtest között tehát létrejött. Június 6-án a Máriássy-hadosztály két zászlóalja egy Császár- és egy Coburg-századdal, valamint egy lovasüteggel együtt Ürményre vonult előőrsnak. Június 8-án este maga a hadtest is megindult Ürménybe. Innen felsőbb parancs értelmében másnap délután fél négy felé a Máriássy-hadosztály a Császár-huszárezred 4 századával megerősítve megindult Mocsonok felé. Patáig nem is ütköztek ellenállásba, a község mögött felálló osztrák Perin-dandár pedig kétórai ágyúzás után feladta állásait és visszavonult Szeredre, illetve Szerdahelyre. Nagysándor ezután a Vág mentén előőrs-különítményeket hagyva visszavonta erőit Mocsonokra, majd Ürménybe. Egy kisebb csapat Patát tartotta megszállva. Az ezt követő napokban csupán előőrsi csatározások zajlottak a folyó partján.⁸ A rövid nyugalom lehetővé tette a csapatok belső szervezetével kapcsolatos adminisztrációs munkát. Ennek keretében Metszösy Ignác “gyógy- és sebész mestert” a Császár-huszárezred főorvosává nevezték ki, az I. hadtest törzsorvosa pedig arról is jelentést tett a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának, hogy a csapatok egészségi állapota a terhes szolgálat és a forró időjárás ellenére a legkielégítőbb. “Az epemirigy eddig is a lehető leggyengébben mutatkozik” – jelentette Parai (vagy Garai) törzsorvos.⁹

Június 12-én hajnali négykor azonban a köpösdi előőrsparancsnok, Prevendár János főszázados a Császár-huszárezredtől azt jelentette, hogy az ellenséges gyalogság csónakokon átkelt a Vágon, de utóbb visszatért a másik partra. Wittelsbach Ottó alszázados szerint az ellenség kisebb erők itthagásával Galgóc felé indult. Prevendár a patai őrséget mindenesetre megkettőztette.¹⁰ Eme intézkedés ellenére a császáriak ezen a napon Sopornyáról és Patáról elűzték a magyar

⁷ HL 1848–1849 31/225. Előtte egy nappal az Udvardon tartózkodó, most már hivatalosan is ezredparancsnok Sebő Kutassy Pált a tápióbicskei csatában tanúsított bátorságáért kitüntetésre terjesztette fel. MOL H 75 HM 23909.

⁸ HERMANN, 1992. 163.

⁹ MOL H 75 HM 20945.

¹⁰ HL 1848–1849 32/332.

csapatokat. Nagysándornak visszavette ugyan e két helységet, de az ellenséget nem sikerült a Vág innenső partjáról visszaszorítania. Ezután a hadtestparancsnok azt a parancsot kapta 16-ára, hogy csapataival űzze vissza az osztrákokat a bal partra és veszélyeztesse az ellenfél szeredi állását, hogy az ne tudjon erőket elvonni onnan a délebbre induló magyar főtámadás felfogására. Nagysándor meg is támadta Sempténél a Perin-dandárt, a szorongatott császári erők azonban újabb és újabb erősítéseket kaptak, a kifejlődő túlerő ellen pedig a magyar hadtest kénytelen volt a falut feladva Mocsonokra húzódni. A támadás a főirányban sem volt sikeres: Asbóth Lajos, a II. hadtest új parancsnoka hiába támadt nagy lendülettel, a szomszédos, már Knézić vezette III. hadtest nem fejtett ki kellő aktivitást, így a II. hadtest kénytelen volt visszavonulni.

19-én az I. hadtest és benne a lovashadosztály nagy része erőszakos kémszemlét folytatott, ami lövegharchoz vezetett Perin erőivel. Nagysándor a szemben álló osztrák csapatok számát 10 000 főre becsülte.

A kudarc miatt Görgei elhatározta, hogy a következő áttörési kísérletet személyesen vezeti a Vág mentén. Június 20-ára lényegében a 16-i diszpozíciókat adta ki az I. hadtest számára, viszont nagyobb aktivitást várt el tőle. Nagysándor ennek megfelelően 20-án elindult Sempte felé, míg kisebb erőkkel Hosszúfalvánál és Sopornyanál átkelési kísérletet színlent. Sempte elé érve az ellenség látható részét 3000 főre tette, de tartott attól, hogy annak egy másik, jelentős része fedve van. Ezért csupán demonstrációt folytatott, és délután öt órakor visszavonult eredeti állásaiba. A szemben álló osztrák erők ezt érzékelve feladták Semptét, elbontották a szeredi hidat, és kisebb megfigyelő különítményt itt hagyva megindultak a Perednél Asbóth által szorongatott császári csapatok megsegítésére. A magyar hadtest parancsnoka erről másnap értesülve csapataival megszállatta Semptét és hidat kezdett veretni a Vágon. Nem volt tisztában az ellenség elvonulásának okával, azt hitte, hogy ez hídverési kísérletének hatására következett be. Június 21-én éjjel értesült az

elveszett peredi ütközetről, ezért erősebben kezdte figyelteni a Vág partját, amire egyébként később parancsot is kapott.¹¹

Másnap a Császár-huszárok ezredesi osztályának 1. százada Basily alszázados alatt Tornócon teljesített előőrsi szolgálatot, mely során újra felvette az összeköttetést a III. hadtesttel.¹² Ugyanekkor Sebő alezredes Vecséről az ellenség számának növekedéséről adott hírt: megfigyelései szerint az eddig észlelt 2 zászlóalj osztrák gyalogság mellett egy ellenséges lovasezred is megjelent a folyó túlsó partján.¹³ Az ezredparancsnok másnap gyalogságot is kért, mert a terepviszonyok miatt a lovasság nem látszott elégnek. Azt is jelentette egyben, hogy a folyó túlsó partját az ellenség előőrsőkkel megszállta, de átkelési kísérlet nem figyelhető meg.¹⁴

Június 27-én a hadtest visszavonulási parancsot kapott, ennek értelmében először Komjátiba, majd Hullra kellett húzódnia vissza. 29-én vonulási útjának végcéljaként Komáromot, a főszereg új összpontosítási körzetét jelölték ki. A június 30-án kiadott hadrend szerint megszűnt a dandárbeosztás, a hadtest most már egyszerűen csak két gyalogos- és egy lovashadosztályból állt.¹⁵ Ezen a napon a hadtest 8573 embert, 1822 lovat és 31 löveget számlált, az 1. huszárezred létszáma 956 fő és 875 ló volt. A Mesterházy-lovashadosztályban az ezreddel együtt szolgált 4 század Coburg (467 fő, 469 ló), az 1. lovasüteg (228 fő, 117 ló, 6 löveg), illetve egy utászszázad (193 fő, 16 ló) is.¹⁶ Ezt az adatot összevetve a divízió május 20-i hadrendjével (Eszerint a Császár-huszárezred 881 főt és 887 lovat, míg a vele szolgáló négy század Coburg 389 főt és 357 lovat számlált, míg a hadosztályba beosztott 1. lovasüteg létszáma 147 fő, 29 háts- és 102 hámos ló volt 6 löveggel.¹⁷),

¹¹ A Vágnál történetekre ld. HERMANN, 1992. 163-170. és MÁRIÁSSY, 1999. 136-139.

¹² HL 1848–1849 34/108.

¹³ HL 1848–1849 34/109.

¹⁴ HL 1848–1849 34/223.

¹⁵ HERMANN, 1992. 169.

¹⁶ HL 1848–1849 35/419.

¹⁷ HL 1848–1849 29/174. és HL 1848–1849 29/184. Van egy harmadik, datálatlan hadrend is, mely „Buda előtt” készült. Itt 883 ember, 883 ló az ezred létszáma, a 8. huszárezred 4 százada 389 főt és 389 lovat számlál, a tüzérséggel együtt a hadosztály létszáma 1411 fő, 1287 ló. ld.: HL 1848–1849 50/156.

látható, hogy az ezred újoncpótlást kapott június elejéig a Székelyhídra települt tartalék századtól.¹⁸

Mesterházy ezekben a napokban igyekezett házasodását engedélyeztetni: Papp Melkizedek ezredlelkész (“civilben” Gyöngyösön szerzetes tanár) és Nagysándor is támogatta a felsőbb vezetés felé frigyét Büdy Kornéliával.¹⁹ A hadtest és benne az ezred eközben tovább folytatta menetét Komárom felé és az erődöt július 3-án érte el. Így Nagysándor csapatai nem vehettek részt a július 2-i komáromi csatában.²⁰

A csata folyamán Görgei súlyosan megsebesült, és napokra cselekvésképtelenné vált, a Vág-menti csatákban amúgy is erősen megtépázott II. hadtest pedig magas veszteségeket szenvedett. A még június végén a fővárosokban tartott haditanács úgy intézkedett, hogy a fősergek két hadtest Komáromban hagyása után le kell vonulnia a Délvidékre. Görgei azonban ennek megtétele előtt még egy erős csapást szándékozott mérni az osztrák dunai hadseregére, és csak ezután akart a folyó jobb partján elindulni dél felé. Július 2-a után azonban az áttörési kísérlet megismétléséhez már szükség volt az I. hadtest erőire is. Ezért azt a táborba rendelték, ahova július 4-e folyamán meg is érkezett. Időközben megérkezett Görgei leváltásának híre is, ami nagy zűrzavart idézett elő a hadtestek tisztikarában. Egy haditanács után Klapka és Nagysándor vezetésével küldöttség ment Pest-Budára, hogy a sebesült tábornok elmozdításának visszavonását a kormánynál kieszközölje. Ezt sikerült is elérniük. A visszatértük után 6-án tartott haditanács a már talpon lévő Görgei javaslatára úgy határozott, hogy a hadsereg a levonulás előtt július 9-én még egy kísérletet tesz az áttörésre. Estére Klapka azonban egy újabb haditanácsot hívott össze, amely Görgei, Leiningen-Westerburg és Poeltenberg távollétében úgy határozott, hogy másnap mégis útnak indítják az I. hadtestet. Ez meg is történt, Nagysándor csapatai 7-én reggel elindultak a Duna bal partján Bátorkeszi felé. Ezt megtudva Görgei lemondott, és alárendeltjei kérését, miszerint vonja vissza eme döntését, csak

¹⁸ A tartalék század parancsnoka 1849 januárjától Janáts József százados volt. Rá vonatkozóan ld.: HL 1848–1849 27/115b., c., d. és BONA, 1988. 284.

¹⁹ MOL H 75 HM 22078.

²⁰ MÁRIÁSSY, 1999. 141.

akkor volt hajlandó teljesíteni, ha a hadtestet visszarendelik Komáromba. Ez meg is történt, de az I. hadtest nem ért vissza a kitűzött időpontra. Ezért és a rossz idő miatt a támadást július 11-ére halasztották.²¹

A csata folyamán Nagysándor feladata az lett volna, hogy táborból reggel 8 órakor kiindulva és a szomszédos Leiningen vezette III. hadtesttel egyvonalban haladva vesse ki az ellenséget Mocsáról, majd onnan egy gyaloghadosztályt és két lovasszázadot a Tatára vezető út megfigyelésére küldjön. Megmaradt erőivel nyomuljon előre Tömördig, onnan pedig lovasságot küldjön Kócsra, ha azt már az osztrákok elhagyták. Ha Kócson ellenállásba ütközne, erőinek zömét itt vesse be, a tatai utat csak figyeltesse. Ha a lovasság bevonulhat a helységbe, akkor a hadtest is kövesse, figyelje a Bánhida és Tata felé vezető utakat, illetve tartson szoros összeköttetést Nagyigmánd felé Leiningennel.

Az I. hadtest azonban késve indult meg állásaiból, és így a kibontakozó harc fő terhe a III., VII. és VIII. hadtestekre nehezedett. Emiatt a balszárnyon magára maradt III. hadtest képtelen volt tartani Csémet, sőt már-már bekerítés fenyegette. A Pikéty Ágoston vezette egyesített lovasság sem fejtett ki kellő aktivitást, hanem lecövekelve ágyúharcba kezdett. Így a magyar centrum és jobbszárny hősiessége ellenére kifulladt, az újra ágyúesett Görgei helyett parancsnokló Klapka pedig elrendelte a visszavonulást. A balszárnyon visszahúzódó I. hadtest azonban felvette a harcot először csupán a Simbschen-lovasdandár, majd később az egész Bechtold-lovashadosztály összesen körülbelül 30 lovasszázadával. A honvédcsoportok felállása a következő volt: Máriássy és Bobich két gyaloghadosztálya két arcvonalra tagolva négyszögeket alakított. Tisztjeik a földre fektették a legénységet, egyrészt az osztrákok előli rejtőzködés végett, másrészt a várhatóan a közelükben lezajló heves ágyúharc miatt. Vonaluk előtt a hadtest lovassága fejlődött fel, és harcot provokált az ellenséggel. A Császár-huszárok zöme Máriássy zászlóaljai előtt állt, élükön Fornszeck Sándor osztályával. Az osztrák lovasság elfogadta az ütközetet, és a huszárokra tört. Az 1. és a 8. huszárezred alig száz

²¹ A július 3–11. közötti eseményekre vonatkozóan ld.: A SZABADSÁGHARC 251.

lépésre bevárta az ellenséges századokat, majd közvetlen közlőrl karabély- és pisztolytüzet zúdított rájuk. Ezután rövid kázitusa következett, amelyet Fornszek és egy császári lovasiszt összecsapása előzött meg. A vagdalkozásból a huszárok hamar kivonták magukat és gyalogságuk négyszögei közé száguldottak vissza. A magát győztesnek érző ellenség vágatva követte őket, így azonban tíz honvédzászlóalj kereszttüzebe ért. Különösen a 26., 47., 52. és 105. zászlóalj tüze bizonyult pusztítóknak. Az osztrák lovasság azonban nem tanult hibájából: az ide-oda hullámzó harc folyamán a honvédek ezt a cselet többször is sikerrel alkalmazták. Az is gondot jelentett a császáriaknak, hogy mind lovasaik, mind lovaik nagy része újonc volt. Így a gyakorlatlan regruták lomhán mozgó paripáikon nem tudtak kellő aktivitást kifejteni. Sokan közülük harc helyett a megadást választották, de a harcba belemelegedett huszárok nem adtak kegyelmet. Egyre tetemesebb veszteségei miatt az ellenséges lovasság végre beszüntette rohamait, így az I. hadtest háborítatlanul ért vissza a komáromi táborba.²²

A sikertelen magyar áttörési kísérlet során a honvédcsapatok mintegy 1500 embert, az osztrákok összesen 787 főt és 271 lovat vesztek. A Haynau hadseregébe beosztott orosz-Panyutyin-gyaloghadosztály vesztesége 1 halott és 25 sebesült volt.²³ Így a Duna bal partján volt csupán lehetséges a levonulás, amelyet a sereg a II., és a VIII. hadtest Komáromban hagyásával július 12-én este el is kezdett. Elsőnek Görgey Ármin különítménye indult el 19 órakor, őt követte egy órával később az I. hadtest, majd 21 órakor a III., végül 13-án hajnali két órakor a VII. hadtest is elhagyta a megerődített tábor. Nagysándor 14-ére Bélán, Nánán és Kövesden át Szobra ért a Görgey-különítménnyel együtt. Innen a parancs szerint este kilenckor indulva Zebegényen és Nagymaroson át csöndben, a csapattestek között nagyobb hézagokat hagyva Kismarosra vonult, amit hajnali két óra felé ért el. Itt rövid pihenőt tartott, majd július 15-én hajnal négy óra felé megkezdte menetét Verőcén át Vác felé. A városban Bebutov vezérőrnagy orosz

²² A lovasharcra ld.: MÁRIÁSSY, 1999. 150-152., 230-231. és BREIT, 1929. III. 114.

²³ Az ütközetről ld. BREIT, 1929. III. 109-115., HERMANN, 1992. 172. o. és A SZABADSÁGHARC 251-253.

különítményét találta, amelyet Görgey Ármin csapatai rövid harc során kivetettek Vácról. Az orosz egységek Kisújfalura húzódtak vissza. Rüdiger tábornok, az éppen Vácról dél felé vonuló III. orosz gyaloghadtest parancsnoka ekkor arra utasította Zassz altábornagyot, hogy a lovassággal és a tüzérség egy részével forduljon vissza és újra vegye birtokba a várost. Zassz azonban nem teljes erejét, hanem csupán részeit vetette be Vác ellen. Elfoglalta ugyan a dukai hegyet, viszont a vasúti töltés mögött Nagysándor csapatai erős védelmi állást foglaltak el. Délután három óra felé megérkezett Leiningen hadteste is a magyar jobbszárnyra, erre pedig az orosz csapatok a visszavonulás mellett döntöttek. Ekkor érkezett be Offenberg tábornok az orosz 3. könnyűlovas-hadosztállyal és Bebutov újra összegyűjtött csapataival. Újabb támadás vette kezdetét a magyar jobbszárny ellen, melyet Nagysándor a Császár-ezreddel igyekezett felfogni. A túlerő azonban visszavetette a huszárokat, és a tért nyerő oroszokat csupán a magyar oldaltűz állította meg. Addigra maga Rüdiger is újabb erősítésekkel a csataterre ért, de még így sem érezte magát elég erősnek a támadáshoz. Emiatt egy ideig még folyó, kölcsönösen eredménytelen ágyúzás után mindkét fél csapatai visszahúzódtak. A dukai hegyen és a sződi szőlőkben az oroszok csupán gyenge előőrsöket hagytak. A cári sereg vesztesége 80 halott, 120 sebesült és számos löveg volt, a honvédcsapatok veszteségét nem ismerjük.²⁴

Ezen az éjjelen a VII. hadtest és a seregvonat is megérkezett, előbbi tartalékként a város mögött állt fel. Másnap a cári csapatok nem támadtak, a magyar parancsnokság pedig délután négy órakor Görgey Ármint erőszakos felderítésre küldte ki. Ezt a parancsot azonban Görgei Artúr visszavonta, mivel addigra kiderült, hogy a Pest felé történő áttörés az oroszok túlereje miatt lehetetlen. Úgy döntött, hogy egy másik, Balassagyarmaton, Losoncon és Rimaszombaton keresztül vezető úton át igyekszik majd elérni a Felső-Tiszát, és a folyón átkelve halad majd a Temesköz felé. Ennek érdekében azt az utasítást adta ki, hogy a VII. hadtest a vonattal este kilenckor, az I. egy órával később, a Görgey-

²⁴ A Vácra vezető menetekről és a két ütközetről ld.: BREIT, 1929. III. 197-202., HERMANN, 1992, 173. és A SZABADSÁGHARC 253-255.

különítmény éjféلكor, a III. pedig 17-én virradat előtt keljen útra észak felé. A menekülő polgári személyek szekerei és kocsijai azonban Vácott összetorlódtak, és a zűrzavar miatt július 17-e hajnalig csak a VII. hadtest a vonattal, illetve az I. hadtest részei hagyták el a várost. Nagysándor ráadásul a parancs ellenére bevonta előőrseit. A felderítésre kirendelt orosz lovasság véletlenül pont erre haladt, így Görgey Ármin előőrseinek oldalába és hátába került. Az orosz csapatok betörték a városba, és csupán nagy nehézségek és veszteségek árán tudta Leiningen és Görgey visszavetni őket. Az oroszok 146 főt veszítettek, 3 ember eltűnt, 3030 pedig megsebesült, de a magyar veszteség is magas volt. Végül a magyar csapatok utóvédje is elhagyhatta a várost és elindult Balassagyarmat felé.

Másnap délután Balassagyarmaton az I. hadtest átvette a hátvéd szerepét. Máriássy aznap még visszavert egy orosz különítményt, majd este a rárosi hídnál foglalt állást. A I. hadtest zöme a híd környékét, utócsapatai pedig Szakál falut és a mögötte lévő szorost szállták meg. Éjjel vaklárma tört ki a csapatok között, a hadtest futni kezdett, és ezzel elrontotta a messzebb táborozó másik két hadtest éjszakai nyugalmát is.²⁵ Július 20-án Nagysándor utóvédként Apátfalvánál állt, 21-én Rimaszécsen, 22-én Vadnán, 23-án pedig Sajószentpéteren foglalt állást. Innen a Máriássy-hadosztály még aznap Szikszóra vonult,²⁶ az ezred azonban itt maradt. A hadtest a Miskolc környéki harcokban nem vett részt, 26-án Csanáros, Dobsza és Baksa körzetében állt.

Görgei július 27-én értesült arról, hogy az oroszok már átkeltek a Tiszán, ezért ő is igyekezett átkelni a bal partra. Az I. hadtest 28-án Lebesbényénél, később Megyaszónál állt. Az aznap kiadott utasítás szerint a lebesbényei állást addig kellett tartania, amíg a korábban indult a VII. hadtest háromórás menetelőnyhöz nem jut. Ezután egyik gyaloghadosztályát a Bodrogheresztúrra vezető út két oldalán és közeli magaslatokon, míg a másikat a Tarcalra vezető út feletti dombokon állítsa fel, és az esetleg támadó ellenséget verje

²⁵ A rárosi eseményekre ld.: MÁRIÁSSY, 1999. 171-172. és GÖRGEY Artúr, 1988. 2. köt., 281-282.

²⁶ BREIT, 1929. III. 215. HERMANN, 1992. 174. szerint pont fordítva történt: a Máriássy-hadosztály maradt 24-én délig Sajószentpéteren, és csatlakozott másnap a Szikszón álló Bobich- és Mesterházy-hadosztályhoz.

vissza. Az írásos visszavonulási parancs kézhez vétele után pedig azonnal teljesítse azt. Később vonuljon Tokajra, majd átkelése után rombolja le a Tisza-hidat, és jusson el Rakamazig. Július 30-án Rakamazról Nyíregyházára, 31-én Újfehértóra, augusztus 1-jén Hajdúhadháza, 2-án Debrecenbe, 3-án Derecskére, 4-én Berettyóújfalura meneteljen. A hadsereg oldalvédje lesz tehát, míg a főerő a Nyíregyháza-Nagykálló-Nyíradony-Vámospércs-Nagyléta-Kismarja útvonalon vonul vissza. Az intézkedés oka egyrészt az volt, hogy az I. hadtest volt a legkevésbé leharcolt állapotban, ezért lehetett őt megbízni az oldalvédi szolgálattal. Másrészt pedig így a sereget élelmezni is könnyebb volt.

Augusztus 1-jén Pongrácz István őrnagy, a hadtest vezérkari főnöke jelentette a hadsereg parancsnokságának, hogy az oroszok előőrsé előző éjjel bevonult Balmazújvárosba. A jelentések szerint ereje nem jelentős, ezért Pongrácz azt javasolta, hogy a hadtest Debrecenbe vonulva várja be az ellenséget, és ütközzön meg vele. A felsőbb parancsnokság ezt engedélyezte azzal a meghagyással, hogy a hadtest fogadja el az ellenség esetleges debreceni támadását, majd a korábbi parancsoknak megfelelően folytassa visszavonulását.

Másnap Nagysándor be is vonult Debrecenbe. A szemben álló haderőt 15 000 főre becsülte. Itt csatlakozott hozzá Korponay János főleg népfelkelők alkotta különítménye, amely 3280 gyalogosból (ebből csak 1110-nek volt lőfegyvere), 380 lovasból (köztük egy század a 7. Reuss-Köstritz-huszárezredből) és 4 lövegből állt. Nagysándor elég szerencsétlenül állította fel Balmazújváros felé seregét: balszárnyát a Máriássy-hadosztály alkotta (3782 fő, 21 löveg), amely a Köntösgáttól balra állt fel. Ettől jobbra Bobich hadosztálya foglalt állást 2923 fővel és 16 löveggel. Bobich mögött Korponay csapatai álltak fel tartalékul egy üteggel. A csatarend előtt magas kukoricás húzódott, a sereg jobbszárnyán fekvő Nagyerdőt pedig nem szállták meg magyar csapatok. Miután egy kémiszemlérről Nagysándor a lovassággal visszatért, a Coburg-ezred 4 századát a balszárny szélére, a Császár-ezred négy századát pedig

a jobbszárny szélére osztotta be. Itt volt az ezred parancsnoka, Sebő alezredes is. A maradék négy Császár-század a tartalékhoz került.²⁷

Az orosz csapatok azonban 15 000-nél jóval többet, legalább 50 000 főt számláltak. Ennek ellenére az ütközet jól indult: a magyar tüzérség sikerrel akadályozta meg a cári lovasság előrenyomulását és még a szemben álló tüzérségnek is érzékeny veszteségeket okozott. A Máriássy-hadosztály az itt lévő régi földsáncok miatt igen kedvező állásban volt, ezért alig szenvedett veszteséget a tüzérségi harc alatt. Nagysándor ezt látva rohamra vezényelte balszárnyát, noha Máriássy szerint inkább visszavonulni kellett volna. Végül mégis lépcsőzetes támadásba kezdett, két zászlóalját és egy ütegét azonban tartalékul visszahagyta.

A jobbszárnyra időközben egyre nagyobb nyomás nehezedett, ezért a Bobich-hadosztály mellé jobbra Korponay különítményét is előre tolták. Az újabb erős lovassági támadásnak azonban nem tudott ellenállni és egy idő után megfutott, az orosz lovasság utána. Ekkor hat század Császár (a jobbszárny és két század a tartalékból) igyekezett elállni az üldözők útját, de a 12 század orosz dzsidás és cserkesz lovas, valamint az erős gránáttűz szétszórta őket.²⁸ Így a cári lovasok legázolták Korponay csapatait és elkezdték felgöngyölíteni a magyar arcvonalat.

Máriássy és Bobich is megkezdte visszavonulását, ez utóbbi magas veszteségeket szenvedve. A magyar jobbszárny lövegeit a Császár-huszárok vágták át a kozákokon, és a város keleti vége felé vonultak vissza velük.²⁹ Ez a különítmény este Derecskén csatlakozott Nagysándor többi csapatához. A hadtestet csak Váradpüspökiben lehetett teljesen összeszedni, az összesített veszteség kb. 2000 halott, sebesült és fogoly, 8 leszerelt és 4 oroszok által elfoglalt ágyú volt. Az oroszok 60 halottat és 277 sebesültet vesztek az ütközet folyamán.³⁰

A visszavonuló Nagysándorhoz augusztus 5-én reggel csatlakozott Görgei másik két hadteste. A csapatok Váradpüspökiről még 5-én Gyapjúra, 6-án Nagyszalontára, 7-én

²⁷ BREIT, 1929. III. 228., Sebőre vonatkozóan ld.: GÖRGEY István, 1885–1888. III. 297.

²⁸ BREIT, 1929. III. 234.

²⁹ MÁRIÁSSY, 1999. 188., 234–236.

³⁰ Az ütközetre ld.: BREIT, 1929. III. 228-234. és HERMANN, 2001. 384–385.

Nagyzeréndre, 8-án Simándra ért. Itt született az I. hadtest utolsó Világos előtti hadrendje. A Mesterházy-hadosztályba tartozó 1. huszárezred 640 emberből, 634 hámos- és 22 fogatloból állt. A Coburg-huszárok 4 százada 385 embert és 385 lovat számlált. Ide tartozott még a Debrecenben csatlakozott Reuss-Köstritz-huszárszázad is 99 emberrel, 99 lóval, illetve az 1. lovasüteg 132 emberrel, 108 lóval és 6 löveggel. A hadtest mindösszesen 8195 embert, 1365 nyerges- és 568 fogatlovat illetve 43 löveget számlált.³¹ Az ezred létszáma valószínűleg a folytonos harc és a megbetegedések miatt olvadt le ennyire. Még nagyobbak tűnik a létszámcsökkenés, ha beleszámoljuk azt is, hogy a tartalék század a hadműveletek mintegy másfél éve alatt 583 kiképzett újoncot és 583 lovat küldött az ezredhez.³² A nyári hónapokban felállították az ezred kilencedik századát is, amely a déli tartalék seregnél szolgált és az biztos, hogy július 29-én Szegeden volt.³³

Az I. hadtest – mint a sereg elővédje – augusztus 9-én ért Aradra. 10-én Görgei a hadtestet Vingára indította, hogy felvegye az összeköttetést a Temesvár környékén sejtett magyar csapatokkal. A feladat teljesítése közben Németságnál Nagysándor megtudta, hogy egy erős osztrák hadoszlop közeledik felé. Csapatait ezért a község előtt felfejlődtetve várta az ellenséges támadást. Az első két vonalat a két gyaloghadosztály alkotta, a lovasság a harmadik lépcsőben sorakozott fel. A közeledő Schlik túlerejével megpróbálta a hadtest balszárnyát átkarolni, mire a honvédsereg fokozatosan, még két alkalommal is védelmi állást fölveve Újarad előterébe vonult vissza. Az összecsapás alatt érkezett meg Temesvárról egy sebesült honvédtiszt, aki közölte, hogy előző nap a délvidéki honvédcapatok súlyos vereséget szenvedtek és Lugos felé özönlenek vissza.

Ezután az események már gyorsan követték egymást. A temesvári vereség hatására Kossuth és a kormány lemondott, a kormányzó elnök pedig teljhatalmú “diktátorrá” nevezte ki Görgei Artúrt. A teljesen reménytelen katonai helyzet értelmetlenné tette a további ellenállást. Görgei az orosz csapatokkal felvette a

³¹ HL 1848–1849 42/204.

³² MOL H 75 HM 24640.

³³ HL 1848–1849 40/381.

kapcsolatot, akik közölték, hogy csupán feltétel nélküli megadást van módjukban elfogadni. A magyar táborban haditanácsot hívtak össze 11-én, amely a cári sereg előtti feltétel nélküli fegyverletétel mellett döntött. A haditanácsban az I. hadtest tisztikarának többsége nem vett részt. Az aznap kiadott menetutasítás szerint az I. hadtest 12-én reggel 4 órakor indul meg Aradról, felváltja a III. és VII. hadtest előőrseit, majd Világosra menetel és a község mögött az út két oldalán tábort üt.

Így is történt. Augusztus 13-án 10 óra felé indult el hadtest Világosról a szőlősi mezőre. Itt két harcvonalban állt fel Görgei serege. Az első vonal jobbszárnyán a VII., balszárnyán a III. hadtest állt fel, míg a másodikat az I. hadtest és a Ferdinand Querlonde vezette tartalék hadosztály alkotta. A két arcvonal között állították fel a tüzéséget, míg leghátul a szekereszet sorakozott fel. Görgei még utoljára végiglovagolt a sorok előtt és fogadta hadtesteit tisztelegését. Ezután pedig megtörtént a fegyverek gúlába rakása és a lovak átadása.

Augusztus 14-ére a legénységet Zarádon át Sarkadra vezették, orosz kísérettel. Pár nappal később átadták őket az osztrákoknak, akik a közlegények és tisztek egy részét besorozták a császári hadseregbe.³⁴ Az ezredet 1849 októberében állították fel újra, jobbára a kényszerrel besorozott legénységéből.³⁵

Az 1. Császár-huszárezred csaknem húsz csatában, illetve ütközetben vett részt, harcolt a délvidéki, téli, tavaszi és nyári hadjáratban is, összesen három hadszíntéren. Igaz ugyan, hogy több – főleg a tápióbicskei – szereplése alapján nem tartozott a legvitézebb huszárezredek közé, azonban talán túloztak a kortársak akkor, amikor teljesen megbízhatatlan alakulatnak nyilvánították. Nagy csapást jelentett az ezred ütőképességére az, hogy 1848–49 fordulóján tisztikarának óriási része (alezredese, két őrnagya és szinte összes fő- és alszázadosa) elhagyta.³⁶ Ez bizonyára negatívan befolyásolta az alakulat harci szellemét és fegyelmét, mert a távozottak helyére lépő fiatal tisztek valószínűleg nem tudták

³⁴ A debreceni csata utáni eseményekre és a fegyverletételre ld.: BREIT, 1929. III. 235-298. és HERMANN, 1992. 176-177.

³⁵ TREUENFEST, 1898. 401.

³⁶ BONA, 1988. 11., a kilépettekre ld.: TREUENFEST, 1898. 398.

feladatukat mindig maradéktalanul ellátni. A legénység így nem fogadhatta el teljes mértékben feljebbvalóit. Talán ez és nem a tisztek személyes vitézségének hiánya okozta az ezred néha gyengébb szereplését, hiszen a tisztikarról maga Görgei is dicsérőleg írt³⁷ és többen (pl. Sebő Alajos alezredes, Fornszek Sándor, Kutassy Pál őrnagyok, Kutassy Ignác, Perczel László, Vasas Antal és Wittelsbach Ottó századosok) közülük 3. osztályú katonai érdemjelet kaptak.

A fentiek alapján talán bebizonyosodott az, hogy a Császárhuszárezred szereplése a nyári hadjáratban már nem hagyott annyi kívánnivalót maga után, mint az 1848. téli, illetve az 1849. tavaszi harcok során. Eddigre talán az elég fiatal tisztikar és az egyre több újoncot számláló legénység kezdett összecsiszolódni és eredményesebben vehette fel a harcot az osztrák, majd az orosz csapatokkal.

³⁷ GÖRGEY Artúr, 1988. 1. köt. 450.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A SZABADSÁGHARC

A szabadságharc katonai története. Szerk.: BONA Gábor. H. n., Zrínyi, 1998.

AZ ARADI VÉRTANÚK

Az aradi vértanúk. Szerk.: KATONA Tamás. 1–2. köt. Budapest, Európa, 1983.

BONA

1988 BONA Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai.* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988.

BREIT

1929 BREIT József:
*Magyarország 1848/49. évi függetlenségi
harcának katonai története.* I–III. kötet. Budapest, k. n., 1929.
(2. kiadás)

GÖRGEY ARTÚR

1988 GÖRGEY Artúr: *Életem és működésem.* 1–2. köt. Budapest, Európa, 1988.

GÖRGEY ISTVÁN

1885–1888 GÖRGEY István: *1848 és 1849-
ből. Élmények és
benyomások.* Budapest, Franklin-társulat, 1885–1888.

HERMANN

1992 HERMANN Róbert: A 47. honvédszászlóalj
története. In: *A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849.* Szerk.:
MOLNÁR András. Zalaegerszeg, k. n., 1992.

1998 HERMANN Róbert: *Eredmények és feladatok
1848–1849 hadtörténetének kutatásában.* In: *Történelmi Szemle*
1998. 3–4. szám (interneten megtalált anyag)

2001 HERMANN Róbert: *1848–
1849 – A szabadságharc
hadtörténete.* Budapest, Korona, 2001.

MAGYARORSZÁG

Magyarország hadtörténete. Szerk.: LIPTAI Ervin. H. n.,
Zrínyi Katonai Kiadó, 1985.

MÁRIÁSSY

1999 MÁRIÁSSY János: *Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* (s.a.r.: SUGÁR István és HERMANN Róbert). H. n., Argumentum, 1999.

TREUENFEST

Amon Gustav von TREUENFEST: *Geschichte des k. und k. Regiments Kaiser Nr. 1.* Wien, Roller, 1898.

MOL H 75

Magyar Országos Levéltár H 75 Hadügyminisztérium.

Általános iratok

HL 1848–1849

Hadtörténelmi Levéltár. 1848–1849-es Gyűjtemény

Strausz Péter

2002-ben végzett történelem szakon az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Jelenleg az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

Tóth Árpád
A Magyar Tanácsköztársaság
Vöröshadseregének északi hadjárata
(1919. május 30.–június 24.)

Bevezető

Jelen dolgozat témájának kiválasztásához az indítást hadtörténelmi és harcászati tanulmányaim adták: a nagy tér – kis létszámú csapatok problematikája.

Nyilvánvalóan nem lehet analógiát vonni az 1919-es magyarországi Vörös Hadsereg és a jelenkor Honvédsége között, mégis valahogy úgy érzem, mintha az átalakulóban lévő hadsereg előtt is hasonló kérdések állnának. Országunk polgárai és a politikai vezetés meghatározta a Honvédséggel szemben támasztott követelményeket: hazánknak olyan kis létszámú, professzionális haderőre van szüksége, amely képes az ország függetlenségét, területi integritását megvédeni egy esetleges külső agresszióval szemben, ennek során a betört ellenséget megállítani, ellentámadásokkal és támadással az országhatárok mentén az eredeti helyzetet visszaállítani, ezáltal kedvező feltételeket teremteni a konfliktus tárgyalásos úton történő rendezéséhez.

Ehhez békeidőben önkéntes alapon szervezett hivatásosokból és szerződésesekből álló hadsereget kívánnak létrehozni, mely háborúban kiegészülne a honvédelmi feladatok ellátására felkészített tartalékos legénységi állománnyal.

A hadsereg előtt álló feladatok tehát nem változtak, sőt még a feladat végrehajtására létrehozott szervezet alapkonceptiója is hasonlóságot mutat. Hiszen ahogyan az I. világháború többszázrezres hadseregét sem lehetett tovább fegyverben tartani, ugyanúgy a hidegháború nagy létszámú fegyveres erőit is csökkenteni kellett a gazdaság teherbíró képességéhez, és a veszélyeztetettség mértékéhez igazodóan.

Jelenkorunk biztonsági kihívásai nyilvánvalóan mások, mint 85 évvel ezelőtt, de az a kívánatos állapot, hogy Közép-Kelet-

Európában a fegyveres erők létjogosultsága megszűnjék még nem érkezett el. Ezt az elmúlt évtized délszláv történései is sajnálatos módon alátámasztják. Így azután – nem kis mértékben éppen 1919 eseményeinek máig ható következményeképpen –, nem zárható ki abszolút mértékben egy regionális háború veszélye, amelynek során egy vagy több környező állam saját belső társadalmi és gazdasági problémáit más ország elleni agresszív, hódító politikával kívánna megoldani.

Ameddig azonban ez a lehetőség a térségben fennáll, kötelességünk az állampolgárok élet- és vagyónbiztonsága érdekében mindent megtenni, hogy a problémák ilyen jellegű megoldásának még a gondolatától is távol tartsuk szomszédainkat. Továbbá abban az esetben, ha a felvázolt lehetőség mégis bekövetkezne, képesnek kell lennünk hatékonyan reagálni. Éppen a hatékony reagálás az a pont, ahol az 1919-es Északi Hadjárat történelmi példát adhat számunkra. Bámulatba ejtő az a teljesítmény, amelyet a nemzeti szuverenitásáért küzdő fiatal magyar állam és honvédő hadserege 1919 kora nyarán véghezvitt. Nem kis mértékben köszönhető ez a parancsnok, Stromfeld Aurél, kimagasló szervezőképességének és hadvezetői képességeinek, amellyel a nagy tér – kis hadsereg problémát megoldotta, és győzelemre vezette a létszámában és felszereltségében gyengébb ugyanakkor függetlenségének és önrendelkezésének megvédésére eltökélt csapatait. Igazán nem rajtuk múlt, hogy Trianon akkor és úgy bekövetkezhetett.

Előzmények

Lássuk tehát, mi is vezetett el oda, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában addig viszonylagos békében egymás mellett élő nemzetek egyszerre oly olthatatlan dühvel támadtak egymásra, amely hosszú évtizedekre megmérgezte kapcsolataikat.

Kezdjük talán 1916. november 21-én, amikor elhunyt I. Ferenc József osztrák császár és magyar király. Ez az esemény a változtatás lehetőségét és igényét erősítette meg az alattvalókban. Utódától, IV. Károlytól, a nép békét remélt. Tanácsadói is a

megegyezéssel békében látták birodalmának fennmaradásának egyetlen lehetőségét.

Woodrow Wilson, amerikai elnök, 1918. január 8-án, a kongresszushoz intézett 14 pontjában összefoglalta a háborút lezáró béketervet. Magyarországot ennek a 10. pontja érintette, melyben a Monarchia autonóm továbbfejlődését biztosították. Lloyd George angol miniszterelnök január 9-én bejelentette, hogy egyetért a béketervvel, és a háborús célok között továbbra sem szerepel a Monarchia felszámolása.

1918. április 8-án Rómában összeült az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségeinek kongresszusa. Itt kimondták, hogy nem kívánnak tovább élni a Monarchia keretei között, és állami önállóságot követelnek. Az USA kormánya 1918. május 29-i nyilatkozatában elismerte a római kongresszus határozatait, ezzel a wilsoni pontok érvénytelenné váltak. Június 3-án a versailles-i haditanács is olyan nyilatkozatot tett közzé, ahol az antant hadicéljai közé tartozik Csehszlovákia, Lengyelország és egy új délszláv állam létrehozása. Ennek nyomán sorra megalakultak a Csehszlovák, a Román, a Szlovén, a Horvát és a Szerb Nemzeti Tanácsok. Október 14-én Genfben Masaryk vezetésével megalakult az emigráns cseh kormány, október 16-án pedig IV. Károly az eseményeket követve kiáltványt adott ki, melyben Ausztriát föderatív állammá minősítette, és maga szólította fel egyes tartományait, hogy alakítsák meg a maguk nemzeti tanácsait. IV. Károly kiáltványa azonban a Magyar Királyságra nem vonatkozott.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1918. október 8-i kiáltványában körvonalazta programját: az önálló Magyarország megteremtését, a demokratikus átalakulás megvalósítását. Október 24-én a Károlyi-párt, az Országos Polgári Radikális Párt és az MSZDP megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot, melynek elnöke Károlyi Mihály lett. A Nemzeti Tanács kiáltványában egy polgári demokratikus berendezkedés programját fogalmazta meg, amit összhangba kellett hozni a háború lezárásával, és a nemzeti területi problémákkal. A Nemzeti Tanács megalakulásával egy időben lemondott a Wekerle-kormány. IV. Károly azonban nem nevezte ki Károlyit miniszterelnökké. Október 27-én a király József főherceget nevezte ki homo regiusszá, a király

helyettesévé. Október 28-án hatalmas tömeg indult el József főherceg palotája elé, hogy követelje, a Nemzeti Tanácsból alakuljon meg az új kormány, és Károlyit nevezze ki miniszterelnökké. A lánchídi csata során azonban a rendőrség a tüntetőkre lőtt. Október 29-én minden várakozás ellenére a király Hadik János grófot bízta meg kormányalakítással. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalmon lévők csak erőszakra hagyják el helyüket. A Nemzeti Tanácshoz több más szervezettel együtt már a rendőrség is csatlakozott.

Október 30-án kezdődött Budapesten a forradalom. A Conti utcai börtönből kiszabadították a politikai foglyokat. Elfoglalták a postát, a telefonközpontot, a katonai raktárakat. November 1-jére általános sztrájkot hirdettek, melyben a vasutasok is részt vettek, így az ország közlekedése is megbénult. Károlyi kormányát a Nemzeti Tanácsból alakította meg. Programja volt: az ország függetlenségéről és a választójog demokratikus reformjáról szóló törvények megalkotása, amnesztia a politikai elítélteknek, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jogok biztosítása, a parasztok földhöz juttatása, munkaügyi és népjóléti intézkedések, szociális törvények létrehozása. Nekiláttak a forradalom napjaiban szétkergetett csendőrség helyére, az anarchia megfékezését szolgáló nemzetőrség szervezéséhez. A nemzeti függetlenséget nem trónfosztással, hanem perszónálunióval képzelték el, esküjüket is a király kezébe tették le.

A feloszlóban lévő birodalom hadserege ekkor még harcban állt, és Magyarország területére ellenséges csapatok nem léphettek be. A magyarországi k.u.k. hadtestek működésébe a magyar kormánynak azonban semmi beleszólása nem volt, a frontokon tartózkodó magyar csapatok fölött nem diszponáltak. A magasabb egységek parancsnokai között amúgy is kevés magyar volt. A magyarországi ezredek többsége vegyes, vagy túlnyomóan szláv és román nemzetiségű csapatokból állt, a parancsnokok között is több volt a német, délszláv és cseh, mint a magyar. A forradalmi kormány első hadügyminisztere, Linder Béla, miután a birodalom hadseregének főparancsnoksága nem tárgyalta vele és általa a magyar kormánnyal, november 3-án parancsot intézett a magyar

csapatokhoz a harc beszüntetésére és arra, hogy azonnal, a fegyverzet és felszerelés hátrahagyásával térjenek haza.

Rendelete elkésett: november 3-án Padovában ugyanis fegyverszünetet írtak alá, amely előírta a Monarchia csapatai számára, hogy az 1914-es határok mögé húzódjanak vissza, valamint lehetővé tette azt is, hogy az olaszok különösebb hadicél nélkül, pusztán katonai dicsőségük növelésére fogságba ejthettek több százezer katonát, köztük az utolsó percig a fronton tartott magyarok tízezreit is. A tényekhez az is hozzá tartozik, hogy a fegyverek leadására vonatkozó parancsnak távolról sem engedelmességet mindenki. Jelentős volt a száma azon katonáknak, akik fegyveresen, lövöldözve, fosztogatva vonultak haza. Lefegyverzésük november hónap folyamán a hatóságok és a karhatalom fő feladatává vált.

November 5-én az antant engedélyével a szerb hadsereg megkezdte a Szerémség, Bácska és Bánát megtámadását. Az *Armée d'Orient*-t nem sikerült katonai eszközökkel megállítani, hiszen semmilyen parancs sem tudta volna megakadályozni, hogy a családjuktól elszakított katonák, amilyen gyorsan csak lehet hazatérjenek falujukba, városukba. Ezért elsősorban tárgyalni kellett az antant balkáni hadseregével. Az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnoka, Franchet d'Esperey tábornok november 7-én fogadta Belgrádban a Károlyi vezette magyar küldöttséget. A tervezett fegyverszüneti egyezmény előírta volna, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Nagy-Szamos felső folyása – Marosvásárhely – Szeged – Szabadka – Baja – Pécs, valamint onnan a Dráváig húzódó vonaltól délre és keletre eső területeket, valamint leszerelni a hadsereget. November 8-án Nagyszombatnál és Trencsén térségében cseh csapatok lépték át az országhatárt.

Linder Béla november 9-én lemondott. Az új hadügyminiszter Bartha Albert alezredes lett, aki november 11-én elrendelte az új, magyar hadsereg felállítását, a nemzetőrség és a polgárőrség átszervezését. Elképzelése szerint a lehetőségek és a belgrádi egyezmény keretein belül (6 gyalogos- és 2 lovashadosztály fegyverben tartását engedélyezték) aránylag kis létszámú, de a közrend fenntartására és a kisebb ellenséges beütések visszaverésére alkalmas magyar hadsereget kell szervezni, melynek

tisztikara elég nagy ahhoz, hogy ha lehetőség nyílik újabb alakulatok föllállítására, azok tisztai állománya kezdettől biztosítva legyen. A tisztikar összeállítása a rendelkezésre álló k.u.k. és honvédtisztekből, köztük önként vállalkozó tartalékos tisztekből gyorsan haladt – nem úgy a legénységi állományé. A november 8-án kiadott leszerelési rendelet ugyan kimondta a 18–22 évesek visszatartását, illetve behívását, nagyrészüket azonban egyszerűen megtagadta a parancs teljesítését, és ebben családjuk is támogatta őket. Bár a dezertálás megakadályozására már a háború utolsó évében bevezették a halálbüntetést – ezt azonban a béke érdekében kitört forradalom nem tarthatta fenn. A forradalmi hadseregek a valóságban tulajdonképpen önkéntes hadseregek: ha ki is mondják az általános hadkötelezettséget, forradalmi viszonyok között nehéz ennek érvényt szerezni. A behívottak egy része elhagyja az országot, bujkál, az ellenség által megszállt területekre szökik, vagy éppen az ellenforradalom oldalára áll. (Ilyen értelemben az ellenforradalmi hadsereg is forradalmi hadsereg.¹) Bár a behívott fiatal katonák száma november végétől december végéig 32 ezerről 72 ezerre emelkedett, ezek a fiatalok azonban nehezen voltak fegyelmezhetőek. A fegyelem fenntartása érdekében tartósan szabadságolták azokat, akik erre igényt tartottak, és ez a fiatal korosztályhoz tartozók mintegy harmadát tette ki.

Miután a nemzetőrségre a lakosság is igényt tartott, a lakhelyet messzire elhagyni nem kellett, valamint a nemzetőrök az átlagos szakmunkás fizetést meghaladó napi zsoldot kaptak, a fegyveres szolgálatot vállalók a hadsereg helyett a nemzetőrséget választották. Ennek köszönhetően a nemzetőrség létszáma már november 20-án elérte a 90.000 főt.

A belgrádi konvenciót november 13-án írták alá a magyarok, mely egyben a független Magyarország első nemzetközi jogi elismerését is jelentette, és biztosítékot nyújtott arra, hogy Szlovákia és Erdély nagyobb fele magyar fennhatóság alatt marad. Ekkorra azonban a szerb csapatok már elfoglalták Szabadkát, és a csehek is elkezdték az általuk követelt azon 20 vármegye megszállását, amelyekre a belgrádi fegyverszünet nem vonatkozott.

¹ RÁCZ, 2000. 355.

Károlyiék szerették volna elérni az ország francia–angol–amerikai antant megszállását, de november végére csak antant-missziók érkeztek Ferdinand Vix parancsnoksága alatt.

November 12-én Bécsben kikiáltották a köztársaságot, a császár lemondott. Eckartsauai vadászkastélyában november 13-án nyilatkozatot adott ki, melyben lemondott az államügyek vitelében való részvételéről, de magáról a trónról nem. November 16-án – miután Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában kikiáltották a köztársaságot – a hazai tömegkövetelésnek engedve a Nemzeti Tanács a Parlament kupolacsarnokában kihirdette az öt cikkelyből álló néphatározatot, amely szerint Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság lett. A képviselőház fölsozlott, a főrendiház berekesztette üléseit.

Kun Béla, aki a keleti fronton harcolt és ott orosz hadifogságba esett, megismerkedve a bolsevista eszményképpel, hazatértekor hozzákezdett a magyarországi kommunista párt megszervezéséhez. Ennek eredményeként november 24-én megalakult a Kommunista Magyarországi Pártja (MKP). Céljuk – a Vörös újság vezércikke szerint – a kapitalizmus megdöntése, szocialista forradalommal a proletárdiktatúra megteremtése volt.

December 2-án Románia engedélyt kapott az antanttól, hogy a belgrádi konvencióban megszabott demarkációs vonalig előrenyomulhat. Ezt kihasználva be is vonultak Marosvásárhelyre, Besztercébe, majd Brassóba. December 8-án a kormány Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárt kinevezte Erdély főkormánybiztosává, és megbízta, hogy szervezze meg a fegyveres ellenállást. Ekkor alakult meg – főként menekültekből – a székely hadosztály.

December második felében a románok engedélyt kaptak a bukaresti francia misszió vezetőjétől, hogy átlépjék a belgrádi konvenció által meghúzott vonalat. Így december 24-én bevonultak Kolozsvárra. December 26-án a román király bejelentette Erdély egyesülését Romániával. December elején Prága követelte a belgrádi katonai konvenció érvénytelenítését Párizsban, mivel azonnali bevonulást és nem autonómiát akart Szlovákiában. Bartha kénytelen volt parancsot adni a Felvidék kiürítésére, és át kellett

volna Csehszlovákiának. Az ekkor megállapított demarkációs vonal a Kis-Dunától északra húzódott, meghagyva Pozsonyt és Érsekújvárt, majd az Ipolytól északra Rozsnyóig, Kassától északra, keleti határa pedig Szobráncától Homonnán át a Duklai-hágóig terjedt.

Franchet tábornok karácsony előtt közölte a békeszerződésig érvényes magyar-csehszlovák határvonalat, mely a Duna-Ipoly vonalán, majd Rimaszombattól az Ung torkolatáig húzódott, tehát ki kellett üríteni Pozsonyt és Kassát. A Csehszlovák hadsereg december utolsó hetében bevonult Eperjesre, Kassára, majd Pozsonyba.

A Délvidéken az utódállamok katonai lépései egymás közti súrlódással is jártak. A fegyveres konfliktus megelőzése érdekében a balkáni francia expedíciós hadsereg bevonult Szegedre, és szétválasztotta a román és a szerb-horvát csapatokat.

1919. január 3-án a salgótarjáni bányászok nem álltak munkába, birtokukba vették a bányákat, az igazgatósági épületet, a postát, a távíró és a vasutat. A kormány azonnal statáriumot rendelt el, karhatalmat küldött ki. Január 4-én Budapesten a munkások elfoglalták a Fegyvergyárat, a Ganz Villamossági Gépgyárat. A gyárfoglaló mozgalom a fővárosban is, és vidéken is gyorsan terjedt. Január 6–8 között súlyos kormányválság alakult ki. A kormányválság megoldásaként, január 11-én, Károlyi Mihály lemondott miniszterelnöki posztjáról, majd a Nemzeti Tanács köztársasági elnöknek nevezte ki, ideiglenes államfői hatáskörrel. Károlyi Berinkey Dénest bízta meg az új kormány megalakításával. Január 18-án ünnepélyesen megnyitották a párizsi békekonferenciát, noha a tanácskozások már korábban megkezdődtek. Az utódállamok rögzítették területi követelésüket, és tiltakoztak az ellen, hogy a vitás területeken népszavazás döntsön a hovatartozásról.

Az új kormány eredménytelenül próbált fellépni a kommunisták ellen. A minisztertanács már január végén felhatalmazta a belügyminisztert, hogy megelőző intézkedéseket vezessen be a kommunista agitációval szemben, esetleges puccs elhárítása érdekében. Több helyen munkások, munkástanácsok foglaltak el üzemeket, vették át városok közigazgatását. A február 20-i tüntetés

ürügyén a Népszava székháza előtt lövöldözésre is sor került. Február 21-én letartóztatták a KMP vezetőinek többségét, a párt helységeit bezárták, a Vörös Újságot betiltották. Néhány hét múlva a Gyűjtőfogházban Kun Bélának pártirodát nyitottak, és március 11-én Kun Béla már a börtönből szabta a feltételeket a szociáldemokrata vezetőknek, esetleges együttműködésre vonatkozólag.

1919 januárjától az ellenforradalmi szervezetek aktivizálódtak. Január 19-én a Magyar Országos Véderő Egyesület elnökévé Gömbös Gyulát választották. A kormány igyekezett fellépni mind a jobb, mind a baloldali radikalizmus ellen. Február 22-én életbe léptették az 1919. évi XX. néptörvényt, amelynek alapján rendőri felügyelet alá helyezhettek, internálhattak minden, a polgári demokratikus rendszerre veszélyes személyt.

1919. március 20-án Károlyi megkapta Vix francia alezredes jegyzékét, amely szerint a román csapatok elfoglalhatják Szatmárnémeti – Nagykároly – Nagyszalonta – Arad vonaláig egész Erdélyt és a Partiumot. A magyar csapatoknak ezt a területet, és az ettől nyugatra eső semleges zónát ki kell üríteni. A semleges területen viszont megmarad a magyar közigazgatás. A jegyzék teljesen lehetetlenné tette a kormány helyzetét, mivel a követelések teljesítését nem vállalhatta. Károlyi azt javasolta, hogy tiszta szociáldemokrata kormány vegye át a hatalmat. Ehelyett március 19-én a szabadlábbon maradt kommunista vezetők tüntetést szerveztek a fővárosban, és nyomdászsztrájk is kezdődött. A kommunisták elhatározták a főváros stratégiai pontjainak elfoglalását, ami március 21-én meg is történt. Az MSZDP vezetősége döntött a KMP-vel való megállapodásról, a hatalom átvételéről, a Vix-jegyzék visszautasításáról. A munkástanács Károlyi tudta nélkül közzétett a sajtóban egy nyilatkozatot, miszerint lemond, és a hatalmat átadja a kommunistáknak.

A Tanácsköztársaságban a végrehajtó hatalom csúcsán a Forradalmi Kormányzótanács állt. Elnöke a szociáldemokrata Garbai Sándor lett, külügyi népbiztossá Kun Bélát nevezték ki, aki elismerte a belgrádi-konvenciót, de a Vix-jegyzéket továbbra is elutasította. Betiltottak valamennyi pártot és egyesületet,

megszüntették az ellenforradalmi és polgári lapokat egyaránt. A magyar proletárdiktatúra államrendszere a tanácsokon alapult. A tanácsokat direktóriumok (intéző bizottságok) irányították. A direktórium gyakorolta az adminisztratív végrehajtó hatalmat. A csendőrség és rendőrség helyébe lépett az újonnan szervezett Vörös Őrség. A választási jogot 18 évtől kapták meg nők és férfiak egyaránt, de kizárták a kizsákmányolónak nevezett vagyonosokat és papokat. A belső politikai elhárítás Korvin Ottó vezetésével a Belügyi Népbiztosság politikai osztályán szerveződött meg.

Március 24-én a Forradalmi Kormányzótanács rendeletet adott ki egy új típusú forradalmi hadsereg felállítására. A Tanácsköztársaság a Berinkey-kormánytól mintegy 55 ezer főnyi, változatos harcértékű állományt örökölt. A hadsereg nevét orosz mintára, Vörös Hadseregre változtatták. A rangokat eltörölték, a rangjelzéseket vörös karszalag váltotta fel, a régi csapatzászlókat vörös zászlókra cserélték, a parancsnokok mellé komisszárokat állítottak ellenőrzési hatáskörrel. A parancsnokok általában a volt tisztek maradtak, csak a szakasz- és kisebb részben a század-, valamint zászlóaljparancsnokok közé kerültek legénységi állományúak.

A nemzetőrséget beolvasztották a hadseregbe, a budapesti nemzetőr-alakulatokból felállították az ún. tengerészdandárt és a terrorkülönítményeket. Bécsből több mint ezer kommunista önkéntes érkezett, főleg belőlük és a még haza nem tért orosz hadifoglyokból alakították meg a nemzetközi ezredeket. A proletárdiktatúra a legfontosabb termelési eszközök szocializálását, állami tulajdonba vételükkel hajtotta végre. Kárpótlás nélkül kisajátított nagy és középbirtokot, nagyfőket, üzemeket, bányákat, közlekedési eszközöket, minden 10 dolgozónál többet foglalkoztató kereskedelmi egységet. A köztulajdonba vett üzemekben az ellenőrzést a munkás-tanács mellett a kormány által kinevezett termelőbiztosok végezték. A kormány bejelentette, hogy az eddigi kék és fehér pénz elveszti értékét, helyette 1, 2, 25, 200 koronás pénzjegyeket hoznak forgalomba, amire a régieket be kell váltani. Erre azonban nem került sor, mert a lakosság nem bízott az új pénzben, és a parasztság egyetlen fizetőeszközként a kék pénzt fogadta el. A Tanácsköztársaságnak megjelent a földről szóló

rendelete is, mely szerint, aki nem dolgozik, annak föld nem lehet a tulajdonában. Minden közép és nagybirtokot államosítottak. Földosztás azonban nem történt, hanem szövetkezeteket szerveztek.

A Vörös Hadsereget meglepetésként érte a román királyi hadsereg hat gyalog- és egy lovashadosztályának támadása. Velük szemben két magyar hadosztály és egy önálló dandár védekezett. A támadás 250 km széles arcvonalon bontakozott ki, és már az első napon áttörte a hevenyészett védelmet. Április 19-én a román csapatok elfoglalták Szatmárnémetit, Nagyváradot, majd néhány nap leforgása alatt Nagykárolyt, Aradot, Debrecent és Gyulát.

A Hadügyi Népbiztosság igyekezett a védelmet megszilárdítani. Az átcsoportosított egységeket azonban részenként vetették be, így az arcvonalat nem tudták stabilizálni. A Forradalmi Kormányzótanács a keleti fronton lévő csapatok operatív vezetésének biztosítására április 21-én létrehozta a Tiszántúli Hadsereg-parancsnokságot, élén Böhm Vilmossal. A tényleges katonai vezetés a vezérkari főnökké kinevezett Stromfeld Aurél feladata volt. A magyar közvélemény arra számított, hogy Besszarábiában az orosz Vörös Hadsereg le tudja majd kötni a románokat. Eközben délen a francia csapatok megszállták Hódmezővásárhelyt és Makót, továbbá a csehszlovák hadsereg is általános offenzívába kezdett négy hadosztállyal és négy dandárral. A két, gyengén feltöltött vörös hadosztály csak késleltetni tudta előrenyomulásukat. A csehek április 30-án megszállták Munkácsot, Sátoraljaújrhelyt, május 2-án Miskolcot, Diósgyőrt és Ózdot. Salgótarján elfoglalása azonban nem sikerült. Csap és Munkács között a cseh csapatok találkoztak a románokkal. Április végére a Tiszántúl teljes egészében az ellenség kezére került, az antant azonban megtiltotta, hogy átkeljenek a Tiszán.

Közben Ausztriában a szervezkedő ellenforradalmárok létrehozták az Antibolsevista Comitét, Szegeden pedig Károlyi Gyula gróf vezetésével megalakult az ellenforradalmi kormány.

A Magyar Vöröshadsereg felépítése

A proletárdiktatúra válságos katonai helyzetében a Forradalmi Kormányzótanács jobboldali szociáldemokrata és egyes centrista

tagjai a kapituláció álláspontjára helyezkedtek. Azt hangoztatták, hogy a Tanácsköztársaság bukása elkerülhetetlen, és javasolták, hogy a tanácskormány mondjon le, és adja át a hatalmat egy szakszervezeti kormánynak.

A kommunisták a harc folytatásáért szálltak síkra. Május 2-án a vas- és fémmunkások bizalmijai, valamint a Budapesti Munkástanács egyöntetűen a forradalmi honvédő háború folytatása mellett foglalt állást. A munkástanács hatalmas lelkesedéssel fogadta el a határozatot, hogy a proletárhaza védelmére el kell rendelni a munkásosztály általános mozgósítását. A budapesti munkásság vezetőinek állásfoglalására támaszkodva, a Forradalmi Kormányzótanács ezt meg is tette.²

A Forradalmi Kormányzótanács felhívására május első napjaiban sorra alakultak meg az új munkás-zászlóaljok. Néhány nap alatt a régi megvert, demoralizált hadsereg helyett új, lelkesedéssel és harci elszántsággal teli fegyveres erő jött létre. A munkások tízezreinek belépése alapvetően megváltoztatta a Vörös Hadsereg szociális összetételét és szellemét.

A proletárdiktatúra súlyos helyzete a Tanácsköztársaság katonai vezetőitől sürgős és határozott intézkedéseket követelt. Halaszthatatlanul meg kellett oldani két alapvető feladatot: a frontok megszilárdításával gátat vetni a román és csehszlovák csapatok további előrenyomulásának, és ezzel párhuzamosan újjászervezni a munkások tízezreivel megerősödött Vörös Hadsereget. A forradalmak történetében is ritka az a hatalmas lendület, amellyel a tanácshatalom hozzálátott e feladatok megoldásához. Utasították a Keleti Hadsereg-parancsnokságot, akadályozza meg a románok átkelését a Tiszán, valamint a csehek további előrenyomulását a Duna és a Tisza közötti területen. Egyidejűleg elrendelték a harcvonalról visszavont erők olyan

² „A proletárforradalom megmentésére elrendeljük a proletárság általános mozgósítását. Minden katonailag kiképzett proletár haladéktalanul tartozik frontszolgálatra bevonulni. Minden katonailag kiképzetlen munkás vagy kiképző zászlóaljába kerül, vagy pedig erődítési munkák végzésére köteles. Budapestet a mai naptól fogva hadműveleti területnek nyilvánítjuk. Felhívjuk a proletárságot, hogy a végsőökig tegye meg kötelességét!”
NÉPSZAVA, 1919. május 4.

csoportosítását, hogy azokkal eredményes ellencsapást lehessen mérni a Budapestet veszélyeztető csapatokra, akár keletről, délről vagy északról törnének azok előre.

A Vörös Hadsereg hadműveleti irányítását addig a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztálya látta el. Néhány napon belül azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a hadműveleti osztály nem tudott megbirkózni azokkal a feladatokkal, amelyeket a Budapesttől távol eső arcvonalakon harcoló csapatok küzdelmeinek vezetése rótt rá. Ezért május 5-én a Hadügyi Népbiztosság a volt Tiszántúli Hadsereg-parancsnokság alá rendelte a Vörös Hadsereg valamennyi hadműveleti egységét, mely ettől kezdve a Hadsereg-főparancsnokság nevet viselte.³ Így kívánták biztosítani a hadműveletek összehangolt, egységes vezetését. A Hadügyi Népbiztosság hatáskörében a katonai kerületi parancsnokságok, a póttestek, az állomásparancsnokságok és egyéb hátszági intézmények maradtak, illetve továbbra is irányította a működő hadsereg személyi és anyagi utánpótlását. A Hadsereg-főparancsnokság mellérendelt szervként működött, és a hadműveleti kérdésekben volt illetékes. Május 8-án a Hadsereg-főparancsnokság rendeletet adott ki a hadsereg gyökeres átszervezésére,⁴ amelyet május 15-én újabb rendelettel egészítettek ki.⁵

A régi egységek újjászervezése és az új alakulatok létrehozása párját ritkító gyorsasággal történt. Míg május 6-án 89 zászlóalj áll rendelkezésre, addig tíz nap múlva a kiadott hadrend szerint már 38 gyalogezred, 113 gyalogzászlóalj, 84 géppuskás század, 14 ágyús üteg, 2 hegyi ágyús üteg, 20 tarackos üteg, 3 nehéz üteg, 8 lovasszázad, továbbá a Duna-őrség 12 hajóegysége és 1

³ A Hadügyi Népbiztosság (továbbiakban: Hüb) 7757/el. 6. /1919. szám alatt 1919. május 5-én kiadott rendelete az önálló Hadsereg-parancsnokság megeremtésére. (Hadtörténelmi Intézet és Levéltár (továbbiakban: HIL), Hüb 7. csomó)

⁴ A Hadsereg-főparancsnokság május 8-án kiadott 508/17. számú rendelete a hadsereg átszervezésére. (HIL, Vörös Hadsereg Parancsnokság (továbbiakban: VHP) 48. csomó)

⁵ A Hadsereg-főparancsnokság rendelete. Kiadták 515/19. hdm. szám alatt 1919. május 15.-én. (HIL, VHP 48. csomó)

repülőszázada, 8 repülőszázad és 16 műszaki század tartozott a Vörös Hadsereg állományába. Összesen 51.586 db puska, 682 db géppuska, 870 lovas, 63 ágyú, 5 hegyi ágyú, 81 tarack, 6 nehéz ágyú, 37 repülőgép állt rendelkezésre. A májusi átszervezés során létrehozták a hadtesteket. A hadtestek a helyzettől és a feladattól függően 2–4 hadosztályból, illetve önálló dandárból álltak. A hadtestet alkalomszerűen erősítették meg tüzérséggel, műszaki csapatokkal, páncélvonatokkal és repülőekkel. A hadtestparancsnokságnak a hadtápintézeteken kívül szervezetszerűen csak törzs-, lovas- és távíróalegységei voltak.

A hadtest szervezése tehát igen rugalmas volt és biztosította, hogy a legváltozatosabb harc helyzetekben is meg tudja oldani feladatát. A hadtestek nem a harcászat legmagasabb egységei voltak, mivel harccselekményeik méreteiben és jellegében sokszor megközelítették a hadműveleteket. Például a III. hadtest az északi hadjárat első szakaszában három hadosztályból és két önálló dandárból állt és mintegy 120 km-es arcvonalon tevékenykedett. A hadtestek tehát, úgy összetételükben, mint feladataikban inkább hadseregnek feleltek meg, és nem annyira harcászati, mint inkább hadműveleti egységek voltak.

A hadosztályok általában két dandárból, három tüzér ezredből, árkász-, törzs- és távbeszélő alegységekből álltak. A harcok alatt a hadosztályok, mint legmagasabb harcászati egységek működtek, rendszerint hadtest kötelékben. Az újjászervezett hadsereg a következőképpen csoportosult:

1. Az I. hadtest (parancsnok: Vágó Béla, vezérkari főnök: Politovszky István). A hadtest állt a 2. (parancsnok: Tóth Sándor, vezérkari főnök: Farkas Jenő) és a 7. hadosztályból és a 29., 30. dandárokból. A hadtest a Duna-Tisza-közén helyezkedett el. Ereje: 10.420 db puska, 124 db géppuska, 12 ágyú, 8 tarack, 10 repülőgép.
2. A II. hadtest (parancsnoka: Hamburger Jenő, vezérkari főnök: Cranaenbrock Edgár). A hadtest állt a 8., 17., 18., 20. és 44. dandárokból valamint a Győri Katonai Kerületből. A hadtest a Dunántúlon volt. Ereje: 8.500

- db puska, 173 db géppuska, 19 ágyú, 1 hegyi ágyú, 5 tarack, 2 nehéz ágyú, 7 repülőgép.
3. A III. hadtest (parancsnok: Landler Jenő, vezérkari főnök: Julier Ferenc). A hadtest állt az 1. (parancsnok: Kerekes József) és a 4. hadosztályból (parancsnok: Békéssy Béla), valamint a 19., 31., 32. és 69. dandárból. A hadtest ereje: 12.319 db puska, 103 db géppuska, 8 ágyú, 8 hegyi ágyú, 32 tarack, 2 nehézágyú. A hadtest Hatvan környékén csoportosult, mint hadseregtartalék.
 4. 3. hadosztály (parancsnok: Ferjentsik Ottó, vezérkari főnök: Horváth Dénes). A hadosztály állt a 80. dandárból. Ereje: 6 782 db puska, 69 db géppuska, 8 ágyú, 16 tarack, 2 nehéz ágyú.
 5. 5. hadosztály (parancsnok: Szakáll Kálmán, vezérkari főnök: Horváth Németh József). A hadosztály állt a 10., 39. és 65. dandárból. Ereje: 6.775 db puska, 135 db géppuska, 8 tarack.
 6. 6. hadosztály (parancsnok: Rab Ákos, vezérkari főnök: Bengyel Sándor). A hadosztály állt a 46. és 101. dandárból. Ereje: 7.438 db puska, 73 db géppuska, 8 tarack.
 7. A IV. hadtest (vasas hadosztály és hídfő hadosztály, Vörös Őrség) Budapesten és környékén helyezkedett el.
 8. A Hadsereg-főparancsnokságnak közvetlen alárendeltségébe tartoztak a nemzetközi csoportok és az önálló vadászászlójak.

Az újjászervezés munkája nem folytatható zavartalanul, mert a csehszlovákok, Salgótarján ellen indított támadásának feltartóztatása és visszavetése komoly feladatot rótt a Vörös Hadsereg vezetőire.

A május 2-i általános mozgósítás lehetővé tette, hogy május 9-én Salgótarján védelmét a bányászokból újjászervezett 6. hadosztály vegye át, amelynek 10-én meginduló ellencsapása 12-ére az ellenséget a demarkációs vonalra vetette vissza. A csehszlovákok Losonc körzetéből új támadást készítettek elő Salgótarján birtokbavételére. Miközben felkészültek a támadásra, a Vörös Hadsereg főparancsnoksága elhatározta Miskolc

felszabadítását.⁶ A feladat végrehajtására a III. hadtestet jelölték ki. Az újabb támadás Salgótarján elfoglalására május 18-án indult meg. Stromfeld azonban felismerte, hogy Salgótarján sorsa is a miskolci ellencsapás sikerétől függ. Ezért május 20-án a III. hadtest megindította ellencsapását, és a védelmet áttörve május 21-én reggelre felszabadította Miskolcot. Az ellenség súlyos veszteséget szenvedett a május 20 és 30 között folyó harcokban. Elvesztette Miskolcot, és Salgótarjától is kénytelen volt a demarkációs vonalig visszavonulni.

A hónap folyamán Salgótarjánnál és Miskolcnál aratott győzelmek jelentősen megszilárdították a Magyar Tanácsköztársaság katonai helyzetét.

A fegyvernemek

Gyalogság

A dandárokat két ezredből (hat zászlóaljból) szervezték, de a harcok folyamán voltak kettő-hét zászlóaljjas dandárok is. Igen gyakran előfordult az is, hogy egyes dandároktól elvett zászlóaljakkal másokat megerősítettek. A dandárparancsnokságok feladata volt a harc közvetlen szervezése és irányítása. Az önálló dandártörzsek megalakítása nagymértékben javította a harcászati vezetést.⁷

A dandárok rendszerint hadosztály kötelékekben működtek, de voltak a hadtestnek, sőt a hadseregnek közvetlenül alárendelt dandárok is. A dandárok tüzérséggel és más fegyvernemekkel szervezetszerűen nem rendelkeztek – kivéve az önálló dandárokat – azokkal csak alkalomadtán erősítették meg őket.

Gyalogezred összesen 35 volt, ehhez jött még az 1 tengerész- és 1 nemzetközi ezred. Az ezredek általában három zászlóaljból állottak. Minden ezredhez rendszeresítettek két ágyúból álló gyalogsági ágyús szakaszt, árkász és távbeszélő alegységet. Ezeket azonban legnagyobb részben nem tudták feltölteni.

⁶ Miskolc visszafoglalására VHP. 515/17 számon 1919. május 15-én kiadott parancs. (HIL, Magyar Tanácsköztársaság (továbbiakban: M. Tan.Közt.) iratai, 39. doboz 309. sz.)

⁷ HIL, VHP iratai. Hüb. 9746/el. 47.

A zászlóaljokat, a hadsereg alapvető harcászati egységeit, három lövés- és egy géppuskás századból szervezték. A lövészs századok létszáma 150 harcos volt, de a valóságban igen sokszor csak 30–80 fővel rendelkeztek. A géppuskás században 6–8 géppuska volt, nemcsak szervezetszerűen, hanem a valóságban is.

Lovasság

A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúját, az első világháborúval ellentétben, a mozgó harcok jellemezték. Szükség lett volna tehát gyorsan mozgó alakulatokra.

A legkézenfekvőbb fegyvernem a lovasság lehetett volna, a lovasság felállításának azonban jelentős akadályai voltak. Magyarország lóállománya ugyanis az első világháborúban mintegy másfélmillió lóval megfogyatkozott. Ezért nemcsak a lovas alakulatok felállítása, hanem a tüzérség és a hadtáp megfelelő számú ígásállattal való ellátása is igen nagy nehézségekbe ütközött.

A májusi átszervezéskor minden hadtest- és hadosztályparancsnokságon egy tíz lovasból álló törzslovasszakaszt rendszeresítettek a hírvivő szolgálat ellátására. Ezenkívül az első nyolc hadosztálynál egy-egy három szakaszból álló, lovasszázad szervezését kezdték meg.⁸ A hadosztály lovasszázadok feladata a felderítés volt. Május végén megkezdtek a 7. lovasezred felállítását. Felállítása azonban túl későn történt, aránylag kis erőt képviselt, így döntő befolyása a harcok kimenetelére nem lehetett.

A lovas alegységek kiegészítésére az északi hadjárat során kerékpáros alakulatokat szerveztek.⁹ Június 4-én a hadsereg elrendelte kerékpáros egységek felállítását a hadosztály, dandár, ezred és zászlóaljparancsnokságoknál egy-egy raj erőben.¹⁰ A kerékpárosokat elsősorban az összeköttetés fenntartására kellett felhasználni. A mozgó harcok folyamán számtalanszor felmerült a gyorscsapatok szükségessége, különösen a siker kiaknázásánál. A parancsnokok és harcosok leleményessége itt is segített. Számtalan

⁸ HIL, VHP. iratai 171/2. 61.

⁹ HIL, VHP. iratai 530/51. 61.

¹⁰ KEREKES, Okmányok. 604/56.

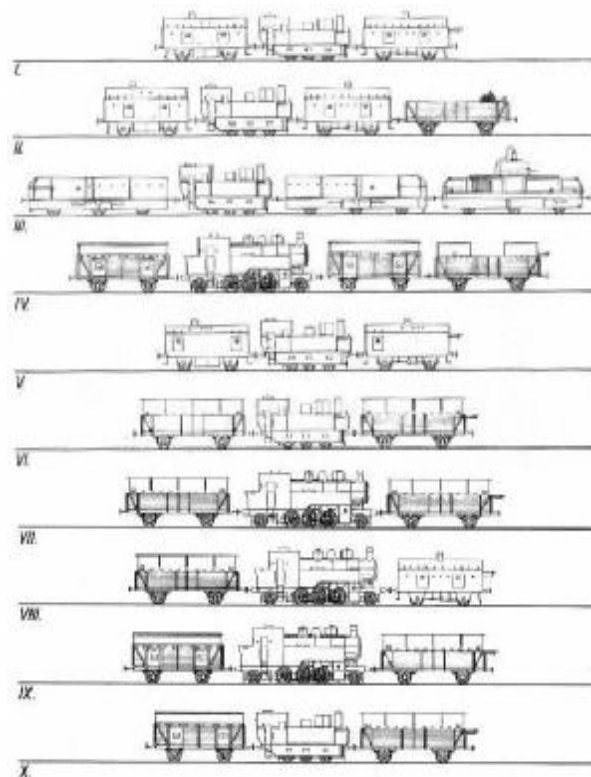
példát találhatunk a rögtönzött gyorscsapatok alkalmazására. Gépkocsi, lovas kocsi vagy vonat segítségével rögtönzött gyorscsapatokat hoztak létre. A harcászati csapatszállításhoz is rendszeresen felhasználták ezeket a szállítóeszközöket.

A hadműveleti és a nagyobb méretű harcászati csapatszállítások mindig vasúton történtek. A jól működő vasút nagymértékben megnövelte a Vörös Hadsereg manőverező-képességét. A szállítások boszorkányos gyorsasága igen meglepte az ellenség csapatait, mely a siker egyik jelentős tényezője volt.

Páncélosok

1919-ben a páncélosokat mindkét oldalon tulajdonképpen csak a páncélvonatok képviselték. A cseh csapatok itt-ott ugyan használtak egy-egy páncélgépkocsit, mint például az Érsekújvár előtti harcokban (június 11.) és Ógyalla közelében (június 22.), a páncélvonatok azonban sokkal nagyobb jelentőségűek voltak.¹¹

¹¹ NAGY,1951.

1. kép: Páncélvonatok

Ezeket az első világháborúból megmaradt hadiagyagból, részben pedig rögtönzött, páncéllemezekkel megerősített vasúti kocsikból állították össze. A szerelvényt a MÁV 1910-ben forgalomba állított 376. sorozatú három kapcsolt tengelyű, elől-hátul futó kerékpárral felszerelt 300 LE teljesítményű mozdonya vontatta. A páncélvonat a mozdonyon kívül 3 magas, 1 közepes oldalfalú, és előfutónak 1 pórekocsiból állt. A mozdonyokkal óránként 50 km-es sebességet lehetett elérni. Az északi hadjárat kezdetén már tizenkettő harcolt a

Vörös Hadsereg soraiban.¹² Ezekkel a hatalmas erőt jelentő eszközökkel közvetlenül a Hadsereg-főparancsnokság rendelkezett, és a helyzetnek megfelelően erősítette meg az egyik vagy másik magasabb egységet.

A páncélvonalokat felderítésre, a gyalogság támadásának támogatására, üldözésére, a védelem alátámasztására és a visszavonulás fedezésére használták fel. A páncélvonalok minden feladatot kiválóan oldottak meg. Kezelőik a páncélvédettséget és a hatalmas tüzerőt kihasználva legendás hőstetteket hajtottak végre. Az ellenség mindent megtett, a sínek felszedésétől a hidak aláaknázásáig, hogy a páncélvonalok tevékenységét megakadályozza. Mindez azonban hasztalan volt. Bár több páncélvonal is sérülést szenvedett, de rövid javítás után már ismét az arcvonalban voltak.

Tüzérség

A magyar Vörös Hadsereg tüzérségének löveganyaga teljes egészében az első világháborúból visszamaradt felszerelésből került ki. A könnyű tábori tüzérség 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyúkkal, 15 M. 7,5 cm-es hegyiágyúkkal és 14 M. 10 cm-es tábori tarackokkal rendelkezett. A nehéz tüzérségnek 14 M. 15 cm-es nehéz tarackjai, 15 M. 10,4 cm-es nehéz ágyúi, 15 cm-es gépvontatású nehéz tarackjai, illetve 30,5 cm-es mozsarai voltak.

A tüzérség rendelkezésére állott ezenkívül 16 db 9–26 cm-es aknavető és néhány német löveg is. A tüzérség alapvető szervezési egysége az üteg volt. A könnyű tábori ágyús és tarackos ütegekben 4, a nehéz ütegekben 2, míg a mozsár ütegekben 1 löveg volt. A gépvontatású és a 30,5 cm-es mozsár ütegek kivételével a lövegek fogatolva voltak.

Az üteg állományába 5–6 parancsnok (üteg pk., üteg pkh., 2 szpk., felderítő pk., fogatos pk.) és úrmérettől függően 107–139 fő legénység tartozott, 8 lőszeres kocsi, 7–9 országos jármű, 24 tüzerhámos-, 36–54 vonathámos-, 13–23 háta- és 2 málhás ló biztosította a mozgékonyt.

¹² A Hadügyi Népbiztosság 11. (vasúti) osztályának helyzetjelentése a páncélvonalokról 1919. május 18-án. (HIL, Hüb. 12. csomó)

Az ütegek személyi állománya eleinte csak pisztolyokkal és puskákkal volt felszerelve. A harcok során a tüzérség az ellenség gyalogságának támadásaival szemben olyan merészen kitartott, hogy szükségessé vált az ütegek géppuskákkal való felszerelése. Erre a zsákmányolt Maxim-rendszerű géppuskákat használták fel.¹³ Általában ütegenként 1–2 darabot.

Az optikai és híradó felszereléshez 4–5 db hatszoros nagyítású távcső, 1 db tizenötszörös nagyítású szögtávcső, 5 db távbeszélő állomás és 4–9 km vezeték tartozott.¹⁴ A májusi átszervezés során az első hat hadosztályba három-három szervezetszerű tüzérezredet osztottak be. Minden tüzérezred két tüzérosztállyal rendelkezett. Az ezredek első osztályába két 8 cm-es ágyús, vagy 7,5 cm-es hegyiágyús üteg volt. A második osztályokban két 10 cm-es tarackos és egy 15 cm-es nehéztarackos üteg volt. Ez hadosztályonként 54 löveget jelentett volna. Azonban az ezredek feltöltve még nem voltak, mert az ütegek jórészen felállításra még nem fejeződött be. Eszköz hiány miatt a 7. és 8. hadosztályhoz tüzérséget nem szerveztek.

¹³ HIL, VHP. iratai. 617/107.

¹⁴ HIL, VHP. iratai. Tüzér állományjelentések. 100.

2. kép: Tüzérség tüzelőállásban

A tábori hadosztályokon kívül a budapesti Vasas Hadosztály is rendelkezett két tüzérezreddel. Ezenkívül a hadsereg-főparancsnokság közvetlen rendelkezésére szervezték a nehéztüzér ezredet, két ütegből, 30,5 cm-es és 21 cm-es mozsarakkal, 15 cm-es gépvontatású ágyúkkal és tarackokkal,¹⁵ de ennek felállítása sem fejeződött be. A tüzérség harcászati vezetésére a hadosztályoknál tüzérdandár parancsnokságot állítottak fel, ahol erre nem került sor, ott ez a tüzérezred parancsnokságokra hárult. A tüzérosztály törzsek harcban rendszerint 2–3 üteget irányítottak. Bár az ütegek a tüzet rendszerint maguk vezették, arra az osztályparancsnokok befolyást gyakoroltak. Az ütközetekben a vezetés igyekezett a tüzérségi fölényt biztosítani, a legfontosabb irányokba tüzértömeget felvonultatni. Így például a III. hadtest a Hernád-vonal áttöréséhez (június 1.) 29 üteget és egy 30,5 cm-es mozsarat összpontosított. Itt került sor az első világháborúhoz hasonló méretű tüzérségi-tüz előkészítésre.

A tüzérség újszerű alkalmazását a kerekeken és túzzal való manőverezés tette teljessé. Mindkettőre példát találunk a 3. lévai ütközetben (június 16–17.). Az első nap a cseh csapatok támadását 4–5 üteg tüzének összpontosításával verték vissza, ugyancsak tűzősszpontosításokkal hallgattatták el az ellenség tüzérségét. A következő nap a Garam nyugati partján a 3. hadosztály 8 ütege hatásosan támogatta az északnyugati irányba ellentámadó 1. dandárt. Az ellentámadás sikere után a tüzérdandár parancsnoka, Léván keresztül hat üteget új tüzelőállásba vitte, hogy visszaverje a Selmecebánya felől rohamozó ellenséget. Erre azonban nem került sor, mert a cseh csoport nem mert előre törni.¹⁶

A gyalogság közvetlen támogatására rendszerint könnyűágyús, illetőleg hegyiágyús ütegeket osztottak be. Különösen akkor, ha a hatalmas hadszíntér és a terep szükségessé tette ezredek, sőt igen sokszor zászlóaljok önálló alkalmazását. Ilyen esetekben a zászlóaljakat 2–4 löveggel erősítették meg.

¹⁵ HIL, VHP. iratai. 171/2. 61.

¹⁶ KERÉKES, IX. 288.

Merészen használták fel a tüzérséget az üldözéskor is. Az előretörő üldöző különítményekbe beosztott ütegek megnehezítették az ellenség megkapaszkodását.

Légvédelem

A Tanácsköztársaság harcaiban nagyméretű légi tevékenységről egyik félnél sem lehetett szó. Ennek ellenére szükség volt a légvédelem megszervezésére, amely a szembenálló feleknél általában egy szinten mozgott. Az egységek, magasabb egységek légvédelmét általában puska és géppuska tüzellel oldották meg. A csapatok légvédelmére tüzérséget ritkán alkalmaztak. A honi légvédelem, különösen pedig a főváros védelmének megszervezésére már sokkal nagyobb gondot fordítottak. Ennek alapja a légvédelmi figyelő- és jelzőrendszer volt, ezért ezt alaposan kiépítették. A fővárost két gyűrűben, egymástól 10–25 km-re lévő megfigyelő állomások vették körül. Minden megfigyelő állomáshoz 3–7 figyelőőrs tartozott. A külső figyelőgyűrűt Vác, Hatvan, Jászberény, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Kiskőrös, Kalocsa, Siófok, Veszprém, Tata, Esztergom vonalában állították fel. A belső gyűrű Aszód, Nagykáta, Abony, Kecskemét, Solt, Dunaföldvár, Székesfehérvár, Bicske vonalában húzódtott.¹⁷ Ezenkívül magában a városban is volt néhány figyelőőrs a Gugger-hegyen, a Rákos-rendező pályaudvaron.¹⁸ A vidéki városok közül külön figyelőrendszere volt Győrnek és Füzesabonynak két-három figyelőőrrel. Az őrsök a megjelenő gépek számát, repülési irányát, magasságát, ténykedését távbeszélőn vagy távírón jelentették az elhárító légügyi parancsnokságnak.

A légiriadó jelzésére, egyben az ellenség félrevezetésére Budapesten néhány jelzőlőveg szolgált. Erre a kiselejtezett 75 M. 9 cm-es lövegeket használták fel. Ilyen jelzőlővegek voltak a Gellért-hegyen, a Gugger-hegyen, a Rákos-rendező pályaudvaron és a rákosi gyakorlóterén. Az esetleg éjjel érkező repülőgépek megvilágítására 18 fényszóró szolgált. Zömük 35 cm átmérőjű gyalogsági fényszóró volt, de volt köztük 60, 110 és 120 cm-es is.

¹⁷ HIL, VHP. iratai. 720/53. 61.

¹⁸ HIL, VHP. iratai. 143/légítám. elh.o. 80.

A nagyobb fényszórókat a Gellért-hegyen, a Halászbástyán és a Rózsadombon helyezték el, a kisebbeket körben a főváros körül.

A légvédelmi tüzérség néhány darab 5/8 M. 8 cm-es rögtönzött állványra szerelt tábori ágyúval, és 14 M. 8 cm-es légvédelmi ágyúval rendelkezett. A Tanácsköztársaságnak csak egy légvédelmi tüzérezrede volt, öt üteggel. Ebből három üteget Budapest védelmére használtak, amelyekkel azonban a fővárost biztosítani nem lehetett, ezért a rendelkezésre álló lövegeket a csepeli lőszergyár védelmére összpontosították. Az ellenség a főváros ellen légi támadást nem intézett, úgyhogy ezek alkalmazására nem került sor.

3. kép: Repülőelhárító lövegek

Légierő

A Tanácsköztársaság kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a légierő megszervezésére. A repülőszázadok a kiszolgáló személyzetből, és 2–8 repülőgépből állottak. A századoknak általában

1 fényképezőgépe, bizonyos mennyiségű üzemanyag- és bombakészlete, az ellenség alacsony támadásainak elhárítására pedig 1–3 földi géppuskája volt. A századoknak a kisebb javításokat a gépeken maguknak kellett elvégezniük. A repülőszázadokat szervezetszerűen a Hadsereg-főparancsnokságnak rendelték alá. A hadvezetőség a helyzettől és a feladattól függően erősítette meg repülőgépekkel az egyes hadtesteket, hadosztályokat,

sőt néha dandárokat is. Ha mód volt rá, a hadsereg saját rendelkezésére igyekezett több repülőszázadot visszatartani. A repülőök harcászati alkalmazásának megkönnyítésére pedig a Hadsereg-főparancsnokságon belül repülő hadműveleti tisztet rendszeresítettek.

A repülőszázadok legfontosabb feladata a felderítés volt. A felderítő repülések átlagos időtartama 1–3 óra, útvonal hossza 150–500 km, az átlagos magasság pedig 1000–1500 m volt. Néha fényképeztek is, és egy-egy alkalommal 5–12 felvételt készítettek. Ha szükség volt rá, a felderítő utakon röpcédulákat, vagy újságokat is szórtak.¹⁹

A hadműveletek megélénkülésével a repülőök is mind jobban bekapcsolódtak a földi harccselekményekbe. A Hadsereg-főparancsnokság a főtámadó csoportok támogatására mindig összevonta a repülőszázadok jelentős részét. Így az északi hadjárat kezdeti szakaszán a III. hadtestnek rendelték alá a 6. és 8. századokat, majd a főcsapás irányának megváltoztatásakor az V. hadtestet megerősítették a 2., 4., később a 8. repülőszázaddal is.²⁰

4. kép: Repülő század

A repülőgépeket általában egyenként, néha kettős csoportban vetették be. A legnagyobb csoport négy gépből állt. A repülőök a

¹⁹ HIL, VHP. iratai. 508/206. lü. 59.

²⁰ HIL, VHP. iratai. 605/5. 56.

földi harcokba bombákkal és géppuskatűzzel avatkoztak be. A legelterjedtebb bombatípus a 12 kg-os volt, de néha alkalmaztak 20–50

kilogrammosokat is. A bombákat átlag 6–800 m-ről dobták le az ellenség ütegeire, csapatgyülekezéseire, hadtápalakulataira, vasútállomásaira. Az alacsony támadásokat pedig rendszerint 50–400 m magasságban hajtották végre. Légi harcokra nem nagyon került sor. A pilóták rendszerint csak véletlenül találkoztak az ellenség repülőivel. Kivételt képez az északi hadjárat idején a III. hadtest légtere.

Az ellenség légi tevékenysége sokkal passzívabb volt. Csak akkor élénkült fel, ha a Vörös Hadsereg nagyobb hadműveletre készült. Így az északi hadjárat megindulásakor a III. hadtest főcsoportosítása ellen, és az V. hadtest felvonulásakor tanúsított nagyobb aktivitást. A cseh repülők megkísérelték zavarni a haditermelést is. Budapest ellen nem mertek támadni, de a győri ágyúgyárat és az almásfüzitői olajfinomítót többször bombázták. Lényeges kárt azonban nem okoztak.²¹

Műszaki csapatok

A májusi átszervezés során minden hadosztályhoz egy árkász századot osztottak be. Az északi hadjárat megkezdéséig a hadosztály árkász századok felállítását be is fejezték, ugyanakkor megkezdtek az ezred árkász századok felállítását. A Hadsereg-főparancsnokság a támadásban részt nem vevő hadosztályok árkász századait is a hadjárat műszaki biztosítására összpontosította. Saját rendelkezésére pedig öt műszaki munkás századot vont össze. Már április 10-én elrendelték a vörös vasutas ezred felállítását, mely négy zászlóaljából, zászlóaljanként két építőszázadból, ezen felül a 2. zászlóaljban még két vasútüzemi századból állt. Ezzel egy időben szépen haladt a műszaki anyagok összegyűjtése is, hiszen már öt sáncterszám-készlet és hét hadihíd-készlet²² állt a hadsereg

²¹ HIL, VHP. iratai. 2., 5., 6., 7., 8. repülő század jelentései. 100. csomó

²² *Birago-féle hadihíd: a 2,5 tonna teherbírású hadihíd úszóaljzatának orr- és középrésze ponton volt. Mindössze néhány alkatrészből állt, melyek összeillesztéséhez kapocsra, szegre, csavarra nem volt szükség. Rugalmas*

rendelkezésre. A hadihíd-készletek közül azonban csak kettő rendelkezett járművekkel.²³

A hadműveletek alatt feltornyosuló nehézségek megoldása és az a terv, hogy eleinte a Tiszán is át akartak kelni, az északi hadjárat során szükségessé tette, hogy a hadosztály árkász századok összevonásával egy műszaki csoportot hozzanak létre. Az összevonást a III. hadtest rendelte el június 5-én. A parancsnokáról elnevezett Jacobi árkász csoport négy árkász századból állt, két hadihíd-készlettel és 20–30 ladikkal rendelkezett.²⁴ Visszatekintve az északi hadjáratra, megállapítható, hogy a műszaki csapatok hatalmas munkát végeztek. Különösen a vasúti és közúti hidak helyreállításánál volt fontos szerepük. Ezen túl építettek nagy teherbírású szükséghidakat is. Bodrogszöllősnél például a 23. és 24. ezredek műszaki századai egy 120 méter hosszú – tüzérség részére is járható – hidat készítettek el.²⁵

Híradás

A híradó szolgálat megszervezése az anyagihiány miatt nagy nehézségbe ütközött. Pedig a hadműveletek gyors lefolyása, a mozgó harc és a hatalmas kiterjedés amúgy is problémák elé állította a híradást. Előfordult az északi hadjárat során, hogy a támadó 6. hadosztály nem tudta harcálláspontját előre telepíteni, mert nem állt rendelkezésére annyi híradó anyag, hogy az új helyre is összekötést létesítsen.²⁶

A hadsereg híradó szervezete így is jelentős fejlődésen ment keresztül. A májusi átszervezés eredményeként az északi hadjáratban a híradó szolgálat már komoly teljesítőképeséggel rendelkezett. A híradást a hadseregtörzs állományába tartozó hadsereg távíró főnök irányította. A Hadsereg-főparancsnokság közvetlen rendelkezésére május 30-án egy távíró és egy építő

kötések, úgynevezett fűzőzsinór alkalmazásával lehetővé tették a hullámzás hatására a hídpálya mozgását.

²³ HIL, VHP. iratai. 530/51. 61.

²⁴ KEREKES, VII.203.

²⁵ HIL, VHP. iratai. 720/10. 71.

²⁶ KEREKES, VII.22.

század állt, de két héttel később már egy távíró, három építő százada, vonallelenőrző különítménye és két rádióállomása volt.²⁷

A hadtestek május végétől egy távíró és egy építő századdal rendelkeztek. Az első három hadtest pedig 1–2 rádióállomást is kapott. A hadosztályok 2–5 szakaszból álló távíró századdal rendelkeztek. Lassanként az ezredek híradó szakaszait is feltöltötték. Gyakorlatilag az összeköttetést a hadsereg és a hadtestek között, de a hadosztályokkal is az állami távbeszélő és távíró²⁸ hálózat legszélesebb kihasználásával igyekeztek megoldani. A tábori távbeszélő vonalakat csak a legszükségesebb mértékben építették ki, akkor is csak hadosztálytól felfelé.

Alegységek és egységek közötti összeköttetést rendszerint gyalogos, lovas vagy kerékpáros hírvivőkkel biztosították. Ezek egészítették ki a hadosztályok és dandárok közötti összeköttetést. Erre használták fel a hadosztályok törzslovas szakaszát és a beosztott kerékpárosokat. A jelentések, parancsok gyors továbbítására az északi hadjárat során a III. hadtestnél kerékpáros jelentésgyűjtő és továbbító állomásokat szerveztek.²⁹ Az összeköttetés fenntartására a meglévő kis létszámú személygépkocsi állományt is a lehetőségekhez képest felhasználták.

A rádiót csak a hadtest- és Hadsereg-főparancsnokság közötti összeköttetésre használták, de egyes, igen fontos feladatot végrehajtó hadosztályt is megerősítették készülékekkel. A rádiókat

²⁷ HIL, VHP. iratai. 615/60. 61.

²⁸ *Szokratávíró: a rádiót kezdetben, amikor a hullámkeltés még szikrákkal történt, szokratávírónak nevezték. Az induktor szekunder – nagyfeszültségű – tekercsének egyik végét a földhöz, másikat fémlaphoz, majd drótból készült antennához kötötték. A vevő állomáson az antenna és föld közé hullámjelzőt, detektort iktattak. Ez utóbbi vasreszelékkel töltött üvegcső volt, kohérernek nevezték. A galvántelep áramkörébe iktatott kohérer az antennán beérkező hullámok hatására vezetővé vált és csengőt szolgáltatót meg. Fontos lépés volt Ferdinand Braun újítása, aki a rezgőkört induktív úton kapcsolta az antennához, ugyanígy a detektort is. A század elején szikrainduktor helyett egyre gyakrabban nagyfrekvenciás generátorokat és más, eltérő rendszerű gerjesztőket használtak. Katonai használatra hátton, kocsin, málhásállaton vagy gépkocsin szállított készülékeket gyártottak.*

²⁹ KERÉKES, VII.49.

felderítésre is felhasználták. A lehallgatott rádiótávíratok igen sok értékes adattal szolgáltak.³⁰

A folyami flotta

Egységei az első világháborúból visszamaradt, a fegyverszünet értelmében fegyverüktől megfosztott és üzemképtelenné tett hajók voltak. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a hajókat használhatóvá tették, és a hiányzó lövegeket tábori lövegekkel pótolták úgy, hogy a hajóraj május közepén már harcra kész volt.³¹

Ekkor a flottilla a következő harci egységből állt:

- Monitorok: Újvidék, Szamos, Maros, Lajta.
- Ágyúaszádok: Pozsony, Komárom.
- Őrnaszádok: Viza, Compó, Csuka, Fogas.
- Segédmonitorok: Sámson és Una.
- Ezenkívül: három páncélos motorcsónak, négy aknakereső, aknazállító-hajó, vontatóhajók, uszályok.

Az ellenség hajóegységei működésének megakadályozására a Dunán Paksnál, a Tiszán Csongrádnál aknazárat létesítettek. A hajóraj főfeladata volt a Dunai hajózás biztosítása és a hadsereg Dunára támaszkodó szárnyának támogatása. Az északi hadjárat megindulásakor az I. dandár támogatására kikülönítették a Szamos monitort egy őrnaszáddal. A Szamos hatásos tüze nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az I. dandár balszárnya jelentős eredményeket érhetett el. Az V. hadtest a Kisalföldön tervezett támadásának támogatására az egész hajórajt Esztergomba rendelték. A Szamos egészen Komáromig előretört, és tüzével több ellenséges üteget hallgattatott el.

Hadtáp

A hadsereg ellátását a májusi átszervezéstől kezdve a főparancsnokság anyagi osztálya irányította. A Hadsereg-főparancsnokság rendelkezésére a következő hadtápintézetek állottak:

1. a szállítás irányítására a főbb vasútállomásokon pályaudvar parancsnokságok

³⁰ HIL, VHP. iratai. Hdm. Napló 60.

³¹ HIL, VHP. iratai. Kankovszki korvett-kapitány naplója.

2. hadtáp állomásparancsnokságok a nagyobb ellátó bázisokon, így Hatvanban és Cegléden
3. felvételező állomások, lőszer-, ruha-, műszaki anyagraktárak, vágómarhatelepek, sütődék
4. bőr és egyéb anyaggyűjtő állomások
5. kórházak, kórházvonatok (16 db), betegnyugvó-, fürdő- és fertőtlenítő állomások, gőzmosodák

A hadsereg hadtápintézetek zömét az északi hadjáráshoz Cegléd – Füzesabony – Hatvan – Gödöllő körzetében összpontosították.³² A hadtestek általában autó-századdal, autójavító műhellyel, autó anyagraktárral, kórházzal, ételmezési részleggel rendelkeztek. A hadműveletekben legaktívabban résztvevő III. hadtestnek ezenkívül egészségügyi oszlopa és mozgó lőszertelepe is volt. A hadosztályok hadtápszervezése nem volt egyforma. Általában a szállító szolgálatot a hadosztály vonatparancsnokság, az egyéb szolgálati ágakat pedig a hadosztály ellátó hivatal irányította. Az igás állatok hiánya miatt volt olyan ezred, amit csak műút vagy vasút mentén lehetett mozgatni, nehogy utánpótlás nélkül maradjon.

A hadosztályok hadtápjá két vasúti szerelvényen mozgott.³³ Az egyik rendszerint lőszert és sáncterszámokat, a másikon az ételmezt és a sütődéket szállították. Ezek a vonatok biztosították a csapatok ellátását. Sokszor befutottak egészen a peremvonalig és ott, az ellenséges tűz ellenére is ellátták a harcosokat lőszerrel, ételmezzel és felvették a sebesülteket.

³² HIL, VHP. iratai. 530/51. 61.

³³ A Hadsereg-főparancsnokság intézkedése 515/406-1919 sz. alatt. Kiadta a Hadügyi Népbiztosság 517/257. H. t./6-1919 számmal május 17.-én. A Hadsereg-főparancsnokság a hadműveletek mozgékonyasága, a jobb utánpótlás megszervezése érdekében rendelte el a vasúti mozgó raktárak felállítását. (HIL, Hünb. 8. csomó)

5. kép: Segélyhely

A támadó hadműveletek végrehajtása során szükségessé vált, hogy minden hadosztályhoz egészségügyi intézetet osszanak be.³⁴ Igen hatalmas hadtápszervezési munkát jelentett az északi hadjárat során a főcsapás irányának megváltoztatása, ugyanis az utánpótlás zömét a Hatvan – Miskolc – Kassa útvonalról, a Vác – Párkányháza – Érsekújvár vonalra kellett áthelyezni. A lőszerellátás megszervezésére a hatvani lőszertelepet Vácra helyezték át, egy részlegét pedig Ipolyságra tolták előre.³⁵ Az élelmiszer raktárakat, beteg- és sebesült gyűjtőhelyeket, kórházakat Vácra és Ipolyságra állították fel, ahová egy-egy sebészcsoporthoz is irányítottak. Ezzel az átszervezéssel lehetővé vált az V. hadtest harcának logisztikai biztosítása.

A hadjárat terve

A május elejére kialakult súlyos válság után néhány hét alatt lényegesen javult a Tanácsköztársaság katonai helyzete. Újjászületett a Vörös Hadsereg, Miskolcnál és Salgótarjánnál jelentős sikert ért el, a keleti és déli arcvonal pedig stabilizálódott.

³⁴ HIL, VHP. iratai. 524/17. 49.

³⁵ KERÉKES, IX. 98.

A román királyi hadsereg az Ukrán Vörös Hadsereggel Besszarábiában szembenálló csapatainak megerősítésére két hadosztályát kivonta a Tiszántúlról. A délszláv csapatok egy részét Laibachba (ma: Ljubljana, SLO) csoportosították át, a Fiume (ma: Rijeka, HR) birtoklása miatt kiéleződött ellentétek következtében. Bár a déli demarkációs vonalakon álló francia csapatokat megerősítették, a párizsi béketárgyalásokról érkezett hírek alapján joggal lehetett számítani arra, hogy rövid időn belül nem várható támadás.³⁶

A tanácskormány és a Vörös Hadsereg vezetése számított arra, hogy ez a helyzet nem tart hosszú ideig, és a Tanácsköztársaság ellenségei, ha a körülményeik kedvezőbben alakulnak, együttesen indulnak támadásra. Meg kellett kísérelni, hogy az ellenséges hadseregeket egyenként kényszerítsék visszavonulásra. Mivel a csehszlovák hadsereg még támadó szándékainak világos jeleit mutatta, egyértelműen adódott, hogy a Vörös Hadseregnek az északi fronton kell tartós hadászati siker elérésére törekedni.

Stromfeld eredeti terve az volt, hogy Miskolc visszafoglalása és a csehek Kassa felé való visszaszorítása után a Felső-Tiszán átkelve a románokat kell megtámadni. Tombor Jenő alezredes Szántó népbiztos útján előbb a cseh hadsereg teljes leverését ajánlotta Nyitra elleni fő támadási iránnyal. A támadás keresztülvitelére két irány jöhetett számításba:

1. Támadás a Kisalföldön keresztül az Ipoly folyótól Pozsony, Nyitra, Trencsén irányában – ennél az iránynál csak kisebb terepakadályok jöhettek számításba és ez az irány vezetett leggyorsabban a Vág völgyébe, így a cseheknek Felső-Magyarországot ki kellett volna üríteniük.
2. Támadás a Sajóról Kassa felé. Ez az irány elvágja a cseh és román csapatok érintkezési vonalát, széttöri a Magyarország ellen felvonuló ellenséges csapatok

³⁶ Az ellenséges helyzet megítélése a Duna-Tisza-közén és a Tiszától keletre május hó 22.-én. VHP. 522/20. hdm. sz. (HIL, M. Tan. Közt. iratai 41. doboz 86. sz. – Eredeti tisztázat.

egyesülési vonalát. Tehát szintén nagy eredménnyel kecsegtetett.

A politikai és a katonai vezetők többsége azonban végül is azt az elgondolást tartotta helyesnek, hogy a támadás kiindulópontja Miskolc, főiránya pedig észak-északkelet legyen. Emellett szólt, hogy az itt elhelyezkedő csehszlovák csapatok az előző harcokban már vereségeket szenvedtek, hogy az itteni hadművelet során lehetőség nyílhatott a román és a csehszlovák erők egymástól való elvágására, az oroszországi és a Magyar Vörös Hadsereg közötti közvetlen kapcsolat megteremtésére. A hadművelet következtében kedvező feltételek alakultak volna ki: lehetővé vált volna, hogy a román királyi hadsereg Tiszántúlt megszállva tartó hadosztályait visszaszorítsák.

Az északi hadművelet terve fokozatosan alakult ki. Végző formájában május 27-én fogalmazták meg. A célt a következőkben jelölték meg: „*Politikai és gazdasági okokból a hadsereg-parancsnokság elhatározása a cseh-román haderők belső szárnyait áttörni, először a cseheket megverni, azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni.*”³⁷A hadsereg-parancsnokság tehát az északi arcvonalon indított offenzívát egy komplex stratégiai program első szakaszának tekintette. Úgy számított, hogy megközelítőleg egy hét leforgása alatt olyan súlyos csapást mér a szlovákiai csehszlovák hadsereg keleti szárnyára, amellyel azt tartósan kikapcsolja a további hadműveletekből. Ezzel létrehozza a megfelelő körülményeket a Tiszántúlon elhelyezkedő román csapatok elleni támadás megkezdéséhez.

Stromfeld, a hadművelet szellemi atyja, az északi hadjárat céljaira igyekezett minden lehetséges erőt összpontosítani, vállalva azt a kockázatot is, hogy a Dunántúl és a Dél-Alföld jelentős katonai meggyengítésével esetleg szabad utat biztosít egy délről jövő offenzíva előtt. A hadművelet végrehajtására a III. hadtestet (1., 4., 6. hadosztály, 3., 10. dandár), az 5. és a 3. hadosztályt, valamint az önálló feladattal rendelkező 1. dandárt jelölte ki. Ezek alárendeltségébe együttevve 73 zászlóalj és 46 üteg tartozott, vagyis a Vörös Hadsereg csapatainak több mint a fele.

³⁷ HIL, M. Tan. Közt. iratai. Hadseregnapló. 1919. május 27.

A III. hadtestnek két irányban, Kassa és Sátoraljaújhely felé kellett előnyomulnia. A hadtest bal szárnyával érintkező 5. hadosztály Rimaszombat, majd Rozsnyó és Tiszolc elfoglalását kapta feladatul. Az 5. hadosztálytól nyugatra támadó 3. hadosztály Losonc és Zólyom elfoglalására, valamint az Ipoly északi partján álló erők megsemmisítésére kapott parancsot. Az Ipoly alsó folyásánál a Börzsöny nyugati lábainál elhelyezett 1. dandárra kettős feladat várt: Léva visszafoglalása, valamint nyugati irányú előrenyomulás a Garamig, együttműködve a dunai hajórajjal. Bár a hadműveletekben nem vett részt, feladatot kapott a Duna és a Tisza között állomásozó I. hadtest is. A román hadvezetés megtévesztése érdekében az offenzíva megkezdésével egyidejűleg „áltámadást” indított Szolnok és Csongrád térségében.

Az erőviszony

A támadás megindulásakor a csehszlovák hadsereg Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában több mint 90 zászlóaljjal és 32 üteggel rendelkezett. Kárpát-Ukrajna területén állomásozott a 3. csehszlovák hadosztály és az I. dandár. Ezek együttesen 12 zászlóaljat és öt üteget képviseltek. A lengyel határ mentén, északon a 30. ezred alakulatai helyezkedtek el (3 zászlóalj).

Az Ondava és a Tapoly vonalától nyugatra a 6. csehszlovák hadosztály egységei álltak. A hadosztály ereje 39 és fél zászlóalj, 5 üteg és 1 páncélvonat volt. Kassán, a Nemzetvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségében állomásozott az eredetileg a 3. hadosztályhoz tartozó VI. gyalogdandár. Ennek öt zászlóalja és két ütege volt. Hennocque tábornok, a szlovákiai haderő Keleti-csoportjának parancsnoka tehát 59 zászlóaljjal és 13 üteggel rendelkezett.

A szlovákiai csehszlovák haderő Nyugati-csoportjának alárendeltségébe a Losonci-csoport, a 7. és a 4. hadosztály tartozott. A Losonci-csoport alárendeltségébe a III. dandár kiválása után 17 zászlóalj és 10 üteg tartozott. A csehszlovák hadosztály egységei

széles arcvonalon szétszórva, az Ipolytól nyugatra, Párkányána – Nyitra – Pozsony és a Duna vonala között álltak. A 7. hadosztály erejét az északi hadjárat megindulásakor 12 zászlóalj és 8 üteg képezte. A Nyugati-csoport területén helyezkedett el a prágai Nemzetvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségébe tartozó 4. hadosztály is. A hadosztály 8 zászlóaljból állt. A hadműveletek során e hadosztály csapatai is bevetésre kerültek.

Gyalogsági erők tekintetében tehát jelentékenynek tekinthető túlerőben voltak. A csehszlovák hadvezetés – mivel tudott a Vörös Hadsereg készülő ellentámadásáról – május végén és júniusban megfeszített erővel igyekezett szlovákiai hadseregének erejét növelni. Cseh- és Morvaországban új alakulatokat szerveztek, ezeket sürgősen Szlovákiába irányították. Meggyorsították az olaszországi önkéntesekből szervezett csapatok Szlovákiába irányítását. Jelentős segítséget kaptak Franciaországból is. A csehszlovák hadsereg egész légierejét a Franciaországból kapott gépekből és jórészt francia pilótákkal hozták létre. Először csak két repülőegységet szerveztek, rövidesen azonban érkezett még Franciaországból 115 volt német, valamint 65 francia repülőgép.

Május 30-án a Vörös Hadsereg főparancsnokságának 115 zászlóalj, 100 géppuskás-, 10 és fél lovasszázad és 58 üteg állt rendelkezésére. A főparancsnokság a támadás végrehajtására a III. hadtestet (1., 4., 6. hadosztály, 3., 10. dandár), az 5. és a 3. hadosztályt, valamint az önálló feladattal rendelkező 1. dandárt jelölte ki. Ezek alárendeltségébe együttvéve 73 zászlóalj és 46 üteg tartozott. Az igénybe vett erőknek több mint felét a jobb szárnyon lévő főirányban, a mintegy 250 km-t kitevő arcvonal egynegyed részén vonták össze, hogy itt erőfölényt biztosítsanak részükre.

A hadjárat

A Vörös Hadseregnek 1919 júniusában, az északi arcvonalon folytatott harcait – az északi hadjáratot – három fő szakaszra oszthatjuk:

1. május 30 és június 9 közötti időszak a kezdeti, sikeres előrenyomulás időszakát foglalja magában.

2. június 10 és 16 közötti időszakot az arcvonal átmeneti megszilárdulása és a csehszlovák hadseregnek a kezdeményezés átvételére irányuló kísérletei jellemezték.
3. június 17 és június 24 között a Magyar Vörös Hadsereg újabb támadást indított ezúttal az arcvonal nyugati részén. E szakasz eseményei a fegyverszünettel értek véget.

1. Harcok május 30 és június 9 között.

Május 30. (péntek)

A kora reggeli órákban megindult a Vörös Hadsereg támadása az északi arcvonalon, amely a csehszlovákokat nem érte váratlanul. Politikai és katonai vezetőik május utolsó hetében számos lépést tettek a várható csapás erejének gyengítésére. Szövetségeiket a Tanácsköztársaság elleni sürgős fellépésre kérték: Foch-ot és Franchet d'Espéray-t a francia alakulatok aktivizálására igyekeztek rábírni, Mardaescunak azt javasolták, hogy egy Tiszafüredről északnyugati irányban indított előrenyomulással vágja el a hatvanmiskolci vasútvonalat, a III. hadtest és az 5. hadosztály alapvető utánpótlási útját. Komoly erőfeszítéseket tettek saját csapataik létszámának, felszerelésének és harci szellemének erősítésére is.

Felkészülten várta az eseményeket a román hadvezetés is. Bár arra nem mutatott nagyobb hajlandóságot, hogy szövetségesei érdekében kezdeményezően lépjen fel, eltökélten készült az elfoglalt területek, mindenekfelett a Tisza vonalának tartására.

A Vörös Hadsereg támadása az első napon erős ellenállásba ütközött. A főirányban tevékenykedő III. hadtest jobb szárnyán az 1. hadosztály nem teljesítette napi feladatát: a román csapatok kemény ellenállása miatt nem tudtak átkelni a Hernádon. A 6. hadosztály a Hernád völgyében észak felé haladva tért nyert: heves ellentámadások ellenére elérte a Szikszó – Frank-hegy vonalat, de a jobb szárnya szintén elakadt a Hernádnál. A 10. dandár a Bódva völgyében Edelény felé sikeresen nyomult előre.

Az 5. hadosztály jobb szárnyán a 65. dandár Putnok és Bánréve irányában sikeresen küzdött, a Rimaszombat felé előrenyomuló

39. dandár azonban Feled és Várgede között erős ellenállásba ütközött.

A 3. hadosztály a 46. dandárral jobbról, a 80. dandárral pedig balról indult Losonc átkarolására. A Losoncért vívott harcokban jelentős érdemeket szerzett a Szántó Zoltán vezetése alatt álló 1. nemzetközi vörösezred, amelynek katonái az est folyamán elsőnek vonultak be a városba. A 80. dandár parancsnoksága jelentésében megemlékezett az ezred kiemelkedő teljesítményéről, melynek katonái: *„A Losoncot szívósan és teljes elismerést méltóan védő ellenségre való támadásnál egymással vetélkedve harcoltak. Különösen elismerést érdemel a rappi hidakat rohamozó 11. század és az 1. (oroszl) zászlóalj Vilke és Panyidaróc elleni, ellenséges ágyútűz alatt végrehajtott merész támadása.”*³⁸

Sikeresen zárta a támadás első napját az 1. dandár is, amelynek több irányban sikerült áttörnie az ellenség védelmét.

Május 31. (szombat)

A támadás második napján, a Vörös Hadsereg összevont erőinek a további erős ellenállást leküzdve sikerült újabb eredményeket elérniük. A 6. hadosztály a Hernád völgyében Csobád – Léh – Homrogd vonalát, a 10. dandár Edelényt érte el. Az 5. hadosztály 39. dandára estére bevonult Rimaszombatba. A 3. hadosztály lényegében a 30-án elért pozíciókban maradt.

Az 1. dandár jobb szárnya Korpona felé nyomult előre, a balszárnyon levő csapatai a garamkövesdi híd birtokbavételéért harcoltak. A legkevesebb sikerrel e napon is az 1. hadosztály támadási kísérletei jártak. A román csapatok szívósan védekezve, erős tüzérségi tűzzel verték vissza a hadosztály munkásezredeinek a Miskolcért vívott harcokban sok megpróbáltatáson keresztülment, kimerült katonáit. A Hadsereg-főparancsnokság ezért úgy határozott, hogy az arcvonal jobb szárnyán beveti az addig tartalékban levő 4. hadosztályt és a 3. dandárt is.

A csehszlovák kormányzat súlyosnak ítélte a Vörös Hadsereg támadása nyomán kialakult helyzetet. A Losonc körzetében levő

³⁸ LIPTAI, 1985. 233.

csapatok vezetését ellátó Letovsky tábornokot felmentették beosztásából, és Snejdarek ezredest kinevezték a losonci csoport, illetőleg az abból szervezett 4. hadosztály élére.

Június 1. (vasárnap)

A III. hadtest frontszakaszának jobb szárnyán összevont húsz üteg hatásos előkészítő tüze után a 1. és 4. hadosztálynak sikerült átkelnie a Hernádon, és áttörnie a románok védelmét. A 4. hadosztály Tiszaluc elérése után Szerencs felé, az 1. hadosztály Bodrogkeresztúr felé nyomult előre. Sikeres volt a 3. dandár támadása is. A 10. dandár az esti órákra Szendrőt érte el. Az 5. hadosztálynak a Sajó völgyében előrenyomuló 5. munkásezrede Tornalja elfoglalása után Sajógömörig jutott. A 3. hadosztály csapatai e napon sikeresen hártották el az ellenség Losonc visszaszerzésére irányuló ellentámadásait. Az 1. dandár egy-egy különítménye Selmechánya és Korpona felé tört előre, egy tűzérsséggel megerősített zászlóalja Lévát foglalta el, egy csoport a dunai flottilla és a tűzérsség tűzétől támogatva behatolt Párkányánára, és azt hídfőszerűen megszállta.

Június 2. (hétfő)

Minden irányban folytatódott a Vörös Hadsereg térnyerése. Az újonnan kinevezett csehszlovák parancsnokok nehéz helyzetbe kerültek. Hennocque tábornok, a szlovákiai haderő keleti hadtestének parancsnoka tisztában volt azzal, hogy a vörös csapatok előrenyomulása a Hernád és a Bódva völgyében Kassa elvesztésével fenyeget. Ezért kérte, hogy a hadsereg tartálékában levő VI. dandárt helyezték az alárendeltségébe. Egyidejűleg a román parancsnokságot is megkereste, hogy segítséget kérjen. Csalódására azt a választ kapta, hogy a román csapatok kénytelenek visszavonulni a Tisza bal partjára, és nincsenek olyan helyzetben, hogy segítséget adjanak.

Mittelhauser tábornok, a nyugati hadtest parancsnoka, aki helytelenül értékelte az 1. dandár nyugati irányban végrehajtott akcióit, azt hitte, hogy a Vörös Hadsereg Komáromon át Pozsony felé akar előretörni. Ezért arra az elhatározásra jutott, hogy a 2.

hadosztály erőivel Ipolyság és Losonc irányú támadást indít a vörös csapatok oldalába.

A román hadvezetés nem akart felesleges vérvesztést szenvedni a Tisza jobb partján levő állásainak megtartásáért, ezért a folyó mögé, a kedvezőbbben védhető pozícióba vonta vissza csapatait. A június 2-ről 3-ra virradó éjszaka a tokaji közúti és vasúti hidat felrobbantották. „*Csapataink feladata, hogy szívósan ellenállva, minden áron megakadályozzák az ellenségnek a Tiszán való átkelésre irányuló szándékát.*”³⁹ – táviratozták június 3-án. A következő napok eseményei híven tükrözték az ellenséges hadvezetés szándékainak eltökéltségét. Úgyszólván az egész arcvonalon növekedett ellenállással, ellentámadásokkal találkoztak a magyar vöröskatonák.

Június 3. (kedd) és június 5. (csütörtök) között

A Vörös Hadsereg parancsnoksága érkezettnek látta az időt, hogy utasítást adjon a Tiszán való átkelésre, a román királyi hadsereg visszaszorításának megkezdésére. A 4. hadosztálynak azt a feladatot adták, hogy Tokajnál keljen át a folyón, hozzon létre hídfőt, és abból kiindulva Nyíregyháza irányában nyomuljon előre. Az 1. hadosztálynak a támadás második lépcsőjeként kellett átkelnie és előnyomulnia. A 4. hadosztály a parancsnak megfelelően kísérletet tett az átkelésre, ez azonban a hidak felrobbantása, az átkelő eszközök hiánya és az erős ellenállás miatt nem sikerült. A Sátoraljaújhely felé előrenyomuló 3. dandár június első hetében feltartóztathatatlanul haladt előre: 3-án Erdőbényét, 4-én Bodrogolaszit, 5-én Sárospatakot foglalta el. A 6. hadosztály a Hernád völgyében, Gönc körzetében háromnapos nehéz harcban, lépésről lépésre haladva örölte fel az ellenség ellenállását. 4-én sikerült elfoglalnia Göncöt, a következő nap délutánján pedig a Harasztombéért folytatott súlyos harc után Nagyidát. A 10. dandár a Bódva völgyében 3-án és 4-én erős ellenállásba ütközött, a 6. hadosztály sikere azonban a helyzetét megkönnyítette. 5-én sikerült Szendrőt elfoglalva Szalonnáig előrejutnia.

³⁹ LIPTAI, 1985. 234.

Napokon át váltakozó szerencse kísérte az 5. hadosztály harcait. Június 3-án, 4-én és 5-én elkeseredett ellentámadásokat indítottak a csehszlovákok a hadosztály ellen. A vörös csapatok helyenként visszavonulásra, többek között Rudabánya, Tornalja és Rimaszombat átmeneti feladására kényszerültek.

A 3. hadosztály lehetőségeit június 3–6 között az befolyásolta, hogy az 5. hadosztálynál kialakult nehéz helyzet miatt jobb szárnyának támadását kénytelen volt visszatartani. A hadosztály főerői 4-én megközelítették Gyetvát.

Az 1. dandár június 3-án elhárította a Mittelhauser tábornok utasításának megfelelően indított ellentámadást. A dandár különböző irányokban előrenyomuló csoportjai talpraesetten küzdöttek. A párkányánai csoport 3-án rajtaütésszerűen elfoglalta Érsekújvárt. A Selmecebánya felé előrenyomuló 16. gyalogezred 5-én megközelítette Korponát.

Június 6. (péntek)

Az északi hadjárat legemlékezetesebb napjává vált, bár nem minden frontszakaszon született győzelem. A 4. hadosztály újabb kísérletet tett, hogy Tokajtól keletre átkeljen a Tiszán, érzékeny veszteségei miatt azonban szándékának feladására kényszerült. Siker koronázta viszont a 3. dandár erőfeszítéseit: e napon kitűzték Sátoraljaújhelyen a vörös lobogót. A 6. hadosztály az ellenség hajnali, Nagyida visszaszerzésére irányuló ellentámadásának felszámolását követően bevonult Kassára. Az 5. hadosztály frontszakaszán nem történt lényeges esemény. A 3. hadosztály egyes irányokban tovább haladt előre: a 80. dandárnak Zólyom felé nyomuló osztagai elfoglalták Gyetvát. Az 1. dandár 16. vörös ezrede bevette Selmecebányát és Korponát. Ez az ezred nagyrészt szlovák nemzetiségű katonákból állt, akik bátorságukkal, lelkesedésükkel eleven tanúságot tettek a Magyar Vörös Hadsereg internacionalista jellegéről és küldetéséről.

Június 7. (szombat) és június 8. (Pünkösd vasárnap)

A 16. vörös ezred katonái ötórás harc után bevonultak Zólyomba, így az északi arcvonal legnagyobb részén sikerült elérni a Vörös Hadsereg harcoló alakulatainak azt a vonalat, amely a hadsereg-

főparancsnokság tervében szerepelt. Stromfeldék úgy gondolták: elérkezett az idő, hogy megkezdjék a haditerv második részének végrehajtását. Arra az elhatározásra jutottak, hogy június közepére az I. és az e célra átcsoportosított III. hadtest erejével előkészítik a tiszántúli nagy offenzívát. Az 1. és a 6. hadosztályt ki akarták vonni a hadtest alárendeltségéből, a Dunántúlról a 8. hadosztályt Landler hadtestéhez vezényelték volna.⁴⁰

A következő napok eseményei azonban azt mutatták, hogy a győzelmek, a tervben kijelölt határok elérése ellenére a csehszlovák csapatok képesek maradtak további hadműveletek megvívására. Bár június 7–10 között a Vörös Hadsereg néhány irányban tovább nyomult előre – 9-én elfoglalták Töketerebest, Nagymihályit, Eperjest, Tornát, Rozsnyót, 10-én pedig Bártfáig jutottak –, az ellenséget mégsem lehetett legyőzöttnek, további kezdeményezésre alkalmatlannak tekinteni.

Elsősorban az északi front nyugati szárnyán elhelyezett csehszlovák erők őrizték meg akcióképességüket. Ez abban is megmutatkozott, hogy június hetedikén a 7. hadosztály egy dandárjával Léva, egy másik csoporttal Érsekújvár irányában indult ellentámadásra.

Kétségtelen, hogy a Szlovákiában levő csehszlovák erők helyzete súlyosan alakult. A 3. dandár előrenyomulása a ruszinszkói csoportot elvágta a többiektől. Hasonló veszély fenyegette Hennocque hadtestét is. A csehszlovák alakulatok tekintélyes része számottevő veszteségeket szenvedett, és harci szelleme erősen megromlott. A csehszlovák hadvezetésnek gondokat okozott a hadműveleti terület lakosságának körében megnyilvánuló forradalmi hangulat, a Vörös Hadsereg iránti együttérzés gyakran tetek jelentkezett. A csehszlovák vezetők szervek június 5-én egész Szlovákiára terjedően kihirdették az ostromállapotot. Bevezették a statáriumot, túsokat szedtek, és a leghatározottabb eréllyel léptek fel minden ellenségesnek mutatkozó jelenséggel szemben. Intézkedéseik azonban csak részben érték el céljukat: „A rendszabályok talán csökkentették az

⁴⁰ Intézkedések a további előrenyomulásra. (VHP. 607/10. hdm. sz.) HIL, M. Tan. Közt. iratai. 44. doboz 101. szám

*ellenséges cselekményeket, de nem nyomták el teljesen. Folytatódtak a frontvonalak mögötti lövöldözések, a szabotázs-cselekmények a vasút- és híradóvonalak ellen.”*⁴¹ – jelentette Mittelhauser tábornok a prágai hadügyminisztériumnak küldött összefoglalójában.

Henrys tábornok, a franciák lengyelországi katonai missziójának vezetője arra biztatta Csehszlovákiában tevékenykedő kollégáit, hogy nyugodtan vonják el csapataikat a lengyel határról, ahol azokat a lengyelekkel szembeni konfliktus miatt tartották. A csehszlovák vezetés tehát a harckészségét megőrizte, bár erősen kimerült hadosztályait friss alakulatokkal erősítette meg.

A Vörös Hadsereg több vezetőjét foglalkoztatták az ellenfél továbbra is megmutatkozó harckészségének jelei, és azok a veszélyek, amelyek ilyen körülmények között a tiszántúli hadművelet megkezdése esetén fenyegetően jelentkeztek volna.

Június 7-én Clemenceau jegyzéket intézett a magyar tanácskormányhoz, és a békekonferencia nevében a hadműveletek azonnali beszüntetésére szólította fel.⁴² A jegyzék azt hangoztatta, hogy a békekonferenciának szándékában áll a magyar állam küldötteit a békefeltételek átvételére Párizsba meghívni, ugyanakkor súlyos szankciókkal fenyegetett a hadműveletek folytatása esetén. A tanácskormány azonnal válaszolt a jegyzékre.⁴³ Hangsúlyozta, hogy az ellenségeskedéseket a csehszlovák hadsereg kezdte a demarkációs vonalak önkényes átlépésével. Javasolta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területén alakult államok kölcsönös problémáikat egy szűkebb konferencián rendezzék. Mivel egyértelmű volt, hogy Clemenceau elsősorban a csehszlovák hadsereg részére kívánt lélegzetvételi lehetőséget biztosítani, a Forradalmi Kormányzótanács nem rendelte el a harcok beszüntetését. Az azonban káros külpolitikai visszhangot váltott volna ki, ha a Vörös Hadsereg azonnal támadásra indul a román királyi csapatok ellen.

⁴¹ LIPTAI, 1985. 235.

⁴² Clemenceau, a párizsi békekonferencia elnökének távirata a Magyar Tanácsköztársaság kormányához. (Vörös Újság 1919. június 9.)

⁴³ Válasz Clemenceau jegyzékére. (Vörös Újság 1919. június 9.)

Június 9. (Pünkösdi hétfő)

Reggel Landler javaslatot tett a hadsereg-főparancsnokságnak a 7-i elhatározás megváltoztatására. „A csehek nincsenek még tönkrevérve, érzékenyebb veszteségeket csupán utóvédharcokban okozunk nekik. Amennyiben a szépen megindult hadműveleteket a csehek ellen nem – vagy csak alárendelt erőkkel – folytatnánk, úgy nincs kizárva, hogy visszacsapásban lesz részünk. A hadtestparancsnokság megfontolása szerint kivihetetlennek látszik, hogy a Tiszántúlon a románok ellen kezdjük meg a hadműveleteinket, még mielőtt a csehekkel végleg le is számoltunk.”⁴⁴ – hangoztatta a javaslat. Landler azt ajánlotta, hogy a III. hadtest – ahelyett, hogy a Tiszán át támadna – előbb folytassa offenzíváját az Alacsony és a Magas Tátra közötti területen, hogy a kelet-szlovákiai ellenséges erőket legalább a Felső-Vág völgyéig visszaszorítsák.

A kétségkívül józan és helyes értékelésen alapuló javaslattal Stromfeld és Böhm kezdetben nem értett egyet, de meglehetősen rövid időn belül megváltoztatták álláspontjukat. Ebben feltételezhetően elsősorban az erőviszonyok reális mérlegelése, az eddigi tapasztalatok játszottak szerepet. Emellett figyelembe vették a külpolitikai szempontokat is. Este a hadsereg-főparancsnokság új elhatározásra jutott, amelyben általánosságban elfogadta a III. hadtest helyzetértékelését, de a hadműveletek konkrét folytatását illetően más álláspontra helyezkedett. „Az általános helyzet megköveteli, hogy mielőtt a hadsereg zöme a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulna, a cseh hadsereggel hosszú időre leszámoljon.

Ennek folytán a hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy a Dunától északra egy nagyobb erőcsoportot von össze és ezzel nyugati irányban támadólag lép fel, míg a Hernád és a Felső-Vág völgyébe visszavonuló erőket csakis megfigyeli, és egy csoportnak Rutka felé való előretolása által a Vág völgyének kiürítését kierőszakolja.”⁴⁵

⁴⁴ HIL, M. Tan. Közt. iratai. 51.csomó. (VHP 609/3.hdm.sz.)–Tisztázat.

⁴⁵ HIL, M. Tan. Közt. iratai. 52.csomó. (VHP 609/8.hdm.sz.)–Tisztázat.

2. Harcok június 10 és 16 között

Június 10. (kedd)

Néhány napig mindkét vezérkar figyelme az arcvonal nyugati szárnyára irányult. Az addig állandóan visszavonuló 2. csehszlovák hadosztály, amelynek állományát jelentősen megerősítették, meghátrálásra kényszerítette a 80. dandár Besztercebánya felé nyomuló osztagait, és egyidejűleg egy ezrednyi erővel támadást indított a Selmecebányán berendezkedett gyenge vörös zászlóalj ellen. A hajnaltól késő délutánig tartó küzdelem során a magyarok nem tudtak tovább kitartani, feladták Selmecebányát.

Június 11. (szerda) és június 12. (csütörtök)

A csehszlovák 7. hadosztály Léva megszerzésére indított támadást, ezt azonban a 16. gyalogezred, a budapesti 3-as és a honti vadászok, a tüzérség, a 9. számú páncélvonat elhárították, majd visszaszorították a csehszlovákokat a Garam mögé.⁴⁶

Június 13. (péntek) és június 14. (szombat)

A csehszlovák 2. hadosztály a 80. dandár végsőkéig kimerült zászlóaljait Zólyom feladására kényszerítette.⁴⁷ A hadsereg-főparancsnokság a dandárt megerősítette a friss délszláv zászlóaljjal, és intézkedett az egyre egyértelműbben ellenforradalmi magatartást tanúsító Folkusházy dandárparancsnok leváltására.⁴⁸

Június 15. (vasárnap)

⁴⁶ A 3. hadosztályparancsnokság jelentése. 118/16. hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 53. cs.

⁴⁷ A 80. dandár június 13. 6 óra 50 perckor kiadott számnélküli jelentése. HIL, M. Tan. Közt. iratai 53. cs. 144. sz.

⁴⁸ A Hadsereg-főparancsnokság 613/11. hdm. sz. intézkedése. HIL, M. Tan. Közt. iratai 53. cs.

Ismét megélénkült az arcvonal keleti része is. A csehszlovákoknak egy akció során sikerült Mecenzéfet elfoglalniuk. A IV. csehszlovák dandár Tiszolc ellen indított támadása a 39. vörös dandárt Tiszolc és Rimakokova feladására kényszerítette.⁴⁹

Június 16. (hétfő)

Az északi arcvonal egész szélességében megindult a csehszlovák csapatok napok óta előkészített ellentámadása. A szövetségesekre való tekintettel Clemenceau ugyan Prágát is a hadműveletek beszüntetésére sürgette, ez azonban a csehszlovák csapatokat irányító francia tábornokokat és a csehszlovák vezetőket nem zavarta, legfeljebb arra ösztönözte, hogy a magyar csapatok támadásaira hivatkozva magyarázzák akcióikat. Ez az állításuk azonban a június 10-e óta eltelt napok eseményeit figyelemmel kísérve a valósággal ellentétes volt.

A szlovákiai csehszlovák haderő keleti hadteste Eperjes és Kassa elfoglalására törekedett. A fő feladat végrehajtását a 6. hadosztályra bízták, ugyanakkor a ruszinszkói csoport azt az utasítást kapta, hogy Nagymihályin és Gálszécsen át nyugat felé támadva, vonja magára a Kassát védő magyar alakulatok figyelmét. Feladatot kapott a néhány nappal korábban, a Poprád – Igló vasútvonal biztosítására létrehozott ideiglenes hadosztály is: akcióival a 6. hadosztály előrenyomulását kellett támogatnia. A nagy erővel megindított támadás a III. hadtest parancsnokságát aggodalommal töltötte el.⁵⁰ Stromfeld ugyanis néhány nappal korábban a hadtest erőinek egy részét – a távolabbi célok érdekében – elvonta. Hennocque csapatai helyenként sikereket értek el: a Tarcza völgyében bevették Kisszebent, tért nyertek Eperjestől és Kassától nyugatra, a Sajó völgyében elfoglalták Rozsnyót. Landlerék kérték a hadtest megerősítését, amit a főparancsnokság – bizonyos vonakodás után – a következő napon meg is tett.

⁴⁹ A Hadsereg-főparancsnokság 616/1. hdm. sz. helyzetjelentése. HIL, M. Tan. Közt. iratai 54. cs.

⁵⁰ A III. hadtestparancsnokság 616/6. hdm. sz. jelentése. HIL, M. Tan. Közt. iratai 54. cs.

Az Eperjes körül zajló harcokkal egy időben a városban történelmi jelentőségű esemény zajlott le: kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Az újonnan létrehozott Szlovák Tanácskormány bejelentette: szövetségre lép az Orosz és a Magyar Tanácsköztársasággal. Határozatokat hozott, melyek a szlovák szocialista állam megszervezésére, a Szlovák Vörös Hadsereg létrehozására irányultak. A csehszlovák csapatok támadása az arcvonal többi szakaszán is kibontakozott. A Rima völgyében a IV. dandár Rimaráhóig jutott előre. Teljes erővel indult meg Mittelhauser tábornok hadtestének támadása Léva ellen. Három irányból, északról, északkeletről, és a Garamon át nyugatról indultak meg a támadóoszlopok a várost védő 3. hadosztály vöröskatonái ellen. A szinte reménytelennek látszó helyzetet az mentette meg, hogy a III. hadtesttől az arcvonal nyugati szárnyára irányított 4. hadosztály a legjobb időben érkezett, azonnal harcba lépett, és a Lévát nyugat felől támadó csoportot visszavonulásra kényszerítette.⁵¹

Böhm az antant június 7-i jegyzékét és a tanácskormány választás parancsban ismertette az alakulatokkal. Elrendelte a hadműveletek beszüntetését, és azt, hogy az elfoglalt pozíciókból sem előre, sem hátra nem szabad vonulni.

3. Harcok június 17 és 24 között

Június 17. (kedd)

A csehszlovák csapatok továbbra is erőfeszítéseket tettek a támadás folytatására. Ezek az erőfeszítések azonban jobbra eredménytelenek maradtak, egyrészt a katonák kimerülése, másrészt a Vörös Hadsereg csapatainak ellenállása, tartalékainak bevetése következtében. A hadsereg-főparancsnokság, június 9-i elhatározásának megfelelően, június 12-én kiadta a Dunától északra, nyugati irányban végrehajtandó hadművelet előkészítésére vonatkozó parancsát: „A Hadsereg-parancsnokság szándéka egy nagyobb erőcsoportot a Lévától nyugatra fekvő és a Párkányána – Érsekújvár vasútvonal között fekvő területen felvonultatni és a felvonulás befejeztével ezen erőkkel nyugati irányban előnyomulva

⁵¹ LIPTAI, 1985. 385.

a szemben talált ellenséget megverni."⁵² – foglalta össze a parancs a feladat lényegét.

A támadás vezetésére megszervezték az V. hadtestparancsnokságot, ennek élére Pogány Józsefet állították.⁵³ A hadtest alárendeltségébe a 3., 4. és a 8. hadosztályt helyezték. A 3. hadosztály eddig is a körzetben harcolt, a 4. és 8. hadosztály a felvonulási körletbe 14-én és 15-én érkezett meg. Ez lehetővé tette, hogy a június 17-ére tervezett támadás megkezdése előtt az egyes alakulatok már a védelmi harcokba bekapcsolódjanak. Így a 4. hadosztály megérkezése jelentős hatást gyakorolt a lévai harcok kimenetelére. Mivel a csehszlovák hadsereg az egész arcvonalon folytatta a támadásait és semmi jelét nem mutatta annak, hogy figyelembe kívánja venni Clemenceau-nak a hadműveletek kölcsönös beszüntetésére vonatkozó felhívását,⁵⁴ június 17-én az V. hadtest bal szárnyán elhelyezkedő 8. hadosztály megkezdte előrenyomulását Érsekújvár irányában, hogy az ellenség Lévára nehezedő nyomását csökkentse. A hadosztály fő oszlopa Ölved, Nagysurány irányába indult meg azzal a céllal, hogy Érsekújvárt északról elvágja Mittelhauser Lévával szemben felvonultatott főerőitől. A hadosztály egy ezrede két páncélvonat támogatásával a Párkány – Érsekújvár vasútvonal mentén nyomult előre, egy erősebb csoport pedig Ógyalla irányában támadott.⁵⁵

Június 18. (szerda)

A korábbi harcokban teljesen kimerült 3. hadosztályt az V. hadtest parancsnoksága pihentetés és feltöltés céljából a második vonalba vontatta vissza.⁵⁶ A hadosztály arcvonalát Lévától északnyugatra és nyugatra a 4. hadosztály vette át. A friss erők bevetésének hatása megmutatkozott, a várost támadó erők visszavonulásra kényszerültek. E napon a 8. hadosztály főerői Érsekújvártól északra

⁵² HIL, M. Tan. Közt. iratai 53.csomó. (Vörös Hadsereg Parancsnokság 612/6.hdm.sz.)–Tisztázat.

⁵³ Hadsereg-főparancsnokság 618/13. hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 53. cs.

⁵⁴ Clemenceau második jegyzéke. (Vörös Újság 1919. június 17.)

⁵⁵ V. hadtestparancsnokság 617/1 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 54. cs.

⁵⁶ V. hadtestparancsnokság 618/13 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 54. cs.

elérték Nyitrát, és elfoglalták Bánkeszit. Ezt követően két zászlóaljat és két üteget déli irányban Érsekújvár felé irányítottak.

A Vörös Hadsereg Érsekújvár térségében elért sikerei nehéz helyzetet teremtettek Mittelhauser számára, aki Pozsony elvesztésétől tartott. Június 18-án este Mittelhauser tábornok kérte, hogy a kormány Trencsénbe vagy Brnóba vonuljon vissza, mert a Pozsonyba vezető út a magyarok előtt szabaddá vált.⁵⁷ Az előrenyomulás Pozsony felé azonban nem folytatódott. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy a hadtest parancsnoksága – Stromfelddel egyetértésben – a 4. hadosztályt Ruttká, a hadtest főerőit pedig – melyekhez az újonnan érkezett 2. hadosztály is csatlakozott⁵⁸ – Nyitra és Vágsellye felé irányította. A Pozsony felé előrenyomuló csapatok megtorpanásának a másik oka az volt, hogy június 19-én már eljutottak a katonákhoz az antanttal folyó jegyzékváltásról szóló hírek. A katonák a közeli fegyverszünet és a kilátásba helyezett visszavonulás tudatában sok alakulatnál értelmetlennek és feleslegesnek tartották a további erőfeszítéseket: „A legénység hangulata beérkezett újsághírek alapján nyomott, a támadást folytatni nem akarják. Ennek következménye, hogy eddig Érsekújvárt el nem foglalták.”⁵⁹ – jelentette a 8. hadosztály parancsnoka, Gajer Jenő. Bár a nap folyamán az V. hadtest északi szárnyán a 4. hadosztály még határozottan folytatta a visszavonuló ellenség üldözését, más alakulatok is demoralizálódtak: „A csapatok harcértéke az utolsó napok újsághírei folytán erősen süllyedt. Hangulat letargikus vagy politizálni vágyó. A csapat támadni nem akar, és a kiadott intézkedéseket a vezetők öntevékeny túlkapásának akarja minősíteni.”⁶⁰ – jelentette az V. hadtestparancsnokság a Hadsereg-főparancsnok-ságnak.

⁵⁷ LIPTAI, 1985. 404.

⁵⁸ Ellenintézkedés Clemenceau második jegyzékére. Kiadta a Hadsereg-főparancsnokság 618. hdm. szám alatt 1919. június 18.-án. (HIL, VHP. 54. csomó)

⁵⁹ Stromfeld vezérkari főnök részére készített szám nélküli helyzetjelentés. HIL, M. Tan. Közt. iratai 54. cs. 174. sz.

⁶⁰ A III. hadtest parancsnokságának június 23-i jelentése. HETÉS, 1959

A katonák körében jelentkező hangulat valós okokra támaszkodott. A Tanácsköztársaság vezetésében folyó vitában fokozatosan azok kerültek többségbe, akik az antant követeléseinek elfogadását tartották szükségesnek.

Június 19. (csütörtök)

A Tanácsok Országos Gyűlésének a külpolitikával foglalkozó értekezletén, csúcsosodott ki és dőlt el a vita. A felszólalók többsége

– eltérő megfontolások alapján – úgy látta, hogy eleget kell tenni a Clemenceau-jegyzékben foglalt kívánásoknak. A napirend előadója, Kun Béla maga is ezt látta helyesnek. Kun azt is kétségkívül jól mérte fel, hogy az ország súlyos gazdasági és élelmezési helyzete, a politikai problémák sokasodása, az ellenforradalom mind fenyegetőbbé váló mozgolódása, nem utolsósorban a Vörös Hadsereg kifáradása, a katonai utánpótlás elégtelensége miatt a proletárdiktatúrának lélegzetvételi szünetre van szüksége.

Kun kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a magyar proletárdiktatúra – egy parányi szigete a forradalomnak az ellenforradalom tengerében – csak a nemzetközi szocialista forradalom előretörése esetén, arra támaszkodva tarthatja fenn tartósan magát. Június közepén már nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista forradalom európai továbbterjedése – legalábbis egy időre – várat magára. Ezért az a cél vezette, hogy lényeges engedmények árán is, a breszt-litovszki szovjet megoldáshoz hasonlóan időt nyerjen, és a túlerőnek engedve ugyan, de megőrizze a nemzetközi szocialista forradalom magyarországi kis erődjét. Ezt azok sem vitatták, akik a Kun Béla által előterjesztett javaslattal, a Vörös Hadsereg visszavonásának elrendelésével nem értettek egyet, mivel attól tartottak, hogy az antant nem fogja ígéreteit teljesíteni. Egyes kommunisták, mint Szamuely Tibor is, egyebek között a világforradalom eszméjének, a szovjet szövetségesnek cserbenhagyását látták a visszavonulásban. Voltak olyanok is, akik azért bírálták Kun javaslatát, mert úgy vélték, hogy az ország területi megcsonkításába való belenyugvást jelenti. E

napon Kun Béla táviratot kapott Lenintől, aki helyeselte azokat a törekvéseket, hogy a Tanácsköztársaságot lélegzetvételhez juttassák. „*Minden alkalmat a lehető legjobban ki kell használni az ideiglenes fegyverszüneti szerződés vagy béke kieszközlésére, hogy a népet lélegzetvételi szünethez juttassák.*”⁶¹ Ugyanakkor óva intette a magyar vezetőket attól, hogy bízzanak az antant ígéreteiben: „*Becsapják önöket, és megpróbálnak időt nyerni abból a célból, hogy összezúzhassák önöket és bennünket.*”⁶²

A tanácskongresszus a vitát követően egyhangúan elfogadta Kun Béla előterjesztését.⁶³ A Tanácsok Országos Gyűlésének határozatát nem követte a fegyvernyugvás azonnali elrendelése. Egyrészt azért, mivel a Tanácsköztársaság vezetői igyekeztek az antanttól konkrét biztosítékokat kapni a kilátásba helyezett pozitív lépéseket illetően, másrészt a csehszlovák csapatok részéről tapasztalt támadó szándék is azt indokolta, hogy a Vörös Hadsereg megőrizze, megerősítse pozícióit, és ahol lehetséges, védekezésre vagy visszavonulásra kényszerítse a szembenálló csapatokat. Nem volt kétséges, hogy az antant tárgyalási szándéka és engedékenysége csak addig tart, míg magával szemben erőt érez. A Vörös Hadsereg tevékenységére egyre jobban rányomta bélyegét a politikai vezetés elhatározása: a közelgő fegyverszünet és a várható visszavonulás.

Június 20. (péntek)

Az V. hadtestnél a 4. hadosztály két csoportja folytatta előrenyomulását a Garam völgyében, illetőleg Nyitra irányában. A hadosztály bal szárnyán nem történt különösebb esemény. A 8. hadosztály egy osztaga behatolt Érsekújvárra, de egy páncélvonat tüzeinek hatására visszavonult. A 2. hadosztály beérkezett a kijelölt felvonulási körzetbe. A bekövetkezett események miatt azonban lényeges szerepet már nem játszhatott.

Június 21. (szombat)

⁶¹ LIPTAI, 1985. 243.

⁶² LIPTAI, 1985. 243.

⁶³ Válasz Clemenceau második jegyzékére. (Népszava 1919. június 19.)

Az V. hadtest csapatainak tevékenységét már a harci kedv nagyarányú csökkenése, az éberség hanyatlása jellemezte. A Garam völgyében előrenyomuló, korábban szépen harcoló 2. munkásezredet az ellenség, a biztosítás hiányát kihasználva, rajtaütésszerűen megtámadta. Az ezred veszteségét a hadtestparancsnokság jelentése 70%-osnak értékelte,⁶⁴ a későbbiekben azonban kiderült, hogy a tényleges veszteség jóval kevesebb. Hasonlóan ütött rajta az ellenség a 4. hadosztály egy másik csoportján, amelyet étkezés közben lepett meg.⁶⁵ A hadtestparancsnokság este kiadott parancsában még a hadművelet folytatását írta elő, a csapatok hangulatában beállott változás miatt azonban ennek reális lehetősége már nem volt meg.⁶⁶

Június 22. (vasárnap)

Délután Mittelhauser felismerte, hogy az V. hadtest támadó lendülete alábbhagyott, ezért csapatait erőteljes offenzívára utasította. Lévával szemben álló erői északról és nyugatról a város felé előnyomulva egyaránt tért nyertek. Mittelhauser hadtestének jobb szárnya Érsekújvártól északra és délre szintén támadásba ment át. A gyenge ellenállást tanúsító 8. hadosztály visszavonult.⁶⁷

Június 23. (hétfő)

Az északi hadjárat utolsó napján a csehszlovák csapatok tevékenysége is alábbhagyott. Az V. hadtest egész arcvonalán csak kisebb, helyi jelentőségű harcok folytak. Bár a június 17-ét követő napokban a magyar hadvezetés a legnagyobb figyelmet az V. hadtest hadműveleteire fordította, az északi front többi szakaszán sem pihentek a fegyverek. A III. hadtest Hennocque hadosztályaival Eperjestől és Kassától nyugatra, valamint északnyugatra folytatott harcot. Az 1. hadosztály a csehszlovák csapatok 16-án kezdett támadásának kifulladására után átvette a

⁶⁴ V. hadtestparancsnokság 621/1 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 55. cs.

⁶⁵ V. hadtestparancsnokság 621/8 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 55. cs.

⁶⁶ Hadsereg-főparancsnokság 621/9 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 55. cs.

⁶⁷ V. hadtestparancsnokság 622/12 hdm. sz. HIL, M. Tan. Közt. iratai 55. cs.

kezdemenyezést, és az ellenséget viisszaszorítva, június 23-ig a Branyiszkó-hágó felé vezető utat uraló Dubje-magaslatig jutott. A hadosztálynak ez a teljesítménye annál figyelemre méltóbb, mert a 8. munkásezred június 22-én fellázadt, és arra hivatkozva, hogy a további harc minden értelmét elvesztette, elhagyta állásait és visszavonult. Az ezredet lefegyverezve a hátországba szállították. A 6. hadosztály becsülettel védte Kassát, majd ellentámadásba lendült, és ismét kijutott a Gölnic-bánya – Mecenzéf vonalra. Mivel az 1. és a 6. hadosztály között rés támadt, ennek lezárására Stromfeld a 2. dandárt a Hernád völgyébe csoportosította át. A dandár végrehajtotta feladatát: Kelembérnél áttörte a 6. csehszlovák hadosztály védelmét, és Kluknóig jutott előre.

Június 17–23 között az 5. hadosztály is eredményesen harcolt, annak ellenére, hogy csapatainak egy része erősen elfáradt. A hadosztályparancsnok azt jelentette, hogy a dandár zászlóaljai nagyfokú kimerültségük miatt harcképtelenné váltak. Stromfeld ezért a rimavölgyi arcvonalszakaszt három zászlóaljjal és egy üteggel megerősítette. Ezt követően a hadosztály korábbi visszavonulásból ismét támadásba ment át, és a Sajó, valamint a Rima völgyében egyaránt előrejutva elérte Pelsőc – Tiszolc – Rimakokova vonalát.

Június 24. (kedd)

Hajnali 5 órakor az északi arcvonalon érvénybe lépett a fegyverszünet, amelyet a Vörös Hadsereg főparancsnoksága, valamint Pellé tábornok közötti többszöri jegyzékváltás előzött meg. Ezzel lezárult az északi hadjárat, melynek során a Vörös Hadsereg tanúbizonyságot tett erejéről, ütőképességéről. Harcát nem hódító céloktól vezetve, hanem felszabadító misszió jegyében vívta: honvédő háborút folytatott.

A júniusi harcok során megmutatkoztak a hadsereg és a hátország gyenge pontjai is. Világossá vált, hogy a haderő személyi és anyagi utánpótlásának megjavítása, a hátország politikai és gazdasági megszilárdulása nélkül tartós hadászati eredményeket nem lehet elérni.

A Vörös Hadsereg visszahívása

Kun Béla június 24-én táviratban kérte a békekonferenciát, adjon garanciát arra, hogy a Vörös Hadsereg visszavonulása után a románok is kiürítik a Tiszántúlt. Választ azonban nem kapott. Ugyanakkor Pellé ultimátumában követelte, hogy a Vörös Hadsereg június 30-ig vonuljon vissza a demarkációs vonalra.

Június 28-án a pártvezetőség, ezt követően a Forradalmi Kormányzótanács határozatot hozott a visszavonulásra. A Központi Intéző Bizottság ülésén Kun Béla úgy indokolta a döntést, hogy a visszavonulás elhatározását nem a külpolitikai helyzet, hanem az ország belső dezorganizáltsága tette szükségessé, kifejezte reményét fejezte ki, hogy a lélegzetvételnyi szünet megteremti a feltételeket az ellenforradalom felszámolásához, a proletárdiktatúra intézkedéseinek következetes végig viteléhez, a hadsereg sorainak újjárendezéséhez, a gazdasági bajok leküzdéséhez. A belső problémák leküzdését mindinkább elodázhatatlannak tartotta.

A Forradalmi Kormányzótanács kiáltvánnyal fordult az északi hadjárat katonáihoz: *„A proletárhaza érdekei most pillanatnyilag nem azt parancsolják nektek, hogy előre menjetek és diadalt diadalra halmozzatok. A proletárhaza most még nagyobb áldozatot követel tőletek, azt követeli, hogy hagyjátok el a diadalmas csatákban elfoglalt területek egy részét, és menjetek át egy más területre, amelyet jelenleg a román bojárok rabló csapatai tartanak megszállva. Az időt, ha nyugodtan hagynak a rablók, arra használjuk föl, hogy megszilárdítsuk a Tanácsköztársaság belsejében a dolgozók hatalmát, hogy kiépítsük a szocialista gazdasági szervezetet, megvalósítsuk célunkat, hogy csak az egyék, aki dolgozik, hogy megcsináljuk a munkásigazgatást, jó, olcsó és becsületes közigazgatást teremtsünk és végleg megszabadítsuk a dolgozókat minden herétől, minden élősdtől.”*⁶⁸

Június 30-án megkezdődött a visszavonulás,⁶⁹ ami általában rendben zajlott, bár a csehszlovákok a megállapodásokat

⁶⁸ A Proklamáció, melyet Kun Béla, Varga Jenő és Lengyel Gyula fogalmazott, „A Vörös Hadsereg minden katonájához!” címet viselte.

⁶⁹ Kiürítési parancs. Kiadta a Hadsereg-főparancsnokság 629/1. hdm. szám alatt 1919. június 29-én. (HIL.,VHP. 55. csomó)

megszegve, egyes helyeken megtámadták a vörös csapatokat. Nagyobb összecsapások azonban nem alakultak ki. A katonák hangulatára így emlékezett Szőke Lajos egykori vöröskatona a Sarló és Kalapács című folyóiratban 1931-ben megjelent cikkében: *„Hát ezért harcoltunk? Nem fájt volna, ha a cseh imperialista csapatok erősebbek lennének és harccal kivernének bennünket, de vérrel szerzett földet, vér nélkül visszaadni csak úgy lehetséges, hogy árulókkal vagyunk körülvéve. Ezt gondolta és mondta mindenki.”*⁷⁰

Legjobban a Felvidékről származó katonák keseredtek el: *„a 10. ezred Gömör megye és Kassa környékére való katonái hangulata izgatott és nyomott. A kiűrités indokolt voltát és szükségességét nagyon nehezen értik meg. Családjaik és hozzátartozóik jövője sorsa miatt aggódnak.”*⁷¹ – hangoztatta az 5. hadosztály jelentése július 1-jén.

A visszavonulás különösen negatív hatást gyakorolt a Vörös Hadseregben tevékenykedő volt hivatásos tisztek Tanácsköztársasághoz való viszonyára is. A legfőbb kapocs, amely őket a proletárdiktatúrához kötötte, nemzeti érzelmeikből fakadt: abban a tudatban harcoltak, hogy a régi Magyarország területének megtartásáért küzdenek. Ez a kapocs június 30-a után erősen meggyengült.

A visszavonulás elrendelése Stromfeld Aurélt lemondásra készítette. Ő, aki az ország, a hadsereg és az ellenséges erők lehetőségeit kitűnően ismerte, kezdetben egyetértett a Clemenceau-jegyzékben követeltek elfogadásával. E véleménye később megváltozott. Hogy miért, arról lemondólevele csak részben ad felvilágosítást. *„Az ultimátum elfogadása kapitulációt jelent. A győzelmesen előrenyomuló csapatok visszavonulása szétzúllásra vezet, amelynek folyamánya az anarchia.”*⁷² – írta Stromfeld a Forradalmi Kormányzótanácshoz címzett levelében. Nagy a valószínűsége annak is, hogy Stromfeld, a volt hivatásos tisztek között élve és dolgozva, ismerve azok gondolkodását, tudta, hogy a

⁷⁰ Sarló és Kalapács, 1931. 3–4.sz. 53.

⁷¹ HIL, M. Tan. Közt. iratai 56.csomó. 55.sz. (VHP 703/2.hdm.sz.)–Tisztázat.

⁷² Lemondás a hadsereg vezérkari főnöki tisztségéről. Közli: BÖHM, 1946. 327.

visszavonulást azok az ország területi sértetlenségéért vívott küzdelmük értelmetlenné válásának fogják fel. Számítani kellett arra, hogy nem a távoli jövőben bekövetkezhet az az idő, amikor a Vörös Hadsereg vezetésében nélkülözhetetlen szerepet betöltő katonai specialisták a proletárhatalom ellen fordulnak. A Vörös Hadsereget újjászervező és győzelmekre vezető vezérkari főnök ezt éppúgy nem várhatta meg, mint ahogyan nem válhatott szereplőjévé egy, a munkásmozgalom mind élesebben szembekerülő két szárnya közötti esetleges fegyveres összeütközésnek. Lemondott, de azt kötelességének tartotta, hogy a visszavonulás befejezéséig, a csapatok hátszágai elhelyezéséig a helyén maradjon.

A visszavonulás negatív hatását fokozta az, hogy a román királyi csapatok semmi hajlandóságot sem mutattak a Tiszántúl kiürítésére. A felszabadított területek feladását ezért még fájdalmasabbnak érezte a nép és a hadsereg. A későbbiekben Kun Béla a Szamuely Tiborral folytatott vitára emlékezve ezt írta erről: *„Igazan volt Tibornak velem szemben abban, hogy garanciát kellett volna követelni az antanttól, és hogy helytelen volt rögtön tárgyalások megkezdése nélkül nemcsak a hadműveleteket megszüntetni, hanem még vissza is vonni csapatainkat. Külpolitikánk alapvető hibája ebben a kérdésben az volt, hogy Clemenceau manőverére nem feleltünk ellenmanőverrel, nem igyekeztünk időt nyerni tárgyalások útján, meg sem kíséreltük, hogy ilyen tárgyalásokat kikényszerítsünk, hanem teljesítettük követelését minden garancia nélkül és nem számoltunk gondosan a Vörös Hadseregnek a visszavonulás következtében beálló züllése lehetőségével.”*⁷³

A Magyar Tanácsköztársaság hadművészete

1919 május első heteire a Tanácsköztársaság vezetői számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy esetleges összehangolt támadással szemben csak napokig tudnának ellenállni, tehát a kezdeményezésről való lemondás egyértelműen vereséget eredményezne. Felismerték, hogy a támadók önös érdekeikből kiindulva eltérő célokat követnek, így lehetőség adódik egy olyan

⁷³ LIPTAI, 1985. 247.

helyzet kialakítására, amelyben a hadsereg főerőivel csak egy arcvonalszakaszon, csak egy ellenség ellen kell döntésre irányuló tevékenységet folytatni.

Előállt tehát az a hadtörténelemben is igen ritka helyzet, amikor a létszámában, fegyverzetében, szervezettségében, gazdasági lehetőségeiben jóval gyengébb fél számára kedvezőtlen politikai és katonaföldrajzi helyzetben az erősebb ellenség megtámadására kényszerült.

Hadműveleti művészet

A háború gépi korszakában a harcok megnövekedett mérete, jellege új problémák egész sorát vetette fel. Ennek megoldására szükségessé vált a hadtudomány, és ezen belül a hadművészet új ágának, a hadműveleti művészetnek elméleti kidolgozása. Már az első világháború felvetett számtalan olyan problémát, amelynek megoldása a hadműveleti művészetre várt. A hadműveleti művészet kialakításával kapcsolatban elsősorban a hadműveleti vezetést kellett létrehozni. A Tiszántúli Hadsereg-parancsnokság, majd a Hadsereg-főparancsnokság megszervezésével megteremtődtek nemcsak a hadműveleti, hanem az utóbbival a hadászati szintű vezetésnek is a feltételei.⁷⁴

Az átszervezés során tovább egységesítették és központosították a vezetést. Gödöllőn létre hozták a Hadsereg-főparancsnokságot, mely a szárazföldi és légi erők valamennyi hadműveleti egysége felett kizárólagosan rendelkezett. Az új vezetőszerkezettel megalakításával megszűnt a vezetés több fokozatra bontása, a szervezet egyszerűsödött, a működés rendje áttekinthetővé vált, az információáramlás útja és ideje lényegesen lerövidült.

A hadműveletek tervezése, előkészítése, megszervezése, anyagi biztosítása az új parancsnokság kezébe került, mivel ez rendelkezett minden meglévő erővel, eszközzel, anyagi készlettel. Mint az egész fegyveres erő felett álló szerv minden közbeeső parancsnokságot kiiktathatott, és a változó helyzetnek megfelelően intézkedhetett,

⁷⁴ A Hadügyi Népbiztosság 7757/eln. 6. /1919. szám alatt 1919. május 5-én kiadott rendelete az önálló Hadsereg-parancsnokság megteremtésére. (HIL, Hüb. 7. csomó)

biztosítva ezzel egy esetleges újabb elhatározás, vagy döntés központi akarat szerinti érvényesítését. A beavatkozás vonatkozott a tevékenység jellegének módosítására, a támadási irányok megváltoztatására, a csapatok manővereire, a tartalékok alkalmazására, azok újra képzésére, az anyagi készletek felhasználására. Mindezen intézkedésekkel az első világháborúban alig tapasztalt egységét, operativitását sikerült megteremtenie a vezetésnek.

A másik probléma a több száz kilométer széles arcvonal és az ehhez képest rendelkezésre álló csekély erő volt, melyet a csapatok nagyfokú aktivitásával és önállóságával kívántak megoldani. Ennek érdekében rugalmas, könnyen átalakítható, szükség esetén önálló harcra is képes szervezeti egységeket hoztak létre, amelyekben alapkövetelmény volt a nagy tűzerő és a mozgékonyág. A hadjárat végrehajtására részletekbe menő pontosságú terveket dolgoztak ki. Nagy hangsúlyt fektettek a csapatok szoros együttműködésének megszervezésére, a túlerőben lévő ellenség részenkénti megsemmisítésére törekedtek. A terveket az ésszerű kockázatvállalás melletti széleskörű manőverezés, a magas fokú aktivitás és határozott cselekvés előírása jellemezte. Mindez szöges ellentétben állt az első világháború sémáival. A vezetés a mielőbbi gyors siker elérése érdekében, állandóan az ütem fokozását követelte. Arra törekedett, hogy szorosan az ellenségre zárkózva, fenntartsa a támadás folyamatosságát, és ezzel megakadályozza az áttört védelem helyreállítását, a mélységben újabb terepszakaszok előkészítését, a tartalékok szervezett harcba vetését.

A magas fokú aktivitást jellemzően tükrözi a hadművelet első szakaszában az 1. dandár, valamint a 3. és 5. hadosztály tevékenysége. Miután a főerőket a főcsapás irányába vonták össze, az ellenség az említett magasabb egységekkel szemben jelentős erőfölényre tett szert. Ennek ellensúlyozására az érintett három kötelék eltérő irányokból mért csapást az ellenségre. Ezzel megosztották az ellenség tartalékait, állandóan nyugtalanították és ellenálló képességét fokozatosan felőrölve kényszerítették ki a visszavonulást. A gyors sikert jelentősen elősegítette a hadműveleti tartalékok folyamatos képzése, amelyekkel a vezetés mindenkor fokozni tudta a csapás erejét.

A hadműveleti tartalékok birtokában azután nagyobb vállalkozásokba kezdhettek, sőt ezek tették lehetővé, hogy megragadják a kezdeményezést. A tartalékok alkalmazásának és újraképzésének jó példája az északi hadjárat. Ennek során a Hadsereg-főparancsnokság – amint bevetette tartalékait, az 1., 4. és 6. hadosztályokat – azonnal újabbról gondoskodott (8. ho., 2. dd.), majd ennek harcbavetése után a 2. hadosztályt helyezte készenlébbe. Ezzel egy időben megkísérelte kivonni az 5. és 6. hadosztályt is, nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült. Mindenesetre a Vörös Hadsereg parancsnoksága az északi hadjárat során állandóan jelentős tartalékokkal rendelkezett és ezek biztosították a május végén megszerzett cselekvési szabadság megtartását. Ugyanakkor a hadvezetőség nem tartotta célszerűnek a tartalékok elaprózását, hanem azokat egységben tartva alkalmazta, így a védelem során erélyes ellencsapásaival mindig megszilárdította a helyzetet.

A támadásnál a Hadsereg-főparancsnokságnak módja volt erejének folyamatos növelésére és a főcsapás irányának megváltoztatására. Ezenkívül csak a tartalékok alkalmazása tette lehetővé – a katonák hősiessége mellett – a június 12–16-i általános cseh ellentámadás visszaverését és az északi hadjárat sikeres befejezését.

A tartalékok alkalmazásának kérdéséhez kapcsolódik a hadműveleti művészet másik alapvető tétele, a csapás erejének állandó növelése a támadó hadműveletek során. Az északi arcvonalon a Hadsereg-főparancsnokság május 10-én még csak egy hadosztállyal indult Salgótarján felmentésére, 20-án már két és fél hadosztállyal állt harcban Salgótarján – Miskolc térségében. Május 30-án már öt hadosztállyal és három dandárral kezdte meg az északi hadjáratot. Június 18–20 között pedig két hadtestet – hét hadosztállyal és három dandárral – egyesített a döntő rohamra.

A hadvezetőség igyekezett erőit és eszközeit a főirányba, a főfeladatokra összpontosítani. Például az északi hadjárhoz fegyveres erőinek 80 százalékát vonta össze, ezen belül a kisalföldi támadáshoz 41 zászlóalj (kb. 20.000 puskát), 35 géppuskás századot (kb. 200 géppuskát), 27 üteget (kb. 100 löveget) egyesített akkor, amikor 500 km széles arcvonalon dúltak a harcok. Igen

jellemző az északi hadjáratban a román és cseh csapatok lekötése széles arcvonalon, az ellenség csatlakozására mért csapás, majd a főcsapás merész megváltoztatása (a III. hadtesttől az V. hadtesthez) és az ellenség szárnyára tervezett csapás.

Az északi hadjáratban elért sikerekben jelentős része volt annak, hogy Stromfeld az ellenségre ismét és ismét új irányból mért csapásokat, és az egész arcvonalon kifejtett aktivitással megakadályozta, hogy az ellenség erőit a mellékirányokból elvonja, és a Vörös Hadsereg főerőivel szemben összpontosítsa. Ez a módszer egyes csapatokkal szemben olyan követelményeket állított, amely teljesítőképességük maximumának kifejtését követelte meg. Ugyanakkor azonban ez tette lehetővé, hogy a Vörös Hadsereg a balszárnyán lévő csapatokkal hosszabb időn keresztül sakkban tartsa, sőt jelentős visszavonulásra kényszerítse a túlerőben lévő ellenséget.

Harcászat

A Vörös Hadsereg harcaiban az első világháború megmerevedett frontjain, az állásharcok viszonyai között kialakult elvek és normák nem kerülhettek alkalmazásra. Mivel a viszonylagos kis erőket mindkét félnek széles arcvonalon kellett elosztani, így összefüggő állásrendszerek kiépítésére általában ritkán került sor. A harcászat új vonásai a háború manőverező jellegéből, a csapatoknak és a haditechnikai eszközöknek az első világháborúnál jelentősen kisebb sűrűségéből fakadtak.

A Tanácsköztársaság fennállása alatt a taktikai egységek szervezésében több változás történt. Az a szervezés, amelyet a Vörös Hadsereg a polgári demokratikus állam hadseregétől vett át, elsődleges fontosságot tulajdonított a dandárcsoportok önállóságának. Ez a szervezés tulajdonképpen a dandárcsoportokban látta a nagyobb harcászati feladatok önálló megoldására alkalmas egységet és a hadosztályok szerepkörét bizonyos mértékig inkább az általános adminisztratív irányításra korlátozta. Ennek megnyilvánulása volt például az, hogy a tüzérezredek a dandárokhoz osztották be és a hadosztályok semmiféle olyan közvetlen egységgel nem rendelkeztek, amellyel a harcok menetét jelentősen befolyásolhatták volna. Az áprilisi

harcok folyamán azonban bebizonyosodott, hogy a hadosztályparancsnokságoknak ilyen korlátozott feladatkörrel való megbízása helytelen volt. Ennek megfelelően a májusi átszervezés folyamán a Hadsereg-főparancsnokság azt tartotta szem előtt, hogy a hadosztályparancsnokságokat tegye a harc tényleges irányítóivá. Májustól kezdve a hadosztályokat az eléjük állított feladattól függően erősítették meg tüzérséggel.

A Vörös Hadsereg szervezeti felépítésében lényeges módosítást jelentett a hadtestparancsnokságok létrehozása is, mely a vezetés terheinek egy részét levéve a Hadsereg-főparancsnokság válláról nagymértékben megkönnyítette a viszonylag hatalmas kiterjedésű arcvonalon működő csapatok összefogását.

A hadsereg forradalmi jellegéből fakadó hatalmas energiát kiválóan lehetett hasznosítani a támadásnál. Ezért a főharcmodnak a támadást tartották. Végrehajtása során ötletesen használták fel a legkülönbözőbb manőverformákat. Salgótarjánt például excentrikus csapással szabadították fel, Losoncnál kétoldali átkarolást alkalmaztak, Kassánál pedig áttörési szándékkal indított frontális csapást hajtottak végre. A rendelkezésre álló erőkkel harc közben is manővereztek. Miskolcnál (május 20–23.) például először északi irányba támadtak, majd a főerőkkel keleti irányba fordulva védtek, végül az erőket és eszközöket átcsoportosítva északi irányba támadtak.

A Vörös Hadsereg támadó harcát új, dinamikus harceljárás jellemezte. A szélességi kiterjedések, abból kiindulva, hogy egyidejűleg minél több erő és eszköz legyen alkalmazható, jelentősen megnövekedtek. A hadosztályok támadási sávja általában 15–40 km széles volt, a dandároké 10–20 km, az ezredeké 4–5 km. A hadosztályok harcrendje általában egy, a dandároké egykettő, az ezredeké általában kétlépcsős volt. Az egységeknek, magasabb egységeknek feladataikat irányok szerint a legtöbb esetben önállóan kellett megoldaniuk. A hadosztályok általában kettő, a dandárok egy támadási irányt kaptak.

Az északi hadjárat harcai általában erdős, hegyes terepen, az észak-déli irányú folyóvölgyekben folytak az utak, vasutak, közúti és vasúti csomópontok, fontosabb helységek birtoklásáért. Az ellenség elegendő erő hiányában a nehezen járható hegycsúcsokat,

magaslatokat rendszerint nem szállta meg, általában a völgyek lezárására törekedett. Mivel összefüggő védelmet nem épített ki, így mindig voltak szabad, átkarolható szárnyai. A magyar csapatok ritkán rohamoztak arcból, a csapásokat rendszerint az ellenség szárnyára és hátába mérték. A megvert, visszavonuló ellenséget azonnal üldözni kezdték. Arra törekedtek, hogy az ellenséget ne engedjék elszakadni és így megakadályozzák azt, hogy az ellenség a saját csapatok behatásától mentesen meg tudja szilárdítani védelmét. A sikeres üldözéshez a hadosztályok üldöző különítményeket alakítottak, melynek ereje általában egy megerősített század, vagy zászlóalj volt.

A támadó harcban az ellenség csapatainak és harceszközeinek viszonylag kis sűrűsége lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg hadtestei, a hadosztályok és a dandárok általában egy lépcsőben építsék fel harcrendjüket. Az ezredek viszont két lépcsőben támadtak. A támadó harcban a csapatok szélességi kiterjedése jóval meghaladta az első világháborúban kialakult normákat. A III. hadtest az északi hadjáratban a támadást körülbelül 120 kilométeres arcvonalon kezdte meg. Az V. hadtest a kisalföldi támadást a frontnak körülbelül 100 kilométer széles arcvonalán indította meg. Természetesen ilyen körülmények között a támadó egység feladatát csak úgy tudta végrehajtani, ha erőinek és eszközeinek zömét összevontan alkalmazta és igen széles kiterjedésű területeken csak kis erőket mozgatót a szárnyak és az oldalak biztosítására, valamint a szomszédokkal való összeköttetés fenntartására. A hadosztályok támadási sávjának szélességi kiterjedése a feladattól függően 15–40 kilométer között mozgott. A dandárok 10–20 kilométer szélességben nyomultak előre. A hadosztályok általában két, a dandárok pedig egy harcászati irányban nyomultak előre. Az ezredek szélességi kiterjedése támadásban 4–6 kilométer között mozgott.

A Vörös Hadsereg egységei a támadó harcban sikerrel alkalmazták az előrevetett osztagokat. Ezek ereje egy tüzéséggel megerősített századtól egy megerősített zászlóaljig terjedt. Feladatuk az ellenség gyors üldözése, elszakadásának megakadályozása, fontos közlekedési csomópontok, városok rajtaütés szerű elfoglalása volt. Ilyen előrevetett osztagoknak

sikerült Eperjes, Bártfa, Léva és még sok fontos objektum elfoglalása.

A csapatok csak szinte emberfeletti teljesítményekkel, hatalmas mozgékonyssággal tudták az ellenséges túlerőt kiegyensúlyozni. Erre a legjobb példa a 16. vörös ezred teljesítménye május 30 és június 12 között. Az északi hadjárat során, a balszárnyon támadó kis erőknek hatalmas területen kellett harcolniuk. Az itt előretörő 3. hadosztály és az 1. dandár között 30 km széles hézag tátongott, mely rövidesen 50 km-re nőtt. Ebben működött a 16. ezred, amely az 1. dandár kötelékében (május 30. – június 1.) részt vett Balassagyarmat felszabadításában, majd az 1. dandárral együtt Léváig tört előre (június 3.). Innen északra menetelt a 3. hadosztályhoz, közben részt vett Selmecebánya, Beszterce és Zólyom felszabadításában (június 4–7.). Ezután ismét gyalogmenetben visszatért Lévára és éppen jókor érkezett, hogy döntő módon beavatkozzék a cseh ellencsapás szétzúzásába (június 12.). Az ezred tehát 12 nap alatt kereken 200 km-t tett meg, nehéz hegyi terepen, állandó harcok közepette.

A hatalmas kiterjedések és a kis erők miatt úgy a saját csapatoknak, mint az ellenségnek mindig volt szabad szárnya. Ezért a Vörös Hadsereg rendszerint az ellenség átkarolására törekedett, frontális csapást csak akkor hajtott végre, ha más manőver alkalmazására mód nem volt. Ekkor rendszerint hatalmas tüzérség összehívásával, a fegyvernemek együttműködésének szoros megszervezésével támadtak. Ilyen volt az 1. és 4. hadosztály rohama a tiszaluc – tokaji hídfő ellen (június 1.), a 6. hadosztály támadása Kassa előtt.

A magyar Vörös Hadseregnek igen sokszor kellett védeneknie széles arcvonalon, igen kis erőkkel. Így az első világháborúban alkalmazott állóvédelem kialakításához nem voltak meg az erők. Ilyen feltételek mellett csak nagyfokú aktivitással lehetett védekezni. A védelem felépítése ennek megfelelően a következő volt: elől tábori őrsök, általában raj erőben, mögöttük főőrsök, géppuskákkal megerősített század erőben, a dandár zöme (több zászlóaljából álló erő) és a tüzérség központi fekvésű helyen összehívva, mint tartalék összpontosultak. Az ellenség támadása esetén ennek az aránylag nagy erejű tartaléknak az ellentámadása

hárította el a veszélyt. Az ilyen jellegű aktív védelemre való rátérés gyökeres szakítást jelentett az első világháború merev gyakorlatával és megmutatta, hogy ez egy sikeresen alkalmazható módszer. Az együttműködés terén a tüzéség és a gyalogság tevékenységének összehangolása példásnak mondható. Elég sikeresen támogatta a gyalogság harcát a légiereő és a folyami flotta is.

Befejezés

Bár a Vörös Hadsereg az északi hadjárat tervében kitűzött feladatait nem tudta maradéktalanul megvalósítani, alapvető célját, a csehszlovák csapatok feletti döntő győzelmet nem érte el, de a hadjáratban sikerült teljesíteni a hadsereg elé állított egyik fontos feladatot: a csehszlovák és a román hadseregek érintkezésének megszakítását és ezzel lehetetlenné tenni azok közvetlen hadműveleti együttműködését. A magyar proletár hadsereg diadalmas előretörése egyúttal lehetővé tette a független Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását is.

A hadműveletek során bebizonyosodott, hogy a hadsereg vezetői helyesen határozták meg azt, hogy a támadó ellenséges országok hadseregei közül melyikre kell az első csapást mérni. Az események igazolták annak a feltételezésnek a helyességét, hogy a csehszlovák katonák nem kívántak őszinte lelkesedéssel harcolni a tőlük idegen hódító célokért.

A hadiesemények folyamán beigazolódott az a feltevés, miszerint a környező országok hódító hadseregeinek együttműködését akadályozni fogják az azonos célokból fakadó ellentétek. A román csapatok a Vörös Hadsereg első jelentősebb nyomására visszavonultak a Tisza vonala mögé és néhány, csupán a látszat kedvéért indított tüntető akción kívül többet nem tettek csehszlovák szövetségeseik érdekében. Miután ezért a csehszlovák kormány erős szemrehányásokkal illette a román hadvezetést, kölcsönös vádaskodásokkal tarkított vita indult meg a két szövetséges állam katonai és politikai vezetői között.

A Vörös Hadsereg az általános erőviszonyokat figyelembe véve már a hadjárat kezdetekor sem rendelkezett túlerővel, mégis – néhány nap kivételével – az egész hadjárat ideje alatt kezében

tartotta a hadműveleti kezdeményezést. A vezetés merészen és nagyvonalúan alkalmazta az erők és eszközök zömének a döntő csapás irányában való összpontosítását. A hadjárat első időszakában az északi arcvonal jobbszárnyán, a Kassa – Eperjes főirányban az arcvonalak alig valamivel több, mint egyharmadán négy hadosztály és két dandár összpontosult, míg az arcvonal közepén és balszárnyán mindössze egy hadosztály és egy dandár kezdte meg a támadást. Amikor pedig a harcok súlypontja az északi arcvonal nyugati szárnyára helyeződött át, a rendelkezésre álló erőknek csaknem 50%-át ide csoportosították át. A csapatokkal való ilyen rugalmas gazdálkodás, valamint az erőknek a szükség által megkövetelt gyors átcsoportosítása lehetővé tette, hogy a döntő irányban, a szükséges időpontban, megfelelő energiával tudtak fellépni.

A rendelkezésre álló erők zömének a döntő csapás irányában történt összevonása következtében az arcvonal nagy részén a Vörös Hadsereg csapatai jelentős ellenséges túlerővel álltak szemben. Ezeken az arcvonalszakaszokon az egységek Stromfeld utasításának megfelelően sajátos taktikát alkalmaztak, az úgynevezett „pofozógépet”: állandóan újabb és újabb irányokból mértek csapást az ellenségre, azt folytonosan nyugtalanították és ellenálló képességét ily módon felőrölve kényszerítették ki visszavonulását. Ezt a taktikát alkalmazta a hadjárat első időszakában az 5. hadosztály, a 3. hadosztály, valamint az 1. dandár is.

A Hadsereg-főparancsnokság a hadjárat folyamán helyesen ismerte fel a változó helyzet körülményeit, és azokhoz megfelelően tudott alkalmazkodni. Így június 9-én megváltoztatta az eredeti haditervet és a tiszántúli román csapatok elleni támadás megkezdése helyett a rendelkezésre álló erők jelentős részét az északi arcvonal nyugati szárnyára csoportosította át. Ha ezt elmulasztják, az ellenség Dunától északra összevont tekintélyes erői könnyűszerrel áttörhették volna a Vörös Hadsereg északi arcvonalon előrenyomuló csapatainak bal szárnyát, és Vácon át közvetlenül veszélyeztethették volna Budapestet.

A sikerekhez nem kis mértékben az is hozzájárult, hogy Stromfeld igen helyesen gazdálkodott a tartalékokkal. Arra

törekedett, hogy a Hadsereg-főparancsnokságnak állandóan jelentős erőt képviselő tartalékok álljanak rendelkezésére. Amint a tartalékban lévő csapatokat valamely egység, vagy arcvonalszakasz megerősítésére bevetette, azonnal gondoskodott újabb tartalékok létrehozásáról. Bár Stromfeld nehezen vált meg tartalékaitól, azokat csak a legszükségesebb esetben adta ki kezéből, de amint a helyzet úgy parancsolta, habozás nélkül bevetette őket.

Igen nagy súlyt helyeztek a csapatok együttműködésének megszervezésére. A harcok eredményességét elősegítette, hogy amikor az arcvonal valamely szakaszán küzdő hadosztály az elé állított feladatot az ellenség erős ellenállása miatt nem tudta megoldani, a Hadsereg-főparancsnokság azonnal intézkedett, hogy az illető hadosztály szomszédja gyors segítséget nyújtson számára, csapást mérve az ellenség szárnyába, illetőleg oldalába visszavonulásra kényszerítse azt. Így könnyítette meg a 3. hadosztály a salgótarjáni munkásezrednek a Rima völgyében védekező ellenség jobbszárnya ellen irányított támadásával az 5. hadosztály 39. dandárának előrenyomulását Tiszolc felé.

Az ellenség képességeinek megítélésekor azonban talán kissé alábecsülték azok erőit és túl optimistán értékelték a saját erőket és lehetőségeket. Ebből származhatott az az elképzelés, hogy a csehszlovák csapatokra Kassa – Eperjes irányban néhány nap leforgása alatt olyan vereséget lehet mérni, amelynek következtében az ellenség északról hosszabb időn keresztül nem képes veszélyeztetni a Vörös Hadseregnek a tiszántúli román csapatok ellen fordult erőinek hátát. Hasonló felfogás lehetett az oka azoknak a parancsoknak is, amelyek a csapatok elé olyan követelményeket állítottak melyeket azok kielégítően és tartós eredménnyel nem teljesíthettek. Például a 80. dandárt arra utasították, hogy nyomuljon előre Ruttkáig, a 3. hadosztálynak pedig azt a parancsot adták, hogy Nyitra felé folytassa támadását. Az ellenség az arcvonalnak ezen a szárnyán jóval erősebb ellenállást fejtett ki, mint amire a Hadsereg-főparancsnokság számított, és hamarosan nemcsak hogy megakadályozta a további előrenyomulást, hanem ellentámadásba átmenve, az addig elért vonalokról is vissza szorította őket. A hadsereg vezetésének rugalmasságát bizonyítja, hogy az erőviszonyok megítélésében

elkövetett hibákat gyorsan felismerték és annak megfelelően alakították át a hadműveleti terveket.

Az északi hadjáratban a csapatok harctevékenységének jellegét döntően befolyásolta a szemben álló felek arcvonalon álló egységeinek az arcvonal kiterjedtségéhez mérten viszonylag alacsony száma, valamint a terep sajátossága. Az északi arcvonal legnagyobb részén – kivéve a Kisalföld területét – a harc általában a nagyjából észak-déli irányú folyóvölgyekben folyt. Az ellenség ritkán épített ki összefüggő védelmi vonalat, ezért áttörésre általában nem volt szükség és a szabad szárnyak tág teret engedtek az ellenség egy-egy fontosabb magaslatot, községet védelmező csoportjának átkarolására és megkerülésére irányuló manővereknek, illetve az ellenség oldalába irányuló csapásoknak.

Az ellenség védelmének frontális áttörésére viszonylag ritkán került sor. Ilyenkor a vezetés a lehetőségekhez mérten igyekezett minél több tüzérségi eszközt összevonni, és erőteljes tüzérségi előkészítéssel megtörni az ellenség ellenállását. Így például a 4. hadosztály sikeres támadását a tiszaluci hídfőben elhelyezkedett román csapatok ellen, döntő mértékben a nagy erejű tüzérségi előkészítés segítette elő. A Kassáért vívott harcokban ugyancsak az ellenség védelmének frontális áttörése tette lehetővé a 6. hadosztály győzelmét, amikor a 46. dandár az áttörés után, tekintet nélkül oldalainak veszélyeztetettségére, merészen előretört, és ezzel az arcvonalszakasz többi részén elhelyezkedett ellenséges csapatokat is visszavonulásra kényszerítette.

A május végén indított eredményes északi hadjárat hatására a párizsi békekonferencia felkínálta a Tanácsköztársaságnak, hogy az északi területekért cserébe a román csapatok kivonulnak a Tiszántúl egy részéről. A tanácskormány eleget tett a felszólításnak, a román kormány azonban nem vonta vissza erőit. A tanácskormánynak a csapatok visszavonására hozott döntésének okait kutatva találkozhatunk olyan véleménnyel, mely szerint a kormány félt a győzelmes hadsereg, főleg a tisztikar egyre növekvő hatalmától és fontosabbnak tartotta a tanácsrendszer politikai biztosítását, mint a megszállt területek visszaszerzésének lehetőségét. A Forradalmi Kormányzótanács ez irányú döntése mind a főparancsnokot, Böhm Vilmost, mind a vezérkari főnököt, Stromfeld Aurélt igen

kellemetlenül érintette, mindketten le is mondtak beosztásukról. A tanácskormány ilyen elhatározásában emellett döntő szerepet játszottak a mindinkább elszaporodó ellenforradalmi megmozdulások, valamint a június 24-i budapesti ellenforradalom is. Az ezt követő vérengzések megakadályozásában jelentős szerepe volt Romanelli olasz ezredes közbelépésének, akinek emberbaráti szerepére a magyar nemzet még ma is hálásan emlékszik vissza.

A visszavonulás folytán a hadsereg igen erősen megrendült, a hadvezetőség a 8. hadosztályt a Dunántúlra irányította, míg a 4. munkás hadosztály Budapestre került. Ettől kezdve a cseh fronton általában nyugalom volt. Csak augusztus közepén keltek át a csehek Pozsonynál a Dunán és szállták meg a köpcsényi hídfőt, melynek területét a trianoni békeszerződés hazánk sakkban tartása céljából nekik juttatta. Július 20-án a Vörös Hadsereg még megpróbálta kiszorítani a román csapatokat a Tiszántúlról, támadása azonban megtört. Július 30-án három román hadosztály átkelt a Tiszán, és augusztus 4-én a román hadsereg bevonult Budapestre, a proletárdiktatúra megdöntésével jó szolgálatot téve egyben az antantnak is.

A békekonferencia többszöri sürgetésére, majd ultimátuma nyomán, november közepén a román hadsereg végül kivonult Budapestről, helyét a Horthy-féle nemzeti hadseregnek engedve át. A Magyarországgal 1920. június 4-én elfogadtatott trianoni békediktátum azután szentesítette az új határokat. Az első világháborút követően a békekonferenciák – bár a nemzetállamok megvalósítását tűzték ki célul – a soknemzetiségű birodalmak helyén soknemzetiségű kisállamokat hoztak létre.

Az 1918-ig természeti, gazdasági, történeti, kulturális egységként funkcionáló Magyar Királyságot /Kárpát-medencét/ és a magyar nyelvterületet öt állam között osztották fel úgy, hogy a magyar államterületnek csupán 28,6 %-a, a magyar nyelvű lakosságnak 67%-a maradt meg az anyaországban. Ugyanakkor a román állam területe 2,3-szorosára, a szerb 2,7-szeresére, a cseh pedig 1,8-szorosára nőtt. A Kárpát-medence egymással szétválaszthatatlanul összefonódott népeinek, tájainak – hosszú évszázadok alatt – kialakult kapcsolatait az új államhatárok

csaknem teljesen szétroncsolták, ugyanakkor gyökeresen eltérő vallási, kulturális kapcsolatokat ápoló közép-európai területek kerültek balkáni ortodox államok fennhatósága alá (pl.: Szerbiához a Vajdaság, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szlovénia; Romániához Erdély, a Partium).

Az említett tények következtében a rendkívüli mértékben megnőtt területű Romániában, Szerbiában és Csehszlovákiában olyan mértékű feszültségek teremtődtek, amelyek megoldása történelmileg megkésett nemzeti homogenizációs törekvések következtében – máig sem sikerült.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

DÖMÖTÖR

1954 DÖMÖTÖR Gergely: Fegyvernemek szerepe a Tanácsköztársaság harcaiban. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 1954/3–4.

FÜZI

1986 Dr. FÜZI Imre: *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi, 1986.

HORVÁTH

1966 Dr. HORVÁTH Árpád: *Az ágyú históriája. Képek a haditechnika történetéből*. Budapest, Zrínyi, 1966.

GERENCSÉR

1989 GERENCSÉR Miklós: *Az északi arcvonalt*. Budapest, Szépirodalmi, 1989.

1993 *Vörös Könyv 1919*. Válogatta: GERENCSÉR Miklós, 1993.

HETÉS

1959 HETÉS Tibor: *A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok*. Budapest, Kossuth, 1959.

1967 HETÉS Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Kossuth, 1967.

INCZE

1938 INCZE Kálmán: *Háborúk a nagy háború után I–II*. Budapest, Franklin, 1938.

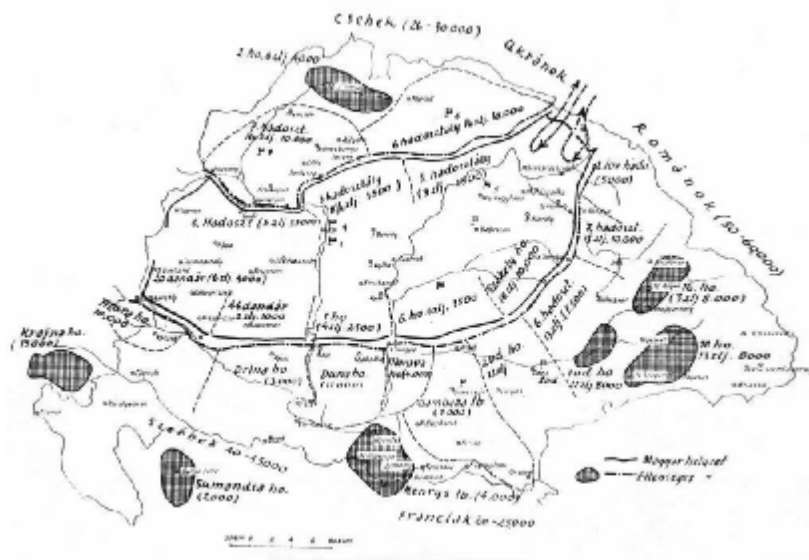
LIPTAI

1960 LIPTAI Ervin: *A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*. Budapest, Zrínyi, 1960.

1969 LIPTAI Ervin: *Vöröskatonák előre!* Budapest, Zrínyi, 1969.

1985 *Magyarország hadtörténete*. 2. kötet Főszerkesztő: LIPTAI Ervin. Budapest, Zrínyi, 1985.

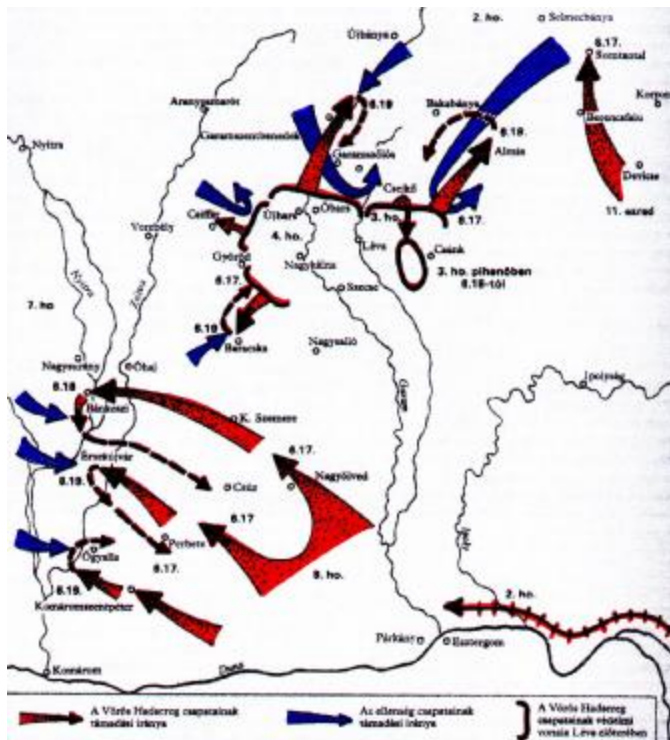
- MÜNNICH**
1954 MÜNNICH Ferenc: *A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege*. Budapest, Szikra, 1954.
- RÁCZ**
2000 Nagy Képes *Milleniumi Hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Szerkesztő: RÁCZ Árpád, Budapest, Rubicon-Aquila-könyvek, 2000.
- SIKLÓS**
1964 SIKLÓS András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások*. Budapest, 1964.
- STROMFELD**
1928 STROMFELD Aurél: *Készül az új háború!* Budapest, 1928.
1959 *STROMFELD Aurél válogatott írásai*. Összeállította: HETÉS Tibor Budapest, Zrínyi, 1959.
- SZABÓ**
1999 SZABÓ József : *Az első világháború*. (Hadtörténelmi jegyzet)
- SZABÓ**
1989 SZABÓ László: *A géppuska regénye*. Budapest, Akadémiai, 1989.
- SZANATI**
1984 SZANATI József: *A tábori tüzérség az első és a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi, 1984.
- VAJDÁNÉ**
1969 VAJDÁNÉ Csizmarik Irén: *A Magyar Tanácsköztársaság légiereje*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1969/2.

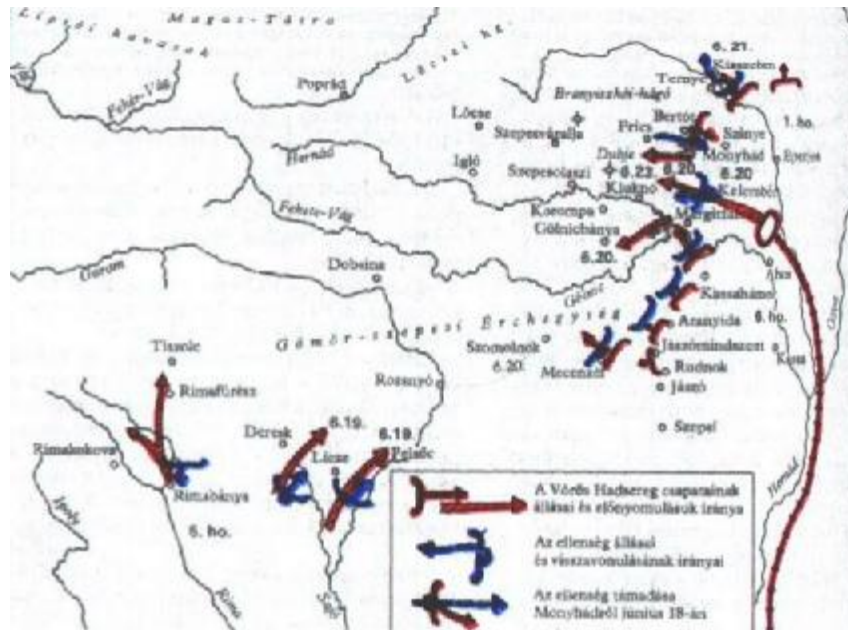
1. térkép: Helyzet a proletárdiktatúra kikiáltásakor

2. térkép: A Vörös Hadsereg által elért vonal 1919. június 10-én

3. térkép: Az V. hadtest hadműveletei az arcvonaltól nyugati szakaszán

4. térkép: Harcok az arcvonál északkeleti szakaszán

Réfi Attila
**Magyar huszárok az 1813. évi
őszii hadjáratban***

„Huszár nélkül a háború
Mi is lenne, mi is volna?!...
Mennykő mely nem mennydörögne,
Tenger, mely nem háborogna.”
(Thaly Kálmán)

I. Előszó

A kurucos, nemesi-nacionalista történetnézet jellemzőes képviselőjének fenti sorai talán nem mentesek némi túlzástól, annyi mégis bizonyos, hogy a kor hatalmas hadseregeinek egészéhez viszonyítva, maroknyi császári-királyi huszár, akik a magyarság számára azonban mindig többet jelentettek egyszerű katonánál, szereplésükkel sajátos színfoltot jelentettek a francia háborúk korában is, mely a magyar hadtörténelem szempontjából is rendkívül mozgalmas és tanulságos időszak. Mégis, főként a jelenkori történetkutatásunk által, különösképp elhanyagolt terület, amire az önálló magyar hadügy akkori hiánya sem lehet magyarázat. Ezen az állapoton próbál, ha csak szerény mértékben is, javítani jelen dolgozat.

A napóleoni korszakon belül a felszabadító háborúknak az ad különös jelentőséget a számunkra, hogy történelmünk során ez az utolsó európai méretű háború, melyben a magyar fegyverek a győztes oldalon küzdöttek. E háborúknak az 1813. évi őszi szakaszával foglalkozom részletesen, ugyanis mielőtt Franciaország földjére léptek volna a császári-királyi erők és köztük a huszárok, először Németország véráztatta csataterain kellett keresztülverekedniük magukat. A döntő események itt zajlottak. Napóleon végzete már ekkor, a lipcsei csatamezőn, és az azt követő

* Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Zachar Józsefnek a munkám elkészítéséhez nyújtott segítségéért és hasznos tanácsaiért.

visszavonulás során beteljesedett, szövetségesei elhagyták, hadserege felmorzsolódott.

A legyőzésére szövetkezett koalíció viszont, éppen az itteni sikerek következtében, rendkívül megszilárdult és óriási számbeli fölényre tett szert. Így a szövetségesek végső győzelme már 1813 végére nyilvánvalóvá vált, bár ezt még maguk is vonakodtak elhinni.

A forradalmi Franciaország, majd a Napóleon ellen vívott háborúk a XVIII. századi kisháborús időszak mellett a magyar huszárság fénykorát jelentették. Ennek az időszaknak az utolsó, a magyar fegyverek szempontjából különösen dicsőséges korszakával, az ún. felszabadító háborúk szakaszával foglalkozom. Természetesen önálló magyar haderőről ekkor sem beszélhetünk, csupán a Habsburg Birodalom hadseregének részét képező csapattestekről, amelyek közt több, túlnyomó részben magyar nemzetiségű legénységből álló alakulat volt. A magyarországi hadkiegészítésű 15 sorgyalogezred, 6 gránátos zászlóalj, 17 határőrgyalogezred és 1 csajkás zászlóalj mellett tipikusan ilyen volt a 12 huszárezred.¹ Ezek 1812–1813-ban hadrendi szám és név szerint a következők voltak:

- Császári-királyi 1. számú Császár-huszárezred,
- Császári-királyi 2. számú József főherceg-huszárezred,
- Császári-királyi 3. számú Habsburg-Estei Ferdinánd főherceg huszárezred,
- Császári-királyi 4. számú Hessen-Homburg-huszárezred,
- Császári-királyi 5. számú Radetzky-huszárezred,
- Császári-királyi 6. számú Blankenstein-huszárezred,
- Császári-királyi 7. számú Liechtenstein-huszárezred,
- Császári-királyi 8. számú Kienmayer-huszárezred,
- Császári-királyi 9. számú Frimont-huszárezred,
- Császári-királyi 10. számú Stipsicz-huszárezred,
- Császári-királyi 11. számú Székely határőr-huszárezred,
- Császári-királyi 12. számú Nádor-huszárezred.

¹ WLASCHÜTZ, 1913. 195–198.

A Habsburg Birodalom felkészülése a háborúra és a huszár csapattestek mozgósítása.

Az őszi hadjárat bemutatása előtt vegyük szemre a szembenálló felek erőviszonyait és haderejét. Ezt azért is érdemes, mert a harcokban felvonultatott erők létszáma minden valószínűséggel a leghatalmasabb volt az emberiség addigi története során. Legelőször is kezdjük a Habsburg Birodalom haderejének vázlatos áttekintésével, természetesen a huszárezredek mozgósítására helyezve a hangsúlyt.

Az, hogy Ausztria az elszenvedett jelentős területi veszteségek és az államháztartás 1811-ben bekövetkezett összeomlása ellenére 1813 második felére olyan ütöképes és nagy létszámú haderőt tudott kiállítani, amelynek döntő szerepe volt abban, hogy a szövetségesek végérvényesen leszámoltak Napóleonnal, súlyos terhekkel járó, nehéz feladat volt, és mindenképpen elismerést érdemel. a Habsburg Birodalom hadseregének létszámát ugyanis az 1809-es schönbrunni békében 150 000 főben maximálták, a franciák oroszországi kudarcát követő lázas fegyverkezés eredményeképpen azonban 1813 tavaszára már 350 000 főt tett ki fegyveres erejének összlétszáma.² Augusztus végére pedig már a 420.000-t is meghaladta a szolgálatképes létszám.³ Metternich leírásából kiderül, hogy a császár milyen elszánt és határozott volt a felkészülést illetően: *„Amennyire hajlamos volt ez az uralkodó máskülönben mindig tartományainak kímélésére, ezúttal ilyen jellegű megfontolásnak nem volt helye számításaiban. Gondolatai csak a nagy művön jártak, amely számára volt fenntartva. A világ megmentéséről volt szó; ebben a mérhetetlen jótéteményben kell népeinek kárpótlást találni!”*⁴

Konkrétan az újra felfegyverkezés a következőképp zajlott: 1811 decemberében, a részleges mozgósítás megkezdése, előtt a haderő tényleges létszáma, a szekerészetet nem számítva, 258.918 fő és 33.165 ló volt, ebből levonva a tartósan szabadságoltakat, betegeket és egyéb szolgálatképtelenné vált személyeket a

² LIPTAY – BORUS, 1985. 439.

³ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXX. 287.

⁴ KLINKOWSTRÖM, 1880. 149.

szolgálatképes létszám mindössze 148.612 főre és 26.680 lóra rúgott, vagyis megfelelt a békeszerződésben megszabottnak.⁵

A következő év elején, mikor a franciák és oroszok között bekövetkező háború előjelei mutatkoztak, elkezdődött Ausztria fegyverkezése. Ennek kezdetét jelentette az 1812-ben megkezdett részleges mozgósítás, vagyis az alakulatok egy részének hadilétszámra való feltöltése, illetve csoportosítások létrehozása a veszélyeztetett területeken.

Március 7-én az uralkodó elrendelte egy megfigyelő hadtest felállítását Galíciában.⁶ A franciákkal rövidesen megkötött szerződés következtében ezt alakították át a Napóleon seregébe Schwarzen-berg herceg lovassági tábornok vezetésével beosztandó segély-hadtestté.⁷ Pótlására Galíciában egy tartalék-hadtestet állítottak fel. Továbbá az Erdélyben állomásozó alakulatokból is létrehoztak egy hadtestet, mely egyúttal Bukovina védelmét is ellátta.⁸ Ez utóbbi csoportosítás zömét azonban 1812 decemberében átvezényelték a galíciai tartalék-hadtest kötelékébe, és annak jobbszárnyára osztották be.⁹

Oscar Criste számításai alapján 1812 végén az osztrák hadsereg szolgálatképes létszáma, a szekerezés nélkül, 174.505 fő volt, ebből mozgósítva volt 74.209 fő, beleértve az időközben Bukovinában felállított hadtestet is.¹⁰ Számomra érthetetlen azonban, hogy nem veszi figyelembe a Schwarzenberg-hadtest időközben beállott veszteségeit, és az eredeti kivonuló létszámot veszi alapul. Elfogadhatóbbnak tűnnek a Friedrich által közölt létszámok, miszerint az összes szolgálatképes a szekerezéssel együtt 184.082 fő, a mozgósított létszám viszont csak 60.000 ember.¹¹ Ez utóbbi megegyezik a Lefèbvre által közölt számadattal,

⁵ WLASCHÜTZ, 1913. 5.

⁶ WLASCHÜTZ, 1913. 5.

⁷ PILCH 1913. 7.

⁸ WLASCHÜTZ, 1913. 8-9.

⁹ WLASCHÜTZ, 1913. 12.

¹⁰ CRISTE, 1913. 32-33.

¹¹ FRIEDRICH, 1813. 52–53. Meg kell jegyezni azonban, hogy felhasznált részadatai pontatlanok, így például nem számol a Bukovinában állomásozó hadosztállyal, a kisegítő hadtest veszteségeit alulbecsüli, és

aki viszont semmilyen számítással, illetve hivatkozással nem szolgál.¹²

1813 januárjában gróf Bellegarde tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke javasolta a mozgósított csapatok létszámának 100.000 főre történő emelését.¹³ A császár ehhez február 9-én beleegyezését adta.¹⁴ Sőt, rövidesen egy megfigyelő-hadtestnek nevezett újabb csoportosítás létrehozását is elrendelte Csehországban.¹⁵ A fokozatosan általánossá váló mozgósításból természetesen a huszár csapatok sem maradtak ki, amelyek állománya a békekötés után a többi csapatnem egységeihez hasonlóan szintén jelentős mértékben leredukáltatott. Hisz a lovasított közlegények létszámát először svadrononként 110 majd 100 főre csökkentették.¹⁶

Elsőként a segédhadtestbe beosztott öt huszárezredünk /1., 4., 6., 7., 8./, pontosabban ezeknek első három osztálya került mozgósításra, mivel a második őrnagyi osztályok legénységük és lovaik nagy részét kiegészítés céljából leadták a másik háromnak, amelyeknél a lovasított közlegények svadrononkénti számának 130 főre történő emelését rendelték el, ami még mindig alulmúlta az eredetileg előirányzott 150 fős hadilétszámot. Ennek alapján a három osztállyal kivonuló ezredek létszáma 983 fő volt.¹⁷ Ténylegesen azonban ez a létszám az egykori kiváló hadtörténészünk, Pilch Jenő által közölt adatok alapján mindössze 838 és 931 fő között mozgott.¹⁸ Erdélyben is mozgósításra került a 2. és 11. huszárezred, utóbbi egyébként békeidőben is közel hadilétszámon állt, így visszamaradt két svadronja legénységét nem kellett beosztani a többibe, hanem ők továbbra is a határt őrizték.¹⁹

a tartalékhadtest létszámát is kisebbnek gondolja mint az valójában lehetett.

¹² Erre vonatkozólag ld. LEFÈVBRE, 1975. 646.

¹³ CRISTE, 1913. 34.

¹⁴ FRIEDRICH, 1903. 53.

¹⁵ CRISTE, 1913. 34.

¹⁶ WLASCHÜTZ, 1913. 3.

¹⁷ WLASCHÜTZ, 1913. 6-7.

¹⁸ PILCH, 1913. 9-10.

¹⁹ WLASCHÜTZ, 1913. 8.

A 2. huszárezredet viszont decemberben az erdélyi hadtest kötelékében a galíciai tartalék-hadtestbe vezényelték, ahova további három ezredünk, a 3., 9. és 12. is beosztásra került.²⁰

Össességében tehát már 1812 folyamán tíz huszárezredünk lett mozgósítva, és a békelétszámot nem sokkal meghaladó hadilétszámra /svadrononként 130 lovasított közlegény/ feltöltve a visszamaradó 2. őrnagyi osztályok által, melyeknél lényegében csak a keret maradt meg, és amelyek feladata az újoncozás és a lovak beszerzése, illetőleg ezek kiképzése lett.²¹ A várható veszteségek pótlása miatt már 1812 júniusában elrendelték, hogy a segély-hadtestben kivonuló huszárezredek visszamaradt osztályait hadilétszámra töltsék fel, de a valóságban ezt még egy év múlva sem érték el. Mindezek mellett a határőr-huszárezredhez hasonlóan tartaléksvadronjaikat is fel kellett állítaniuk.²² Az 5. és 10. huszárezred volt az a két huszár csapattest, mely egyelőre kívül maradt a mozgósításon.

A segély-hadtest 30 századnyi huszársága, az oroszországi hadjáratból visszatérve, 1813 januárjától a Varsói Nagyhercegség területén állomásozott, február második felétől a Visztula közelében megfigyelő állásban helyezkedtek el, és főleg a határ őrizetét látták el.²³ 1813. április végén kezdték meg a Visztula mögé történő visszavonulást, május 1-én az utolsó dandár is átkelt, és csak 2 zászlóalj gyalogság és a 6-os huszárok maradtak.²⁴ Napóleon május 2-i lützeni győzelme után az osztrák hadvezetés elrendelte a csehországi megfigyelő-hadtest hadsereggé történő fejlesztését, amit a mozgósítás előrehaladott állapota már lehetővé tett.²⁵ Egyúttal, hogy a pártatlan békeközvetítő szerep látszatát fenntartsák, Nyugat-Galíciában is egy megfigyelő hadsereg felállítását határozták el a szövetséges erőkkel szemben.²⁶ A

²⁰ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang IX. 208.

²¹ WLASCHÜTZ, 1913. 6,13.

²² WLASCHÜTZ, 1913. 10,71.

²³ WLASCHÜTZ, 1913. 23,27.

²⁴ WLASCHÜTZ, 1913. 37–38.

²⁵ FRIEDRICH, 1903. 53.

²⁶ WLASCHÜTZ, 1913. 40–41.

csehországi csoportosításba vezényelték a segély-hadtest alakulatainak többségét is, köztük május 5-én Fröhlich vezérőrnagy dandárját is, alárendeltségében az 1., 6. és 7. huszárezreddel.²⁷ A 6-os huszárok helyét a megfigyelő szolgálatban Krakkótól északra a 8-as huszárok vették át.²⁸ Május 8-án azonban elrendelték a Visztula bal partján lévő hídfőállások kiürítését.²⁹ Ezt követően a tartalék-hadtest jelentős része, valamint a segély-hadtest egy újabb hadosztálya és a maradék lovasság, így 18-án a 4. és 8. huszárezred is útnak indult Csehországba, a Scheiter tábornok által vezényelt erők harmadik hadoszlopában, melyet a 4. huszárezred parancsnoka Hessen-Homburg ezredes vezetett.³⁰ A csehországi hadseregbe tehát az 1., 4., 6., 7. és 8. huszárezred került.

A segély-hadtest és a tartalék-hadtest Galíciában maradt csapatait pedig összevonták, és rájuk alapozva hozták létre a galíciai megfigyelő-hadsereget, ennek kötelékében teljesített szolgálatot a korábban a tartalék-hadtestbe beosztott 2., 3., 9. és 12. huszárezred csakúgy, mint a közben Marosvásárhelyről Bukovinán át ide érkezett 11. huszárezred. Feladatuk a Visztula kijelölt szakaszainak őrzése volt.³¹ Május 20-án a császár elrendelte a Csehországban és Galíciában állomásozó csapatok kiegészítésének biztosítására a visszamaradt osztályok hadilétszáma való feltöltését.³²

Egy június 14-én Jičínben tartott konferenciát követően pedig elrendelte az általános mozgósítást, továbbá két tartalék-hadtest létrehozását a galíciai megfigyelő-hadseregből és minden egyéb rendelkezésre álló csapatból.³³ Metternich leírja, milyen elszánt, lázas készülődés folyt június második felében Csehországban: *„hídfőket kezdtek létesíteni az Elbánál és a Moldvánál; hatalmas raktárakat szereltek föl az osztrák hadsereg és a Csehországba*

²⁷ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XIII. 216–217.

²⁸ WLASCHÜTZ, 1913. 38.

²⁹ WLASCHÜTZ, 1913. 43.

³⁰ WLASCHÜTZ, 1913. 218.

³¹ WLASCHÜTZ, 1913. 212.; AMON, 1878. 268.

³² WLASCHÜTZ, 1913. 55.

³³ WLASCHÜTZ, 1913. 71.

hívandó szövetséges seregek számára, valamennyi rendelkezésre álló élelmiszer és minden egyéb a háborúban felhasználható tárgy összeírását megkezdték [...] Csehország keleti és északi része egyre inkább egy nagy katonai tábor képét mutatta.”³⁴ Az Alsó- és Felső-Ausztriából az első tartalék-hadtestbe beosztott alakulatok átmenetileg állomáshelyükön maradtak, a többiek számára pedig Budweis és Znaim között jelölték ki a gyülekezőhelyet.³⁵ Így ide indult Galíciából június 24-én a 3., 11. és 12. huszárezred is, a gyülekezőhelyre július közepén érkeztek.³⁶

A második tartalék-hadtest csapatai közül a Belső-Ausztriában és Horvátországban állomásozók továbbra is helyőrségükben maradtak, a magyarországi állomáshelyű csapatokat a Dunától délre, a Komárom-Veszprém vonal és az osztrák határ között, míg a Galíciából idevezényelt csapatokat Trencsén és Pozsony között diszlokál-ták.³⁷ A huszárok közül a 2. 5. 9. és 10. ezred nyert beosztást ebbe a hadtestbe.³⁸ Így tehát a huszárezredek közül utolsóként június végén mozgósításra került az 5. és 10. huszárezred is. Ennek megfelelően a már 1812 óta Veszprémben és környékén települt 10-es huszárok 2. őrnagyi osztályának legénységét a többi osztály svadron-jaiba osztották, keretét pedig Újpecsre és Versecre küldték.³⁹ Az Eszék központú állomáshelyen lévő 5-ös huszárok 2. őrnagyi osztálya 241 főnyi legénységét és 222 lovat kiegészítés céljából szintén szétszította a többi svadron között.⁴⁰ Menetparancsot a két ezred egyelőre még nem kapott. A 2. és 9. huszárezred június 28-án indult Galíciából és július 10-én érkezett Vágújhelyre, majd egy napi pihenő után a 2. huszárezred Vittencz-ben, a 9. huszárezred pedig Verbó községben került elszállásolásra.⁴¹

³⁴ KLINKOWSTRÖM, 1880. 149.

³⁵ WLASCHÜTZ, 1913. 71.

³⁶ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XVII. 224–225.

³⁷ WLASCHÜTZ, 1913. 71.

³⁸ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XVI. 223.

³⁹ AMON, 1892. 271–273. Wlaschütz szerint csak 1813. április 20-án indultak a Bánságból Veszprém megyébe. Ld. WLASCHÜTZ, 1913. 34.

⁴⁰ AMON, 1885. 122.

⁴¹ WLASCHÜTZ, 1913. 230.

A két tartalékhadtest felállításához szükséges átfogó munkálatok befejezése után június 22-én adták ki a tartaléksvadronok felállítására a parancsot. Ezek tisztjeit a létszámfölöttiekből vették át, illetve a fennmaradó posztokat, akárcsak az altisztek esetében, előléptetések útján töltötték be. Az újoncozás azonban Magyarországon és Erdélyben is nehezen ment, mivel az udvar ezt rendeleti úton írta elő, és nem kérte az országgyűlés hozzájárulását, ez pedig ellenkezett a magyar törvényekkel. Néhány megye nyíltan megtagadta az újoncállítást. Így az Udvari Haditanács elrendelte, hogy a svadrononkénti 130 lovasított közlegény addig marad érvényben, amíg a tartaléksvadronok el nem érik az előírt létszámot, és ezután lehet csak 150 lovasított közlegényre emelni a tábori svadronok létszámát.⁴²

Miután a hadvezetés, úgy tűnik, nem bízott túlságosan a tárgyalások sikerében, és egyébként is célszerű volt minden eshetőségre felkészülni, július közepén is több intézkedés napvilágot látott. A legfontosabb döntések a két tartalék-hadtestre vonatkoztak. Schwarzenberg herceg, immár tábornagy, és egyben a csehországi hadsereg főparancsnoka, felhatalmazást kapott, hogy az első tartalékhadtestet Pilsenig előrevonja, abban az esetben, ha Augereau marsall előrenyomulna Csehország irányában. Ugyanakkor ki kellett jelölnie 15–18 ezer főt a hadtestből, akiket a Duna-völgy felé indít el, hogy szükség esetén a bajorokkal szemben is megfelelő haderő álljon készen.⁴³ Schwarzenberg a Duna-völgyi csoportosításba osztotta be az első tartalékhadtest valamennyi Alsó- és Felső Ausztriában állomásozó egységét, két gyalogezred kivételével, továbbá a hadtest Csehországban állomásozó alakulatai közül is idevezényelt néhányat, köztük a 11. Székely határőr-huszárezredet is, amely július 23-án indult a morvaországi Budwitzból és augusztus 3-án érkezett Steyregg térségébe.⁴⁴ A második tartalékhadtest szintén parancsot kapott a 2. huszárezred, négy gyalogoszászlóalj és egy vadászzászlóalj Duna-völgybe

⁴² WLASCHÜTZ, 1913. 75-76.

⁴³ WLASCHÜTZ, 1913. 91-92.

⁴⁴ WLASCHÜTZ, 1913. 94-95, 239.

történő küldésére.⁴⁵ A 2-es huszárok 18-án indultak Vittenczből és 29-én értek Waidhofen és Ulmersfeld térségébe.⁴⁶ A hadtest többi egységét Stájerország irányába indították útnak, mivel hírek érkeztek, hogy Jenő alkirály csapatokat gyűjt, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy betörjön Karintiába.⁴⁷ A 10. huszárezred július 17-én indult Veszprémből és 29-én ért Feldkirchen és Graz térségébe.⁴⁸ A 9. huszárezred 18-án indult el a Verbó, Szentgyörgy, Pozsony, Bécsújhely, a Mura menti Bruck, Knittenfeld menetvonalon, ahová végül augusztus 7-én érkezett meg. Az 5. huszárezred július 5-én vonult el Eszékről a Siklós, Kanizsa, Letenye útvonalon, majd 16-án érte el Csáktornyát.⁴⁹

Július 28-án a bekövetkezett átcsoportosításoknak megfelelően a Duna-völgyben összevont császári-királyi erők a dunai hadsereg elnevezést kapták, egyúttal augusztus elején megszűnt alárendeltségi viszonyuk is az 1. tartalék-hadtest Csehországban állomásozó részével szemben, amely a főszereg kötelékébe került, mint annak a balszárnyát képező hadtest. A 2. tartalék-hadtest Stájerországban gyülekező részét pedig ezentúl belső-ausztriai hadseregnek hívták.⁵⁰ Augusztusban Galíciába, ahol ekkor már a 11. és 12. huszárezred 2. őrnagyi osztálya állomásozott, vezényelték további három huszárezred 2. őrnagyi osztályát is, a 2-es huszárokat Erdélyből, a 3-as-okat Ungvárról, a 8-asokat pedig Munkácsról.⁵¹ Eközben július 12-én összegyűltek a prágai kongresszus küldöttei, de a franciák nem jelentek meg.⁵² Amikor pedig végre Napóleon bizalmasa Caulain-court megérkezett, nem

⁴⁵ WLASCHÜTZ, 1913. 97.

⁴⁶ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XX. 239.

⁴⁷ WLASCHÜTZ, 1913. 93.

⁴⁸ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XVIII. 234.

⁴⁹ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XVIII. 231–232. Ezzel szemben az 5. ezred története szerint 17-én érték el Csáktornyát. Ld. AMON, 1885. 123.

⁵⁰ AMON, 1885. 101.

⁵¹ AMON, 1885. 81.

⁵² Eredetileg július 8-án kellett volna a kongresszusnak kezdődnie, de egy későbbi megállapodással áttették 12-ére.

tudott semmilyen írásos felhatalmazást bemutatni.⁵³ Érdemi tárgyalásokra így nem került sor. A szövetségesek és maguk az osztrák diplomaták sem bíztak ekkor már a megegyezésben. Ezt mutatja, hogy Friedrich von Gentz udvari tanácsos már július utolsó napjaiban megbízást kapott Ausztria háborús kiáltványának megszerkesztésére.⁵⁴ Napóleon válasza a határidő lejártáig nem érkezett meg, így Metternich augusztus 10-én éjjélkor berekesztette a kongresszust, és aláírta a kiáltványt Ausztria hadba lépéséről.⁵⁵ Augusztus 12-én pedig I. Ferenc hadat üzent Franciaország császárának.⁵⁶

A koalíciós haderő vezénylő tábornokaival egy nappal korábban, augusztus 11-én közölték, hogy 16-a után az ellenségeskedés megkezdődik, de addig is álljanak készen a csapatok egy esetleges ellenséges támadás elhárítására.⁵⁷ Még aznap négy oszlopban megindult Sziléziából a főszeregbe beosztott orosz-porosz erősítés.⁵⁸

13-án és 15-én újabb négy oszlop lépte át a cseh határt, a szövetségesek haditerve szerint, amelyet július 12-én Trachenbergben az oroszok, poroszok és svédok részvételével megtartott haditanácson dolgoztak ki. Lényegében megegyezik ezzel az osztrák hadműveleti terv, amit a csehországi főszereg vezérkari főnöke, Radetzky altábornagy fogalmazott meg.⁵⁹ A terveknek megfelelően augusztus közepén a főhadszíntéren három hadsereg állt szemben a franciákkal: a főhadsereg Csehország északi részén Schwarzenberg vezetése alatt körülbelül 255.000 fővel (135 000 császári-királyi, 80.000 orosz, 40.000 porosz katona); a Blücher lovassági tábornok vezette sziléziai hadsereg Boroszló és Schweidnitz között 110.000 fővel (40.000 porosz, 70.000 orosz); az északi hadsereg Bernadotte svéd trónörökös

⁵³ HIRTENFELD, 1857. 1068.

⁵⁴ METTERNICH-WINNEBURG, 1887. 5.

⁵⁵ LEFÈBVRE, 1975. 651–652.

⁵⁶ BERKÓ, 1954. 181.

⁵⁷ AMON, 1885. 105.

⁵⁸ HORSTENAU, 1913. 14–15.

⁵⁹ CRISTE, 110–111.

vezetésével Berlin és Frankfurt térségében 130.000 fővel (25.000 svéd, 30.000 orosz, 75.000 porosz). Ezenkívül Wallmoden vegyes összetételű hadteste 27.000 fővel az Elba alsó folyásánál állomásozott.

A 60 000 fős orosz tartaléksereg Bennigsen vezetésével egyelőre még Kalischnál gyülekezett, és csak szeptember 27-én érte el az Elbát és az Eger folyót.⁶⁰ A főszeregbe hét magyar huszárezred nyert beosztást. A Bubna altábornagy vezette 2. könnyű-hadosztály Klebelsberg-dandárjában a 7. huszárezred, a Neipperg-dandárban pedig az 1. és 6. huszárezred teljesített szolgálatot.⁶¹ Ez a hadosztály biztosította az augusztus 11-én lezárt határt az Elba jobb partjától az Óriás-hegységig, valamint ők tartották fenn az összeköttetést a sziléziai hadsereggel.⁶²

A Hessen-Homburg-lovashadtest Schneller altábornagy vezette 3. lovas-hadosztályának Hessen-Homburg dandárját kizárólag két magyar huszárezred alkotta, a 8. és 4.⁶³ A főszereg kötelékébe tartozó Klenau vezette balszárny-hadtest Meskó-féle könnyű hadosztályában a Paumgarten-dandárban volt a 12. huszárezred, a Szécczen-dandárban pedig a 3. huszárezred.⁶⁴

A szövetségesekkel szemben a franciák mintegy 100–130.000 fővel kisebb létszámú haderőt tudtak felvonultatni. Ebből egy 170.000 fős csoportosítás közvetlenül Napóleon irányítása alatt állt a csehországi hadsereggel szemben; Ney 120.000 főnyi sereggel állt Liegnitz-nél; Oudinot Luckau-nál 70 000 fővel foglalt állást szemközt az északi sereggel, Davout 35.000 emberrel Hamburgban és környékén állomásozott, ahol Wallmoden hadteste nézett vele farkasszemet.⁶⁵

A csehországi főszeregen kívül, mint láttuk, Ausztria felvonultatott a Duna mentén, Felső-Ausztriában az Enns és a Traun folyó között egy 30.000 fős köteléket herceg Reuß-Plauen

⁶⁰ HORSETZKY, 1913. 235.

⁶¹ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXI.

⁶² PIZZIGHELLI, 1897. 618.

⁶³ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXI.

⁶⁴ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXII.

⁶⁵ HORSETZKY, 1913. 235-236.

táborszernagy vezetésével Wrede bajor lovassági tábornok 25.000 fős csoportosítása ellen, valamint Belső-Ausztriában a Száva és a Mura között báró Hiller táborszernagy parancsnoksága alatt egy 36.000 fős hadsereget Jenő itáliai alkirály 50 ezer főnyi serege ellen.⁶⁶

A dunai hadsereg jobb szárnyán a Fresnel-hadosztály Hardegg-dandárjába volt beosztva a 2. huszárezred, a 11. huszárezred pedig a Bach-dandárba.⁶⁷ Belső-Ausztriában pedig Hiller táborszernagy alárendeltségében három huszárezred állt harcra készen. A 9. Frimont huszárezred két svadronja a hadseregparancsnok közvetlen alárendeltségében a Stanisavljevich-dandárba, másik négy svadronja pedig Marschall altábornagy hadosztályába az Eckhardt-dandárba, a 10. huszárezred a Frimont-hadosztály Vlasits-dandárjába, az 5. huszárezred két svadronja szintén Hiller közvetlen parancsnoksága alatt a Fölseis-dandárba, további négy svadronja pedig Radi-vojevich altábornagy Zágrábnál összevont hadosztályának Nugent generális vezette dandárjába lett beosztva.⁶⁸

Fontos megjegyezni, hogy az őszi hadjárat kezdetén csak a huszárezredek első három osztálya lett a működő seregekbe beosztva, de gyakran ugyanazon ezred osztályai, alosztályai sem működtek egymással szoros kötelékben.⁶⁹ A feltöltés alatt álló 2. őrnagyi osztályok mellett József nádor július 9-i javaslata alapján elrendelték, hogy a szűkebben vett Magyarországról kiegészített tíz huszárezred számára állítsanak fel ezredenként két-két ún. velitadivíziót.⁷⁰ Ez lényegében a már végképp elavult *insurrectio* pótléka, maradványa volt. Legénységüket gazdag főurak, a megyék és a szabad királyi városok állították ki önkéntesekből, alkalmazásukra csak ekkor, a felszabadító háborúk alatt került sor. Az elnevezést egyébként a franciáktól vették át, ahol az 1805-ben felállított különleges, könnyű lovasszázadokat hívták így, de már a rómaiak is

⁶⁶ FRIEDRICH, 1903. 55.; WLASCHÜTZ Beilage I.

⁶⁷ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXIII. 240.

⁶⁸ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXIV. 242–243.

⁶⁹ Berkó helytelenül nyolc századdal kivonuló ezredekről ír. Ld. BERKÓ, 1954. 180.

⁷⁰ WLASCHÜTZ, 1913. 115–116.

„veliteseknek” nevezték könnyű lovasságukat.⁷¹ Az erdélyi kiegészítésű 2. és 11. huszárezrednél főleg a legénység hiánya miatt nem került sor felállításukra.⁷²

A velita-osztályokat a többi huszárosztállyal megegyezően kellett megszervezni, tagjaiknak viszont saját ruhával, felszereléssel és lóval kellett bevonulniuk. Ez utóbbit azonban, ha a harcok során kimúlt, a kincstár pótolta. Az új osztályok alakítása gyorsabban ment a vártnál, sőt az előirányzott hús helyett végül huszonegy divíziót állítottak fel. A Császár-huszároknak három velita-osztálya is alakult, nem kis részben Esterházy Miklósnak köszönhetően. Azonban még így is 1.800 főnyi többlet volt augusztus végén, ezért ezekből még egy-egy velita-tartaléksvadront is felállítottak ezredenként. Külön feladat volt még a tisztek és a többi rendfokozattal bíró személy kiállítása. Ezt úgy oldották meg, hogy a szükséges létszám 1/3-át a sorhadi lovasezredektől vették át, eggyel magasabb rendfokozatba történő kinevezéssel egyidejűleg. A további 2/3-ot a megyék illetve a szabad királyi városok nevezték ki.⁷³ Erre példa Mészáros Lázár a későbbi hadügyminiszter, akit Bács vármegye nevezett ki főhadnaggyá a megye által kiállított velita-osztályba, amely a 7. huszárezredbe lett beosztva, mint annak 2. velita-divíziója.⁷⁴

Szeptember elején az uralkodó mindhárom császári-királyi hadsereg számára egy-egy tartalékhadtest felállítását rendelte el, ezekbe kerültek beosztásra a huszárság 2. őrnagyi osztályai és a velita-divíziók is, oly módon, hogy később saját csapatostűk többi egységéhez kerüljenek.⁷⁵ Szeptember végén a dunai hadsereg előrelátható megszüntetése miatt az 1. és 2. tartalékhadtestet egyesítették, és Alsó-Ausztriában a Duna két partján diszlokálták. A 2. számot ekkor a belső-ausztriai addigi 3. tartalékhadtest kapta. A tartalékul szolgáló egységek elvonulása túlnyomórészt októberben és november elején következett be. A könnyűlovasság

⁷¹ MARKÓ, 1957. 233.

⁷² PIZZIGHELLI, 1905. 180.

⁷³ WLASCHÜTZ, 1913. 119–121.

⁷⁴ ÁCS, 1986. 670–671.

⁷⁵ WLASCHÜTZ, 1913. 139.

lovakkal történő ellátása és kiképzése, különösen a velitáké azonban hosszabb időt vett igénybe.⁷⁶ Így csak november második felében indultak el az első könnyűlovas utánpótlások, ekkor indították Udinébe a 2. tartalékhadtestből az 5., 9. és 10. huszárezred egy-egy velita-osztályát.⁷⁷ A Kienmayer-huszárok 2. őrnagyi osztálya szintén ekkor kapott menetparancsot, és december közepén ért Mühlheim és Candern térségébe, ahol az ezred táborozott.⁷⁸ A könnyűlovas osztályok zöme azonban csak 1814 januárjában indult útnak.

A főszerep ezredeinek osztályai január 5. és 10. között indultak két útvonalon Ulm, illetve Memmingen irányába, és többnyire február második felében értek a hadszíntér közelébe, de a rossz idő miatt előfordultak késések is. Az itáliai hadsereg számára rendelt csapatok nagyjából január második felében indultak el, és február első dekádjában érkeztek Udinébe.⁷⁹

II. A felszabadító háborúk őszi szakasza

A főhadszíntér eseményei

A huszárság harcászati megítélése és alkalmazása ebben a háborúban sem sokat változott a 18. századhoz képest. Károly főherceg például a következőket írja: „A könnyűlovasság fedezi a sorlovasság /nehézlovasság/ oldalait, alkotja az elő- és utóvéd, valamint az oldaljárőrök legnagyobb részét, s gyorsasága és könnyedsége folytán főként megrohanásokra, portyázásokra és általában a gerillaháborúra használható.”⁸⁰ Ennek ellenére a hadjárat valamennyi jelentősebb csatájában is részt vettek, és ugyan csatadöntő szerepet természetesen nem játszottak, létszámuknál fogva nem is játszhattak, azért vitézül megállták a helyüket, és saját

⁷⁶ WLASCHÜTZ, 1913. 144–145. A lovak hiányát jelentősen enyhítették a Dél-Oroszországból szeptemberben és októberben beérkező transzportok, de kiképzésük szintén időbe telt.

⁷⁷ WLASCHÜTZ, 1913. 151.

⁷⁸ AMON, 1880. 515.

⁷⁹ WLASCHÜTZ, 1913. 158–160.

⁸⁰ KÁROLY, 1974. 488.

feladataikat messzemenőig teljesítették. A fő szerepet az ütközetekben ekkor már a gyalogság tömegei töltötték be, míg a korábbi csatadöntő elem, a nehézlovasság ez időre már kezdett háttérbe szorulni.

A szövetségesek terve az volt, különösen a Radetzky által kidolgozottban, hogy kezdetben csak a szemben álló kisebb francia erők ellen törekednek diadalra, míg a Napóleon vezette főerő elől egyelőre kitérnek úgy, hogy ha a francia uralkodó a szövetséges seregek egyikét megtámadja, a másik kettő Napóleon összeköttetési vonalaira illetve oldalába és hátába tör, miáltal arra kényszerítik, hogy velük szálljon szembe, az ekkor megtámadott hadsereg viszont szintén kitér, a másik kettő pedig ismételten a franciák oldala, háta és összeköttetési vonalai ellen működik. Miután ily módon kifárasztották és meggyengítették Napóleon, egyidejűleg előrenyomulnak Lipcse felé a döntő támadás céljából. E nem túl merész tervnek, mely a kezdeményezést lényegében az ellenségnek engedi át, egyik oka a Napóleonról való félelem volt, a másik, hogy egy balsiker megingathatta volna az amúgy sem túl szilárd koalíciót.⁸¹ E tekintetben sokat mondóak Schwarzenberg hercegnek feleségéhez írott sorai: *„nem alaptalanul cseng a koalíció szó rémesen a fülemben, tevékeny pályafutásom alatt oly sok szomorú tapasztalatot szereztem róla.”*⁸²

A hadműveleteket a heves vérmérsékletű Blücher kezdte, aki híreket kapott a franciák portyáiról a feleket elválasztó semleges területen, ezért maga is már 14-én átlépte a demarkációs vonalat, és támadó előnyomulásba kezdett. Napóleon 17-én hagyta el Drezdát, amelynek védelmét Saint-Cyr marsallra bízta, Oudinot-nak parancsot adott a Berlin felé vonulásra, maga pedig Blücher ellen indult, míg Poniatowskit a VIII. hadtesttel Csehország határterületei ellen küldte, hogy fedezze felvonulásának jobbszárnyát. 21-én Löwen-bergnél támadta meg Blüchert, aki azonnal elrendelte a visszavonulást, és véres utóvédharcok során először a Katzbachig majd a Jauer folyóig hátrált.⁸³ A főseregből a

⁸¹ DORMÁNDY, 1914. 88–89.; BÁNLAKY, 1941. 384–385.

⁸² NOVÁK, 1913. 334.

⁸³ HORSETZKY, 1913. 236.

franciákkal, pontosabban Ponia-towski előrenyomuló hadtestével először az Elbától az Óriás-hegységig terjedő határszakasz őrizetével megbízott Bubna-féle könnyű hadosztály került harcérintkezésbe, amelyet átmenetileg Neipperg tábornok vezényelt. Az ő alárendeltségébe tartozott az 1., 6. és 7. huszárezred. A Császár-huszárok egyik osztálya Derra alezredes vezetésével Reichenbergnél, Kostyán őrnagy pedig az 1. őrnagy oszttal Friedland és Einsiedl térségében foglalt állást.⁸⁴ Gabeltől északra a Blankenstein-huszárok, Rumburg környékén pedig a Liechtenstein-huszárok állomásoztak. Poniatowski betörése három irányban következett be, egyrészt Rumburgon át Georgen-thal, másrészt Gabel, továbbá Friedland és Reichenberg felé.⁸⁵ 17-én a határ magasabb pontjain felállított vészjelző póznák szuroklángjainak fekete füstje és a harangok zúgása már jelezték az ellenség közeledését és első pusztításait. A komolyabb csatározások 18-án kezdődtek.⁸⁶ Az első támadás a határtól alig félórára lévő Friedlandot érte. Ezt mindössze fél svadron Császár-husár védte másfél századnyi vadással együtt, mégis egy egész óráig tartották magukat a jelentős számbeli fölényben lévő ellenséggel szemben.⁸⁷ A Császár-huszárok Einsiedelnél álló svadronját szintén jelentős túlerőben lévő ellenséges kötelék támadta meg, és kényszerítette heves csatározás után visszavonulásra.⁸⁸ Fel kellett még adni Gabelt, Reichenberget és Rumburgot is.⁸⁹ Neipperg 20-án visszavonta csapatait a határtól az Iser /Jizera/ felső folyásához, és ezen az egyenetlen, hegyektől, folyóktól átszabdalt vidéken próbálta meg tartani magát.⁹⁰

Miután Poniatowski határ menti akcióinak a hadvezetés nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, 22-én reggel a főszereg nagyobbik része 100 km szélességben, négy oszlopban megkezdte

⁸⁴ AMON, 1898. 310.

⁸⁵ PIZZIGHELLI, 1897. 619.; GESCHICHTE, 1914. 139.

⁸⁶ AMON, 1898. HR.1. 310.

⁸⁷ AMON, 1898. 312.

⁸⁸ AMON, 1898. 310.

⁸⁹ PIZZIGHELLI, 1897. 620.

⁹⁰ GESCHICHTE, 1914. 140.

az átkelést az Érchegységen át Szászországba.⁹¹ A Hessen-Homburg vezérőrnagy alárendeltségébe tartozó 4. és 8. huszárezredek a császári-királyi hadsereg jobbszárnyát képező harmadik oszlopban, melyet személyesen Schwarzenberg vezetett, vonultak Komotauról Marienbergre, ahol a negyedik oszloppal vagyis az osztrák balszárnyal kellett egyesülniük. Klenau hadteste, benne a 3. és 12. huszárezreddel, tartalékként a negyedik oszlopot követte.⁹²

A szövetségesek célja először a Lipcse felé történő vonulás volt, de mivel még 22-én délután elfogták Saint-Cyr egy parancsörtszjtjét, és a nála lévő iratokból megtudták, hogy Napóleon fő ereje nem Lipcse körül, hanem Lausitzban áll, Drezdát viszont csak Saint-Cyr hadteste védi, az ezután tartott haditanácson az útirány Dreza felé történő megváltoztatása mellett döntöttek. Az átkelést a rossz talaj- és útviszonyok mellett a szakadó eső és a hideg is nehezítette.

Erősebb francia ellenállásba viszont csak Wittgenstein oszlopa ütközött. A többiekénél mindössze az elővédek csaptak össze néhányszor a határt őrző francia lovassággal.⁹³ 23-án írja Schwarzenberg levelében: *„Nos a nagy mű megkezdődött [...] tegnap több oszlopban benyomultunk Szászországba, csak kisebb összecsapások zajlottak le, melyekben körülbelül száz ellenséges lovaszt ejtettünk foglyul [...] Erőltetett menetben sietek az Elbához, ott fog a csatára sor kerülni.”*⁹⁴ Így is lett. Klenau hadtestének kivételével a három oszlop zöme 25-én jelent meg Dreza előtt, a támadást mégsem rendelték el. Ez egyfelől a hadvezetés megosztottságából és az ebből következő határozatlanságból fakadt, másfelől a még úton lévő csapatokra vártak, illetve egyelőre nem merték bevetni a hosszú menetektől elcsigázott hadsereget.⁹⁵ Schwarzenberg keserűen panaszolja később feleségének: *„Drezdánál nem támadtak, amikor megparancsoltam, nem azon a*

⁹¹ DORMÁNDY, 1914. 264.

⁹² HORSTENAU, 1913. Anhang V. 369,371.

⁹³ DORMÁNDY, 1914. 264–267.

⁹⁴ NOVÁK, 1913. 331.

⁹⁵ DORMÁNDY, 1914. 269-270.

napon támadtuk meg Drezdát, amelyen én akartam, hanem a következőn.”⁹⁶ Pedig az alkalom kedvezőnek tűnt, körülbelül négyszeres erőfölényben voltak Saint-Cyr hadtestével szemben.⁹⁷ A helyzet azonban már másnap gyökeresen megváltozott, miután Napóleon, értesülvén az eseményekről, 23-án elhatározta, hogy főerejével Drezda támogatására siet, ahová a több mint 130 kilométeres út erőltetett menetben történő megtétele után már 26-án reggel 9 órakor megérkezett.⁹⁸ Az elővédharcok után délután négy órakor hatalmas ágyútűzzel vette kezdetét a szövetségesek támadása.⁹⁹ Ez azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, s így lehetővé vált a franciák számára, hogy este fél nyolc körül kibontakoztassák saját ellentámadásukat.¹⁰⁰

Rendkívül nehezítette a helyzetet az időközben beállt zuhogó eső, mely negyvenhárom órán át tartott, a katonák bőrig áztak, a kézi lőfegyverek használhatatlanná váltak, ezenkívül az agyagos talaj oly mértékben felázott, hogy az emberek és lovak egyaránt térdig süllyedtek.¹⁰¹ Végül két napi küzdelem után a franciák vitathatatlanul felülkerekedtek a szövetségeseken. Így Schwarzenberg 27-én délután elrendelte a visszavonulást Csehországba.¹⁰² A legnagyobb erőket a második napon vetették be a felek, a szövetségesek 160.000, a franciák 120.000 embert.¹⁰³ Mivel azonban a szövetségesek voltak a támadók, ez a csekély számbeli fölény elméletileg is kevés volt a győzelemhez.

A csatában négy magyar huszárezred vett részt, a lovas hadtestben Schneller lovashadosztályának kötelékében a 4. és 8., Klenau hadtestében a Meskó vezette könnyűhadosztályban pedig a

⁹⁶ NOVÁK, 1913. 333. A témával foglalkozók a támadás elhalasztásáért főleg Sándor cárt tartják felelősnek, de hibáztatják Schwarzenberget is, hogy mint fővezér nem lépett fel határozottabban elképzelése mellett.

⁹⁷ BÁNLAKY, 1941. 386.

⁹⁸ HORSETZKY, 1913. 239.

⁹⁹ HORSTENAU, 1913. 212.

¹⁰⁰ DORMÁNDY, 1914. 449.

¹⁰¹ AMON, 1882. 388.; KISS, 1984. 245–246.

¹⁰² BÁNLAKY, 1941. 398.

¹⁰³ BÁNLAKY, 1941. Ezzel szemben Horsetzky 200 ezer szövetségesről beszél 120 ezer franciával szemben. HORSETZKY, 1913. 239.

3. és 12. Mivel a Ferdinánd-huszárok egy osztályát, a Hessen-Homburg-huszároknak pedig egy svadronját már korábban kikülönítették, ezek 4, illetve 5, a többiek viszont 6–6 svadronnal vettek részt az ütközetben. A 21 svadron összlétszáma alig több mint 2.300 fő lehetett.¹⁰⁴ Meskó hadosztálya, amelyik Klenau hadtestének elővédjét képezte, Schwarzenberg sürgetésére összes előőrsét be sem várva igyekezett Drezda felé, egységei közül legelőször 26-án hajnali öt órakor a gyalogságot egy órával megelőzve, a Nádor-huszárok érkeztek meg Illésy ezredes vezetésével Corbiz térségébe. Kiűzték a francia előőrsöket a Schusterhäuser nevű helységről, majd a beérkező gyalogsággal együtt Cotta és Löbda falvakat is elfoglalták. Ezalatt Gosztonyi ezredessel az élen két század 3-as huszár Dreschenhäuser településből verte ki az ellenséget.¹⁰⁵ Ezen állások bevétele után dél táján néhány óráig nyugalom volt. Meskó altábornagy ekkor parancsot kapott egy dandár kikülönítésére Meissen irányába, az ottani híd lerombolására, és a hadsereg balszárnyának biztosítására. Paumgarten tábornok indult el dandárjával és két század 12-es huszárral végrehajtani a feladatot, útközben csatlakozott még hozzájuk a Ferdinánd-huszároktól Dévay őrnagy osztályával együtt.¹⁰⁶ 14 órakor a franciák támadást indítottak Löbda és Schusterhäuser helységek visszafoglalására, de Meskó maradék hadosztálya súlyos áldozatok árán visszavetette őket.¹⁰⁷ Sokat szenvedtek az ellenség ágyútűzétől is, ezért a huszárok

¹⁰⁴ Ez az adat egészen pontosan az augusztus 10. és 20. közötti állapotot tükrözi, de a csatáig jelentősebb változás valószínű már nem állt be. A létszám megállapításánál a Horstenua által közölt adatokra támaszkodtam, melyekből azonban levontam a 3. huszárezred alezredesi osztályának /kb. 260 fő/ illetve a 4. huszárezred 1. őrnagy osztálya 1. svadronjának létszámát /kb. 130 fő/, amelyeket Menndorf-Pouilly portyázó egységébe különítettek ki. HORSTENAU, 1913. 346-348., a 3. és 4. huszárezred osztályára, illetve svadronjára vonatkozólag pedig HOEN, 1913. 690.

¹⁰⁵ AMON, 1876. 74.; DORMÁNDY, 1914. 279.

¹⁰⁶ AMON, 1876. 74.; AMON, 1893. 278.

¹⁰⁷ AMON, 1893. 279.

megpróbálták néhányszor a francia ütegek közelébe férkőzni, de próbálkozásaik eredménytelenül végződtek.¹⁰⁸

A lovas hadtest a Drezda felé történő előrenyomulás alatt és a csata kezdetén is tartalékban maradt, és csak délután kapott Schneller altábornagy parancsot, hogy a Gyulay Ignác tábornagy vezette balszárny biztosítására nyomuljon előre Löbda és Schusterhäuser irányába. Amikor odaértek, Meskó hadosztályát Murat lovassága már keményen szorongatta. A Kienmayer-huszárok erre ragyogó támadást hajtottak végre a francia lovasság szárnya ellen, a Hessen-Homburg-huszárok oldalbiztosító különítménye pedig egy lovasvadász-osztag ellen intézett rohamot, ezáltal Meskó félig már körülzárt hadosztályát kiszabadították, az ellenséget pedig a Friedrichstadtig vetették vissza.¹⁰⁹

A visszavonuló francia lovasságot a 4-es és 8-as huszárok tovább üldözték. Előbbiek egy ellenséges zászlóalj négyszögébe ütköztek, de hatalmas lendülettel áttörtek a rájuk meredő szuronyok erdején, az ellenség jórészét levágták, a többit szétkergették, és 114 foglyot ejtettek, köztük elsőként az egység parancsnokát. A huszárok vesztesége 2 halott, 8 sebesült és 9 ló volt.¹¹⁰ Jóllehet Murat ezután is többször megkísérelt előrenyomulni, Meskó és Schneller lovassága szilárdan tartotta állásait egészen a sötétség beálltáig.¹¹¹ Másnap reggel 7 óra előtt heves tüzérségi harc vette kezdetét, és a küzdelem három órán át csak ágyútűzre szorítkozott.¹¹² Így a Schneller-lovashadosztály, amelyik még a hajnali szürkületben Plauen-en át Gittersee-be vonult a Chasteler-gránátoshadosztály támogatására, végül a nap folyamán nem került bevetésre, viszont az ágyúzásban páran megsebesültek, és néhány ló is elpusztult.¹¹³

¹⁰⁸ DORMÁNDY, 1914. 280.

¹⁰⁹ AMON, 1882. 388.

¹¹⁰ AMON, 1882. 389.; BERKÓ, 1954. 183.

¹¹¹ AMON, 1880. 494.

¹¹² BÁNLAKY, 1941. 396.

¹¹³ AMON, 1880. 494.; AMON, 1882. 389.

Ennél sokkal súlyosabb helyzetbe került Meskó altábornagy hadosztálya, amely a Freiburgba vezető út védelmére Corbitzba vonult, és ott harcfelállításba helyezkedett. Azonban Murat túlerőben lévő és negyven ágyúval is támogatott lovasságával szemben hősiességében ugyan, de meghátrálásra kényszerült.¹¹⁴ A franciák lényegében az egész balszárnyat szétverték.¹¹⁵ Sőt Meskó altábornagyot és a Nádor-huszárok alezredesét gróf Hoditz-ot is foglyul ejtették, akárcsak Meskó gyalogságának jelentős részét. A huszárok viszont meglepően gyorsan rendezték soraikat, áttörtek az ellenséges lovasságon, és a heves üldözés ellenére sikerült elmenekülniük Freiburg irányába, ahová éjszaka meg is érkeztek, majd rögtön előőrsöket küldtek ki.¹¹⁶ Ide vonult Paumgarten dandára is, így másnap a Ferdinánd-huszárok két osztálya újra egyesült.¹¹⁷ A Nádor-huszárok továbbra is Paumgarten alárendeltségében maradtak, és egyik osztályuk a visszavonulás során a dandár utóvédjét képezte.¹¹⁸ Az ütközet során a huszárság vesztesége az ezredtörténetek alapján: 30 halott, 90 sebesült, 57 fogságba esett, 35 eltűnt személy, összesen 205 fő. Ha a számadatok nem is pontosak, annyi bizonyosan megállapítható, hogy messze a legnagyobb veszteséget a Nádor-huszárok hat százada szenvedte el /24 halott, 30 sebesült, 51 fogoly, 28 eltűnt/.¹¹⁹ A 205 főnyi veszteségből és az eredetileg hozzávetőleg 2300 fő létszámból kiindulva 9%-os arányt kapunk, ez valamivel kedvezőbb mint a szövetségesek körülbelül 11%-os vesztesége.¹²⁰ Persze hozzá kell tenni, hogy ez főleg a gyalogság veszteségéből adódott, amely természetesen mindig nagyobb volt mint a lovasságé.

A csatában tanúsított vitézségükkel többen szereztek kitüntetést. Ezüst vitézségi érmet kaptak a Hessen-Homburg-huszárok közül:

¹¹⁴ AMON, 1876. 76.

¹¹⁵ HORSETZKY, 1913. 240.

¹¹⁶ AMON, 1876. 77.

¹¹⁷ AMON, 1893. 279.

¹¹⁸ AMON, 1876. 80.

¹¹⁹ AMON, 1876. 75, 77.

¹²⁰ A 11% saját számítás a Doberdói Bánlaky által közölt adatok alapján. BÁNLAKY, 1941. 394-398. Ezzel szemben Berndt 19%-os veszteségről beszél a szövetségesek esetében. BERNDT, 1897. 55.

Pákozdy Mihály őrmester két iszapba rekedt ágyú megmentéséért. Berényi József közhuszár, aki kivágta kapitányát az ellenség közül, s eközben maga is megsebesült. Farkas István és Varga Ferenc köztítézek, akik megmentették a század trombitását és még egy társukat, 6 aranyat kaptak. Pataki Ferenc közlegényt pedig a napi parancsban dícsérték meg, miután átengedte lovát Gyulay tábornagynak, aki alól kilőtték a sajátját.¹²¹ A Kienmayer-huszárok között egy arany és két ezüst vitézségi érmet osztottak ki.¹²² A Nádor-huszárok négy arany és négy ezüst vitézségi érmet, valamint többen pénzjutalmat kaptak.¹²³ A Ferdinánd-huszárok kitüntetéseiről sajnos nem találtam adatokat.

A szövetségesek három főirányban vonultak vissza, a balszárnyon az osztrák csapatok legnagyobb része Neu-Pretschendorf és Frauenstein, a főleg poroszokból és oroszokból álló középső oszlop Dippoldiswalde és Altenberg helységeken át, a 2. porosz hadtest pedig a lockwitzi magaslatokról igyekezett Maxenen és Glashüttén keresztül dél felé.¹²⁴

A szövetséges erők üldözése közben Vandamme tábornok hadteste Pirnáról Teplitz felé próbált előrenyomulni, hogy ott a visszavonuló fősereget oldalba, illetve hátba támadja. Ezt a Königstein és Pirna térségében állomásozó Ostermann-Tolsztoj tábornok vezette orosz 2. hadtest augusztus utolsó napjaiban heves csatározásokban próbálta meggátolni.¹²⁵ Vandamme-nak ennek ellenére sikerült visszanyomnia az orosz csapatokat, akik 29-én este véres előharcok után Kulm és Teplitz között foglaltak állást, ahová viszont Barclay de Tolly parancsnoksága alatt orosz és osztrák erősítések érkeztek. A Kleist vezette 2. porosz hadtestnek pedig

¹²¹ AMON, 1882. 389.

¹²² AMON, 1880. 495.

¹²³ AMON, 1876. 75–79.

¹²⁴ GABÁNYI, 1913. 961. Ténylegesen az eredeti parancsnok, Württemberg herceg vezényelte a hadtestet, és a később kinevezett Ostermannak nem sok befolyása volt. Különösen miután 29-én egy ágyúgolyó elvitte a bal karját. A szakirodalom mégis általában Ostermann-féle különítményről beszél. Erre vonatkozólag ld. GABÁNYI, 1913. 961, 963.

¹²⁵ GABÁNYI, 1913. 960–962.

sikerült a franciák hátába és oldalába kerülni.¹²⁶ Az augusztus 30-án lezajlott ütközetben így a szövetségesek megsemmisítő vereséget mértek a franciákra, fogságba esett 8–10.000 fő, köztük a parancsnok Vandamme tábornok is. További 10.000 francia elesett vagy megsebesült. A szövetségesek vesztesége mintegy 11.000 fő volt.¹²⁷

Az ütközetben magyar huszárezredek nem vettek részt, de a csata végére megérkezett a Hessen-Homburg-huszárezred három svadronja Simonyi József őrnagy vezetésével, akiket még 28-án irányítottak Kulm térségébe. A huszárokat rögtön a menekülő ellenség üldözésére küldték.¹²⁸ Simonyi agarászatnak nevezte el ezt a több napos hajszát, melynek során 345 foglyot ejtett, több fogságban lévő orosz és porosz katonát pedig kiszabadított. Ekkor történt, hogy Königswaldnál francia gyalogosok egy kősziklás hegyre húzódtak, és ott készültek ellenállást kifejteni. Amíg lehetett, a huszárok lovon nyomultak utánuk, amikor pedig a lovakkal képtelenség volt tovább menni, Simonyi leszállította lovaikról embereit, és gyalogosan, karabélyaikból élénken tüzelve rohamozták meg a magaslatot, ahol 51 franciát fogtak el kapitányukkal együtt.¹²⁹ Simonyi szeptember 4-én tért vissza Dux helységhez, ahol ezrede többi alegysége táborozott. Kilenc nappal később pedig megkapta alezredesi kinevezését.¹³⁰

A kulmi csata jelentősége anyagi szempontból is nagy volt, hisz az ellenség egész tüzérsége és málhavonata is a szövetségesek kezébe került. Még fontosabb volt azonban a győzelem erkölcsi és morális hatása, hisz a tavaszi hadjárat sikertelensége és a drezdai kudarc után végre győzelmet arattak. Megnőtt a katonák elszántsága, bizalmuk vezéreikben, azoké pedig csapataikban, összességében az egész koalíció megszilárdult.¹³¹ Mindezt még fokozta, hogy közben más harctereken is sikereket értek el.

¹²⁶ GABÁNYI, 1913. 963–964.

¹²⁷ EHNL, 1913. 165–166.

¹²⁸ AMON, 1882. 390.

¹²⁹ ZEUGNIB, 1814.; NAGY, 1912. 514–515.; BERKÓ, 1954. 183–184.

¹³⁰ NAGY, 1912. 516.

¹³¹ EHNL, 1913. 164.

Bülow még augusztus 23-án Gross-Beerennél megállította és visszaverte a Berlin felé előrenyomuló Oudinot marsallt. Blücher pedig 26-án a Katzbach folyó mentén legyőzte Macdonaldot, aki Napóleon és Ney Drezdába történő elvonulása után vette át az itt állomásozó erők feletti parancsnokságot.¹³²

Mindezek alatt Csehország északi határvidékén Neipperg csapatai továbbra is Poniatowski hadtestével álltak szemben, de azok túlereje miatt kiűzésükre erősítés nélkül nem vállalkozhattak. Ezért egyelőre csak, főleg éjszaka végrehajtott, portyázásokkal próbálták nyugtalanítani az ellenséget, és minél jelentősebb károkat okozni számukra. Ilyen feladattal bízták meg Pickl kapitányt is a Császár-huszároktól, Blankenstein kapitányt pedig a hasonló nevű ezredből, és svadronjaik mellé még egy vadászosztagot is beosztottak. Pickl Reichenberg város Gablonz felőli környékén, Blankenstein Rochlitz és Reichenberg között működött. 23-án Derra 1. huszárezredbeli alezredest is Reichenberghez irányították, hogy szükség esetén támogassa a két különítményt. Erre hamarosan szükségük is lett, mivel, mikor Derra Reichenberghez ért, a két kapitány már harcban állt. Az alezredek és huszárai rögtön az ellenségre vetették magukat, és egészen a városon kívül fekvő táborukig űzték őket. A franciák több halottat és sebesültet vesztek, 50 emberük pedig fogságba esett.¹³³ Ezután is több portyázásban, járőrharcban vettek részt a huszárok, míg végül a kulmi vereség hatására a franciák szeptember 1-én és 2-án visszavonultak Szászországba, és csak Rumburgot hagyták megszállva.¹³⁴ Szeptember elején Schwarzenberg újból átkelt az Érchegegyeségen és Drezda felé nyomult előre, majd előrenyomulását beszüntetve, Aussignál foglalt állást, mivel megtudta, hogy Napóleon, aki közben visszaszorította Blüchert, szintén idevonult. Jelentősebb összeütközésre azonban nem került sor köztük sem ekkor, sem Napóleonnak szeptember 17-én Drezdából Nollendorf-Aussig felé végrehajtott előnyomulásakor.¹³⁵ Így október első

¹³² BÁNLAJKY, 1941. 398–399.

¹³³ AMON, 1898. 315.

¹³⁴ PIZZIGHELLI, 1897. 621.

¹³⁵ BÁNLAJKY, 1941. 399.

feléig mindössze portyázások és kisebb csatározások zajlottak cseh és elsődlegesen szász területeken.¹³⁶ Az egyik ilyen csatára Napóleon fent említett előrenyomulásakor került sor. A franciák lovassága a kulmi völgyben heves támadást indított Colloredo tábornagynagy csapatai, köztük a Hessen-Homburg-hu-szárok előőrsei ellen, akik az új hadrend szerint Colloredo 1. hadtestének kötelékébe tartoztak. A közelben állomásozó Simonyi alezredes három svadronjával azonnal a segítségükre indult, és a tőle megszokott módon az ellenséget viaszorította.¹³⁷ Ezután Dőry József kapitány, szintén a 4. huszárezredből, indult felderítésre svadronjával. Ennek során Arbesau falu közelében észrevette, hogy két úteget francia lándzsások támadtak meg, sőt négy ágyút már hatalmukba is kerítették. A kapitány sem tévovázott, huszáraival rárontott az ellenségre, majd szétverte őket, és az ágyúkat is visszaszerezte. Hőstettéért később elnyerte a legmagasabb osztrák katonai kitüntetés, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.¹³⁸

A szövetségesek nagyobb portyázó különítményeket is alakítottak ekkor különféle alakulatokból, melyek közt rendszerint huszárok is szerepeltek. Különösen két ilyen különítmény működése érdemel figyelmet. Az egyiket gróf Emanuel Mensdorff-Pouilly ezredes vezetésével már augusztusban az Érchegegyesen való átkelés előtt létrehozták a 4. huszárezred 1. őrnagyi osztályának 1. svadronjából, a 3. huszárezred alezredesi osztályából és két orosz kozákezből.¹³⁹ A teljes létszám 1.000 fő körül lehetett, de a lipcei csata előestéjére ez 790-re csökkent.¹⁴⁰ Feladata a franciák visszavonulási és összeköttetési vonalainak nyugtalanítása, szállítmányaik, hadiszereik zsákmányul ejtése

¹³⁶ PIZZIGHELLI, 1897. 622.; HIRTENFELD, 1857. 1071.

¹³⁷ AMON, 1882. 390-392.

¹³⁸ AMON, 1882. 392. Több szerző tévesen az augusztus 30-i kulmi ütközet történései között említi ezt az esetet.

¹³⁹ MENSENDORF-POUILLY, 1913. 473.; AMON, 1893. 281. ; AMON, 1882. 387.

¹⁴⁰ MENSENDORF-POUILLY, 1913. 473.; HOEN, 1913. Anhang II. 690. Holzinger-Berstett tanulmánya ezzel szemben 2000 fős eredeti létszámról beszél. VERWENDUNG, 1908. 14.

volt.¹⁴¹ Küldetését már a drezdai csata idején kiválóan teljesítette, mint azt a Schwarzenberg főhadiszállásán augusztus 31-én kiadott jelentés is tanúsítja: „*Mensdorff ezredes a legnagyobb sikerrel működött az ellenség hátában, futárokat tartóztatott fel, foglyokat ejtett, több ellene küldött lovasalakulatot szétvert, sőt Lipcse 8.000 főnyi őrségét is olyan félelemben tartotta, hogy azok nem mertek a városból kijönni és őt megtámadni.*”¹⁴²

A másik különítményt szeptember 3-án állították össze báró Thielemann orosz altábornagy parancsnoksága alatt szintén válogatott csapatokból, két orosz kozákezredből, négy svadron sziléziai lovasból, három svadron osztrák svalizsérből, a Kienmayer-huszárok ezredesi osztályának 1. svadronjából, továbbá négy ütegből. Létszáma kezdetben 2.200 fő körül volt, azonban a lipcsei csata kezdetére 1.300-ra csökkent.¹⁴³ Feladata az Erfurt és Lipcse közötti útszakasz szemmel tartása, és az előző alakulathoz hasonlóan a konvojok, lőszerszállítmányok megsemmisítése, a franciák hátában lévő raktárak elpusztítása, a futárok elfogása, és az ellenség Rajna felé történő hírközlésének zavarása, megbénítása volt.¹⁴⁴

Szeptember 10-én a két különítmény parancsnoka megegyezett a Lipcse és Drezda közötti úton való működésük összehangolásában.¹⁴⁵ Szeptember 21-én pedig egy időre egyesítették is erőiket. Sőt a Chemnitznél állomásozó Platov gróf kozák atamánt is segítségül hívták az Altenburg város elleni támadáshoz, mivel Lefebvre tábornok, akivel 24-e óta már többször összeecsaptak, öt lovasdandárral és néhány zászlóalj gyalogsággal ide vonult.¹⁴⁶ Illésy ezredes szintén parancsot kapott Schwarzenbergtől, hogy erre az akcióra a Nádor-huszárok három svadronjával csatlakozzon Platov gróf alakulatához, amely

¹⁴¹ PILCH, 1933. 200.

¹⁴² EHNL, 1913. Anhang XII. 222.

¹⁴³ HOEN, 1913. Anhang II. 690.; AMON, 1880. 496. A svalizsér az örökös tartományokból kiegészített könnyűlovasság volt a császári-királyi hadseregben, a chevauxleger szó magyaros formája.

¹⁴⁴ AMON, 1880. 496.

¹⁴⁵ AMON, 1882. 409.

¹⁴⁶ AMON, 1880. 501.; AMON, 1882. 411.

tizen négy pulk /ezred/ kozákból, egy zászlóalj gyalogságból és két ágyúból állt.¹⁴⁷ Thielemann és Mensdorff-Pouilly 28-án reggel 9 órakor ért a város közelébe, de Platov egységei ekkor már javában harcban álltak, sőt az ellenség jelentős részét visszavonulásra is kényszerítették. A Mensdorff vezette elővéd francia vértesekbe ütközött, egy gyors támadással azonban teljesen szétverte őket. Az ellenség, tüzérének fedezete alatt, Zeitz városa és az Elster folyón túli magaslatok irányába próbált visszahúzódnival, de Platov, Thielemann és Mensdorff lovasságának egyesített támadása hatalmas zűrzavart okozott köztük.¹⁴⁸

Lefebvre elvesztette csaknem egész utóvédjét, és ami megmaradt az is félig a felbomlás állapotába került. A tábornok hadteste végül csaknem teljesen felőrölve Weissenfels irányába vonult vissza, aminek során Mensdorff egészen Nauendorffig üldözte őket.¹⁴⁹ A franciák lovasság által cserbenhagyott gyalogságának nagy része, amely nem érte el az Elster túlsó partját, a város előtt található gyárépületbe vette be, és barikádozta el magát. Thielemann önkénteseket kért megtámadásukhoz, kozákok, svalizserek, magyar és porosz huszárok egyaránt jelentkeztek. Kezdetben karabélyaikból tüzeltek az ezúttal gyalogossá átvedlett lovasok, majd szétrobbantották az ajtókat és a barikádokat, vagy ahol ez nem sikerült, ott az ablakokon át hatoltak be szablyával a kézben. A sötétség beálltára sikerült végül megtisztítani a hatalmas épületet a kétségbeesetten küzdő franciáktól. A nap során az ellenfél számtalan embert veszített halottakban és foglyokban egyaránt. 1 ezredes, 55 tiszt és 1.380 ember esett fogságba, valamint több mint 400 lovat is zsákmányoltak a szövetségesek, akik vesztesége 300 fő volt.¹⁵⁰ Huszáraink közül ezúttal is többen kitüntették magukat.

Október 9-én Bennigsen tábornok orosz hadserege, akinek ezúttal alárendeltségébe helyezték az osztrák 1. hadtestet, kötelékében Ignaz von Hardegg altábornagy hadosztályával

¹⁴⁷ AMON, 1876. 84.

¹⁴⁸ AMON, 1880. 501–502.; AMON, 1882. 411–412.

¹⁴⁹ AMON, 1882. 412.

¹⁵⁰ AMON, 1880. 502.

felderítésre indult Dohna irányában a Drezda védelmére hátra maradt francia hadtest ellen. Hardegg hadosztályának elővédjét a Hessen-Homburg-huszárok három svadronja és egy pulk kozák képezte, élén pedig ismét a már többször emlegetett Simonyi báró, „*a legvitézebb huszár*” állt.¹⁵¹ Először két ezrednyi francia lovasságot támadott meg, és vert szét, majd egy, a sáncaik mögül kivonult zászlóaljba ütközött, akik a huszárok ellen négyszöget formáltak. Simonyi először megadásra szólította fel őket, majd miután ezt megtagadták, a négyszöget egyszerre mind a négy sarkán megrohamozta és szétverte. Sőt még az ún. sast is megszerezték a franciáktól, amit azok akkoriban zászló helyett használtak.¹⁵²

Szeptemberben és október első heteiben a franciák helyzete egyre súlyosabbá vált, a hadsereg létszáma nagy mértékben zsugorodott a szakadatlan erőltetett menetek és az éhség következtében, hisz a legénység naponta csak negyed kiló kenyeret kapott, hús pedig már egyáltalán nem volt, így nem csoda, hogy a betegek száma 90.000-re nőtt.¹⁵³ A francia katonák jelentős része amúgy is szinte gyerek volt. A bajor, szász és egyéb vazallus német katonák pedig tömegesen dezertáltak, sőt Bajorország át is állt a szövetségesek oldalára. Míg a háború Franciaország számára kezdte elveszíteni nemzeti jellegét, addig egész Németországot a nemzeti felszabadító mozgalom láza hatotta át. Mindezt Napóleon is érezte már a tavaszi hadjárat során.¹⁵⁴

Mivel a koalíció erői mindenhol előrenyomultak, Napóleon Elba menti állásait feladva Lipcse körül vonta össze hadait.¹⁵⁵ A szövetségesek értesültek erről, és mivel úgy ítélték meg, hogy a helyzet számukra kedvező az ellenség megsemmisítésére, 13-án az alten-burgi főhadiszálláson Schwarzenberg elrendelte a főerőknek a Saale és a Pleisse közötti egyesítését.¹⁵⁶ Szükségessé vált egyúttal,

¹⁵¹ AMON, 1882. 393.

¹⁵² AMON, 1882. 394; BERKÓ, 1954. 184.

¹⁵³ LEFEBVRE, 1975. 655–656.

¹⁵⁴ TARLÉ, 1963. 275–276.; TULARD, 1997. 437.

¹⁵⁵ BERKÓ, 1954. 184.

¹⁵⁶ MARKÓ, 1943. 141.

hogy az ellenfél erejét és állásait közelebbről felmérjék, ezért 14-én Wittgenstein orosz lovassági tábornok vezetésével nagyszabású fegyveres felderítést hajtottak végre. Ez a Lipsétől 8 km-re délkeletre fekvő Liebertwolkwitz mellett nagy lovascsatához vezetett a franciákkal. Már ekkor hatalmas seregrészek csaptak össze, előre jelezve a közelebbi döntő ütközet gigantikus méreteit. Wittgenstein és Murat egyaránt körülbelül 70 ezer fővel vett részt az összecsapásban, melyben két magyar huszárezred is szerepelt.¹⁵⁷ Wittgenstein parancsnoksága alá helyezték ugyanis a Klenau vezette 4. osztrák hadtestet, amely 14-én reggel Thräma-ról Liebertwolkwitz felé nyomult előre, elővédjét pedig Mohr altábornagy hadosztálya alkotta, kötelékében a Ferdinánd főherceg és a Nádor-huszárezre-dekkel, amelyek négy illetve hat svadronnal vettek részt a küzdelemben.

A nap történései közül Johann Zahn 3. huszárezredbeli kapitány tette érdemel említést. Ő svadronjával a Pahlen tábornok már rendkívül kimerült oroszait szorongató francia lovasság balszárnya ellen intézett támadást a Hohenzollern-svalizséreki ezredesi osztályával közösen, és sikeresen meg is állította előrenyomulásukat. Miután a felderítés elérte célját, Wittgenstein beszüntette a további támadást, a küzdelem pedig a sötétség beálltáig tartó kölcsönös ágyúzássá alakult át. A franciák a csatában 1.000 halottat vesztek, 500 emberük pedig fogságba esett. Az osztrák 4. hadtest 195 halottat és 877 sebesültet veszített, ebből a két huszárezred vesztesége 7 halott és 19 sebesült volt, 1 fő fogságba esett, 5 személy pedig eltűnt, vagyis az összes veszteségük 32 fő volt.¹⁵⁸ Másnap, 15-én Blücher is megindult Lipcse irányába Halléből, Bernadotte pedig Köthen helységéből.¹⁵⁹ 16-án reggel 8 órakor, egy esős, borongós, hideg vasárnapon a szövetségesek három irányban megindított

¹⁵⁷ MARKÓ, 1943. 142–143. A Ferdinánd-huszárok alezredesi osztálya szintén ott volt Lipsénél, de továbbra is Mensdorff-Pouilly egységébe kikülönítve.

¹⁵⁸ HOEN, 1913. Anhang IV. 737. Amon szerint a Nádor-huszárok csak 10 embert vesztek, a Ferdinánd-huszárok esetében viszont ő is 16-ról tud. Ezekre vonatkozólag AMON, 1876. 293. és AMON, 1893. 289.

¹⁵⁹ BÁNLAKY, 1941. 399.

támadásával kezdetét vette az újkor addig vívott legnagyobb csatája, amely „*a népek csatája*” néven vonult be a világtörténelembe.¹⁶⁰ Az erőviszonyok az első napon még viszonylag kiegyenlítettek voltak, Schwarzenberg 193.000 emberével és 893 lövegével szemben Napóleon 173.000 katonával és 700 löveggel vehette fel a harcot. A következő két nap során azonban drámai változások álltak be, míg Napóleon hadereje az erősítések megérkezésével is csak 190.000 főre nőtt, addig a szövetségesek csoportosítása több mint 110.000 főnyi erősítést vonhatott magához, így létszáma a 300.000-t is meghaladta.¹⁶¹

A szövetségesek előrenyomulásából három különálló harctér keletkezett, az ezeken lezajlott harcokat más-más néven nevezik. A Schwarzenberg és Napóleon közti küzdelmet wachau-i csatának hívják, míg Gyulay tábornagy és Bertrand tábornok közt a lindenau-i ütközet, Blücher és Ney között pedig a möckerni csata folyt le.¹⁶² Mivel az egész ütközet bemutatása nem képezi e tanulmány célját, ezért csak a főbb eseményekre és a huszárság szereplésére térek ki.

Az első napon a Wachau ellen támadó főerők jobbszárnyát Klenau hadteste képezte, benne a 3. és 12. huszárezreddel, megerősítve a porosz Ziethen generális dandárjával és Platov gróf kozákjaival. Liebertwolkwitz és az azt övező magaslatok bevétele volt a feladatuk. Az egyik gyalogezred ugyan elfoglalta a helységet, azonban rögtön vissza is szorították.¹⁶³ A hevesen tomboló harc ide-oda hullámzott, míg végül dél körül Napóleon úgy döntött, ellentámadásba megy át, és megkísérli az áttörést a centrum és a jobbszárny ellenében.¹⁶⁴ Macdonald és Mortier marsallok túlereje Kolmberg térségében lassan vissza is szorította Klenaut, aki kis híján maga is fogságba esett, de végül a centrumhoz hasonlóan a harc itt is álló jelleget öltött, majd fokozatosan ágyúzásba ment

¹⁶⁰ MARKÓ, 1943. 144.

¹⁶¹ BÁNLAKY, 1941. 401.

¹⁶² BÁNLAKY, 1941. 401.

¹⁶³ AMON, 1876. 94–95.; AMON, 1893. 290–291.

¹⁶⁴ BÁNLAKY, 1941. 402.; MARKÓ, 1943. 145–146.

át.¹⁶⁵ A Kolmberg körüli harcok alatt Sebastiani tábornok lovasságával Seyffertshayn és Klein-Pössna között jelent meg, ahol heves lovascsata vette kezdetét. Ebben a Nádor- és a Ferdinánd-huszárok is részt vettek. Azonban az erős ágyútűzben a lehengerlő túlerő ellen nem tudták tartani magukat. A Nádor-huszárok két svadronja például három ezrednyi vértessel szállt szembe, és csak rendkívüli vitézségüknek köszönhetően, hogy nem gázolták le őket. Végül sikerült a lovasságnak a Gross-Pössna, Fuchshayn és Seyffertshayn melletti állásaikba visszavonulni, amelyeket a gyalogsággal együtt tovább védelmeztek.¹⁶⁶ A Ferdinánd-huszárok a Ziethen-dandár szárnyát fedezték, amikor az a Fuchshayn környéki magaslatokat előzőnlő francia gyalogság ellen intézett támadást. A fenti ezred veszteségeit érzékelteti, hogy egyik svadronjukat egy őrmester vezette, mivel valamennyi tiszt megsebesült.¹⁶⁷

Gyulay tábornok eközben Lindenau irányába tört előre három oszlopban. A középső oszlopot Liechtenstein herceg lovassága mellett Thielemann és Mensdorff-Pouilly osztagai képezték, kötelékükben négy svadronnal a 3., 4. és 8. huszárezredből.¹⁶⁸ Gyulay csoportosításának feladata a következő volt: a sziléziai hadsereggel való kapcsolat biztosítása, és a franciák figyelmének elterelése a főerők támadásának irányából.¹⁶⁹ Az ellenség Plagwitz előtt állást foglalt gyalogságának és lovasságának tömegeit sikerült Lindenauig visszavetni, főként a lovasságnak köszönhetően, s egyúttal az összeköttetést is helyreállították a poroszokkal. A falut elérve, azonban a lovasság szerepe háttérbe szorult a rossz terepviszonyok miatt, és mindössze a Lindenau ágyúzására előretolt lövegek biztosítása maradt rájuk.

A gyalogság ezzel szemben egész nap küzdött Lindenau birtokáért, és noha kétszer is rohammal bevette, az erős ellenséges tüzés miatt megtartani nem tudta. Végül az éjszaka véget vetett a

¹⁶⁵ BÁNLAKY, 1941. 402.; AMON, 1876. 95.

¹⁶⁶ AMON, 1876. 96–97.

¹⁶⁷ AMON, 1893. 291-292.

¹⁶⁸ AMON, 1880. 509.; AMON, 1882. 415.

¹⁶⁹ MARKÓ, 1943. 144.

küzdelmeknek, Gyulay pedig az előőrsök felállítása után visszavonult hadtestével a markranstädti táborba.¹⁷⁰ Az első nap reggelén a 8. huszárezred 5 svadronja ugyan a Merweldt tábornok vezette 2. hadtest első vonalának jobbszárnyán Zwenkautól Connewitzig vonult, de az ottani Pleisse-híd elleni támadáshoz az ingoványos terep miatt nem vetették be. Ezért a János főherceg-dragonyosokkal és a tüzérséggel együtt a gautsch-i fennsíkra küldték, ahol három napon át csak nézői lehettek a harcoknak.¹⁷¹

Összességében 16-án a franciák Lipcsétől délre és nyugatra sikeresen tartották magukat, északon viszont a szövetségesek visszaszorították őket a városra.¹⁷² 17-ére Schwarzenberg először a támadás folytatását rendelte el, de a tartós esőzés miatt keletkezett nagy sárban a kiadott intézkedések oly nagy késésekkel jutottak el a parancsnokságokhoz, hogy a fővezér végül jobbnak látta a támadást 18-ára halasztani. Ezt egyébként a csapatok kimerültsége is indokoltta tette.¹⁷³ 17-én ezért csak Lipcsétől északra és nyugatra került sor alárendeltebb jelentőségű harcokra.¹⁷⁴ Említést érdemel, hogy Napóleon fegyverszüneti ajánlatot tett, de ezt a szövetségesek visszautasították.¹⁷⁵

A mi szempontunkból a legfontosabb, hogy több huszárezredünk is ezen a napon ért a csatatér közelébe. A 2. császári-királyi könnyűhadosztály Bubna altábornagy vezetésével, kötelékében az 1., 6. és 7. huszárezreddel, 16-án éjszaka érte el 14 óras erőltetett menet után Hubertusburgot.

Másnap reggel hajnalhasadtával a Neipperg-dandár, mely a hadosztály elővédjét alkotta bevonult Wurzenbe, ahonnan a dandárparancsnok a Császár-huszárok egyik osztályát a Mulde folyó mentén felderítésre küldte. Ezek egy Wurzen ellen vonuló francia oszlopba ütköztek, de egy gyors támadással visszavetették őket. Mivel a folyón átívelő hidat szétrombolva találták, Neipperg

¹⁷⁰ AMON, 1880. 509–510.; AMON, 1882. 415.

¹⁷¹ AMON, 1880. 509.

¹⁷² BÁNLAJKY, 1941. 403.

¹⁷³ MARKÓ, 1943. 147.

¹⁷⁴ AMON, 1876. 101.

¹⁷⁵ BÁNLAJKY, 1941. 404.

elrendelte annak helyreállítását. A Császár-huszárok azonban ezt nem várták meg, hanem átúsztattak a túlpartra, és a Lipcsébe vezető úton lassan előrenyomultak.¹⁷⁶ Egyedül Pickl kapitány maradt svadronjával és egy Landwehr-zászlóalj három kompániájával Wurzenban, hogy a hadosztály hátát a későbbiekben biztosítsa. Sötétedett már, amikor a hadosztály zöme Mochern helységet elérte, Neipperg ugyanakkor már Gerichshayn felé nyomult előre. Itt viszont egy erős ellenséges oszloppal találta magát szembe.

A Blankenstein-huszárok egy osztályával a dandár jobbszárnyát biztosító Saint-Quentin őrnagy is jelentette, hogy francia csapatokba ütközött, és Pickl kapitány küldönce is megérkezett, hogy ezer főnyi francia gyalogság és egy lovas osztály támadásra készül Wurzen ellen. A sötétség miatt már nem volt lehetőség a három irányból támadó ellenség erejének pontos felderítésére, de Bubna bízott katonáinak bátorságában és vitézségében. Nem alaptalanul, hisz Neipperg visszaszorította a vele szemben állókat. Ebből a küzdelemből a Császár-huszárok is derekasan kivették a részüket. A jobbszárnyon megjelent oszlopot szintén menekülésre kényszerítették. Pickl már korábban utasítást kapott, hogy túlnyomó erejű ellenség támadásakor vonuljon vissza a Mulde túlpartjára, a hidat pedig rombolja le. A vitéz kapitány azonban inkább előrenyomult az ellenség felé. A gyalogszázadok össztüzeket leadva hatoltak előre, Pickl pedig ezzel egy időben hatalmas lendülettel támadta oldalba huszáraival az ellenséget, akik, mivel a sötétben felmérni sem tudták a rájuk támadók számát, vad menekülésbe kezdtek.¹⁷⁷

Estefelé kapta Bubna a következő napra vonatkozó parancsot, miszerint reggelre Beicha helységnél Bennigsen hadseregéhez kell csatlakoznia, és az ő alárendeltségében kell részt vennie a meginduló támadásban.¹⁷⁸ A Colloredo parancsnoksága alatt álló 1. császári-királyi hadtest, a Hessen-Homburg-huszárokkal a kötelékében, szintén 1-én vonult Borna helységből Magdebornra.¹⁷⁹

¹⁷⁶ AMON, 1898. 328.

¹⁷⁷ AMON, 1898. 329–331.

¹⁷⁸ GESCHICHTE, 1914. 148.; MARKÓ, 1943. 150.

¹⁷⁹ AMON, 1882. 394.

Megérkezvén Simonyi alezredes is azonnal elfoglalta kijelölt helyét, s egy Magyarországra induló tiszttel a következő levelet küldte Kállay Miklós Szabolcs megyei alispánnak: „*Az esső esik, az ágyúgolyóbis egymást éri körülöttem, de mégis a gyepen hasmánt írok Méltóságos Úrnak ezen főtiszt által, hogy tudgya meg, hol vagyunk.*”¹⁸⁰

18-án reggel 8 órakor az egész vonalon megindultak a szövetséges csapatok.¹⁸¹ Napóleon célja viszont már csak az előző este elrendelt visszavonulás biztosítása volt.¹⁸² A szövetségesek jobbszárnyán Bennigsen tábornok csapatai két oszlopban álltak Fuchshayn és Seiffertshayn települések mellett. Az egyik oszlop feladata az ellenség balszárnyának megtámadása Liebertwolkwitznál, a másiké pedig a balszárny átkarolása volt Klein-Pössnán keresztül. Az első oszlopban ott volt Klenau hadteste is, a másodikban pedig Bubna hadosztálya. A Klenau-hadtest Gross-Pössnánál állt, innen kellett támadást indítaniuk a franciák Liebertwolkwitznál lévő, erős és elsáncolt állásai ellen, amint a Bubna-hadosztály átkarolása kezd kibontakozni.¹⁸³ Utóbbi seregetest előre is nyomult Klein-Pössnáig, majd ellenállásba nem ütközve, birtokba vette a települést.¹⁸⁴

Klenau hadteste azonban ezt be sem várva, a kiadott parancstól eltérően 8 óra helyett már 7 órakor támadásra indult, miután az előőrsek már hajnalban jelentették, hogy a franciák erőiket többek közt Liebertwolkwitzból is visszavonták, és a helységet már csupán erősebb hátvédosztagok tartják megszállva.¹⁸⁵ A hadtest elővédjét alkotó Paumgarten-dandár, és benne a 3. és 12. huszárezred, Kolmberg és Liebertwolkwitz irányába nyomult. Útközben csak egy gyenge lovas osztályt talált, amelyet minden nehézség nélkül visszavert. Majd rövid harc után Liebertwolkwitzot is birtokba vette. Ezután Klenau a Holzhausen nevű helység ellen indult

¹⁸⁰ NAGY, 1912. 520.

¹⁸¹ MARKÓ, 1943. 151.

¹⁸² HORSETZKY, 1913. 149.

¹⁸³ MARKÓ, 1943. 150.

¹⁸⁴ AMON, 1898. 331.

¹⁸⁵ AMON, 1876. 102.; MARKÓ, 1943. 151.

támadásra, ezt a franciák már keményen védték, de két császári-királyi gyalogezrednek többszöri rohammal sikerült elfoglalni, majd a továbbiakban is megtartani.¹⁸⁶ Ezzel egyidejűleg Zuckelhausen birtokáért is kemény és hosszú küzdelem bontakozott ki, míg végül ezt is sikerült bevenni. E harcok alatt a 3. huszárezred a tüzéséget biztosította, miközben maga is heves ellenséges ágyútűznek volt kitéve.¹⁸⁷

Miután a franciák Zuckelhausent is kiürítették, Klenau egész lovassága üldözésükre indult, és egészen a Stötteritz nevű falu mögötti utolsó állásaikig vetette vissza őket, és közben még három ágyút is zsákmányul ejtett. A Nádor-huszárok mindvégig hősiezen az elővédben harcoltak, de egyúttal jelentős veszteségeket szenvedtek el, különösen Holzhausennél és Stötteritznél.¹⁸⁸ A Bubna-hadosztály 10 órakor ért Paunsdorf térségébe, ahonnan a Zech-meister-dandár kiszorította a franciákat, akiknek ugyan sikerült újra benyomulniuk a helységbe, de aztán végérvényesen kiűzettek.¹⁸⁹ A szintén a Zechmeister-dandár kötelékébe tartozó 7. huszárezred a településért folyó harc alatt a közelben rejtőzködött el, hogy a faluból esetleg előtörő ellenséget megrohanja.¹⁹⁰ A Paunsdorfért zajló csatározás alatt kapta Bubna a hírt, miszerint Marmont marsall csapatainak egy része a csoportosítás jobbszárnyát fenyegeti, ezért ide küldte Neipperget az 5. vadász-zászlóaljjal és az eddig tartalékban álló 1. huszárezreddel. Az ezred számtalan támadást hajtott végre a vadászok tüzének támogatása mellett, és az ellenséget többször visszavetve sikerült őket előrenyomulásukban feltartóztatni.¹⁹¹ Nagy jelentőséggel bírt, hogy koradélután végre Bernadotte hadserege is beérkezett Paunsdorf környékére, fogadásukra a franciáknak jelentős erőket kellett

¹⁸⁶ AMON, 1876. 102–103.

¹⁸⁷ AMON, 1893. 292.

¹⁸⁸ AMON, 1876. 103.

¹⁸⁹ AMON, 1898. 331.

¹⁹⁰ GESCHICHTE, 1914. 148.

¹⁹¹ AMON, 1898. 331–332.

átcsoportosítani.¹⁹² Helyzetüket a szász csapatok hamarosan bekövetkező átpártolása még tovább rontotta.

Bubna a svédek támogatandó, Sellershausen falu megtámadását határozta el, amit porosz csapatokkal közösen sikeresen végre is hajtott.¹⁹³ A Liechtenstein-huszárok a rohamra induló csapatok tartalékát képezték, így ekkor sem kerültek bevetésre.¹⁹⁴ A Blankenstein- és a Kienmayer-huszárok szintén nem kerültek harcba a nap folyamán.¹⁹⁵

A Hessen-Homburg-huszárok viszont alaposan kivették részüket a küzdelemből. A balszárnyon felvonuló Hardegg-hadosztály elővédjét, mely az ezred két svadronjából és egy pulk kozákból állt, ezúttal is Simonyi alezredes vezette. Egy magaslaton ellenségbe ütközött, akiket, miután felfejlődttette az elővédet, az első támadással visszavetett. Később üldözésük közben éppen egy szurdokból hatolt kifelé, amikor egy magaslaton három francia lovasezredet és több más fegyvernembeli csapatot látott maga előtt. Az alezredes megvárta, míg a lovassági lövegek felvonultak, és tüzelni kezdtek, majd a legalább tízszeres túlerőben lévő ellenséget megrohmozta, és első lépcsőjét vissza is verte. Ekkor viszont már nyomult előre a második lépcső, és a huszárok bizony bajban lettek volna, ha Stietka kapitány a Riesch-dragonosok egy svadronjával nem siet idejében a segítségükre. A huszárok gyorsan rendezték soraikat, és rohammal visszavetették az ellenséget. A nap folyamán összesen 18 rohamot intéztek a Riesch-dragonosokkal együtt az ellenségre, és a küzdőteret egész nap megtartották birtokukban.¹⁹⁶ A 12. roham után egy francia lövése mellbe találta Simonyit, a golyó azonban megakadt piros bőrtárcájában, melyben egy összehajtott papírcsomó volt, így nem történt különösebb baj. Rendkívüli vitézségéért I. Ferenc másnap, a Lipcsébe történő bevonuláskor a Hessen-Homburg-huszárok vezénylőezredesévé

¹⁹² MARKÓ, 1943. 151.

¹⁹³ AMON, 1898. 332.

¹⁹⁴ GESCHICHTE, 1914. 149.

¹⁹⁵ PIZZIGHELLI, 1897. 625.; AMON, 1880. 509.

¹⁹⁶ AMON, 1882, 396–397.

vagyis óbesterré nevezte ki Simonyit.¹⁹⁷ A Thielemann- és Mensdorff-Pouilly-különítményekbe beosztott huszárszázadok a Bertrand tábornok által visszavetett Gyulay-hadtest Elster folyó mögé történő visszavonulását biztosították.¹⁹⁸ Délután a küzdelem fokozatosan hatástalan ágyúzássá változott át, az éjszaka beálltával pedig a franciák előőrseik védelme alatt Lipcsébe húzódtak vissza, majd a főerők zöme innen tovább vonult Lindenauig.¹⁹⁹ A szövetségesek visszavetették a franciák elvonulását fedező hadtesteket.²⁰⁰ Így másnap már közvetlenül Lipcse birtokáért folyt a harc. Napóleon délelőtt hagyta el a várost, amelynek védelmét Macdonaldra és Poniatowskira bízta.²⁰¹ A szövetségeseknek dél körül sikerült behatolniuk a városba, ahol hihetetlen kavardás támadt.²⁰² A zűrzavart tovább fokozta, hogy a visszavonuláshoz egyedül rendelkezésre álló lindenai hidat a franciák tévedésből idő előtt felrobbantották, és ezzel feláldozták a hátvédjüket.²⁰³ Így a délután folyamán Lipcse végérvényesen a szövetségesek birtokába került.²⁰⁴ A város elleni rohamban a huszárok közül mindössze a Hessen-Homburg-huszárezred néhány százada vett részt, de aztán őket is visszavonták a Gröbern falu melletti táborba.²⁰⁵

Az óriási csata sok áldozattal járt. Otto Berndt szerint a franciák részéről 45.000 a halottak és sebesültek, 15.000 a fogságba jutottak száma, vagyis összesen 60.000 embert veszítettek. Ez 26,3 %-os veszteségnek felel meg. Elvesztettek továbbá 325 ágyút és 900 lőszerkocsit is. A szövetségesek együttes vesztesége 48.000 halott és sebesült, 5000 eltűnt személy, összesen 53 000 fő volt. Ebből 14 960 volt a császári-királyi erők vesztesége. A koalíció vesztesége

¹⁹⁷ NAGY, 1912. 521-522. Spiegel Raban addigi ezredparancsnok ugyanakkor vezérőrnagyi kinevezést nyert.

¹⁹⁸ AMON, 1880. 510.; AMON, 1893. 293.

¹⁹⁹ BÁNLAKY, 1941. 406.; MARKÓ, 1943. 153–154.

²⁰⁰ AMON, 1880. 511.

²⁰¹ HAUSSEK, 1913. 863. Más források szerint már megelőző éjszaka elvonult Napóleon. Erre vonatkozólag ld. LEITFADEN, 1900. 115.

²⁰² BÁNLAKY, 1941. 406.; MARKÓ, 1943. 154.

²⁰³ LEFEVBRE, 1975. 657.

²⁰⁴ BÁNLAKY, 1941. 406.

²⁰⁵ AMON, 1882. 401.

aránya 16,2% volt.²⁰⁶ A szövetségesek túlsúlya ezután még nyomasztóbbá vált, 250–260.000 emberrel rendelkeztek szemben Napóleon 120–130.000 katonájával.²⁰⁷

Az ütközetben, legalábbis 18-án, ott volt a főszereg kötelékében lévő mind a hét magyar huszárezred, a Mensdorff-Pouilly és Thielemann osztagába kikülönített alegységeket is beleszámítva, összesen 40 svadronnal. Összlétszámuk a Maximilian von Hoen által közölt adatok alapján valamivel több mint 4.800 fő lehetett.²⁰⁸ Azonban a 6. és 8. huszárezredek egyáltalán nem kerültek harcba, és a 7. huszárezred is csupán futár- és járőrszolgálatot teljesített.²⁰⁹ Az előbbi két huszárezred így nem is szenvedett veszteséget. A harcoló huszáralakulatok /31 svadron/ összlétszáma 3.890,²¹⁰ veszteségük pedig összesen 194 fő volt. 58-an haltak meg, 122-en megsebesültek, 6-an fogságba estek, 8-an pedig eltűntek. Ez hozzávetőlegesen 5%-os veszteségi aránynak felel meg, ami kifejezetten kedvezőnek mondható. A legnagyobb veszteséget a

²⁰⁶ BERNDT, 1897. 38. tábla. 57. Horsetzky a franciák veszteségét összesen 70.000-re, a szövetségesekét 54 ezerre, Doberdói Bánlaky pedig 60.000, illetve 47.000 főre teszi. HORSETZKY, 1913. 250.; BÁNLAKY, 1941. 406.

²⁰⁷ HORSETZKY, 1913. 250.

²⁰⁸ A Blankenstein-huszárok ugyanis csak négy svadronnal voltak jelen, mivel ezredesi osztályukat még október 12-én kikülönítették a Drezdát körülzáró csoportosításba. HOEN, 1913. Anhang II. 673–690. A 6. huszárezred két Drezdához kikülönített svadronjáról Hoen nem tud, így azok becsült létszámát /200-230/ levontam az általa közölt adatokból. A huszár csapattek egy részének a létszáma megnőtt a drezdai csata előttihez képest, feltéve ha a Horstenau és Hoen által közölt adatok megfelelnek a valóságnak. A növekedés valószínűleg az időközben beérkezett erősítéseknek köszönhető, melyekre vonatkozólag azonban semmilyen konkrét információt nem találtam. Az augusztusi létszámot illetően ld. HORSTENAU, 1913. Anhang IV. 342–351., DORMÁNDY, 1914. 93–98.

²⁰⁹ AMON, 1880. 509.; PIZZIGHELLI, 1897. 625.; GESCHICHTE, 1914. 149. A Thielemann altábornagy osztagába kikülönített svadront kivéve, mely Hoen szerint ekkor 100 főből állt.

²¹⁰ Saját számítás Hoen adatai alapján. HOEN, 1913. Anhang II. 673–690. A tényyszerűség kedvéért meg kell említeni, hogy a Kienmayer-huszárok egy lova elpusztult, ennyi volt az összes veszteségük a három nap során.

Nádor- /80 fő/ és a Hessen-Homburg-huszárok /71 fő/ szenvedték el.²¹¹

Természetesen ezúttal is jó néhányan kitüntették magukat vitézségükkel. A legénység tagjai közül sokan pénzjutalmat, ezüst vitézségi érmet, a legkiválóbbak pedig arany vitézségi érmet kaptak. Ez utóbbit a Hessen-Homburg-huszároktól két fő, illetve a Nádor-huszároktól egy fő kapta meg.²¹² A rendkívüli vitézségükről tanúbizonyságot tévő tiszteket főleg előléptetéssel jutalmazták, néhányukat a cár a Szent Vlagyimir-rend lovagjává nevezte ki. A Hessen-Homburg-huszárezredbeli Weiss János főhadnagy pedig a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta egy ágyú visszaszerzéséért.²¹³

A szövetséges főparancsnokság már 18-án este, amikor nyilvánvalóvá vált a francia visszavonulás, kiadta parancsait az üldözésre. Gyulay azt az utasítást kapta, hogy az ellenséget Naumburg irányában megelőzve a Kösen helység melletti állásokat szállja meg.²¹⁴ Gyulay hadtestéből először, még aznap este, Mensdorff-Pouilly és Thielemann lovassága indult el.²¹⁵ Másnap Bubna is parancsot kapott, hogy hadosztályával, kötelékében az 1., 6., és 7. huszárezreddel, mint a főszereg elővédje vonuljon Pegau felé.²¹⁶ Klenau hadtestét, benne a 3-as és 12-es huszárokkal, szintén Pegauhoz küldték, de 21-én ezt a rendelkezést megváltoztatva Drezdához vezényelték, hogy csatlakozzon a várost körülzáró erőkhöz.²¹⁷ A koalíció tagjai az egész haderővel történő komolyabb üldözésre nem gondoltak, ehhez a csapatok is túlságosan kimerültek voltak.²¹⁸ Így csak a főszereg, valamint Blücher vezetésével a poroszok és az orosz erők egy része követte a

²¹¹ HOEN, 1913. Anhang V. 738-740. Az ezredtörténetekben található adatok estenként eltérnek ettől, és általában nagyobb veszteségről szólnak.

²¹² AMON, 1876. 100. ; AMON, 1882. 400.

²¹³ AMON, 1882. 397–399.

²¹⁴ MARKÓ, 1943. 155.

²¹⁵ AMON, 1880. 510.

²¹⁶ AMON, 1898. 332.

²¹⁷ AMON, 1876. 108.

²¹⁸ MARKÓ, 1943. 154.; BÁNLAJKY, 1941. 406–407.

franciákat. Az orosz haderő másik fele és az északi sereg Észak-Németországba vonult, hogy felszámolja a még ott található francia helyőrségeket.²¹⁹ Napóleon eközben a már Naumburnál álló Gyulayt kikerülte, és csupán Bertrand tábornokot küldte feltartóztatására, maga pedig Freiburgon át Erfurtnak, majd Fuldán át Mainznak vett irányt.²²⁰

A köseni hídnál elkeseredett harc bontakozott ki Bertrand egy hadosztálya és Gyulay elővédje között. A küzdelemben, amelyben Mensdorf-Pouilly különítménye is ott volt, végül sikerült visszaverni a franciákat.²²¹ A különítmény egyébként a franciák további üldözésében is különösen kitűnt, akárcsak a másik portyázó osztag, amelynek parancsnokságát október 24-én Thielemann altábornagytól Orlov-Denisov gróf altábornagy vette át.²²² Mindezek ellenére Napóleon számára az egyetlen komolyabb akadályt csupán a bajor Wrede lovassági tábornok jelentette, aki hadseregével a hesseni Hanaunál próbálta útját állni a franciák visszavonulásának. Napóleon azonban október 30-án és 31-én szétverte seregét, a harc során a tábornok maga is súlyosan megsebesült.²²³ A küzdelemben császári-királyi erők is részt vettek a bajorokkal közösen. Az események pontosabb megvilágításához itt szükségesnek tűnik visszautalni az előzményekre. A bajorok ugyanis, mint már említettem, az őszi hadjárat kezdetén Napóleon oldalán álltak. Velük szemben vonultatta fel Ausztria a dunai hadseregnek nevezett csoportosítást Felső-Ausztriában Reuß-Plauen herceg vezetésével. Az ő alárendeltségébe tartozott a 2. és a 11. huszárezred is.

Az Inn folyó mentén állt egymással szemben a két hadsereg, de harcérintkezésre nem került sor köztük.²²⁴ Sőt a bajor király tárgyalásokat kezdett a szövetségesekkel, és szeptember 17-én először fegyverszünetet kötött velük, majd október 8-án a Riedben

²¹⁹ PIZZIGHELLI, 1897. 625.

²²⁰ HORSETZKY, 1913. 250.; BÁNLAKY, 1941. 406.

²²¹ AMON, 1882. 415–416.

²²² AMON, 1880. 512.

²²³ BÁNLAKY, 1941. 407.; KISS, 1984. 335.

²²⁴ HIRTENFELD, 1857. 1071.

kötött szerződéssel át is állt a koalíció oldalára.²²⁵ Október 15-én a dunai hadsereg egy hadosztály kivételével, mely Itáliába vonult, egyesült a bajor sereggel. Az így létrejött kötelék parancsnoka Wrede tábornok lett.²²⁶ Aki azonnal megindult csapataival erőltetett menetben Würzburgon és Frankfurton át a Majnáig, hogy elzárja Napóleon útját. Hanauhoz 36 órás hóvihár után 29-én érkezett meg 30.000 emberrel.²²⁷ Ezalatt a Székely-huszárok egy osztálya Ingolstadton, Mannheimen, Denkendorfon és Baillingenen át Neumarktba vonult, ahol Scheibler ezredes orosz és bajor lovasokból összeállított különítményébe nyert beosztást.²²⁸ Az ezred másik két osztálya és a József főherceg-huszárok azonban továbbra is Wrede alárendeltségében maradtak, és így részt vettek a hanai csatában is. 29-én este Wrede felderítést rendelt el.²²⁹ A felderítésről visszavonulók hátvédjét a Székely-huszárok egy szárnya és egy szakasza képezte, amelyek elszántságukkal még két bajor ágyút is megmentettek.²³⁰ Az ütközet első napjának végén a franciák egy nagyobb lovas alakulata megkerülte, és hátba támadta a szövetségesek balszárnyát. Először a gyalogságot vetette vissza, majd egy újabb támadást hajtott végre az ütegek ellen, amelyek néhány löveget el is vesztek. Ebben a döntő helyzetben a József főherceg-huszárok két svadronja sietett ide a jobbszárnyról. Támadásukkal sikerült annyi időt nyerni, hogy az utánuk nyomuló egész ezred harchoz fejlődjék, amelynek ezt követő rohamával sikerült a franciák előrenyomulását bizonyos mértékig feltartóztatni. Majd később a hadsereg visszavonulását is a József főherceg-huszárok és a Schwarzenberg-ulánusok leplezték manőverezéseikkel.²³¹

A Székely-huszárok az első napon a Kintzig nevű folyó bal partján voltak felállítva, de bevetésre nem kerültek.²³² Mensdorff-

²²⁵ PIZZIGHELLI, 1905. 163.; LEFEBVRE, 1975. 657.

²²⁶ AMON, 1878. 271.

²²⁷ HORSETZKY, 1913. 251.

²²⁸ AMON, 1878. 271.

²²⁹ PIZZIGHELLI, 1905. 164.

²³⁰ AMON, 1878. 272.

²³¹ PIZZIGHELLI, 1905. 165.

²³² AMON, 1878. 272.

Pouilly és Orlov-Denisov portyázó osztagai a franciákat követve szintén Hanauhoz értek, így az ezekben kikülönített négy huszárszázad is jelen volt az ütközet első napján a 2. és 11. huszárezredek összesen tíz századán kívül. Mensdorff ezredes a Kusbach patak fölött átívelő híd mögött foglalt állást, és a Wilhelmsbad és Friedberg felé vezető utat tartotta szemmel. A balszárny rendkívül szorongatott helyzetét látva azonban annak segítségére sietett. Viharfelhőként zúdult lovasaival a francia vértések jobbszárnyára, és egészen a tartalékaikig űzte őket vissza. A retirálás során pedig egy gyalogos alakulat visszavonulását fedezte.²³³ Orlov altábornagy ugyanekkor egy Meerholz nevű helység melletti magaslatról szemlélte az ellenség főerejének mozgását és nagyságát. Majd, a szövetségeseket támogatandó, két ezred kozákot és a Kienmayer-huszárok századát küldte az ellenség szárnyába, annak nyugtalanítására. Később a többi alakulattal maga is a franciák ellen vonult.²³⁴

Másnap, 31-én reggel a szövetségesek kiürítették a várost, de dél körül Wrede elhatározta annak újbóli megrohanását, ennek során a lovasságot nemigen vetették be, de a Székely-huszárok kivételt képeztek.²³⁵ A József főherceg-huszárok itteni szereplésére vonatkozólag nem áll rendelkezésemre pontos információ.²³⁶ Az ütközetben a huszáralakulatok jelentős veszteségeket szenvedtek el. A Székely-huszárok 8 halottat és 17 sebesültet, a József-főherceg-huszárok 27 halottat és 61 sebesültet vesztek, 13 fő fogságba esett, 18-an pedig eltűntek.²³⁷ A Hessen-Homburg-huszárok századának 3 halott és 7 sebesült, a Ferdinánd-huszárok osztagának pedig 3 halott és 4 sebesült volt a vesztesége.²³⁸ A Kienmayer-huszárok századára vonatkozóan nincs adat.

A Székely- és a József-főherceg-huszárok ezután tovább vonultak a franciákat követve a Rajna felé, de azok üldözésében

²³³ AMON, 1882. 417.

²³⁴ AMON, 1880. 513–514.

²³⁵ AMON, 1878. 273.

²³⁶ Erre vonatkozólag ld. PIZZIGHELLI, 1905. 165–166.

²³⁷ AMON, 1878. 274.; PIZZIGHELLI, 1905. 166.

²³⁸ AMON, 1882. 417.; AMON, 1893. 293.

tevélegesen nem vettek részt.²³⁹ Nem így a két portyázó különítmény, amelyek továbbra is folytatták a visszavonuló franciák üldözését és nyugtalanítását. Mensdorff osztaga Gernsheimnél november 2-án éjjel különböző vízi járműveken már a Rajnán is átkelt. Így reggel két órakor, a császári-királyi csapatok közül elsőként, a Hessen-Homburg-huszárok és a Ferdinánd-huszárok három svadronja francia földre lépett, bár még aznap éjjel vissza is tértek a Rajna jobb partjára.²⁴⁰

Napóleon november 2-a és 4-e között kelt át a Rajnán Mainznál 60–70.000 főnyi haderővel. Ugyanennyi embert veszített Lipcse óta, részben a harcok, részben pedig a seregében dülő tifusz miatt.²⁴¹ Németország mellett ekkorra már Spanyolország is elveszett számára, miután Wellington még június 21-én döntő győzelmet aratott Vitorianál a félszigeten állomásozó francia erők felett.²⁴² A Nagy Birodalom megszűnt létezni, sőt Franciaországot a szövetségesek több irányból várható betörése fenyegette.²⁴³

A Rajnáig való üldözés során kifejlődött harcokban a 3-as, 4-es és 8-as huszárok portyázó különítményekbe beosztott svadronjain kívül az 1., 6., 7. és 8. huszárezredek jutottak szerephez, fő feladatuk a járőrözés, felderítés, a biztosító feladatok ellátása, továbbá a fogoly- és zsákmányszerzést szolgáló rajtaütés volt. A 4-es huszárok többnyire csak a menetbiztosításban vettek részt. A 3-as és a 12-es huszárezred, valamint a 6-os huszárok két svadronja, mint már említettem, Drezda november 11-ig tartó körülzárásánál volt jelen. A szövetségesek első csapatai, köztük a főszereg elővédjét alkotó Bubna-hadosztály is, november 4-én értek a Majna menti Frankfurtba, majd másnap Schwarzenberg is megérkezett, és itt rendezte be főhadiszállását.²⁴⁴ A franciák ekkor még rendelkeztek néhány hídfőállással a Rajna jobb partján. A legfontosabb Hocheim volt, amely a szemközt lévő Mainzot védte.

²³⁹ PIZZIGHELLI, 1905. 166.; AMON, 1878. 275–276.

²⁴⁰ AMON, 1882. 417–418.

²⁴¹ LEFEBVRE, 1975. 657.; HORSETZKY, 1913. 251.

²⁴² TULARD, 1997. 488.

²⁴³ LEFEBVRE, 1975. 658.

²⁴⁴ AMON, 1898. 337.; HIRTENFELD, 1857. 1073.

Ezért Schwarzenberg parancsot adott a franciák Hocheim körüli elsáncolt táborának megrohanására. 9-én délután 1 órakor -más forrás szerint 2-kor- került erre sor, ennek következtében sikerült a franciákat szétverni, a települést pedig elfoglalni. A támadásban a Bubna alárendeltségében lévő mindhárom huszárezred (1., 6., 7.) és a 2. hadtestből idevezényelt 8. huszárezred is részt vett, és kitüntette magát.²⁴⁵ A Rajnát a szövetségesek egyelőre nem lépték át, így lényegében fegyvernyugvás állt be, amellyel egyúttal véget ért az őszi hadjárat.²⁴⁶ Schwarzenberg ugyanis szükségesnek látta a csapatok pihentetését, létszámuk és felszerelésük kiegészítését, mivel nem akart „mezítláb és rongyokban megkezdeni egy téli hadjáratot.”²⁴⁷ A huszárok szintén elszállásolásra kerültek, illetve előőrsszolgálatot teljesítettek a Rajna mentén. Mindössze Hollandiában és az Elba és az Odera menti erődök körül folytak tovább a harcok.²⁴⁸

A belső-ausztriai hadsereg harcai

Belső-Ausztriában az ellenségeskedések megkezdésekor Hiller tábornagy 36.000 fővel állt szemben Jenő alkirály 50.000 főnyi csoportosításával.²⁴⁹ Hiller alárendeltségében volt az 5., 9. és 10. huszárezred, ezredenként 6–6 svadronnal.²⁵⁰ Ezek azonban ritkán harcoltak ezrednyi kötelékben, többnyire osztályonként vagy még ennél is kisebb alegységenként kerültek bevetésre. Ezt elsősorban Itália, Tirol és az akkoriban Illíriának nevezett terület domborzati viszonyai, a magas hegységek által össze-vissza szaggatott terep tették szükségessé.²⁵¹ Így, míg a főhadszíntéren a hatalmas létszámú erővel vívott nagy ütközetek voltak jellemzőek, itt inkább a

²⁴⁵ AMON, 1880. 515.; PIZZIGHELLI, 1897. 627.; GESCHICHTE, 1914. 153.; AMON, 1898. 337.

²⁴⁶ BÁNLAKY, 1941. 407.

²⁴⁷ HORSETZKY, 1913. 257.; NOSZICZI-THURZÓ, 1914. 323.

²⁴⁸ HORSETZKY, 1913. 257.

²⁴⁹ FRIEDRICH, 1903. 55.; WLASCHÜTZ, 1913. Beilage I.

²⁵⁰ WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXIV. 242–243.

²⁵¹ Napóleon 1809-ben hozta létre az Illír Királyságot Horvátország tengerparti részéből, Dalmáciából, Isztriából, Karintiából és Krajnából. BERKÓ, 1954. 189.

számtalan kisebb csatározás dominált. A Radetzky-huszárok például ezredtörténetük alapján szeptember 3. és december 26. között huszonnyolc összecsapásban vettek részt, legtöbbször svadronnyi vagy szakasznyi erővel.²⁵² Ezek teljes körű áttekintése nem képezi dolgozatom célját, már csak azért sem, mivel a háború meghatározó eseményei nem itt zajlottak. Így csak néhány általam fontosabbnak, érdekesebbnek tartott eseményt, momentumot emelnék ki.

A támadást a császári-királyi erők kezdték rögtön a fegyverszünet lejárta után. 21-én a Hiller hadtestjének elővédjét képező Frimont-hadosztály megtámadta ugyanis Villach helységet, és 23-án el is foglalta, de a franciák másnap kiszorították a városból. A Villach felé történő előrenyomulásban a Vlasits-dandárba beosztott 10. számú Stipsicz huszárezred is részt vett. A város elvesztése után pedig négy svadronjuk néhány löveggel megerősítve sikeresen védelmezte a Villach melletti völgyet.²⁵³

Ezután a franciák próbáltak Laibach-on /Ljubljana/ keresztül támadni, de az ő próbálkozásuk is kudarcba fulladt.²⁵⁴ Közben viszont a császári-királyi erők Radivojevich altábornagy vezette balszárnya betört Horvátország franciák által megszállt részébe. Ebben a kötetekben a Radetzky-huszárok négy svadronja harcolt. Három a Rebrovich-dandárban, egy pedig Nugent tábornok dandárjában, amely mint a balszárny elővédje elsőként lépte át a határt képező Szávát.²⁵⁵

A támadók helyzetét nagyban megkönnyítette, hogy az egykori császári-királyi határőr-alakulatok elűzték az élükre állított francia parancsnokokat, és lelkesen újra régi bajtársaik mellé álltak. Így

²⁵² AMON, 1885. 433–434.

²⁵³ AMON, 1892. 276–277.

²⁵⁴ BERKÓ, 1954. 189.

²⁵⁵ HOLTZ, 1912. 8–10. Az augusztus közepi hadrend szerint a Radivojevich-hadosztályba beosztott mind a négy svadron Frimont-husár Nugent vezérőrnagy alárendeltségében volt. Nem sokkal ezután azonban a források már csak egy svadront említenek a Nugent-dandárban, a másik hármat pedig már a Rebrovich-dandárba helyezik. HOLTZ, 1912. 5, 9.; WLASCHÜTZ, 1913. Anhang XXIV. 243.; AMON, 1892. 5., 124.

Nugent augusztus 26-án már Fiuméba vonult be, ahonnan ezt megelőzőleg maguk a horvátok űzték ki a franciákat.²⁵⁶

Hasonló szerencsével harcolt a Stanisavljevich altábornagy vezetése alatt álló jobbszárny is, amely Bozenig küzdötte előre magát.²⁵⁷ Ebben a hadtestben a Frimont-huszárok két svadronja szerepelt. Főleg különböző portyákban és kisebb csatákban vettek részt.²⁵⁸ Ekkor történt, hogy Hermagor helységeinél Bíró János kapitány svadronjával valamint a hozzá csatlakozó hét huszárral és egy vadászkapitánnyal egy egész ellenséges zászlóalj aratott győzelmet. Ennek során elfogták a zászlóalj parancsnokát, 11 tisztet és 242 katonát. A két tisztet hőstettükért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjével tüntették ki.²⁵⁹ E sikerek után középén is megindult a császári-királyi erők támadása, amely vissza is nyomta a vele szemben álló francia-olasz csapatokat. A sorozatos vereségek hatására Jenő itáliai alkirály kénytelen volt csapatait az Isonzó mögé visszavonni.²⁶⁰ Ennek során a franciák szeptember 29-én hagyták el Ljubljanát. Az elvonuló oszlopot a Rebrovich-dandár követte, elővédjében a Radetzky-huszárok ezredesi osztályával. Október 3-án az elővéd élén lovagló Rostás Pál közhuszár négy társával Wippachnál /Laibach és Trieszt között/ váratlanul a franciák utóvédjére bukkant. Az öt huszár, Rostás buzdító szavára, vakmerően nekirentott a meglepett franciáknak. Néhányukat le is vágták, nemsokára azonban már 60 gyalogos és 7 lovas vette körül a huszárokat, akik közül egyet golyó terített le, a többiek pedig elmenekültek. Egyedül Rostás tartott ki, és sírfelirata szerint Leonidas spártai királyhoz hasonlatosan küzdött negyedórán át, mígnem lovát kilőtték alóla, és maga is sebektől borítva leroskadott. Testét összesen harminc lövés érte. Wippach lakói a távolból látták a történeteket, s később eltemették a hős vitézt, sírja fölé pedig emléket emeltek.²⁶¹ Október elején a bajorokkal kötött megegyezés

²⁵⁶ HOLTZ, 1912. 10.

²⁵⁷ BERKÓ, 1954. 189.

²⁵⁸ GESCHICHTE, 1903. 148.

²⁵⁹ BERKÓ, 1954. 191.

²⁶⁰ PILCH, 1933. 203.

²⁶¹ WIPPACH, 1914. 476–477.; AMON, 1885. 139.

következtében szabaddá vált a császári-királyi erők jobboldala, valamint egy, a dunai-hadseregből átvezényelt, hadosztállal még meg is erősödtek. Ezután a csoportosítás zöme a Dráva, a Rienz és az Eisach völgyén át végrehajtott oldalmenettel megpróbált az alkirály haderejének balszárnya mögé, valamint a hátába jutni.

Jenő, felismerve a rá nézve veszedelmes hadmozdulatot, előbb a Piave, majd november elején még hátrább az Adige /Etsch/ folyó mögé húzódott vissza.²⁶² Az itt zajló harcokban Eckhardt tábornok dandárjának kötelékében a Frimont-huszárok négy svadronja is részt vett. Egyik vitézük hőstettéről és ezért kapott jutalmáról a Magyar Kurir 1814. évi 16. száma is megemlékezik: „A' Frimont huszár regementjéből való Varga nevezetű Káplárt, a'ki a' jelenvaló háború alatt sok verekedésekben magát jelesül viselte, nevezetesen a' múlt Novemberben, Olaszországban Castel Franco mellett történt tsatában vitézi bátorsága által magát mások felett megkülömböztette, és egy ágyút is nyert az ellenségtől, 's annál fogva magát nagyon el is híresítette, Bécs városának néhány buzgó szívű lakosi egy meg ezüstözött pipával, mellynek fedelére ezen szók voltak bemettzve: A' vitéz Vargának, 110 forintal együtt kívánták meg ajándékozni, melly ajándékokat az ide való Cs. K. udvari Hadi Tanátsnak, olly kérésék mellett, hogy azokat a' nevezett vitéz huszárnak kezébe szolgáltatassa, által is adták.”²⁶³

Az egész hadjárat egyik legérdekesebb epizódja az Isztriai-félsziget visszahódítása volt. Ezt Lazarich József a trieszti 1. számú Landwehr-zászlóalj egykori kapitánya hajtotta végre, miután Nugent tábornoktól azt a parancsot kapta, hogy hatoljon be Isztriába, és a lakosság lehetőleg minél nagyobb részét maga mellé állítva, az ellenség felvonuló csapatait, még azok egyesülése előtt külön-külön támadja meg, míg a tábornok főerejével a trieszti főúton előrenyomuló franciákat támadja meg, és így távol tartja őket a félsziget többi részétől. Lazarich szeptember 2-án indult feladata végrehajtására mindössze 40 varasdi határőrrel, azok főhadnagyával és 13 Radetzky-huszárral. Sikerült fegyverbe szólítania a környék férfait, az otocsáci horvát századok nagy része

²⁶² BERKÓ, 1954. 189.; BÁNLAJKY, 1941. 414.

²⁶³ KURIR, 1814, 1.

is átpártolt hozzá, sőt még a környéken cirkáló angol hadihajókkal is sikerült felvennie a kapcsolatot. Így tíz nap alatt, az eredeti célkitűzést messze túl teljesítve, egész Isztriát a kikötőkkel együtt visszafoglalta a franciáktól, miközben nagy számú foglyot is ejtett. Rendkívüli haditettéért őrnagyi kinevezést és a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta.²⁶⁴ Nugent ezután Fiuméből Trieszt felé nyomult, amely november 8-án adta meg magát. Decemberben az itteni hadszíntéren is szünet állt be a hadműveletekben, egyedül Dalmácia franciáktól való megtisztítása folyt tovább, amely a következő esztendőbe is átnyúlt.²⁶⁵

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a huszárság vonatkozásában a francia háborúk, így az 1813-as őszi hadjárat sem jelentett forradalmi változásokat, továbbra is a megszokott kisháborús alkalmazás volt döntően jellemző már a háború kirobbanásától kezdve, amikor a határt őrizték, majd a szászországi portyázások, járőrcsatározások során is. A Rajnához vonulás alatt is elsődlegesen biztosító feladatokat láttak el. Külön említést érdemelnek a viszonylag nagyobb létszámú, több csapatnem egységeiből összeállított portyázó különítmények, melyekbe előszeretettel válogattak be huszárokat. Ezek közül is kiemelkedik Mensdorff-Pouilly osztaga, mely 1813. augusztus 22-től december 2-ig működött. A csehországi Égerből /Cheb/ Lipcsén át vonult a Rajnához, és közben tíz hetes útja alatt 23 tisztet és 3.610 ellenséges katonát fogott el, valamint zsákmányul ejtett 534 lovat, 6 ágyút, 15 lóporos szekeret, 123 egyéb kocsit, 4 hadiszekerekkel megrakott uszályhajót, egy élelmezési raktárt és egy hadipénztárt!²⁶⁶ Báró Holzing-Berstett porosz őrnagy egy tanulmánya szerint a hátulso vonalak elleni ilyen vállalatok közvetett hatása, az ellenséges harcerők lefoglalása igen nagy lehet, a nyugtalanságot okozó osztagok létszámának a többszöröse. Erre kiváló példa Mensdorff-Pouilly különítménye, hisz Napóleon 1813 szeptemberében és októberében, kedvezőtlen helyzetében is,

²⁶⁴ Más forrás szerint 48 határőrrel és 7 huszárral. HOLTZ, 1912. 16–22.; ISTRIA, 1913. 131–132.

²⁶⁵ PILCH, 1933, 209.; B ÁNLAKY, 1941. 414.

²⁶⁶ MENS DORFF-POUILLY, 1913. 473.

kénytelen volt hadseregétől 6.000 lovast (több zászlóalj és lövegen kívül) elvonnai, mert hátában Mensdorff-Pouilly lovasai megjelentek.²⁶⁷ Egyszóval a portyázó különítmények saját létszámuk többszörösét kitevő erőt kötöttek le. A portyák során egyébként a huszárok, bátorságuk mellett, gyakran leleményességüknek is hasznát vették. A déli mellékhadszíntéren a hadjárat egészét főként a kisháborús harctevékenység jellemezte, melyben, noha a terepviszonyok nem kedveztek számukra, a kisebb kötelékekben küzdő huszárok kiválóan megállták helyüket.²⁶⁸

A dolgozatból kiderült, hogy a huszárok nagyobb csatákban is részt vettek, de feladatuk jobbára a gyalogság támogatása, a tüzéségi ütegek biztosítása, valamint a már menekülő ellenség üldözése volt. Szilárd, megbontatlan ellenséges tömegek ellen ritkán küldték őket harcba, bár néha ez is előfordult. Gyakran pedig jelentős részeik tartalékban álltak az ütközetek alatt. Jellemző a hadvezetés felfogására, hogy például Lipcsénél két huszárezredet /6.,8./ nem vetettek be, egy pedig /7./ csupán járőr- és futárszolgálatot teljesített. Továbbra sem vált tehát a huszárság igazi csatalovassággá. Ezt a szerepet majd csak néhány évtizeddel később, egy egészen másfajta, hazai háborúban kényszerül magára vállalni...

²⁶⁷ VERWENDUNG, 1908. 14.; REICH, 1908. 787. Holzing-Berstett Mensdorff-Pouilly különítményét 2.000 főre teszi, más szerzők ezzel szemben a különítmény létszámát mindössze 1.000 főre becsülik. MENS-DORFF-POUILLY, 1913. 473.

²⁶⁸ HOLTZ, 1912. 5-6.

MELLÉKLETEK:

A császári-királyi fősereg hadrendje az őszi hadjárat kezdetén

Főparancsnok: Karl Fürst zu Schwarzenberg tábornagy

A főszállásmesteri törzs főnöke: Josef Radetzky von Radetz gróf, altábornagy

Jobb szárny: Schwarzenberg tábornagy 45934 fő, 108 löveg

1.könnyű hadosztály: Moritz Fürst zu Lichtenstein altbgy, 5487 fő, 14 löveg

2. könnyű ho. Ferdinand von Bubna gróf, altbgy. 4400 fő, 12 löveg

Klebelsberg-dd: 6. Vadászzászlóalj

Péteváradi hőre: 7. Liechtenstein huszárezred 6 század

Neipperg-dd: 5. Vadászzlj.

1.Császár h.e.6 szd.

6. Blankenstein h.e. 6 szd.

1. sorho. Hieronymus Colloredo-Mansfeld gróf, altbgy. 13367 fő, 24 löveg

3. sorho. Karl Civalart gróf , altbgy. 10856 fő, 24 löveg

1. tartalékho. Johann August Chasteler altbgy. 5639 fő, 24 löveg

2. tartalékho. Friedrich Ritter von Bianchi altbgy. 10285 fő, 24 löveg

Bal szárny: gróf Gyulay Ignác tábornagy 31962 fő, 56 löveg

3. tartalékho. Crenneville gróf, altbgy. 7485 fő, 8 löveg

2. sorho. Nikolaus Weißenwolff gróf, altbgy. 11857 fő, 24 löveg

4. sorho. Fürst Alois Liechtenstein altbgy. 12620 fő, 24 löveg

Lovashadtest: Erbprinz Friedrich von Hessen-Homburg lovassági tbk. 7899 fő, 58 lovasszd.

1. lovasho. Johann Nostitz gróf, altbgy. 2407 fő
 2. lovasho. Ignaz von Lederer báró, altbgy. 2717 fő
 3. lovasho. Andreas von Schneller altbgy. 2780 fő
- Zechmeister-dd.

Hessen-Homburg-dd: 4. Hessen.Homburg h.e. 6 szd.
8. Kienmayer h.e. 6 szd.

A főszereg tüzértartaléka: Wenzel Ritter von Frierenberger vezérőrnagy 4839 fő, 18 löveg

Különleges csapatok: Josef Schwäger von Hohenbruck altbgy. 2447 fő

Balszárnnyhadtest. Johann Klenau gróf, lovassági tbk. 29783 fő, 96 löveg

Könnyűhó. Báró Meskó József altbgy. 6643 fő, 14 löveg

Paumgarten-dd: 12. Nádor h.e. 6 szd.

12. Németbánáti hóre

13. Oláh-illír hóre

16. Oláh hóre

Szécsen-dd: 3. Ferdinánd fhg. h.e.

58. Beaulieu gy.e.

Sorho. Anton Ritter Mayer von Heldensfeld altbgy. 12255 fő, 18 löveg

Tartalékho. Fürst Ludwig Hohenslohe-Bartenstein altbgy. 8383 fő, 12 löveg

Lovasho. Mohr báró altbgy. 1237 fő, 8 lovasszd.

Összesen 128 156 fő, 110 ½ zlj., 122 svadron, 48 üteg, 384 löveg

RÖVIDÍTÉS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- AMON
1876** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. 12. Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatinal. 1850–1875 Graf Haller. 1875 von Fratricsevics.* Wien, Mayer, 1876.
- AMON
1878** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. 11. Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg. 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren.* Wien, Mayer, 1878.
- AMON
1880** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr von Koller Nr. 8. Von seiner Errichtung 1696–1880.* Wien, Mayer, 1880.
- AMON
1882** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. Huszaren-Regimentes Freiherr von Edelsheim-Gyulay Nr. 4. Von seiner Errichtung 1734–1882.* Wien, Hof- und Statsdruckerei, 1882.
- AMON
1885** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. Feldmarschall Graf Radetzky Huszaren-Regimentes Nr. 5.* Wien, Mayer, 1885.
- AMON
1892** AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des kaiserl. Und königl. Husaren-Regimentes Nr.*

10. *Friederich Wilhelm III. König von Preussen. Zum 150 jährigen Regiments Jubiläum.* Wien, St. Norbertus, 1892.

AMON
1893

AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. k. Hußaren-Regimentes Nr. 3. Feldmarschall Andreas Graf Hadik von Futak.* Wien, Verlag des Regimentes, 1893.

AMON
1898

AMON, Gustav...Ritter von Treuenfest: *Geschichte des k. und k. Husaren-Regimentes Kaiser Nr. 1.* Wien, Roller, 1898.

ÁCS
1986

ÁCS Tibor: Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben. 1796–1837. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 33 (1986) 659–693.

BERKÓ
1954

BERKÓ István: Magyarok az 1813-15. évi felszabadító háborúban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1954) 178–205.

BERNDT
1897

BERNDT, Otto: *Die Zahl im Kriege.* Wien, Freytag-Berndt, 1897.

CRISTE
1913

CRISTE, Oscar: *Österreichs Beitritt zur Koalition.* Wien, Seidel, 1913. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. Bd. I.)

BÁNLAKY
1941

BÁNLAKY (Breit) József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 20. rész. A francia háborúk időszaka 1792–1815. Budapest, Grill, 1941.

DORMÁNDY
1914

DORMÁNDY Géza: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 15 (1914) 76–113., 262–281., 442–457.

EHNL

1913 EHNL, Maximilian: *Schlacht bei Kulm*. Wien, Seidel, 1913. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. IV. Bd.)

FRIEDRICH

1903 FREIDRIECH: *Geschichte des Herbstfeldzuges 1813*. Berlin, Mittler, 1903. (Geschichte der Befreiungskriege 1813–1815. I. Bd.)

GABÁNYI

1913 GABÁNYI János: Kulm. In: *Magyar Katonai Közlöny* 6 (1913) 959–978.

GESCHICHTE

1903 *GESCHICHTE des k.u.k. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy Nr. 9. 1688-1903*. Sopron – Wien, Maas, 1903.

GESCHICHTE

1914 *GESCHICHTE des k.u.k. Husaren-Regiments Wilhelm II. Deutscher Kaiser und König von Preussen Nr. 7. 1798–1914*. Wien, Seidel, 1914.

HAUSSER

1913 HAUSSER Henrik: Az 1813. évi események rövid vázlata. In: *Magyar Katonai Közlöny* 6 (1913) 855–863.

HIRTENFELD

1857 HIRTENFELD, J.: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*. Bd. 3. 1805–1816. Wien, Hof- und Staatsdr., 1857.

HOEN

1913 HOEN, Maximilian von: *Feldzug von Leipzig*. Wien, Seidel, 1913. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. V. Bd.)

HOLTZ

1912 HOLTZ, Georg Freiherr vom: *Die Innerösterreichische Armee 1813 und 1814*. Wien und Leipzig, Edlinger, 1912. (*Österreich in den Befreiungskriegen. 1813–1815. IV. Bd.*)

HORSETZKY

1913 HORSETZKY, Adolf von: *Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792*. 7. neubearbeitete Auflage. Wien, Seidel, 1913.

HORSTENAU

1913 HORSTENAU, Edmund Glaise von: *Feldzug von Dresden*. Wien, Seidel, 1913. (*Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. III. Bd.*)

ISTRIA

1913 Az istriai félsziget visszahódítása 1813-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913)

KÁROLY

1974 KÁROLY főherceg: A magasabb hadművészet alapelvei. In: *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Szerk.: RÁZSÓ Gyula. Budapest, Zrínyi, 1974.

KISS

1984 KISS Károly: Magyar alvitézek hőstettei. In: *Magyar Hírmondó*. Budapest, Magvető, 1984.

KLINKOWSTRÖM

1880 *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*. Geordnet und zusammengestellt von Alfons von KLINKOWSTRÖM. Autorisirte deutsche Original-Ausgabe. I. Bd. Wien, Braumüller, 1880.

KURIR

1814 MAGYAR KURIR 16. 1814. február 25.

LEFEBVRE

1975 LEFEVBRE, Georges: *Napóleon*. Budapest, Gondolat, 1975.

LEITFADEN

1900 *LEITFADEN der Allgemeinen Kriegsgeschichte*. Zweiter Band. Wien, Seidel, 1900.

LIPTAY – BORUS

1985 *Magyarország hadtörténete két kötetben*. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk.: LIPTAY Ervin – BORUS József. Budapest, Zrínyi, 1985.

MARKÓ

1943 MARKÓ Árpád: *Sorsdöntő csaták*. Budapest, Franklin, 1943.

MARKÓ

1957 MARKÓ Árpád: A Bercsényi család legutolsó tagja gróf Bercsényi László huszár-alezredes, 1781–1835. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1957) 227–240.

MENSDORFF-POUILLY

1913 Tagebuch des Streifkorps unter Führung des k.k. Oberst Emanuel Grafen von MENSdorff-POUILLY (21. August bis 10. Dezember 1813.) In: *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) 472–473.

METTERNICH-WINNEBURG

1897 METTERNICH-WINNEBURG, Richard: *Oesterreichs Teilnahme an den Befreiungskriegen. Ein Beitrag zur Geschichte der Jahre 1813 bis 1815*. Nach Aufzeichnungen von Friedrich von Gentz. Wien, Gerold, 1887.

NAGY

1912 NAGY Géza: Vitézvári báró Simonyi József. IV. közlemény. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 13 (1912)

NOSZICZI-THURZÓ

- 1914** NOSZICZI-THURZÓ Kálmán: Az 1814. évi franciaországi hadjárat. In: *Magyar Katonai Közlöny* 7 (1914) 320–331.
- NOVÁK**
- 1913** NOVÁK, Johann-Friedrich: *Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799–1816*. Wien, Wiedling, 1913.
- PILCH**
- 1913** PILCH Jenő: Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) 395–434.
- PILCH**
- 1933** *A magyar katona. Vitézségünk ezer éve*. II. köt. Szerk.: PILCH Jenő. Budapest, Franklin-Társulat, 1933.
- PIZZIGHELLI**
- 1897** PIZZIGHELLI, Cajetan: *Geschichte des k.u.k. Husaren-Regimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6. 1734–1896*. Rzeszów-Wien, Seidel, 1897.
- PIZZIGHELLI**
- 1905** PIZZIGHELLI, Cajetan: *Geschichte des k.u.k. Husaren-Regimentes Friedrich Leopold Prinz von Preussen Nr. 2. 1742–1905*. Kronstadt, Maas, 1905.
- REICH**
- 1908** REICH Árpád: Nagyobb lovassági tömegeknek felhasználása az ellenséges hadsereg oldalába és hátába irányuló önálló vállalatokra. (Szemle a «Kavalleristische Monats-Hefte» című folyóiratban fenti tárgyról közölt pályamunkák fölött.) In: *Magyar Katonai Közlöny* 1 (1908) 779–799.
- TARLÉ**
- 1963** TARLÉ, Jevgenyij: *Napóleon*. Ötödik kiadás. Budapest, Gondolat, 1963.

TULARD

1997 TULARD, Jean: *Napóleon*. Budapest, Osiris, 1997.

VERWENDUNG

1908 *Die VERWENDUNG größerer Kavalleriemassen in selbständigen Unternehmungen gegen Flanke und Rücken der feindlichen Armee*. Fünf Preisarbeiten nebst einleitenden Bemerkungen von G.d.K. v. Bissing und Generalleutenant v. Pelet-Narbonne. Herausgegeben von der Redaktion der „Kavalleristischen Monatshefte“. Wien, Konegen, 1908.

WIPPACH

1914 A WIPPACHI huszáremlék. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 15 (1914) 476–477.

WLASCHÜTZ

1913 WLASCHÜTZ, Wilhelm: *Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813*. Wien, Seidel, 1913. (*Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. II. Bd.*)

ZEUGNIB

1814 ZEUGNIB, 1814. július 14. Magyar Országos Levéltár, R 306 /Katonai Iratok/, 1. tétel, 5. csomó.

Kreutzer Andrea
Bemutatkozik a
Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye a múzeum alapításakor, 1918-ban jött létre. A múzeum törzsanyagával együtt költözött az Országos Levéltár mai épületéből 1921-ben az Üllői úti Mária Terézia laktanyába, majd onnan 1929-ben a volt Nándorkaszárnyába, jelenlegi helyére.

Az alapítástól kezdve gyűjtöttek könyveket, újságokat, nyomtatványokat, kéziratokat. Az akkori célkitűzés szerint: *„Könyvtárunk gyűjtési és vásárlási területe kettős irányú. Elsősorban az intézet tudományos működéséhez szükséges kézikönyvtár kiépítése: tehát kézikönyvek, repertóriumok, lexikographia, viselet, történelmi fegyverismeret [...] gyűjtés, múzeumi ismeretek, katalógus- és árjegyzék-gyűjtemény, aukció-katalógusok, külföldi rokonintézmények kiadványai, helytörténet, a katonai tudományok történelmileg nevezetes irodalma [...] gyűjtése. E gyakorlati szemponton kívül gyűjtjük a Militaria Hungarica bármily tipográfiai technikával előállított, bármilyen értékű, tárgyú, idejű objektumait, vagyis a) magyar katonai írók irodalmi termékeit a legkorábbi időktől s bármely nyelven; b) a magyar katonai művelődéstörténetre vonatkozó magyar és külföldi irodalmat; c) a magyar hadtörténelem bármely tényét bármely időben, helyen, nyelven megjelent reprezentáló bármilyen nyomtatványt [...]. Ezeknek egy részét, melyek külső megjelenésükkel esetleg a hozzájuk fűződő pedagógiai, művészi, kegyeleti stb. értékekkel erre alkalmasaknak bizonyulnak, nem a könyvtárban, hanem a múzeumi tárlókban helyezzük el.”* (Bevilaqua Béla, 1926.)

A múzeumi könyvtár mostani feladata és gyűjtőköre az első (a múzeumi munkához szükséges kézi- és szakkönyvtár) és utolsó (kiállítási anyag) szempontot illetően alapvetően nem változott azóta sem, az országos feladatkörű tudományos szakkönyvtár (Militaria Hungarica-gyűjtés, katonai kötelempéldányok stb.)

feladatait az 1953-ban Hadtudományi Szakkönyvtár, legutóbb (1996) pedig Hadtörténeti Könyvtár elnevezést nyert Honvéd Központi Könyvtár látja el. A gyűjtőköri megosztás szerint az általános hadtudományi, hadtörténeti dokumentumokat és a szabályzatokat ott őrzik, a gyűjteményeinkhez kapcsolódó haditechnikai irodalom, a történeti segédtudományok, múzeumi kiadványok pedig nálunk lelhetők fel. Hasonlóképp mi kezdtük el gyarapítani a CD-ROM-okat (az előbb-utóbb megvalósuló helyi számítógépes hálózatban bízva).

A könyvtár magját több anyagrész alkotta. Az első világháború alatt a Honvédelmi Minisztérium I/a. osztályának levéltári csoportja végezte a hadirelikviák gyűjtését (mind a saját, mind a hadizsákmányból származó anyagokét). Ez képezte az 1918-ban megalakított Magyar Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum alapját. Az 1918-as margitszigeti hadikiállítás anyagát is a múzeumba mentették be 1919-ben.

A háború után megszűnő alakulatok muzeális emlékei szintén idekerültek. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a közös szellemi tulajdon elve alapján a bécsi Heeresmuseum¹ és a Kriegsarchiv² anyagából a magyar Hadtörténelmi Múzeumnak átadott tárgyak között is szerepelnek könyvek, bár meglepően kis számban.

A két háború között kiterjedt intézményi és személyes kapcsolatok révén (elsősorban Aggházy Kamilnak, a múzeum alapítójának és későbbi igazgatójának köszönhetően) igen gazdag anyag gyűlt össze, részben vásárlás, részben ajándék- és tiszteletpéldányok útján, mind kül-, mind belföldi dokumentumokból. Mindkét háború alatt folytattak aktív gyűjtést a hadműveleti területeken is.

¹ Hadtörténeti Múzeum

² Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv = a Bécsi Állami Levéltár Hadi Levéltára

1945 után az Elhagyott Javak Kormánybiztossága több gyűjtemény kallódó maradványaiból juttatott a múzeumnak (pl. intézményünk nagy támogatójának, József főhercegnek az alcsumi könyvtárából is őrzünk néhány kötetet). A felszámolt katonai intézetek (Ludovika, hadapródiskolák, katonai al- és főreáliskolák, tiszti kaszinó stb.) könyvanyagának egy részét hasonlóképpen hozzánk szállították.

A gyűjtemény feldolgozása 1925–26-ban kezdődött el. 1925-ben a numizmatiként ismert dr. Karny Rezső, egykori pénzügyminisztériumi főtanácsos volt a Hadimúzeum Egyesület lelkes tagjaként a könyvtár önkéntes gondozója (Éremtárunk felállítása is neki köszönhető). 1926-tól hosszú időn keresztül a kiváló művelődéstörténész Bevilaqua Béla (dr. Bevilaqua Borsody Béla) volt az anyag szakavatott gondnoka. Szintén a Hadimúzeum Egyesület tagjai közül került ki az a Görgey Aladár is (Görgei Artúr unokaöccse), aki a harmincas évek második felétől haláláig, 1945-ig volt a múzeum könyvtárosa – ekkor már létezett az állománytáblában ilyen elnevezésű státusz.

Az első leltárkönyv tanúsága szerint 1926. május 8-án kezdték el beletározni az évek alatt felgyűlt anyagot, még az Üllői úti Mária Terézia-laktanyában. A múzeum igen széleskörű nemzetközi és hazai kapcsolatainak köszönhetően 1942 végére már mintegy 10 ezres, 1944-ben 14 ezres volt az állomány.

Az ostrom elől 1944-ben az anyag egy részét a többi gyűjteménnyel együtt Doba-Somlóvárra menekítették, innen a következő év végén szállították vissza mindazt, ami megmaradt. Veszteségként 682 leltározott tételt és meghatározhatatlan mennyiségű leltározatlan dokumentumot kell elkönyvelnünk – ez, bár pótolhatatlan, mégis felettébb csekély a múzeum más gyűjteményeit ért károkhöz képest, bár sok „háborús sérült” könyvet is őrzünk.

1945 után folytatták a régi („m. kir.”) leltárkönyveket, 1964-ig 17.258 tételt vettek nyilvántartásba. Az 1964 és 1972 között vezetett „régii” leltárkönyvekben (a háború előtti numerus currens alapján üresen hagyták a fel nem lelt kötetek sorszám szerinti

helyét) az újabban bekerültekkel együtt 19.713 dokumentum található. 1972-től a múzeumi ügyviteli szabályzat ajánlásainak megfelelő nagyság szerinti raktározásra és az ezt tükröző új leltározásra tértek át, átvezetve a régi nyilvántartású anyag egy részét is. Jelenleg a különböző nyilvántartásokban mintegy 100 ezer raktári egység szerepel. Sajnos, az áteltározással a régi raktári rendet is megbontották, így a régi anyag elérhetősége a teljes, új feldolgozásig korlátozott, különös tekintettel a monografikus állományra.

A gyűjtemény kiemelkedő értékei között tartjuk számon régi nyomtatványainkat, katonai névkönyv-gyűjteményünket, kötetes kéziratainkat és kottáinkat, nyomtatott, de kézzel színezett egyenruhakönyveinket a 18–19. századból, 1945 előtti magyar sajtóanyagunkat, különös tekintettel a tábori lapokra, frontújságokra és modern külföldi militaria szakanyagunkat. A gyűjtemény és egyben a múzeum legrégebb darabja (az ásatási leleteken kívül) egy 1400 körüli pergamenkódex (*Missale Romanum*), humanista bejegyzésekkel, 18. századi bőrkötésben, Herzan Ferenc koronabíboros, szombathelyi püspök egykori pompás gyűjteményéből. Kiemelkedő értéket képvisel Albrecht Dürer 1527-ben nyomtatott „*Etliche vnterricht*”-je, a „*Theatrum Europaeum*” 21 kötete (1652–1738) és Luigi Ferdinando Marsigli monumentális, hatkötetes Duna-medence leírása (1726).

Az 1929-es felköltözéstől kezdve mind a mai napig ugyanaz a terem az olvasó és a raktár, körbefutó bútorzata és a galéria az ostromot is komolyabb károsodás nélkül vészelte át. A háború után a berendezést kibővítették, majd 1997-ben restaurálták és kiegészítették. Ekkor került ide Stróbl Alajos Aggházy Kamil-portréjának bronzmásolata is. Ez, a klasszikus teremkönyvtárak mintájára kialakított kutatóterem a múzeum egyetlen helyisége, amely a Hadimúzeum ideköltözése óta változatlan célt szolgál, nagyrészt eredeti berendezéssel (1997 óta Aggházy-terem).

A kezdetektől 1988-ig a múzeumi könyvtárral egy szervezeti egységet alkotott, de önálló nyilvántartásokkal rendelkezik a Plakát- és Aprónyomtatványtár. Jelenleg egy múzeumi osztály

különálló, független részei, akárcsak a Kéziratos Emlékanyaggyűjtemény és a Fotóarchívum, valamint az audiovizuális dokumentumokat kezelő Adattár.

A Könyvgyűjtemény könyvtári nyilvántartási kódja: B 418

Tel.: 3569-522/211; Fax: 3561-575; E-mail: kvgy.htm@dpg.hu

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

Institute and Museum of Military History

1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

* 1250 Budapest, Pf. 7.

((36-1) 356-9522

www.hm-him.hu

A látogathatásról, belépődíjakról, tárlatvezetésről, kiállításokról, rendezvényekről tájékoztatást ad a Közművelődési és Kommunikációs Részleg: ((36-1) 356-9586

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum egységei:

1. Hadtörténeti Múzeum

Museum of Military History

* 1014 Budapest, Tóth Árpád sétány 40.

((36-1) 356-9522; 356-9370; 3561-575

A Hadtörténeti Múzeum (régen: „Hadimúzeum” vagy Hadtörténelmi Múzeum) országos hatáskörű, tudományos és közművelődési feladatokat végző közgyűjtemény, a magyar és a magyar vonatkozású hadtörténelmi tárgyak, dokumentumok (militaria) gyűjtő-, őrző-, feldolgozó-, kutató- és kiállítóhelye. Létrehozásának terve a 19. század második felében – kisebb-nagyobb szünetekkel—állandóan napirenden volt. Megalapítására – a Hadtörténelmi Levéltárral közös szervezetben – 1918. november 16-án került sor. A múzeum tényleges megszületését Aggházy Kamil (1882–1954) százados, későbbi igazgató (1928–1938) áldozatos munkájának köszönheti.

Intézményünk 1921-től 1929 júliusáig az Üllői úti Mária Terézia laktanya egy részében kapott helyet. Hamarosan kiépítette országos gyűjtőhálózatát, és megtalálta más hazai és külföldi társintézményekkel kapcsolatát. A múzeum végső otthona a budai várban levő Nándor-laktanya 1926 és 1929 között átépített, Vérmezőre néző szárnya lett. 1937. május 29-én a nagyközönség számára is megnyíltak a múzeum kapui: 36 kiállítótermében 1715 és 1937 közötti fegyvereket, harceszközöket s más hadtörténeti dokumentumokat mutattak be.

Magánszemélyektől, testületektől származó adományok, vásárlások, külföldi aukciós vételek révén a múzeum számos kiemelkedő, pl. 1848–49-es nemzeti ereklyével gazdagodott. A második világháború idején az épület és a gyűjtemény egyaránt óriási károkat szenvedett. Ma ismét régi szépségében látható az épület, s újra gazdag kiállítási anyaggal várja látogatóit. Elismertségének köszönhetően 1990-ben a Ludovika Múzeum anyagával, 1992-ben az oshawai magyar repüléstörténeti gyűjteménnyel, majd a torontói Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma anyagával és sok más egyéb relikviával gyarapodott.

Jelenlegi kiállításaink közül kiemelkedik az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcot bemutató („*Fényesebb a láncnál...*”), amelynek rendezői nívódíjban részesültek, továbbá a millennium alkalmából készült, ezer év katonai jelképeit megjelenítő „*Kard és koszorú*” című kiállítás. Legfrissebb tárlatunk a „*Bajcsa-Vár / Weitschawar. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*” (2004. január 31-ig).

A Hadtörténelmi Közlemények a Hadtörténeti Intézet és Múzeum negyedévente megjelenő tudományos folyóirata. Évi négy számban, közel ezer oldalon teszi közzé a magyar és a kapcsolódó egyetemes hadtörténelem új kutatási eredményeit.

A Hadtörténelmi Közleményeket a Magyar Tudományos Akadémia alapította 1888-ban. Kisebb megszakításokkal azóta folyamatosan fennáll, 2003-ban a 116. évfolyamába lép. Magyarország egyik legrégebbi társadalomtudományi orgánuma a

kezdetektől jelentős szerepet játszik a hazai (had)történetírás fejlődésében és a magyar hadtörténeti irodalom gazdagításában. A folyóiratot az alapítástól 1944-ig az MTA adta ki, 1910–1930 között a honvédelmi minisztérium anyagi támogatásával. A második világháború előtti időszakban az akadémia által megbízott kiváló hadtörténészek szerkesztették a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi (utóbb: Hadtörténeti) Bizottsága, mint szerkesztőbizottság, közreműködésével. Első szerkesztője Rónai-Horváth Jenő honvéd százados, később altábornagy, az MTA tiszteleti tagja volt, akit később Pilch Jenő ezredes, az MTA rendes tagja, majd Gyalóky Jenő ezredes, szintén az akadémia rendes tagja követett.

A Hadtörténelmi Közlemények kiadását az 1945–1953 közötti átmeneti szünetelést követően, 1954-ben a Hadtörténeti Intézet, majd a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vette át. A folyóirat szerkesztését jelenleg Csákváry Ferenc főszerkesztő és Hausner Gábor őrnagy, felelős szerkesztő végzi. Munkájukat a régi hagyományokhoz híven tekintélyes szakemberekből álló szerkesztő bizottság segíti.

A szerkesztő bizottság tagjai: Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Diószegi István, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Perjés Géza, Rainer M. János, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Székely György, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László és Zachar József.

A Hadtörténelmi Közlemények, hagyományos profilját, tematikáját (amelynek középpontjában az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, az első és a második világháború áll), rovatait és tudományos színvonalát megtartva mindinkább arra törekszik, hogy ösztönözze a szakmai vitákat és teret nyisson a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére számot tartható témáknak is.

A Szerkesztőség a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületének Kapisztrán tér felőli szárnyán található (Kapisztrán tér 2–4.). Telefon: 356-95-22/110; Fax: 214-66-05. Postacím: Hadtörténelmi

Közlemények Szerkesztősége, Budapest, Pf. 7., 1250. E-mail: hk@mail.militaria.hu.

Szerkesztőségi fogadó órák: hétfő, szerda 10^h–15^h.

2. **Hadtörténeti Múzeum, Haditechnikai park
Kecel, Pintér Művek**
* 6737 Kecel, Rákóczi úti ipartelep
Információ a nyitva tartásról:
((78) 321-570; fax (78) 321-600;
e-mail: Pinter-m@elender.hu

3. **A Hadtörténeti Múzeum Szolnoki Repülőtechnikai
Szakgyűjteménye
(Légierő Múzeum) megtekinthető:**
* 5000 Szolnok, Kilián u. 1.
((56) 343-422/4812

4. **Monostori Erőd Hadkultúra Központ Kht.**
* 2900 Komárom, Pf. 18.
((34) 540-582; (34) 341-968
www.fort.monostor.hu

5. **HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR
The Archives of Military History**
* 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.
((36-1) 356-9258, 356-9522

A 80 éves intézmény közgyűjteményi tevékenysége mellett fontos közhivatali funkciókat is ellát, katonai szolgálattal kapcsolatos igazolásokat ad ki. Feladata a katonai múlt, a magyar hadtörténelem írásos emlékeinek gyűjtése, megőrzése és a kutatás számára használhatóvá tétele, folyamatosan átveszi – a HM HIM Központi Irattár közvetítésével – a katonai szervek levéltári megőrzésre kijelölt iratait. Őrzésében 13 fondfőcsoportban jelenleg mintegy 6500 irat-folyóméternyi anyag van.

A kutatószolgálatot a történészek mellett helytörténet- és családkutatók is igénybe vehetik. A levéltár szívesen veszi – megveszi – a magánszemélyek tulajdonában lévő katonai vonatkozású iratokat.

6. HADTÖRTÉNETI INTÉZET

Institute of Military History

* 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

((36-1) 356-9522

A Hadtörténeti Intézet jogelődjét, az irodalmi (hadtörténelmi) alcsoportot 1918-ban állították fel a Hadilevéltár részeként. Ebből alakult meg 1954-ben az önálló Hadtörténeti Intézet.

Feladata egykor – és ma is – a magyar és az egyetemes hadtörténelem eseményeinek feltárása, tudományos feldolgozása, a kutatási eredmények közzététele.

7. HADTÖRTÉNELMI TÉRKÉPTÁR

The Cartographic Collection of the Maproom of the Hungarian Institute and Museum of Military History

* 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

((36-1) 356-9522

A Térképtár jelenlegi szervezeti formájában 1954-ben jött létre. Anyagának gerincét a bécsi Hadilevéltárból (*Kriegsarchiv*) az első világháború után a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárba (később Hadilevéltár) került, Magyarországot megillető mintegy 50.000 darabból és a m. kir. Állami Térképészeti (később Honvéd Térképészeti Intézet) mintegy 60.000 darabból álló gyűjteménye alkotja.

Nagyságát tekintve a Hadtörténelmi Térképtár az ország legnagyobb ilyen jellegű közgyűjteménye, közel 500 000 egyedi és

sorozattérkép, atlasz, dombormű, szakkönyv, szakfolyóirat, légi fénykép stb. áll a kutatók rendelkezésére.

A térképektől fotó-, illetve fénymásolat készíthető, kivéve a kéziratos térképeket, amelyekről csak fotómásolat rendelhető.

8. HADTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

The Library of Military History

* 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

((36-1) 212-0286

A Könyvtár 1920-ban létesült a Hadilevéltár és Múzeum részeként. Első székhelye az Országos Levéltár épületében volt és 80 esztendő története során több költözést is megélt. Többek között működött az Országos Tiszti Kaszinó épületében, majd később az Üllői úton, végül jelenlegi helyére 1957–59-ben költözött.

Állományának alapját nagyrészt a megszűnt helyőrségi könyvtár anyaga képezte, de természetesen kezdettől fogva vásárlások útján is gyarapodott. A két világháború közötti években meglehetősen zárt jellegű, de ma már szabadon látogatható gyűjtemény megközelítőleg 200.000 kötetből áll, legfontosabb részét a hadtörténelmi és hadtudományi munkák képezik. A Hadtörténeti Könyvtár jelentőségének elismerését mutatja, hogy a kulturális javak védelméről szóló 1997. évi törvény a 12 országos szakkönyvtár között említi.

A könyvtárba látogatók munkáját színvonalas bibliográfiák is segítik. Kölcsönözni csak az 1945 utáni, több példányban meglévő könyvekből lehet.

9. KÖZPONTI IRATTÁR

The Centrall File Department of the Institute and Museum of Military History

* 1027 Budapest, Feketesas u. 4.

((36-1) 212-4430

Az Irattár a Honvédelmi Minisztérium, a háttérintézmények és a Magyar Honvédség iratképző szerveitől átvett irattári és levéltári

értékű iratok tárolását, kezelését, rendezését végzi. Igazolásokat nyújt második világháborús katonai veszteségekről. Tájékoztat az elesettek, meghaltak nyughelyéről. Katonai szolgálattal összefüggő igazolásokat ad ki (kárpótláshoz, nyugdíjazáshoz stb.).

10. HADISÍRGONDOZÓ IRODA

* 1027 Bp., Feketesas u. 4.

((36-1) 315-1928